

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»

Міжнародне фахове видання

Випуск двадцять дев'ятий

П68 Правничий вісник Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 29. – К., 2017. – 246 с.

Двадцять дев'ятий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ України.

Розраховано на науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільного процесуального, кримінального, кримінально-процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також у галузях юридичної, організаційної та економічної психології.

Збірник наукових праць «Правничий вісник Університету «КРОК»:

- 1) внесено до переліку фахових видань України з юридичних та психологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України №1328 від 21.12.2015 року);
- 2) входить до бази даних Index Copernicus International;
- 3) входить до бази даних «Російський індекс наукового цитування» (база даних РИНЦ), розташованої в науковому інформаційному ресурсі російської зони мережі Інтернет;
- 4) входить до бази даних Ulrich's Periodicals Directory, США (international database Ulrich's Periodicals Directory, USA).

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол № 3 від 21 грудня 2017 р.)*

Головний редактор:

Француз Анатолій Йосипович, доктор юридичних наук, професор, Герой України, Заслужений юрист України, лауреат премії імені Ярослава Мудрого.

Заступники головного редактора:

Скрипнюк Валентина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, лауреат премії імені Ярослава Мудрого.
Сингаївська Ірина Валентинівна, кандидат психологічних наук, доцент.

Члени редколегії:

Юридичні науки:

Копиленко Олександр Любимович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, академік Національної академії правових наук України;

Костицький Михайло Васильович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, академік Національної академії правових наук України;

Генерідзе Давід Спартакович (Тбілісі, Грузія), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії Юридичних Наук Грузії;

Засць Анатолій Павлович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України;

Шевченко Анатолій Євгенович, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Гасцьський Домінік (Варшава, Польща), доктор габілітований, професор;

Гардапхадзе Тамара Гелайвна (Тбілісі, Грузія), доктор юридичних наук, професор;

Каллас Мар'ян (Варшава, Польща), доктор габілітований, професор;

Стадніченко Станіслав Лешек (Варшава, Польща), доктор габілітований, професор;

Козенюк Валерій Олександрович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Пугачов Олександр Миколайович (Полоцьк, Білорусь), кандидат юридичних наук, доцент;

Гіжевський Володимир Казімірович, кандидат юридичних наук, професор, лауреат премії імені Ярослава Мудрого;

Корольова Вікторія Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент;

Лук'янець Валентина Станіславівна, кандидат юридичних наук, доцент;

Баликіна-Галанець Людмила Ігорівна, кандидат юридичних наук;

Кривов'яз Оксана Василівна, кандидат юридичних наук.

Психологічні науки:

Сідак Володимир Степанович, доктор історичних наук, кандидат юридичних наук (юридична психологія), професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України (відділення психології і дефектології), Заслужений діяч науки і техніки України;

Бондарчук Олена Іванівна, доктор психологічних наук, професор;

Вірна Жанна Петрівна, доктор психологічних наук, професор;

Карамушка Людмила Миколаївна, доктор психологічних наук, професор;

Коваленко Алла Борисівна, доктор психологічних наук, професор;

Малкова Тетяна Миколаївна, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник;

Одягайло Борис Михайлович, доктор економічних наук, професор;

Радчук Галина Кіндратівна, доктор психологічних наук, професор;

Семиченко Валентина Анатоліївна, доктор психологічних наук, професор;

Янчук Володимир Александрович (Мінськ, Білорусь), доктор психологічних наук, професор;

Шимко Віталій Артурович, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник.

Адреса редакції:

Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»

03113, м. Київ, вулиця Лагерна, 30-32, тел.: /044/ 455-57-57, 450-14-54; тел./факс: /044/ 456-84-28, 455-69-81
www.krok.edu.ua

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № П237-П7Р від 19.05.2006 р.

Зміст

Розділ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕнь. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

А.Й. Француз, Н.В. Степаненко

Дотримання прав дитини в зоні військового конфлікту..... 5

А.Й. Француз, Т.В. Стрельникова

Магдебурзьке право та реформа місцевого самоврядування: генеза та правові наслідки..... 14

Д.І. Ткач

Становлення Конституційного Суду в Угорщині (частина перша) 19

В.В. Корольова, І.А. Майданюк

Приватні виконавці — новий інститут у сфері виконання судових рішень в Україні 28

В.В. Корольова, Д.П. Санько

Зарубіжний досвід антимонопольного регулювання: перспективи для України 34

Т.А. Француз-Яковець

Окремі аспекти історико-правового осмислення традиції парламентаризму, його бікамеральних інститутів на етапі Середньовіччя. Еволюція власного і запозиченого досвіду у сфері державотворення і правотворення України 43

Т.А. Француз-Яковець, О.В. Цилірич

Теоретико-правові аспекти формування етичних засад професійної діяльності юриста у країнах Європейського Союзу..... 53

С.О. Телліс

Інститут президентства в Угорщині новітньої доби: політико-правовий аспект..... 58

В.Б. Гдичинський

Історико-правові передумови розвитку правових стратегій 66

Ю.І. Миколаєнко

Змістовне наповнення прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні 71

В.С. Поліщук

Становлення та розвиток інституту уповноваженого з виконання антикорупційної програми в Україні 78

Розділ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

А.Й. Француз, В.М. Антонішин

Джерела правового регулювання відносин, пов'язаних з комерційною таємницею 86

А.Й. Француз, К.В. Гречишнікова

Особливості державної реєстрації договору франчайзингу в країнах Європейського Союзу ... 92

А.Й. Француз, І.О. Пархомець

Сурогатне материнство: правове регулювання договору про надання послуги сурогатного материнства 97

О.Б. Олійник, М.В. Собчук

Удосконалення та розвиток державної політики у сфері управління земельними ресурсами..... 102

О.Б. Олійник, С.В. Глаговський

Правові проблеми регулювання банкрутства..... 109

О.Б. Олійник, К.О. Інгман

Актуальність питання вдосконалення та взаємодії законодавчих норм щодо діяльності третейського суду як метод вирішення спорів учасниками ринку фінансових послуг 114

В.Б. Скоморовський, А.С. Зборчий

Контрафакція і піратство як правова проблема: шляхи вирішення 121

В.О. Козенюк, А.Ю. Янкowa

Законодавча основа правового регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів..... 127

В.К. Гіжевський, І.М. Скриник

Недобросовісна конкуренція та захист прав інтелектуальної власності, шляхи вирішення проблем 133

М. Mishchuk, K. Mishchuk

Asymmetric Warfare in Syria: a Challenge to the International Humanitarian Law..... 140

М.С. Міщук, Л.В. Куца

Юридичні особливості визначення договору постачання в господарсько-торговельній діяльності підприємства 145

І.І. Баликін, С.І. Снісаренко

Практика застосування ч. 4 ст. 96 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» господарськими судами України..... 154

Розділ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

В.О. Козенюк, Л.В. Щербак

Проблеми розвитку фінансової діяльності в Україні 160

О.В. Барабаш, Д.В. Корнієнко, М.В. Антонюк

Розробка системи екологічного менеджменту для підприємств промислового комплексу як механізм сталого розвитку регіону..... 166

А.М. Коваль, О.О. Плахтій

Реформування у сфері земельних правовідносин 172

Розділ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

V. Horielova

Detective Secret Service in Informative Space: Morally Legal Limits..... 178

П.М. Черепій

Кримінальне судочинство Німеччини. Загальна характеристика 182

Розділ 5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

О.М. Васильченко, К.Р. Янковська

Особливості ставлення молоді до норм сексуальності: міфологізація та стереотипізація образів гетеро- та гомосексуалів 188

І.В. Сингаївська, С.Б. Федорець

Психологічний аналіз поняття менеджменту та стилів управління 197

Н.О. Алюшина, Г.В. Кудринська

Фактори психологічної готовності державних службовців до нововведень 206

Т.О. Ковалькова

Ціннісні орієнтації особистості як чинник запобігання емоційному вигоранню вчителів..... 214

О.А. Борець

Дослідження мотивації особистості в процесі пошуку роботи 223

А.О. Капацина

Впровадження в роботу комерційної організації системи коуч-наставництва з метою розвитку професійних компетенцій менеджерів по роботі з клієнтами 231

А.Є. Смірнов

Теоретичний аналіз проблеми адаптації 239

Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Конституційне право; муніципальне право. Філософія права

УДК 342.7: 355.01

А.Й. Француз

*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Н.В. Степаненко

*старший викладач кафедри іноземних мов
та спеціальної мовної підготовки,
аспірантка,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Дотримання прав дитини в зоні військового конфлікту

У статті розглянуто порушення прав дитини в умовах військового конфлікту, визначено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з метою закріплення прав дітей, які постраждали внаслідок військового конфлікту.

Ключові слова: права дітей, військовий конфлікт, порушення прав дитини.

А.И. Француз

*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университета экономики и права «КРОК»*

Н.В. Степаненко

*старший преподаватель кафедры иностранных языков
и специальной языковой подготовки,
аспирантка,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Соблюдение прав ребенка в условиях военного конфликта

В статье рассмотрено нарушение прав ребенка в условиях военного конфликта, определено предложения усовершенствования действующего законодательства с целью укрепления прав детей, которые потерпели вследствие военного конфликта.

- права детей, военный конфликт, нарушение прав ребенка.

A. Frantsuz
*Hero of Ukraine, honored lawyer of Ukraine,
doctor of law, professor,
head of the department of state and legal disciplines,
“KROK” University*

N. Stepanenko
*Senior Lecturer of the Department
of Foreign Languages and Special Language Preparation,
Postgraduate student,
“KROK” University*

Observance of the rights of the child in the zone of military conflict

The article deals with the rights of the child violation in the context of a military conflict. The proposals of improving the current legislation to secure the rights of child who have suffered as a result of a military conflict were made.

Key words: the rights of child, military conflict, violation of the rights of children

Постановка проблеми

Частина території нашої держави опинилась у ситуації військового конфлікту, до якого наше суспільство не могло бути підготовленим. Унаслідок цього норми чинного законодавства, які покликані забезпечити дотримання прав людини, в існуючих умовах військового конфлікту виявилися нездатними врегулювати «людські стандарти» у взаємовідносинах між державою та людиною.

Особливого значення це набуває при вирішенні проблем щодо прав дітей, які за своєю природою є спеціальною вразливою групою, що потребує підвищеної уваги з боку держави.

Так, з одного боку, законодавство в частині захисту прав дітей побудовано за ієрархічним принципом (по вертикалі) та закріплює базові права дітей на рівні Основного закону з подальшою їх деталізацією в законодавчих та підзаконних актах, проте, з іншого боку, воно має низку прогалин, особливо з тих питань, які стосуються захисту прав дітей у період збройних конфліктів.

Відповідно до статті 52 Конституції України діти рівні у своїх правах незалеж-

но від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом будь-якої держави [1].

Нові умови життя країни мають диктувати нові підходи в соціальній сфері, проте ми все ще вимірюємо соціальні послуги чим завгодно, тільки не якістю. За 4 роки воєнних дій соцслужби не одержали жодного роз'яснення, як працювати з сім'ями і дітьми в зоні бойових дій або з тими, хто звідти виїхав. При тому, що кількість сімей у складних життєвих обставинах збільшилась, і кожен із таких батьків та дитина пережили стресовий стан, із яким навряд чи зможуть упоратись самі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукове опрацювання проблем захисту прав дитини проводилося вченими різних галузей права. Дослідженню проблем захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів присвятили свої праці Л. С. Волинець, О. О. Кочеміровська та інші [4;15]. Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування прав дитини

здійснили українські науковці: Б. І. Андрусишин, Н. М. Оніщенко, Н. М. Крестовська та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на гостроту зазначеної проблеми, на сьогоднішній день у вітчизняній юридичній науці недостатньо досліджень, присвячених загальнотеоретичним аспектам забезпечення прав дитини. Поза увагою вчених залишилися питання захисту прав дитини, що постраждали внаслідок військового конфлікту в Україні. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки дітей, які постійно проживають в зоні військових дій у населених пунктах, що розташовані на лінії зіткнення» [17], що передбачав комплексну підтримку дітей, які постійно проживають у населених пунктах, що знаходяться на лінії зіткнення у вересні 2016 року було відкликано.

Наказом Міністерства соціальної політики від 31.03.2016 № 318 затверджено новий Державний стандарт соціального супроводу сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах [5].

Деякі права дитини, передбачені Конвенцією ООН про права дитини та іншими міжнародними актами, не знайшли свого відображення у національному законодавстві. Так, на початку 2015 року було подано на розгляд проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації, який у грудні 2015 року залишався у, так званому, статусі «опрацьовується в комітеті». Такий статус має і законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо кримінальної відповідальності за вербування, залучення та (або) втягування дітей до участі у військових конфліктах чи діях. На нашу думку, таке ставлення до важливих законодавчих новел можна вважати злочинним затягуванням, оскільки за умов триваючого військового конфлікту захист прав дітей є однією з нагальних проблем [12].

В умовах військового конфлікту права

та свободи дитини зазнають численних порушень, що мають особливо суспільно небезпечні наслідки.

Немає комплексного закону, який захищав би і повністю відображав права дитини. По-друге, тривають дискусії щодо ювенальної юстиції, є закон про пробацію, але не створено програм реабілітації для дітей, що мають конфлікт із законом, практично немає фахівців, готових з ними працювати.

Загалом військовий конфлікт в Україні загострив і викристалізував ті проблеми з дотриманням прав дитини, які тут були і раніше, вважає експерт коаліції «Права дитини в Україні» Світлана Тарабанова: «В українському законодавстві була лише одна стаття про те, що діти не повинні брати участь у збройних конфліктах і мають бути захищені. Україна не була до цього готовою, перш за все законодавчо, і це створило багато колізій. Якимось чином за цей час держава, звісно, пристосувалась, запровадила, наприклад, роз'яснювальні роботи про те, що робити, якщо ти знайшов невідомий предмет, але хіба цього достатньо?».

Формулювання цілей статті

Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини та Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах, Україна взяла на себе гарантійні зобов'язання перед своїми юними громадянами щодо дотримання прав. На жаль, за чотири роки бойових дій на сході України діти стали свідками війни, руйнувань, смертей, отримали психологічні, а дехто й фізичні травми, деяких дітей було втягнуто до участі в бойових діях, частина зазнала фізичного та сексуального насильства тощо. Більшість дітей, переважно в Донецькій та Луганській областях, і сьогодні позбавлено можливості отримувати повний пакет послуг: соціальних, гуманітарних, медичних тощо. У зв'язку з довготривалим військовим конфліктом на сході України, через який насамперед страждають діти, не можна замовчувати тему порушень прав дитини. Якщо ми будемо демократичну правову державу, то постійно

повинні дбати про її майбутнє, керуючись принципами поваги до людської гідності, оскільки саме на цьому вибудовано стандарти дотримання прав людини у світі. А оскільки діти є нашим майбутнім, насамперед Україна повинна дотримуватися міжнародних стандартів прав дитини та діяти, керуючись найвищими інтересами юних громадян держави.

Виклад основного матеріалу дослідження

До основних нормативно-правових актів щодо захисту дитини в збройних конфліктах належить: Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (Протокол ратифіковано Законом України № 1845- IV (1845-15) від 23.06.2004); Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 (Конвенцію ратифіковано Законом України № 2022-III (2022-14) від 05.10.2000); Закон України «Про охорону дитинства» (із змінами № 76-VIII (76-19) від 28.12.2014) [8]; Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (із змінами № 77-VIII від 28.12.2014) [9]; Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян» № 835/2014 від 29.10.2014 р. [20].

В умовах військового конфлікту права та свободи дитини зазнають численних порушень, що мають особливо суспільно небезпечні наслідки. Війна завжди була причиною найбільш брутального порушення прав дитини. В дитинстві у свідомості людини формуються головні ціннісні орієнтири. Цей період також характеризується особливою залежністю, наївністю, можливістю зловживань або експлуатації з боку інших осіб. Саме тому дитина потребує ефективного правового захисту її прав та свобод особливо тоді, коли потрапляє у неблагополучні умови, коли порушено її права чи свободи. З метою забезпечення дітей та протидії злочинам щодо них доцільно проаналізувати основні порушення прав і свобод дитини в умовах військового

конфлікту. Соціальною цінністю і передумовою усіх інших прав є право дитини на життя. Війна є найбільшою загрозою життю дитини. За даними ООН (ЮНІСЕФ) під час бойових дій у Донецькій і Луганській областях було вбито 44 дитини, 160 дітей отримали осколкові поранення [7]. Одним із факторів національної безпеки країни є охорона здоров'я, тому захист права дитини на охорону здоров'я є одним із пріоритетних напрямків державної політики. В районах України, охоплених конфліктом, це право зазнає численних порушень. Поширюються соціально небезпечні та інфекційні хвороби, відбувається скорочення програм імунізації, погіршується доступ до послуг охорони здоров'я. Незважаючи на норми та звичаї, закріплені міжнародним гуманітарним правом, об'єктами обстрілів стають заклади охорони здоров'я, автомобілі швидкої допомоги, існує гостра нестача медичного обладнання та ліків. Неможливість отримати медичну допомогу неспівмірно впливає на найуразливіші групи, насамперед на дітей, що є прямим порушенням права дитини на охорону здоров'я.

Згубні наслідки мають порушення права дитини на освіту [11], що має ключове значення для стабільного миру, подальшого відновлення зруйнованих регіонів. У зоні проведення антитерористичної операції не мають змоги функціонувати дошкільні, загальноосвітні та позашкільні навчальні заклади, що шкодить безпосередньо розвитку дітей. Тільки в західній частині Донецької області знищено понад 150 шкіл, близько 50 тисяч дітей не мають змоги навчатися в нормальних умовах. Школи, всупереч міжнародним нормам, піддаються нападкам та використовуються військовими як казарми, склади тощо [7].

Відсутність реакції з боку офіційної влади щодо організації навчання дітей з постраждалих населених пунктів на території, підконтрольній Україні, призвела до того, що діти були змушені виїхати на навчання до Росії або навчатися у школах на непідконтрольних територіях [14]. Суттєвою проблемою для батьків таких дітей було питання, чи будуть визнані в

Україні документи про освіту їх дітей. Наразі Міністерством освіти і науки України впроваджена процедура зарахування учнів з території АТО на екстернатну або дистанційну форми навчання та визначений порядок їх зарахування у випадку відсутності документів державного зразка [11].

Офіційної інформації щодо порушень права дитини на захист від усіх форм насильства немає, однак ЗМІ наводять приклади трудової, сексуальної експлуатації дітей. Факти насильства щодо дітей у ході військового конфлікту, як правило, залишаються прихованими як через недоступність районів, охоплених військовими діями, так і через мовчання постраждалих через страх перед соціальним відчуженням або помстою. Жертви насильства, зазвичай, залишаються поза досяжністю заходів зі звільнення, реінтеграції та надання правової допомоги, хоча потребують доступу до правосуддя та послуг реабілітації й соціальної інтеграції [18]. Крім того, у Донецькій та Луганській областях загострення жорстокого ставлення до дитини інколи зумовлено переконанням, що діти відповідають за дії батьків.

Словесні образи дитини через її політичні погляди, погрози з боку сусідів, учителів, вихователів, приниження її людської гідності, обвинувачення, демонстрація нелюбові, ворожості до дитини – усе це є прикладами емоційного насильства над дитиною.

Численних порушень зазнає право дитини на сімейне виховання. В умовах військового конфлікту підвищується ризик зростання сирітства, у тому числі й соціального. Прямим порушенням права дитини на сімейне виховання є людські втрати у зоні військового конфлікту, оскільки гинуть в основному люди, які мали сім'ї та виховували дітей. Є багато випадків, коли батьки залишаються на окупованих територіях з надією, що завтра все мине, припиняться обстріли, а дітей тимчасово відправляють на безпечну відстань до інтернатів, санаторіїв тощо. Це суперечить принципам сімейного виховання дитини [21].

Тісно пов'язане із правом на сімейне

виховання право вибору місця проживання дитини. За даними Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, загальна кількість українців, які були змушені покинути домівки внаслідок конфлікту, – близько півтора мільйона осіб, понад 136 тисяч із них – діти. Загалом від наслідків конфлікту в Україні страждають близько 1,7 мільйона дітей [7]. Тимчасове переміщення є найбільш прийнятним для захисту життя та здоров'я дитини. Але діти зазнають психологічних страждань через те, що втратили своє звичне оточення, друзів і живуть сьогодні в зовсім іншому середовищі. Л. С. Волинець наводить приклад, коли із зони АТО відмовилась виїхати 14-тирічна дівчинка. Вона жила в інтернаті, але поруч з інтернатом жила її старенька бабуся [4].

Внаслідок військового конфлікту на сході в Україні знову з'явилося явище безпритульності дітей. Управління Верховного комісара ООН з прав людини виокремлює ще одну проблему: чоловіки, які підтримують «ДНР» та «ЛНР», перешкоджають дружинам, у т.ч. із малими дітьми, покидати зону конфлікту [5]. Додатково бойовики забороняють переміщати дітей за межі контрольованих ними територій Луганської та Донецької областей, окрім Російської Федерації. Діти внаслідок вікових особливостей розвитку становлять групу осіб, що характеризується наївністю, довірливістю, залежністю від інших. Вони є однією з найменш захищених верств населення і їм найважче пережити жахи війни [3].

Через піддатливість до різних маніпуляцій та зловживань із боку дорослих важливе значення має право дитини на захист від втягнення у військові дії і збройні конфлікти. Вперше в Україні з'явилося поняття «діти-комбатанти». Відповідно до термінів міжнародного права, це діти, які залучені до участі у збройних конфліктах. У Маріуполі Донецької області правоохоронні органи затримали групу підлітків, які готували диверсії на території міста на вимогу терористів. Один із російських телеканалів поширив інформацію про малолітніх хлопців з батальйону «Восток». Так званий «син полку», 10-класник Андрій

Іванхо був прийнятий на службу в батальйон «Восток» на прохання батька, одного з місцевих командирів [7]. Незважаючи на те, що Україна ратифікувала низку міжнародних конвенцій, які категорично забороняють участь дітей у збройних конфліктах, один із українських телеканалів також схвально охарактеризував історію про 17-літнього Євгена. У цьому році він вступив до вищого навчального закладу, але покинув навчання, взяв зброю і пішов воювати в зону АТО [8]. Через такі сюжети у суспільстві формується схвальне ставлення до забутих «піонерів-героїв» і сьогоdnішніх «дітей-комбатантів», хоч це грубе порушення прав дитини. Ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, створення дитячих воєнізованих організацій та формувань, пропаганда серед дітей війни і насильства забороняються. Уповноважений Президента з прав дитини М. Кулеба зазначив, що «на жаль, ми не маємо сьогодні чіткої цілісної картини про те, що відбувається з дітьми та сім'ями в зоні АТО. Вся статистика приблизна» [9].

Ще 15.06.2015 Представник Уповноваженого з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності А.Філіпішина повідомляла: «Уповноважений з прав людини ... вже тричі зверталася з цього приводу до керівництва АТО. Два тижні тому ми звернулися до керівництва Міністерства оборони, МВС і СБУ щодо проведення перевірок за кожним фактом залучення дітей до участі у воєнних діях, оскільки така інформація періодично з'являється у ЗМІ. Ми отримали відповіді, що вже направлено листи та ведеться роз'яснювальна робота серед керівників військових формувань в зоні АТО з тим, щоб дітей не допускали до участі у збройних конфліктах» [2]. Однак національне законодавство не передбачає кримінальної відповідальності за такі дії, а відповідний законопроект, як зазначено вище, досі знаходиться на стадії розгляду. Єдиною нормою залишається ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» [8], яка визначає, що участь дітей у воєнних діях і

збройних конфліктах, створення дитячих воєнізованих організацій та формувань, пропаганда серед дітей війни і насильства забороняються. Проте Закон, на жаль, не може бути нормою прямої дії для притягнення винних до відповідальності. До того ж, він не є достатнім втіленням у національному праві норм Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.

Аналізуючи досвід тимчасового переміщення дітей із зони військового конфлікту, можна зробити висновок, що в умовах війни законодавство щодо захисту прав дитини не діє. Як зазначає Л. С. Волинець, незважаючи на те, що півтора місяці не працювало казначейство, інтернати не мали за що купувати продукти харчування, діти не голодували і не хворіли. Працівники інтернатів, які були оточені снайперами, із ризиком для свого життя привозили продукти харчування і ліки. У цих людей не було правил поведінки в умовах військового конфлікту, але вони повелися героїчно винятково на основі людяності [4]. Чинні нормативно-правові акти спрямовані на захист прав дитини, поліпшення соціального захисту дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, удосконалення державної системи опіки. Загострення конфлікту на сході України зумовило необхідність удосконалення законодавчого забезпечення захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. Існують норми законодавчих актів, які «не спрацьовують», або не в повній мірі відповідають захисту прав дитини в умовах військового конфлікту [10].

Невирішеними залишаються питання належної реєстрації народження та громадянства, забезпечення вільного пересування дітей, які перебувають у зоні проведення АТО або на непідконтрольних територіях. На жаль, судова влада при прийнятті рішень щодо встановлення юридичних фактів стосовно дітей із зони АТО (народження, встановленні опіки, тощо) перевагу віддає застарілим нормативам та стандартам.

Перепорою притягнення до відповідальності осіб, винних у втягуванні дітей

у військовий конфлікт, є також гальмування ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що містить положення щодо визнання злочинном протизаконних дій щодо дітей у ході військових конфліктів.

Загалом сфера підтримки дітей та їх родин, що стали жертвами війни, залишається недосконалою і потребує розробки державної політики, спрямованої на вирішення таких проблем:

- розширення спектру послуг для ВПО та населення в зоні військового конфлікту;
- належна адаптація реабілітаційних методик інших країн, що пережили збройні конфлікти, до вітчизняних умов з урахуванням етнічних та соціокультурних особливостей постраждалих;
- закупівля державою кваліфікованих соціально-психологічних послуг, у тому числі – у фахівців міжнародних та неурядових організацій;
- підвищення психологічної культури населення щодо сприйняття різних видів соціальної допомоги.

Висновки

Незважаючи на існування широкого комплексу законодавчих актів, що регулюють різні аспекти прав дитини, в Україні на сьогодні дуже мало правових норм, які встановлюють особливості правового регулювання прав дітей в умовах військового конфлікту.

Проблемним є те, що в наших реаліях на сьогодні не розроблено і не ухвалено жодних нормативно-правових актів щодо захисту прав дітей за умов проведення антитерористичної операції, які б детально визначали порядок їх захисту, в зв'язку з чим для забезпечення прав дітей підлягають застосуванню загальні положення, які не завжди пристосовані та не враховують обставини, які виникають під час військового конфлікту. Положення Кримінального кодексу України не виділяють окремо категорію злочинів проти дитини, а тим більше не містять окремих складів злочинів щодо дітей у збройних конфліктах.

Статистичні дані доступної для широ-

кого загалу чинної звітності про кримінальні правопорушення, на жаль, не дозволяють визначити, скільки саме дітей стали жертвами цих злочинів та скільки з них було вчинено щодо дітей на території Донецької і Луганської областей.

Важливими нормами міжнародного гуманітарного права, що захищають дітей під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру, є заборона вербування дітей до збройних сил або збройних угруповань та заборона дозволяти дітям брати участь у воєнних діях.

Також для реалізації цих положень міжнародного гуманітарного права доцільно ввести кримінальну відповідальність за вербування та використання дітей у збройному конфлікті, оскільки існуючі статті Кримінального кодексу України повною мірою не охоплюють таких особливих складів злочинів, а відповідно, і не можуть повною мірою захистити права дітей у період військового конфлікту, створюючи умови для уникнення винними особами кримінальної відповідальності.

З метою забезпечення та захисту прав дітей, що постраждали внаслідок військового конфлікту доцільно до ст. 28 Закону України «Про охорону дитинства» [8] внести зміни: «Дітям, які постраждали внаслідок військового конфлікту, військових дій, стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, держава забезпечує всебічну підтримку». У статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» визначити щодо дітей, які постраждали внаслідок військового конфлікту належать: діти-переселенці; діти, які отримали фізичну чи психологічну травму внаслідок бойових дій; діти, що стали жертвами фізичного чи психологічного насилля внаслідок бойових дій; діти, батьки яких воюють на боці бойовиків; діти, батьки яких загинули чи поранені під час АТО; діти-комбатанти, які беруть (брали) участь у військових діях. Названі групи дітей постраждали внаслідок військового конфлікту, зазнали порушень прав та свобод, законодавчо закріплених і гарантованих державою. Кожна з наведених категорій дітей потребує визначення окремого правового статусу для всебічної

реалізації законних інтересів дитини. Для ефективного забезпечення прав і свобод одного лише вдосконалення законодавства недостатньо. Держава зобов'язана створювати ефективні гарантії реалізації прав дітей в умовах військового конфлікту, здійснювати соціальні функції, особливо у галузі охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, створити ефективний механізм захисту прав і свобод дитини, що постраждали внаслідок військового конфлікту.

Необхідно створити комплексну програму, спрямовану на вирішення нагальних проблем із дотриманням прав дітей, які постраждали від військового конфлікту та дітей з числа ВПО, яка охоплювала

б усі категорії дітей і не допускала б винятків. Дії на забезпечення прав дитини державою мають отримати відповідне фінансування. Обов'язковим є прийняття спеціального законодавства, яке б криміналізувало втягування дітей у збройні конфлікти.

Таким чином, з метою належного захисту прав дітей в умовах військового конфлікту необхідно звернути увагу на цю проблему багатом державним інституціям та виробити систематичні, взаємопов'язані кроки в цьому напрямку, більш детально регламентувати статус таких осіб із врахуванням особливостей умов військового конфлікту, забезпечити чіткий соціальний та правовий захист таких осіб.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами, внесеними згідно з Законом України № 2222-ІУ від 8 червня 2004 року) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – ст. 141
2. Філіпішина А. «Дії щодо залучення дітей до озброєних конфліктів мають бути криміналізовані», 15.06.2015, сайт Уповноваженого ВР з прав людини <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/15615-jc-aksana-filipishina-diii-schodo-zaluchennya-ditej-do-zbrojnih-konfliktiv/>
3. «ДНР» та «ЛНР» дітей використовують для диверсій та охорони блокпостів // Експрес-онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua>
4. Волинець Л. С. Війна – це найбрутальніше порушення прав дитини / Л. С. Волинець // День. Київ. ua. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua>
5. Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16>
6. Дети из Крыма и зоны АТО смогут учиться on-line [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.osvita.ua/school/47665/>
7. Діти в Україні // Звіти ЮНІСЕФ про ситуацію в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr>.
8. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> («Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах»)
9. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/page>
10. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 15 квітня 2014 року № 1207-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/page>
11. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
12. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» 15 листопада 2001 року № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>
13. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року № 2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
14. Как школьникам Донбасса получить образование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.osvita.ua/school/47852/>
15. Кочемировська О. О. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав

дітей у збройних конфліктах : Аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/1660/

16. Лутковська В. Звернення до Прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка [Електронний ресурс] / В. Лутковська // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4056:2014-10-03-06-39-09&catid=14:2010-12-07-14-44-26&Itemid=75

17. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки дітей, які постійно проживають в зоні проведення антитерористичної операції у населених пунктах, що розташовані на лінії зіткнення» http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60005

18. Сексуальне та гендерне насильство у військовому конфлікті в Україні [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://women-union.org.ua>

19. Сирітству – ні! // Всеукраїнська громадська організація «Магнолія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magnolia.org.ua>

20. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян» від 29 жовтня 2014 року № 835/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835/2014>

21. Уповноважений Президента Геращенко наголошує на неприпустимості порушення прав дітей у зоні конфлікту на сході України // Офіційне представництво Президента України Петра Порошенка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>

УДК 340.12:352

А.Й. Француз

*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Т.В. Стрельникова

*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Магдебурзьке право та реформа місцевого самоврядування: генеза та правові наслідки

У статті проаналізовано, які саме зміни відбувалися в системі самоврядування українських міст, що отримали Магдебурзьке право у період від Середньовіччя до сьогодні.

Ключові слова: децентралізація, Магдебурзьке право, самоврядування.

А.И. Француз

*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Т.В. Стрельникова

*соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Магдебургское право и реформа местного самоуправления: генезис и правовые последствия

В статье проанализировано, какие именно изменения происходили в системе самоуправления украинских городов, получивших Магдебургское право в период от Средневековья до наших дней.

Ключевые слова: децентрализация, Магдебургское право, самоуправление.

A. Frantsuz

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

T. Strelnykova

*Graduate Student,
“KROK” University*

Magdeburg law and local authority reform: genesis and legal consequences

This article analyses the changes which took place in the system of local self-government of

Ukrainian cities that received the Magdeburg Law in the period from the Middle Ages up to the present times.

Key words: decentralization, Magdeburg law, self-government.

Постановка проблеми

Однією з найбільш актуальних проблем сьогодення є поступовий процес децентралізації в Україні внаслідок глобальних змін протягом останніх років, які дали новий поштовх для розбудови демократичної, правової та соціальної держави. Революція Гідності зумовила потребу українців до стрімкого переходу на європейський рівень життя, що викликало необхідність ратифікувати положення Європейської хартії місцевого самоврядування та забезпечення якісного розвитку регіонів. Становлення, формування і розвиток місцевого самоврядування є дуже необхідним на новому етапі розвитку правової, економічної та політичної системи. Встановлення основних засад місцевого самоврядування на законодавчому рівні бере свій початок з історії виникнення та поширення Магдебурзького права в українських містах у XII-XIX ст. та поділяється науковцями на декілька етапів. Досліджуючи найефективнішу модель організації місцевої влади на місцях, є доречним звернути увагу на аналіз історичного досвіду Європи, що на сьогодні є дуже актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз історичної та юридичної літератури дає можливість побачити довгий шлях побудови сучасної європейської держави. Інститут місцевого самоврядування досліджується багатьма науковцями і сьогодні. Питання формування, становлення та розвитку органів місцевої влади стали предметом вивчення не тільки вітчизняних, але й зарубіжних учених. Серед них: В. Б. Антонович, М. Грушевський, С. Іваницький-Василенко, В. Отамановський та ін.; становлення та розвиток місцевого самоврядування та правові аспекти розглядають С. Серьогін, М. Баймуратов, О. Батанов, М. Корнієнко та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сьогодні Україна перебуває у стадії реформування структури влади шляхом переведення значної частки державних проблем на місцевий рівень, тим самим повертаючи собі елементи самоврядності. Однак відповідні конституційні й законодавчі механізми для створення ефективної системи місцевого самоврядування на рівні територіальних громад все ще перебувають у процесі формування. Відбувається повільний і складний процес подальшої децентралізації державної влади шляхом розвитку місцевого самоврядування на районному, обласному, міському і селищному рівнях.

Формулювання цілей статті

З огляду на те, що метою децентралізації вважається забезпечення високої якості життя громадян та повна і виняткова компетенція місцевого самоврядування, необхідно розглянути процес поширення, впливу й дії Магдебурзького права в українських містах, зародження, становлення й розвитку територіальних громад. Також мета цієї статті є дослідити, які саме привілеї отримували міста, що отримували дане право, і як це змінювало систему їх самоврядування та яким чином Магдебурзьке право стало основою місцевого самоврядування в умовах децентралізації України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Термін «Магдебурзьке право» означає закон, який являє собою усно домовлене, неписане законодавство міста Магдебург, що складалося з юридичних дій купців, пільг, наданих територіальними правителями і панами міста, та нормами, прийнятими незалежно його міщанами.

Магдебурзьке право не було конкретним, єдиним законом, воно являло собою сукупність правил та правових понять, які

були дуже різними і зміненими у кожному конкретному випадку, що дозволяло мешканцям міста жити вільно й давало їм можливість самостійно визначати цілі для місцевого муніципального самоврядування.

Виникнувши в Магдебурзі, Магдебурзьке право поширювалося на великі території та набувало неабиякої популярності через свою інноваційність. Це суттєво вплинуло на середньовічні й ранні сучасні правові системи в Центральній та Східній Європі. Різні форми Магдебурзького права набули чинності протягом століть майже в 1000 містах у сучасній Німеччині, Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Білорусії, Латвії, Литві, Україні та Росії. Розповсюдження Магдебурзького муніципального права в Східній Європі було пов'язане з середньовічною колонізацією та розселенням і розвивалося паралельно з прийняттям «Саксонського зерцала».

З XI століття Магдебурзьке право поширилося на міста Великого князівства Литовського. Жителі міст, які одержували Магдебурзьке право, звільнялися від феодальних повинностей, від суду й влади воєвод, старост та інших державних службових осіб. У приватновласницьких містах Магдебурзьке право не звільняло городян від залежності й влади феодалів, однак залежність не мала рис примусу. На основі Магдебурзького права в місті створювався виборний орган самоврядування – магістрат. Із введенням Магдебурзького права скасовувалася дія місцевого права, але не заперечувалася правомірність користування місцевими звичаями.

Отже, мета Магдебурзького права полягала у тому, що місту надавалася можливість самоврядування на корпоративній основі, запроваджувалися власні органи міського самоврядування.

Міста отримували Магдебурзьке право від литовських князів, польських та угорських королів. Переважно це були міста Правобережної України. Раніше інших Магдебурзьке право було надано містам Закарпатської України, яка на той час входила до складу Угорщини. Вже з 1329 року Магдебурзьким правом користували-

ся Хуст, Вишкове, Тячів, а згодом – Сянок, Львів, Кам'янець-Подільський, Луцьк, Кременець, Житомир, Мукачеве, Київ.

Учені XIX ст. В. Б. Антонович [1] та його учень М. Грушевський [2], вивчаючи значення й поширення запозиченого права, вважали, що запровадження Магдебурзького права в українських містах мало негативний вплив і перешкоджало природному розвитку вічного устрою давньоруських міст на основі звичаєвого права. Та інші дослідники доводили, що Магдебурзьке право впливало на більш швидке економічне зростання міст і сприяло їх розвитку.

Сьогодні існують різні погляди, теорії, гіпотези стосовно виникнення й становлення місцевого самоврядування. Часто в науковій літературі стверджують, що саме Магдебурзьке право стало історичним фундаментом становлення місцевого самоврядування. Це виключне право, за яким міста частково звільнялися від центральної адміністрації (королівські) або влади феодала (приватні), отримували можливість створити власний місцевий орган управління, якому надавалася виключна компетенція у вирішенні питань місцевого значення, містам надавалися пільги (зі сплати податків) [3, с. 5].

На відміну від українських дослідників XIX початку XX ст., зарубіжні історики занадто перебільшували значення західного права в історії українського міського устрою. Зокрема, німецькі дослідники XIX початку XX ст. стверджували, що до впровадження Магдебурзького права в Україні, Білорусії, Чехії, Польщі та Литві не існувало міст в європейському розумінні. На думку західних науковців, у результаті впровадження Магдебурзького права в українських містах сформувався устрій, аналогічний німецькому [4, с. 89-91]. Необхідність спростування поглядів зарубіжних науковців визначила провідний напрямок досліджень історії міст радянських істориків. Наприклад, В. Д. Отамановський, дослідник історії міст Правобережної України, зазначав, що перед радянськими істориками стоїть нагальне завдання визначити спільні риси в проце-

сі формування та розвитку українських і західноєвропейських міст, а також з'ясувати питання ролі Магдебурзького права в становленні міст України [4, с. 123].

У радянський період можна зустріти суперечливу, а то і категорично негативну оцінку Магдебурзького права в Україні. Зокрема, підкреслювалося, що «Магдебурзьке право і надалі насильницьки нав'язувалося на українських землях під владою польських і литовських феодалів, а саме явище розглядалося дещо однобічно, з точки зору політичного, економічного і культурно-ідеологічного загарбання», відповідно, Польською та Литовською феодалними державами. У той же час, П. Музиченко вважає, що на першому етапі свого існування Магдебурзьке право відіграло дещо прогресивну роль в економічному розвитку України [5, с. 236].

Найбільші міста XIII ст., зокрема такі, як Галич, Львів, Луцьк, Володимир, Берестя, Холм та ін. стали основними центрами торгівлі й ремісництва, куди переселялися німці, поляки, угорці, греки, болгари, італійці, вірмени, євреї, балканські народи. Представники цих народів принесли з собою традиції господарювання, врядування, освіти й культури тощо. Поєднання місцевих форм самоврядування з елементами західноєвропейської організації самоврядування і започаткувало період європеїзації [6, с. 16].

Запровадження елементів першої української державності київськими князями призвело до утворення відносно міцної централізованої форми правління, зокрема через збір данини, при якій віче на загальнодержавному рівні посіло другорядне місце. Однак на місцевому (регіональному) рівні віче в цей час відіграє надзвичайно важливу роль як орган місцевого самоврядування та як форма безпосередньої демократії (в сучасному розумінні – збори громадян). Причиною цього, на думку М. Корнієнка, є той факт, що у віддалених містах і землях київські князі не могли настільки постійно й ефективно здійснювати військову, адміністративну та судову функції своєї влади, як вони це

робили в самому Києві й на його найближчих околицях. Тому ці функції, як правило, розподілялися між віче та намісниками й посадниками князя, яких він призначав для виконання своєї волі відповідно на периферійних землях і у віддалених містах [8, с. 349].

Відносно сьогодення, науковці сучасності вважають, що при здійсненні реформ у муніципальній сфері необхідне дотримання Конституції та законів України, положень Європейської хартії місцевого самоврядування, а також таких принципів: верховенства права; відкритості, прозорості та громадської участі; повсюдності місцевого самоврядування; субсидіарності; доступності публічних послуг; підзвітності та підконтрольності органів і посадових осіб місцевого самоврядування територіальній громаді; підконтрольності органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади у питаннях дотримання Конституції та законів України; правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування; державної підтримки місцевого самоврядування; партнерства між державою й місцевим самоврядуванням; сталого розвитку територій [7, с. 114].

Висновки

Магдебурзьке право в Україні – важливе джерело права на українських землях, так зване феодальне міське право, за яким міста звільнялися від управління і суду феодалів. Магдебурзьке право являє собою скодифіковані в XIII ст. норми звичаєвого права і судові ухвали німецького міста Магдебурга, перейняті згодом багатьма містами Німеччини, Чехії, Польщі, Литви, України та Білорусі. Головними джерелами Магдебурзького права були збірник «Speculum Saxorum» («Саксонське зеркало»). Магдебурзьке право прийшло, по-перше, в міста Закарпатської України, що належали Угорщині разом з німецькими колоністами. З переходом українських земель під владу Польщі й Литви Магдебурзьке право надавали королі або великі князі.

Магдебурзьке право значно полегшу-

вало залежність міщан від феодальної держави і окремих феодалів та, таким чином, об'єктивно сприяло прогресивному розвитку феодальних міст. В українських землях Магдебурзьке право, на відміну від країн Західної Європи, не повністю звільняло міста від феодальної залежності, іноді воно перепліталось з нормами звичаєвого права.

Історична оцінка поширення Магдебурзького права, його ролі та значення в Україні не могла, очевидно, і не може бути однозначною. І хоча німецьке право не відіграло тієї ролі для українських міст, що на Заході, однак воно сприяло

виділенню міського населення в окремий суспільний стан, доступ до якого був обмежений. Вносячи певні риси західноєвропейського міського устрою в організації самоврядності українських міст, це право стало одним із важливих чинників культурного і правового зближення України із Західною Європою, створило правову основу становлення й розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Історичний досвід міського самоврядування слід урахувати в сучасній науці та у процесі вирішення сучасних проблем розбудови системи самоврядування незалежної України.

Література

1. Антонович В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России / В. Б. Антонович. – Т. 1. – К., 1885. – 351 с.
2. Грушевський М. Історія України – Русі / М. Грушевський. – К., 1994. – Т. 6. – 655 с.
3. Лукша О. В. Міське самоврядування в Україні: посібник-порадник для депутатів місцевих рад / О.В. Лукша, І.О. Федів. – К., 2010. – 117 с.
4. Отамановский В. Д. Развитие городского строя на Украине в XIV–XVIII вв. и Магдебургское право / В. Отамановский // Вопросы истории. – 1958. – № 3.
5. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 4-те вид., стер. – К. : Знання, 2003. – 429 с.
6. Баймуратов М. Децентралізація та компетенція місцевого самоврядування в Україні / М. Баймуратов // Віче. – 2015. – № 12. – С. 14–17.
7. Серьогін С. М. Теоретичні засади та основні напрями реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади в Україні / С. М. Серьогін, Н. Т. Гончарук // Аспекти публічного управління. – 2015. – №4. – С. 111–140.
8. Корнієнко М. Міське самоврядування: системний аналіз / М. Корнієнко // Право України. – 2013. – № 3–4. – С. 348–355.

Д.І. Ткач
доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародних питань,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Становлення Конституційного Суду в Угорщині (частина перша)

У статті аналізується угорський досвід розбудови правової держави новітньої доби. Показано, яким чином в Угорщині утверджується на практиці принцип рівноправності, забезпечується скорочення розриву між проголошеними в Конституції правами і свободами особи, а також закріпленими в ній гарантіями цих прав і свобод та повсякденною практикою їх реалізації і захисту. Визначено, що паралельно зі змінами в Конституції країни було створено Конституційний Суд, який діяв незалежно від Державних Зборів та Уряду.

Ключові слова: Угорщина, Конституція, Конституційний Суд, розбудова правової держави, забезпечення прав і свобод громадян.

Д.И. Ткач
доктор политических наук, профессор,
проректор по международным вопросам,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Становление Конституционного Суда в Венгрии (часть первая)

В статье анализируется венгерский опыт развития правового государства новейшей эпохи. Показано, каким образом в Венгрии утверждается на практике принцип равноправия, обеспечивается сокращение разрыва между провозглашенными в Конституции правами и свободами человека, а также закрепленными в ней гарантиями этих прав и свобод и повседневной практикой их реализации и защиты. Подчеркнуто, что параллельно с изменениями в Конституции страны был создан Конституционный Суд, действующий независимо от Государственного собрания и Правительства.

Ключевые слова: Венгрия, Конституция, Конституционный Суд, развитие правового государства, обеспечение прав и свобод.

D. Tkach
Professor, doctor of political Sciences,
Vice-rector for international Affairs,
“KROK” University

Formation of the Constitutional Court in Hungary (part one)

The article analyzes the Hungarian experience on development of a law-governed state of the modern age. It is shown how in Hungary the principle of equality is practically established, bridging of the

gap between the rights and freedoms proclaimed in the Constitution, as well as the rights and freedoms secured in it and everyday practice of their implementation and protection is ensured. It is emphasized that, along with changes in the Constitution of the country, the Constitutional Court was established, which acted independently from the State Assembly and the Government.

Keywords: Hungary, Constitution, Constitutional Court, development of the law-governed state, ensuring rights and freedoms of citizens.

Постановка проблеми

Проблема розбудови правової держави, забезпечення прав і свобод людини з самого початку існування сучасної Угорської держави були у центрі уваги тих політичних сил, які ставили за мету докорінну зміну державного ладу. Ці процеси розпочалися ще у кінці 80-х років, їх започаткували комуністи-реформатори, що у той час знаходилися при владі. Партії, які перемогли на виборах до Державних Зборів, у 1990 році продовжили цю роботу та внесли суттєві зміни у Конституцію країни, створили Конституційний Суд, прийняли низку законів у правовій сфері. Все це було спрямовано на обмеження всевладдя держави, утвердження на практиці принципу рівноправності, зменшення розриву між проголошеними в Конституції правами і свободами особи, а також закріпленнями в ній гарантіями цих прав і свобод та повсякденною практикою їх реалізації і захисту. Саме на ці та інші проблеми зробимо спроби знайти відповіді у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Поряд із розглядом деяких публікацій угорських та українських фахівців, а саме Pokol Béla [1], Körösenzi András [2], Sajo András [3], Д. Ткача [4], Є. Киш [5], Kis J [6], Kulcsár, K. [7], Sólyom, L. [8], Szekfű, G. [9], в яких аналізується проблема розбудови правової держави, забезпечення прав і свобод людини у сучасній Угорській державі, предметом опрацювання стали положення Конституції Угорщини, що стосуються цієї тематики, матеріали розгляду справ у Конституційному Суді Угорщини, а також відповідні нормативно-правові акти.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Вищезазначена проблема надзвичайно актуальна і для України, яка за роки неза-

лежності так і не спромоглася збудувати основи правової держави, реформувати судову систему, забезпечити права та свободи власним громадянам. Тому в цьому контексті надзвичайно важливо вивчати досвід тих країн, які мали схожі з Україною стартові можливості у побудові демократичного суспільства і досягли у цій царині значних успіхів. Саме цим і є цікавим для нашої держави досвід сусідньої Угорщини.

Формулювання цілей статті

Із врахуванням зазначеного вище, мету роботи сформулюємо таким чином: дослідити головні напрямки побудови в Угорщині правової держави, сконцентрувавши увагу саме на ролі Конституційного Суду в цій справі. На підставі аналізу визначити деякі особливості, притаманні саме цій країні у такому складному процесі та запропонувати, як цей досвід можна використати в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Угорщина пройшла нелегкий шлях до розбудови демократичної, правової держави. У кінці 80-х років завдяки керівникам держави – комуністам-реформаторам у країні розпочався процес правового забезпечення переходу до нової політичної та економічної системи.

Перехідний Уряд на чолі з М. Неметом, що передував виборам 1990 року, не тільки провів злам основних правових компонентів та інституцій «соціалістичної» політичної й економічної систем та формування (частково при сприянні опозиційних політичних сил) юридичної регламентації найважливіших інститутів нової політичної і правової систем, але й прагнув включити в основні закони цінності, які були сформульовані в процесі розвитку європейського права, завдяки чому були намі-

чені певні рамки політичної діяльності на наступні роки і десятиріччя. Слід зазначити, що Уряд М. Немета мав на меті, по суті справи, скасування «соціалістичної» політичної та правової систем, створити нову конституційну правову державу, ринкове господарство на основні юридичних норм, які створювали умови для приватизації.

Правотворчість, що розпочалася в країні з осені 1988 р. намітила ті європейські цінності та принципи, від яких пізніше не можливо було відмовитися. Ці цінності знайшли відображення і в самому тексті Конституції, і в тих принципах, на основі яких він створений і на чому, в кінцевому рахунку, базуються правові норми, не завжди оформлені в текстовому відношенні. Значна частина цих принципів представлена політичними та правовими цінностями європейської (в більш широкому сенсі можна було б сказати: євроатлантичної) цивілізації, які закладені в основі європейських конституцій.

Частина дослідників, що займаються аналізом і новітніми явищами, розглядає класичне трояке ділення влади (між законодавчими, виконавчими та судовими органами), вказуючи і на її подальші елементи, наприклад, на органи самоорганізації. Інші зазначають важливість ефективності органів взаємного контролю окремих галузей влади (класична система «галімів та рівноваг»), виділяючи форми його прояву з погляду координації окремих галузей влади та співвідношення сил у суспільстві. Всупереч дискусіям абсолютно достовірно, що від авторитарності найбільш ефективно захищає та політична система, яка, базуючись на плюралізмі влади, а не тільки на багатопартійній системі, знаходить втілення у такій державній організації, повноваження в якій дійсно розподіляються між гілками влади, де кожна з них має свою відповідальність і функцію. На основі можливостей, забезпечених Конституцією, істотні складові елементи різноманітних галузей влади поділяються таким чином: формування політики, що відбувається в законодавстві та його виконання, реалізації цієї політики, контролю за її конституційністю, вирішення конфліктів

між громадянами, а також між громадянами та організаціями шляхом розгляду їх незалежним судом.

Сучасна юридична теорія дала багато нових результатів і привабливих констатацій, і якщо спробувати заглибитися до їх історичного ядра, то стане зрозуміло, що розділ влади, система галім та рівноваг, забезпечення контролю, по суті, ще спочатку були створені, щоб запобігти можливості тиранії (яка, звичайно, може проявитися і в формі тиранії більшості), зокрема, коли започатковувалася ця форма, все це призначалося виключно для захисту індивіда. Зміст самої доктрини та її інституційні прояви протягом століть змінилися і з розвитком суспільства стали більш складними – можна сказати, більш «софістичними».

Згадаймо ще про дві загальноприйняті констатації. По-перше, участь у передачі влади, її організації та порядок здійснення визначаються Конституцією; по – друге, все це можна аналізувати і зрозуміти лише разом з процесами, що відбуваються, тобто на підставі аналізу результату реалізації правового регулювання. Треба враховувати, що на хід цих процесів у конкретній історичній ситуації здійснюють вплив дуже багато факторів, у значній мірі політична культура цього суспільства, що історично склалася, готовність суспільства до реформування всіх галузей суспільного життя, рівень правової культури.

У 1980-ті роки кілька угорських авторів взяли за розкриття цих явищ, скоріше за пояснення поняття та аналізу без емпіричних спостережень.

Відповідно, коли ми прагнемо диференціювати юридично врегульовані та юридично не врегульовані сфери діяльності Уряду, розрізнити, які – на основі окремих аспектів, можливо, і потрібно, якщо тільки мова йде про текстуально сформульований «позитивним» правом чи дискредитаційною діяльністю. Потрібно врахувати, що згадані юридичні принципи та цінності створюють рамки і для текстуально суворо не врегульованої значної частини політичної діяльності. Таким чином, при аналізі ролі організації та уста-

нов, включених у систему гальм і рівноваг, які функціонують іноді формально, а в інших випадках і фактично, то цей аспект не можна залишити без уваги.

Конституція Угорської Республіки задачу дотримання конституційності покладає на кілька органів і установ. В обов'язки Державних Зборів (див. абзац 2, § 19, декілька разів модифікованого тексту Закону ХХХІІ від 1989 року) це входить так само, як і з певного погляду, в обов'язки Президента Республіки (абзац 1, § 29) і навіть самого Уряду (пункт «А», абзац 1, § 35). Звичайно, що захист Конституції також є завданням суду (абзац 1, § 50) та прокуратури (абзац 1, п. 51). Однак установою, яка служить винятково цій меті, є Конституційний Суд (§ 32 Конституції та Закон ХХХІІ від 1989 року) [10].

Думка про контроль за дотриманням конституційності присутня в дослідженнях конституційного права та теорії права більш ніж за десять років до зміни устрою, вона виникла і в окремих політиків майбутньої опозиції. Знаючи, що конституційне право поширилося в Західній Європі після Другої світової війни саме в якості потенційного захисту від поправлення прав тотальними диктатурами, логічним є прагнення ввести конституційне правосуддя і в процесі пошуку виходу із соціалістичного політичного режиму як різновиду авторитарної системи. Дещо подібне спробувала висловити політична влада в Угорщині – хоча і в невдалій формі, але навіть теоретично не мала намір порушувати суверенітет Державних Зборів, коли Закон № І від 1984 року, що базується на прийнятій у 1983 році модифікованій Конституції 1949 року, створив Конституційно-правову раду. Правда, організаційно й у відношенні кадрового складу ця рада базувалася на Державних Зборах (більшість його членів та голова були депутатами парламенту), так що далеко не відповідали вимогам «зовнішнього» конституційного нагляду.

Дослідники-юристи, які готували правове забезпечення нової політичної системи та прийняття нової Конституції, настоювали на створенні в країні Конститу-

ційного Суду як органічної частини створеної правової держави. У 1989 році був прийнятий Закон № І, яким було включено до Конституції положення про створення Конституційного Суду. Можемо запитати, чому в стару Конституцію 1949 року і значно модифіковану в 1972 році був включений Конституційний Суд, адже в принципі він міг захищати тільки старі норми? Відповідь: саме в той період, коли Державні Збори прийняли зміну Конституції, що містила введення Конституційного Суду, в Угорщині було затверджено дуже важливі закони (Закон про право Зборів і Закон про об'єднання, який містив введення багатопартійної системи), і можна було очікувати представлення та прийняття інших законопроектів, що готували зміну державного устрою. Однак, ще деякий час залишалися в силі такі закони, які могли перешкоджати цьому процесові: наприклад, розділ Карного кодексу про злочини проти держави (його модифікацію практично з абсолютною новим розділом Уряд представив Державним збором у червні 1989 року, але, виконуючи основну умову, прийняту на переговорах правлячої партії та опозиційних політичних сил за «круглим столом», Уряд разом з кількома іншими важливими законопроектами, у тому числі й про Конституційний Суд, забрав цю модифікацію).

За задумом тодішнього Уряду, створюваний Конституційний Суд мав стати тією організацією, яка шляхом тлумачення та прийняття відповідних рішень усунула б протиріччя між владою та опозицією і здійснила правовий захист політичної активності, яка на той час значно зросла у суспільстві та слугувала створенню нових законів, які б започатковували протидію положенням ще чинної Конституції (хоч потрібно зазначити, що ця Конституція містила такі статті, які дозволяли зробити це).

Однак, опозиційні політичні сили, як не дивно, виступили проти інституту Конституційного Суду – як і проти розробки нової Конституції, – причому головним чином через підозри та недовіру (наприклад, вони боялися, що Уряд, який був

сформований Угорською соціалістичною робітничою партією (УСРП), буде захищати ідеали соціалізму. Хоча насправді Уряд М. Немета вже багато разів довів, що в інтересах трансформацій працює незалежно від правлячої партії, побоюючись того, що правляча партія посадить у крісла Конституційного Суду своїх людей.

Тут необхідно зауважити, що в законопроекті, представленому Урядом М. Немета в червні 1989 року (а пізніше за згаданими вище причинами відкликаним) був розроблений такий механізм відбору конституційних суддів, який спирався насамперед на їх професійну підготовку, вимагав знання справи, хоча врешті-решт можливих кандидатів вибрали на підставі списку, складеного професійними організаціями (Угорською академією наук, університетами, судовою корпорацією, адвокатськими палатами), відповідною комісією Державних Зборів, у якій вже тоді були представлені різні політичні сили.

У підсумку на другому етапі політичних переговорів відношення опозиції до Конституційного Суду змінилося, коли на базі складеного Урядом проекту була прийнята модифікація, яка практично обновила Конституцію і змінила спосіб вибору конституційних суддів. Відповідно до нового порядку, було відмінено запропоновану раніше процедуру попереднього відбору, і в результаті кандидатів висунули політичні партії, а для обрання суддів була потрібна більшість у дві третіх голосів, тобто практично обрання консенсусом. У ході переговорів було досягнуто домовленості про те, що з числа визначених у Законі 15 суддів Конституційного Суду лише п'ять обираються Державними Зборами, ще п'ять – Парламентом, котрий буде сформовано після виборів, а решта буде обрано в наступному парламентському циклі.

Як показала практика, навіть дев'яти суддів Конституційного Суду (один суддя серед тих, хто був обраний, потім був призначений членом Міжнародного суду в Гаазі) було достатньо для якісного виконання поставлених завдань. Серед обраних кандидатур, які були висунуті різними по-

літичними партіями, більша частина була з числа професорів університетів, що спеціалізуються на конституційному праві, двоє колишніх адвокатів та один колишній суддя.

Відповідно до Закону № XXXII від 1989 року, до завдань Конституційного Суду (тут виділені лише ті з них, що пов'язані з діяльністю щодо захисту конституційності) входять:

- попередній (до прийняття Закону) контроль нормативності з погляду конституційності;
- подальший контроль нормативності Закону після їх прийняття;
- тлумачення Конституції;
- розгляд скарг, що стосуються конституційного права;
- розгляд конфліктних ситуацій, пов'язаних зі сферою компетенції [11].

На підставі наведеного переліку завдань стає зрозуміло, що практична діяльність Конституційного Суду, за визначенням Конституції, також має важливе значення і в сфері контролю правового регулювання, що лежить в основі урядової діяльності. Тут також потрібно врахувати й обставини розробки Закону № XXXI від 1989 року, який, по суті, створив нову Конституцію країни, хоч формально мова йшла лише про її модифікацію.

Значимість роботи Конституційного Суду підвищила суспільні взаємозв'язки політичних сил, сформованих у ході зміни структури та сприяли цьому процесовф, які пізніше організувалися в партії та в результаті парламентських виборів 1990 року потрапили до Державних Зборів.

Важливість Конституційного Суду ще більше зросла завдяки факторам, які сформувалися всередині коаліції, що була створена після виборів до Парламенту та яка утворила Уряд, який розпочав здійснювати докорінні перетворення в економічному та політичному житті країни. Велике значення мав фактор угорської політичної культури, яка ставила жорсткі умови функціонування юридично дефінірованої інституційної системи. В сукупності всі ці фактори призвели до того, що Конституційний Суд, у завдання якого не входила

політична діяльність і навіть члени якого прагнули свідомо утриматися від політики, все-таки опинився у становищі політичного гравця [12, с. 23 – 26].

Як уже було сказано, через обмеження обсягу статті, ми не маємо можливості для поглибленого аналізу цієї проблеми, але навести окремі приклади для розуміння суті проблеми все-таки варто.

Серед обставин утворення «модифікуючого» Закону, який створив улітку 1989 року, по суті, нову Конституцію, фігурує, по-перше, те, що сама правова норма базувалася переважно на «принципах регулювання», представлених Державним Зборам на засіданні у березні 1989 року, за підсумками розгорнутої дискусії були вироблені пропозиції Уряду; по – друге, те, що закон з'явився як результат багатосторонніх політичних переговорів, на яких були досягнуті компроміси, що відображали намагання, занепокоєння та підозру окремих політичних сил. Звичайно, що, як наслідок цього, Закон за своєю формою був суперечливим та невизначеним. Незважаючи на те, що завдяки подальшим модифікаціям, був значно покращений, все-таки недоліків у ньому залишилося достатньо, тому Конституційний Суд «безперервно» займався доробкою Конституції. Однак, без сумніву, що таким шляхом рішення Конституційного Суду готували шлях для майбутньої Конституції.

Детально не зупиняючись на процесі й особливостях зміни державного ладу в Угорщині на початку 90-х років, зазначимо лише одне, що паралельно з основними напрямками зміни системи (створення конституційно-правової держави, ринкового господарства і т.п.) в цей процес були втягнуті різноманітні інтереси, погляди та навіть емоції, раціональні та нераціональні представлення. Таким чином, ці ідеологічні, а скоріше політичні підґрунтя, які часто мають коріння у різних етапах минулого країни, вступали у протиріччя з сучасними різновидами цієї системи ідей. У цьому випадку все це призвело до появи політичних задумів і дій, несумісних з текстом або основними принципами Конституції.

Загальновідомо, що на самому початку демократичних перетворень в Угорщині окремі політичні партії були побудовані на групах інтелектуальної еліти різноманітних ідеологічних поглядів, і по сьогоднішній день недостатньо чітко зрозуміло, як складається суспільне тло з утворених ними партій. Практично усі новоутворені партії в основі своєї діяльності не мали чітко виражених ідеологічних основ, і саме тому при з'ясуванні ідейних основ, взаємозв'язку політичних поглядів та політичної практики, в оцінці та вираженні ситуацій, при прийнятті необхідних рішень відзначалася нерішучість та невизначеність. Економічне, політичне та соціальне становище, що постійно змінюється природно, не сприяє узгодженню політичних рішень, що, в силу необхідності, викликає насамперед внутрішні проблеми в правлячих партіях, в коаліціях, що здійснює негативний вплив і на становище країни загалом.

Насамкінець, негативні традиції угорської політичної культури, котрі є результатом примусово привнесеної політичної системи (радянська «соціалістична» модель), що базується на східноєвропейській моделі розвитку, завдавали шкоди процесу модернізації, що розпочався, все це зі зрозумілих причин знайшло рефлексію і в спробах упровадження правового регулювання. У значній мірі вони піддалися впливу негативних традицій угорської політичної культури, у всякому разі, не достатньо активно намагалися усунути їх (вплив афективних, суб'єктивних елементів) або ж у процесі формування суспільства зверху посилювали названі елементи. (Такими відносинами є: «патрон-клієнт»; «орієнтування на вищих»; «збереження патерналістських сподівань» тощо. Зазначимо, що ці явища були присутні ще до 1989 року, в «періоді реформ», які підготували зміну державного устрою.

Коротко кажучи, не можна ігнорувати дисфункції, які витікають з економічних взаємозв'язків зміни системи. Наприклад: значна частина населення втратила відчуття впевненості в завтрашньому дні, матеріальної стабільності, яку, хоча б на

якому низькому рівні це не було, але все ж забезпечував «соціалістичний» устрій. Населення не досить сильно відчуває елементи отриманих в обмін на ці «соціалістичні блага» – політичні свободи, захист прав особистості та її думки, які залучають її до нового устрою. У той же час збереглися такі з уже згаданих елементів (патерналізм, відношення патрон-клієнт, важливість зв'язків, нова політична благонадійність на шкоду професіоналізму), які населення, не знаючи історії, асоціювало лише з соціалістичним устроєм. З цього всього випливає, що перераховані явища, які в очах населення мають набагато більші масштаби, ніж насправді, налаштовували певні групи громадян проти демократичного устрою.

Коротко викладені фактори, що схожі за своєю суттю з раніше відхиленими чинниками (як, наприклад, друга палата в Державних Зборах) або ж прийнятими, але не здійсненими інституціями, як, наприклад, введення омбудсмена або ж справжня повна незалежність судді, призвели до політичної «переваги» Конституційного Суду, точніше, до такого тлумачення його ролі, яку багато угорських спеціалістів вважали неприйнятними і яка відома як активізм суддів Конституційного Суду.

«Активізм» Конституційного Суду викликав великі спори в угорській юридичній літературі (див. резюме Халмай, 1993, с.26-28) [13]. По суті справи, ця дискусія розгорнулася в 1993 і 1994 роках навколо статті Б. Покола (1993), яка була опублікована в журналі «Таршадалми Семле» і наголошувала на питанні про «активізм» та про місце Конституційного Суду в нашій державній системі [14].

При аналізі діяльності угорського Конституційного Суду в період після парламентських виборів 1990 року ми не можемо виходити з програми Уряду, в якій про це, певна річ, нічого не говориться. Все ж діяльність Конституційного Суду відіграє значну роль у формуванні державної політики, в процесі правління, незважаючи на те, що безперечно він призначений вирішувати не політичні, а правові проблеми. Поза всяким сумнівом цей тезис і не запе-

речується, і все рідше ставиться питання про те, що всяка діяльність Конституційного Суду, – незалежно від того, виконують її спеціально створені Конституційні Суди, як це – за невеликими винятками – прийнято в Європі, або ж ця діяльність включена в «нормальне» правосуддя, як у країнах із загальним правом, все-таки має політичне значення, хоча КС і не займається роботою політичного характеру. Політичне значення роботи Конституційного Суду пояснюється тією простою обставиною що, як у сфері законодавства, так і в царині його здійснення, Уряд проводить свою політику в рамках, тим чи іншим чином юридично сформульованих, що відображають правові принципи. І ці рамки виключають багато можливостей, які можуть витікати з політичних міркувань, але суперечать конституційності.

Знову слід зазначити, що ця «політична діяльність» має опосередкований характер, тобто Конституційний Суд не бажає втручатися в процес правотворчості, він приймає рішення лише з політичних питань, які вже кодифіковані, і лише у відношенні їх юридичних взаємозв'язків, незважаючи на обставини та послідовності політичного рішення.

З цього погляду, багато юристів і навіть фахівці самого Конституційного Суду вважають особливо проблематичним так званий попередній нормативний контроль, що означає перевірку ще не прийнятої правової норми з погляду її відповідності Конституції. Таке коло повноважень (пункт «а», § 1 Закону № XXXII від 1989 року), по суті, виділяє угорський Конституційний Суд з низки європейських Конституційних Судів, власне кажучи, подібними повноваженнями володіє лише французький Конституційний Суд. Саме ці майже безпрецедентно широкі повноваження і спроби використовувати їх у політичних цілях змусили Конституційний Суд рішенням (№ 16 від 20 квітня 1991 року) скоротити власне коло правопорядку. Відповідно до цього рішення, «Конституційний Суд не є експертом Державних Зборів, а суддею, що оцінює результати законодавчої роботи парламенту. У разі

аналізу змісту проекту законодавчих актів з метою попереднього нормативного контролю (заради попередження прийняття антиконституційних законів) та здійснення судової функції Конституційного Суду, текст Закону передається КС в остаточному варіанті до голосування за законопроектом в цілому або після нього, але до оприлюднення» [15].

Рішення, які формулюють згадані і подібні принципи, практично перенесли попередній нормативний контроль на той момент, коли закон вже прийнятий Парламентом, але ще не був підписаний Президентом Республіки і не оприлюднений. Ця обставина, з одного боку, ще не позбавила Конституційний Суд від можливого обвинувачення у втручанні в політику, а з іншого боку, не завадило укріпленню ролі Президента Республіки як захисника Конституції.

Звинувачення у «втручанні в політику» було сформульовано насамперед через рішення у зв'язку з крайнощами законодавчих актів, прийнятих унаслідок боротьби різних політичних сил (звичайно, в тих крайніх її різновидах, коли за наказом по-

силаються на народ і громадську думку). Цю антиконституційну, приховану в політичних позиціях, що віддзеркалюються в правотворчих спробах, у даному випадку відчувала і влада, але за різних причин не бажала виступити проти неї, використовуючи власну компетенцію захисника Конституції. Це призвело до найбільш різких обвинувачень Конституційного Суду в прямій політичній діяльності, тим більше, що в окремих випадках опозиційні партії раніше займали позицію, що відповідає рішенням Конституційного Суду або подібного їй.

Небезпека використання Конституційного Суду як засобу політичної боротьби особливо велика в разі абстрактного нормативного контролю (пункт «j», § 1 Закону XXXП від 1989 року). Не випадково, що Конституційний Суд обмежив коло своїх повноважень саме в цьому відношенні, тому що після зміни ладу йому порівняно рано прийшлося взятися за тлумачення Конституції, а це, хотів він так чи ні, означало вирішення питань, пов'язаних з розбіжностями політичних поглядів всередині коаліції.

Література

1. Pokol Béla. Demokrácia, jogállam, konstitucionalizmus. Magyarország évtized könyve (1988–1999) DKMKA. Budapest.
2. Körösnézi András. A kormányzati rendszer tíz éve. Magyarország évtized könyve (1988–1999) DKMKA. Budapest.
3. Sajó András. Szabadság, emberi jog, alkotmányosság. Magyar Tudomány. 1996.
4. Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій / Д.Ткач. – Монографія. – К.: МАУП, 2004. – 480 с.
5. Кіш Є. Перехід Угорщини до парламентської демократії / Д. Ткач. – Монографія. – Ужгород-Будапешт: Інтермікс, 2010. – 140 с. (угорською мовою).
6. Kis, J. Reform és forradalom között – In: Világosság, 1993, XXXIV, № 11.
7. Kulcsár, K. A «jog uralma» és a magyar alkotmánybíráskodás – In: *Politikatudományi Szemle*, 1993, N 1.
8. Sólyom, L. Az emberi jogok az Alkotmánybíróság újabb gyakorlatában – In: *Világosság*, XXXIV, N 1.
9. Szekfű, G. Az alapjogok értelmezése és védelme az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében – In: Kilényi, G. (ed.) Alkotmánybíráskodás, Unió Kiadó, Budapest, 1993.
10. Kilényi, G. (ed.) Egy alkotmányelőkészítés dokumentumai, II. Államtudományi Kutatóközpont, Budapest, 1991.
11. Balogh, Zs. Az alkotmánybíráskodás jogállamértelmezése – In: Kilényi, G. (ed.) Alkotmánybíráskodás. Unió Kiadó, Budapest, 1993.
12. Kulcsár, K. A «jog uralma» és a magyar alkotmánybíráskodás – In: *Politikatudományi Szemle*, 1993, N 1.
13. Halmai, G. Tiszta Amerika? Alkotmánybíráskodás nálunk és más nemzeteknél – In: *Világosság*, XXXIV, N 11.

14. Pokol, B. A magyar parlamentarizmus szerkezete. A hatalmi «négyyszög» súlyelosztásai – In: *Társadalmi Szemle*, XLVIII, 1993, N 8-9 h N 10.

15. 16 1991 (V20) AB határozat 952/ A/ 1991/3 MK 1991 evi 43 szám http://alkotmanybirosag.hu/uploads/2017/06/1991_0001_0012_tart.pdf

Конституція Угорської Республіки. Закон №XX. 1949. // A Magyar Köztársaság Alkotmánya 1949. évi XX. törvény.

Закон «Про Конституційний Суд» №XXXII. 1989 p. // Az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII.törvény

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mkab.hu>.

Kukorelli István, Az alkotmányozás évtizede. Budapest, *Korona Kiadó*, – 1995. 20, 98-99 oldal

Körösényi András, A magyar politikai rendszer – Budapest, Osiris Kiadó, – 1998. 206-203 oldal

УДК 340.13

В.В. Корольова
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

І.А. Майданюк
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Приватні виконавці — новий інститут у сфері виконання судових рішень в Україні

У статті досліджується поняття «приватний виконавець» як категорія осіб, що виконують судові рішення; виокремлено вимоги законодавства до приватних виконавців, а також розглянуто зарубіжний досвід діяльності інституту приватних виконавців.

Ключові слова: приватний виконавець, примусове виконання, судові рішення.

В.В. Корольова
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственного-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

И.А. Майданюк
соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Частные исполнители — новый институт в сфере исполнения судебных решений в Украине

В статье исследуется понятие «частный исполнитель» как категория лиц, выполняющих судебные решения; выделены требования законодательства к частным исполнителям, а также рассмотрен зарубежный опыт деятельности института частных исполнителей.

Ключевые слова: частный исполнитель, принудительное исполнение, судебное решение.

V. Koroliova
PhD in Law, Docent,
Docent of the Department of State and Legal Disciplines,

I. Maydanyuk
Graduate Student,
“KROK” University

Private executors — a new institute in the field of judicial implementation in Ukraine

The article examines the concept of «private enforcement» as a category of persons performing

judicial decision describes the rights and obligations provided by private enforcement of current legislation of Ukraine, singled out the legal requirements to private enforcement, as well as the main foreign experience in private enforcement by area Ukraine.

Key words: *private singer, enforcement, judicial decisions.*

Постановка проблеми

Основний Закон України проголошує людину найвищою соціальною цінністю у демократичній, соціальній, правовій державі [1, ст. 3], а тому, на нашу думку, одним із найважливіших напрямів реалізації цього принципу є забезпечення виконання судових рішень.

Одним із шляхів вирішення проблеми щодо своєчасного, повного і неупередженого примусового виконання рішень суду та рішень інших органів пропонується запровадження інституту приватних виконавців, аналогічного тому, що існує в країнах Європи. Проте варто зауважити, що запровадження інституту приватних виконавців є досить складним.

Нині реформування системи органів примусового виконання судових рішень в Україні пов'язане з прийняттям 2 червня 2016 р. змін до Конституції України у частині правосуддя та законів України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [2] та «Про виконавче провадження» [3], якими запроваджується комплексна реформа системи примусового виконання судових рішень в Україні та її трансформація з централізованої у децентралізовану.

Таким чином, на сьогодні в Україні на законодавчому рівні сформована комбінована (змішана) система виконання рішень юрисдикційних органів, яка передбачає поєднання діяльності державної виконавчої служби та приватних виконавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До питань інституту приватного виконавця у своїх працях зверталися, зокрема: А.М. Авторгов, В. Гошовський, Є.М. Гришко, А.М. Кузнець, П.В. Макушев, А.О. Мілевська та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Водночас, незважаючи на те, що питання інституту приватних виконавців розглядалося як частково, так і опосередковано у наукових працях, актуальність цього дослідження не втрачає своєї новизни.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження проблематики запровадження в Україні інституту приватних виконавців, вимог до приватних виконавців як до осіб, що виконують судові рішення відповідно до законодавства України, а також можливих наслідків запровадження змішаної системи примусового виконання рішень на території України.

Виклад основного матеріалу дослідження

На початку червня 2016 року Верховна Рада ухвалила Закон України «Про органи і осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів», його підтримали більшість народних депутатів. Закон запроваджує в Україні змішану систему виконання судових рішень та інших рішень. Зокрема, з'явився інститут приватних виконавців.

Таким чином, коло суб'єктів, що реалізують виконавче провадження, розширилось за рахунок не посадових осіб, якими за новою концепцією змішаної системи виконавців рішень також стали приватні виконавці [8, с.59].

Такі законодавчі нововведення викликали неабиякий суспільний шум та занепокоєння: хтось почав говорити про «колекторів у законі», інші лякали масовим відбиранням приватними виконавцями житла в українців за борги по комунальних платежах, хтось казав, що «приватники» витіснять державних виконавців і за виконання кожного рішення тепер потрібно буде платити. Проте, діяльність

останніх ніяким чином не передбачає «вибивання» боргів з українців. Приватні виконавці, хоч і є незалежними під час здійснення професійної діяльності, проте діють у межах законодавства про виконавче провадження та жодним чином не звужують права боржників. Адже згідно з чинним законодавством як державні, так і приватні виконавці зобов'язані сумлінно здійснювати свою діяльність, поважати інтереси стягувачів та боржників, не розголошувати професійну таємницю [2, п.2, ст. 4].

Якщо звернутись до практики виконання рішень у зарубіжних країнах, можна дійти висновку, що приватні виконавці не є українським «ноу-хау». Майже вся Європа працює або за змішаною системою, або за системою приватного виконання, або державною системою. Наприклад, у Прибалтійських країнах (Латвія, Литва, Естонія) після переходу на приватне виконання показники виконаних рішень збільшилися вдвічі, при цьому показник корупції знаходиться на середньому рівні. Також є низка країн, в яких у системі виконання рішень працюють тільки державні службовці (Норвегія, Швеція, Фінляндія), вони спроможні забезпечити суспільство належним і ефективним виконанням судових рішень без зростання корупції [9, с.29].

Аналізуючи практику приватних виконавців у Європі, Є. М. Гришко зазначає недоліки недержавних форм організації примусового виконання рішень, до них можна віднести: незацікавленість приватних виконавців у примусовому стягненні невеликих сум; небажання здійснювати діяльність у віддалених, переважно сільськогосподарських районах із невеликими обсягами примусового стягнення; можливість створення та діяльності приватних судових виконавців винятково для обслуговування інтересів окремих корпоративних груп, наприклад, комерційних банків, фінансово-промислових груп [6, с.130].

О. М. Кузнець також вказує на можливі недоліки діяльності «приватників», а саме: якщо приватні виконавці виконуватимуть рішення судів щодо істотних і забезпечених заставою або порукою вимог

стягувача, то на державних виконавців покладатиметься виконання тільки складних і дрібних рішень, що буде не вигідно державі [7, с. 14]. Чи матимуть місце вказані недоліки в діяльності вітчизняних приватних виконавців, поки що прогнозувати важко, адже вони почали виконувати тільки свої перші рішення.

Ще в далекому 2009-му році, коли інститут приватних виконавців в Україні був лише планами на майбутнє, Голова Національної правової палати В. Гошовський зазначив: «До приватних державних виконавців слід буде висувати більш високі професійні вимоги, починаючи з обов'язкової повної вищої освіти, вікового цензу, стажу роботи за фахом і завершуючи формуванням системи сертифікації (ліцензування) для приватних виконавців і створенням ефективної системи контролю за їх професійною діяльністю» [5, с.1]. Аналізуючи законодавство щодо діяльності приватних виконавців, розуміємо, що так і сталося.

Розглянемо ж вимоги до приватних виконавців, недоліки та переваги нової професії.

До приватних виконавців пред'являють більше вимог, ніж до державних виконавців: мінімальний вік виконавця має бути 25 років, вища юридична освіта не нижча другого рівня, стаж у сфері права – не менше ніж 2 роки після отримання диплома та обов'язкове складання кваліфікаційного іспиту. До того ж Законом установлюється обов'язкове страхування відповідальності приватного виконавця перед третіми особами, а також підвищення кваліфікації кожні 5 років, у той час як державним виконавцем може стати громадянин України, що володіє українською мовою та має вищу юридичну освіту не нижчу другого рівня.

Також затратним і тривалим є шлях до здобуття професії приватного виконавця. Він складається з багатьох етапів: навчання (1 місяць, не безкоштовне), розгляд заяви про допуск до складання іспиту Кваліфікаційною комісією приватних виконавців (до 30-ти днів), складання кваліфікаційного іспиту (проводиться протягом

3-х місяців з моменту отримання допуску), отримання посвідчення (10 днів з моменту складення іспиту). Коли іспити складені, а посвідчення отримані, до початку своєї діяльності з виконання судових рішень приватним виконавцем слід зробити ще один затратний крок: облаштувати офіс, стати на облік до податкових органів, виготовити печатку, відкрити рахунки, укласти договір про страхування цивільно-правової відповідальності, подати повідомлення до Міністерства юстиції та ін. Зауважте, облаштування офісу, виготовлення печатки та укладення договору страхування також потребують від приватного виконавця значних фінансових вкладень. Приватний виконавець зобов'язаний організувати офіс у межах виконавчого округу, також повинен забезпечувати належні умови для здійснення своєї діяльності, а саме: прийому відвідувачів, зберігання, в тому числі в сейфі, виконавчих проваджень, печаток, штампів, товарно-матеріальних цінностей та архіву приватного виконавця, збереження професійної таємниці, а також повинен бути захищеним від несанкціонованого проникнення. Цікаво, що до робочого місця державного виконавця таких вимог не виставляють.

Окрім того, згідно із законом приватний виконавець розпочинає діяльність лише після внесення даних до Єдиного реєстру приватних виконавців та отримання доступу до реєстрів, що також передбачає проходження навчання. Деталі процесу описані законодавчо. На практиці вхід у професію перших приватних виконавців затягнувся майже на півроку. Міністерство юстиції із запізненням видає посвідчення, несвоєчасно приймаються офіси [10, с.4-6].

Ще однією вимогою для цієї професії є «страхування відповідальності».

Страхування відповідальності визначається ст. 24 Закону України «Про органи і осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів» та означає, що приватний виконавець зобов'язаний до початку здійснення діяльності застрахувати свою цивільно-правову відповідальність перед третіми особами.

Мінімальний розмір страхової суми за договором страхування цивільно-правової відповідальності приватного виконавця має становити 10 відсотків загальної суми стягнення за виконавчими документами, що перебувають на виконанні у приватного виконавця протягом року, але не менше 1 тисячі мінімальних розмірів заробітної плати станом на початок відповідного календарного року. Протягом перших трьох років зайняття діяльністю приватного виконавця мінімальний розмір страхової суми за договором страхування цивільно-правової відповідальності приватного виконавця не може бути меншим загальної суми стягнення за виконавчими документами, що перебувають на виконанні у приватного виконавця протягом року, але не менше 1 тисячі мінімальних розмірів заробітної плати станом на початок відповідного календарного року [2, ст.24]. Без укладання договору страхування цивільно-правової відповідальності (а сума цієї страховки не мала) приватний виконавець не зможе виконувати свою роботу. Також якщо розмір стягування перевищує розмір, визначений договором страхування цивільно-правової відповідальності, то приватний виконавець не має права проводити таке стягнення до тих пір, поки сума страхування не буде вища.

Є також системні проблеми, які держава не розв'язувала десятиліттями. Це, зокрема, відсутність чіткої та зрозумілої системи реєстрації прав на рухоме майно, яке потребує державної реєстрації, та питання доступу до реєстрів такого майна і накладення на нього арешту. Це проблема існування «нового» та «старого» реєстру прав на нерухоме майно. Це недосконалість існуючої «паперової» системи арешту коштів на рахунках в банках та арешту транспортних засобів, тоді як країні вже давно потрібна автоматизація всіх процесів примусового виконання рішень.

Також приватним виконавцям слід ретельно відстоювати свою позицію в судах у справах щодо оскарження дій виконавця, позаяк наслідком програшу цілком може бути позов про стягнення шкоди. За державного виконавця в цьому випадку пла-

тить держава, а ось приватний виконавець платить за свої прорахунки сам. Звичайно, можна сподіватись на страхову компанію, проте й вона може, наприклад, збанкрутувати або заперечувати страховий випадок. Тому «приватнику» потрібно бути дуже виваженим у своїх діях [4, с.1].

Проаналізувавши всі ризики та складності професії приватного виконавця, варто зазначити, що основним мотиватором у ефективній роботі та виконанні рішень приватними виконавцями буде їх фінансова винагорода. Винагорода приватного виконавця складається з основної та додаткової, яка сплачується або у фіксованій сумі, або у відсотковій, та встановлюється Кабінетом Міністрів України. Фіксована сума сплачується вже після виконання рішення, а от відсоткова – стягується з боржника разом із сумою, що підлягає стягненню за виконавчим документом. Додаткова винагорода передбачає собою суму коштів за одну окрему дію, яку треба вчинити виконавцю, або ж така винагорода може платитися за весь період стягнення за окремі дії виконавця, але такі дії повинні бути пов'язані з виконанням рішення [9, ст.31].

Приватні виконавці працюватимуть у сфері примусового виконання рішень разом із державними, проте законом їм забороняється виконувати певні категорії справ, що залишаються винятково на виконанні у державних виконавців: щодо конфіскації майна, виселення та вселення фізичних осіб, відібрання та передання дитини, виконавчих проваджень, стягувачем чи боржником в яких є держава; а також виконанням рішень стосовно боргів комунальних і державних підприємств [3, ст.5]. Можливо, згодом наш законодавець, побачивши позитивну динаміку виконання судових рішень та відсутність зловживань з боку приватних виконавців, відкриє для них і ці категорії справ.

Висновки

Сьогодні державна система виконання рішень в Україні надмірно завантажена та працює вкрай неефективно, адже в державних виконавців на виконанні знаходяться сотні, а інколи і тисячі виконавчих прова-

джень. Виходячи з вищевикладеного, ми можемо зробити висновок, що інститут приватних виконавців повинен зменшити навантаження на служби державних виконавців та прискорити і збільшити кількість виконаних рішень. Стягувач, який готовий оплатити винагороду приватному виконавцю, отримає весь спектр послуг і заходів щодо примусового виконання рішення, причому в найкоротші строки. В цьому, звичайно ж, будуть зацікавлені банки, підприємства, установи та організації середнього та великого бізнесу.

Стягувач, пред'явивши виконавчий документ на виконання до приватного виконавця, через півгодини може отримати свою копію постанови про відкриття, тоді як у державній виконавчій службі ця процедура займе 2-3 дні.

Твердження про те, що приватні виконавці стануть «колекторами в законі» спростовується навіть тим, що для діяльності колекторів ніякого судового рішення не потрібно, вони використовують у своїй діяльності залякування і погрози для психологічного тиску на боржника, тоді як приватні виконавці виконують рішення судів та інших органів, керуючись законодавством України та ніяким чином не принижуючи гідність сторін виконавчого провадження.

Щодо чуток про те, що приватні виконавці витіснять державних виконавців, то вони скоріш за все не підтвердяться, так як приватних виконавців цікавлять тільки істотні стягнення, адже винагорода, наприклад, за стягнення комунальних платежів з фізичних осіб не покриє приватнику навіть витрати на утримання офісу.

Чи приживеться ця нова професія в нашій державі? На жаль, важко давати якісь прогнози. Важко сказати, наскільки ефективною буде реформа нашої виконавчої служби. Про це можна буде говорити лише через декілька років. Однак очевидно, що проблема не лише в існуванні суто державної системи виконання рішень, адже досвід Фінляндії, Швеції, Норвегії свідчить, що з такою ж самою системою можна досягнути високих показників фактичного виконання рішень. Багато що буде за-

лежати від Міністерства юстиції України – контролюючого органу та від рівня знання професії самих приватних виконавців. Першим «приватникам» буде важко, адже першим бути завжди важко.

Проте, на нашу думку, в зв'язку з недовгою роботою Державної виконавчої

служби, значним обсягом невиконаних судових рішень попит на послуги приватних виконавців буде на високому рівні. Запровадження цього інституту надасть можливість отримати ефективний механізм виконання рішень, збільшити надходження до бюджету та створити нові робочі місця.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про органи і осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 року № 1403-VIII. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 29. – Ст. 535.
3. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 53. – Стор. 36. – Ст. 1852.
4. Авторгов А.М. Приватні виконавці: перший практичний досвід роботи / А. Авторгов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pv.net.ua/2017/12/21>
5. Гошовський В. Приватні судові виконавці в Україні: примарні ілюзії чи реальні перспективи [Електронний ресурс] / В. Гошовський // Правовий тиждень. – 2009. – № 12-13(138-139). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.npp.com.ua/articles/comment/1616.html>
6. Гришко Є.М. Державне управління у сфері примусового виконання рішень судів та інших органів в Україні: дис... на здобуття наукового ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.01 – «Теорія та історія державного управління» / Є.М. Гришко. – К., 2016. – 224 с.
7. Кузнець А.М. Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі: Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидат юридичних наук / А.М. Кузнець. – К., 2016. – 20 с.
8. Макушев П.В. Державна виконавча служба в Україні: адміністративно-правове дослідження: дис... на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: спец. 12.00.07 – «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / П.В. Макушев. – К., 2017. – 484 с.
9. Мілевська А.О. Перспективи запровадження інституту приватних виконавців в Україні [Електронний ресурс] / А.О. Мілевська // Прикарпатський юридичний вісник. – №5(14). – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v5_2016/9.pdf
10. Купер О. Перші пішли: Як в Україні впроваджується приватне виконання [Електронний ресурс] / О. Купер // Юридична газета. Всеукраїнське щотижневє професійне видання. Режим доступу до ресурсу : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/vikonavche-provazdhennya/pershi-pishli-yak-v-ukrayini-vprovazdhuetsya-privatne-vikonannya.html>

УДК 340.1+338

В.В. Корольова
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Д.П. Санько
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Зарубіжний досвід антимонопольного регулювання: перспективи для України

У статті запропоновано стислий огляд особливостей антимонопольного правового регулювання у зарубіжних країнах; досліджено позитивний досвід міжнародної державної політики в галузі забезпечення економічної конкуренції; проведено порівняльний аналіз українського та міжнародного законодавства у зазначеній сфері.

Ключові слова: антимонопольне законодавство, міжнародний досвід, державна політика.

В.В. Корольова
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Д.П. Санько
соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Зарубежный опыт антимонопольного регулирования: перспективы для Украины

В статье предложен краткий обзор особенностей антимонопольного правового регулирования в зарубежных странах; исследовано положительный опыт международной государственной политики в области обеспечения экономической конкуренции; проведен сравнительный анализ украинского и международного законодательства в указанной сфере.

Ключевые слова: антимонопольное законодательство, международный опыт, государственная политика.

V. Koroliovа
PhD in Law, Docent,
Docent of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University

D.P. Sanko
Graduate Student,
“KROK” University

Foreign experience of antimonopoly regulation: prospects for Ukraine

The article offers a brief scientific and legal review of the features of antimonopoly legal regula-

tion in foreign countries; the positive experience of international state policy in the field of economic competition is investigated; a comparative analysis of Ukrainian and international legislation in this area was conducted.

Key words: *antimonopoly legislation, international experience, public policy.*

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин та поживлення бізнесу в приватному секторі економіки важливим вектором державної політики є розвиток антимонопольного законодавства. Розробка якісно нових і продуктивних методів забезпечення вільної конкуренції на ринку зможе відбуватись швидше за умови впровадження вже перевіреного вдалого зарубіжного досвіду.

Цьому питанню приділена недостатня увага в науці, що негативно впливає на стан розвитку антиконкурентного законодавства, яке не встигає за розвитком бізнесу та має деякі неефективні або застарілі положення. Тому є необхідність у критичному дослідженні різних аспектів антимонопольного законодавства та формулюванні науково обґрунтованих пропозицій для його удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання реформування антимонопольного законодавства на даний момент стоїть досить гостро, що потребує відповідних наукових розробок. Проте серед науковців спостерігається тенденція до вибіркового дослідження зазначених питань. Зокрема, недостатню увагу приділено застосуванню зарубіжного досвіду антимонопольного правового регулювання та реформуванню державної політики у зазначеній сфері загалом.

Дослідженням окремих аспектів правового регулювання у сфері забезпечення конкуренції в зарубіжних країнах займалися такі вчені: Фішер С., Мамутов В., Сухотін О., Колісниченко І., Чумак Н.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Серед етапів реформування антимонопольного законодавства України слід окремо виділити етап аналізу відповідно-

го законодавства зарубіжних країн, яке за-рекомендувало себе як дієвий інструмент державної політики за умов розвитку ринкової економіки.

Якщо необхідність реформування чинного вітчизняного антиконкурентного законодавства є давно визнаним фактом у науці господарського права, досі не було проведено достатньо повного і ґрунтовного дослідження положень відповідного зарубіжного законодавства. Останнє в свою чергу значно пришвидшило б процес реформування українського законодавства і сприяло захисту інтересів бізнесу вже найближчим часом.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження окремих положень зарубіжного законодавства в галузі захисту економічної конкуренції, досвід застосування яких є позитивним для розвитку бізнесу; формулювання власних пропозицій щодо імплементації окремих досліджених положень або векторів державної політики загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження

Монопольна влада – це ситуація, коли продавець може підвищувати ціну на свою продукцію шляхом обмеження свого власного обсягу випуску. Оскільки монополіст є єдиним постачальником товару або виду послуг, ціна, яку він отримує за свою продукцію, визначається ринковим обсягом попиту на цю продукцію. Оскільки ринковий обсяг попиту на алмази є спадним, компанія «Де Бірс» знає, що чим більше алмазів вона виробить, тим нижчою буде ціна, яку вона отримує за кожен екземпляр. Таким чином, вона може підвищувати ринкову ціну: «Де Бірс» володіє монопольною владою. Але щоб володіти деякою монопольною владою, фірмі зовсім не обов'язково бути монополістом; навіть маленькі бакалійні магазинчики у великих

містах мають деякий контроль над цінами, які вони визначають. Різниця між такими фірмами і, скажімо, алмазною монополією «Де Бірс» полягає в мірі їх влади над ринком, «Де Бірс» володіє більшим контролем над ціною своєї продукції.

Одним із наслідків монопольної влади є цінова дискримінація, коли фірма визначає різні ціни для різних категорій споживачів на основі різниці в еластичності їх попиту. Наприклад, авіакомпанія «Хеппі Скайз» може збільшити ціну на квитки для бізнесменів, що спричинить зростання прибутку, і зменшити ціну на квитки для туристів, що сприятиме зростанню прибутку. Також до наслідків відносять технічний прогрес. Ураховуючи те, що монополії значно сприяють технічному прогресу, організації влади багатьох країн надають винахідникам права на тимчасову монополію. Наприклад, у США патенти забезпечують монопольні права на 27 років. Багато великих фірм, такі як: «Жилет», AT&T, «Ксерокс» і «Полароїд» починали як патентні монополії. Існує й іншого роду взаємозв'язок між монополіями і технічним прогресом. Наприклад, Й. Шумпетер стверджував, що фірми, які володіють монопольною владою можуть витратити свої монопольні прибутки на дослідження для захисту або зміцнення своєї монопольної влади. Займаючись дослідженнями, вони роблять користь собі та суспільству. Конкурентні фірми не мають таких прибутків для досліджень [1, с. 208].

У Міністерстві юстиції США діє Управління з антитрестівської діяльності, що здійснює аналітичну роботу в галузі конкуренції та монополізму, облік інформації, подання позовів до порушників тощо. Закон Шермана, Закон Клейтона, Закон про ФТК є засадничими в законодавстві США про конкуренцію та монополізм. На їх підставі органи виконавчої влади змогли створити в економіці атмосферу врівноваженої конкуренції, в якій одночасно функціонують суб'єкти господарської діяльності, які репрезентують надвеликий, великий, середній бізнес та сотні тисяч представників малого бізнесу [2, с. 276-352].

Вперше юридичні засоби в боротьбі з

негативними проявами конкуренції почали використовувати у Франції. Тут раніше, ніж у інших країнах, концентрація капіталу досягла розмірів, що дозволили негативним проявам у господарській діяльності стати чинником, який гальмує розвиток економіки. Спеціальне законодавство в цій галузі було ще відсутнє. Французькі суди використовували для цієї мети статтю 1382 Цивільного кодексу Франції, згідно з якою всіляка навмисна дія, що заподіяла збиток іншому суб'єктові, зобов'язує виконавця до відшкодування завданого збитку. Межа між правомірними і неправомірними діями перебуває там, де право на вільне проведення господарської діяльності одного суб'єкта переходить у зловживання та порушення аналогічного права іншого суб'єкта. Наведеної теоретичної конструкції дотримується сучасне французьке законодавство про конкурентну та антимонопольну практику. Так, в Ордонансі № 86 – 1243 від 1 грудня 1986 року «Про свободу цін та конкуренції» є спеціальний розділ «Про антиконкурентну практику». Стаття 7 цього нормативного акта забороняє узгоджену діяльність, угоди, спілки або коаліції, якщо вони мають на меті або можуть стати перепорою, обмежити або порушити конкуренцію на ринку в разі, якщо вони: обмежують доступ інших підприємств або обмежують свободу їх конкуренції; стають перепорою встановленню вільних ринкових цін, штучно викликають їх зростання або падіння; обмежують або ставлять під контроль виробництво, ринки збуту, капіталовкладення або технічний прогрес; призводять до розподілу ринків збуту або постачання. Такі дії є протиправними. До них закон відносить відмову в продажі, у примушуванні до так званого зв'язаного продажу. Французьке законодавство надає державним органам широкі повноваження щодо оперативного впливу на антиконкурентну діяльність на ринках будь-яких товарів.

Шляхом рецепції французького законодавства пішло законодавство більшості західноєвропейських країн (Італія, Бельгія, Голландія та ін.).

Важливою ознакою, яка дозволяє кваліфікувати господарську діяльність як антиконкурентну, в європейських країнах вважається домінуюче становище на ринку певного товару. Так, у Франції підприємство вважається монополістом, коли воно займає домінуюче становище на одній чверті ринку відповідного товару, у Німеччині – до третини ринку товару або не менше ніж дві третини загального обсягу обігу цього товару на ринку. В Англії для визначення монопольного становища використовується система так званих простих та складних часток. Проста частка використовується для визначення частки домінуючого становища однієї або груп компаній, що контролюють чверть якогось товару або послуг на ринку, а складною – е та ж сама проста частка, але яка застосовується до непов'язаних між собою компаній. Суб'єкти господарської діяльності, що займають домінуюче становище на ринку, зобов'язані надавати державним органам додаткові звітні відомості про свою діяльність, вони можуть притягатися до відповідальності (грошові штрафи, кримінальна відповідальність, повна або часткова заборона діяльності, повне відшкодування збитків та ін.) [3, с. 175-178].

Державний контроль за дотриманням законодавства про конкуренцію та монополізм в європейських країнах організований за двома схемами. В одних країнах передбачаються обов'язки суб'єктів господарської діяльності повідомляти відповідні державні органи про всі угоди, що містять обмеження конкуренції (нотифікації), а в окремих випадках – і реєструвати їх у спеціальних реєстрах, щоб споживачі та конкуренти за необхідності мали змогу з ними ознайомитися (Німеччина, Голландія, Австрія, Англія, Швеція та деякі інші). В інших країнах (Франція, Бельгія, Швейцарія) законодавство передбачає обов'язкове сповіщення про угоди, що містять обмежувальну практику, лише у випадках, коли справа зачіпає зацікавлену сторону або безпосередньо державний орган, який здійснює контроль за дотриманням законодавства про конкуренцію та монополізм.

У всіх європейських країнах діють спеціальні державні органи, до завдань яких входить забезпечення контролю за дотриманням законодавства в галузі конкуренції та монополізму. Наприклад, в Англії – це Відомство генерального директора з питань сумлінної торгівлі, у Франції – Міністерство у справах споживачів та Рада з конкуренції, в Австрії – Федеральна економічна палата. Розгляд справ про порушення в галузі конкуренції та монополізму здійснюються спеціальними та загальними судами. Спеціальні суди діють в Англії (Суд у справах обмежувальної практики Великобританії), Швеції (Суд у ринкових справах) [2, с. 275-289].

Засади стосовно японського анти-монопольного права є Закон Японії «Про заборону приватної монополії та забезпечення чесних угод», підготовлений за участю американських експертів відповідно до правових ідей, виражених у Законі Шермана, Законі Клейтона та Законі про Федеральну торговельну комісію США. Цей Закон визначає діяльність держави щодо запобігання монополізму та розвитку конкуренції. Він детально визначає ситуації, які оцінюються як монопольні, а також перелік угод, що належать до несправедливих. Монополією визначається така ситуація, за якої перевищується встановлений державою обсяг випуску певних товарів та послуг, частка одного підприємця перевищує половину ринкового обігу того чи іншого різновиду товарів чи послуг або частка для двох підприємців разом – відповідно три чверті; ціни на товари та послуги, що надаються цим підприємцем, значно підвищуються або незначно знижуються впродовж значного часу. Визначають також, чи не завищені витрати керівництва та реалізації порівняно із загальноприйнятими у цій сфері підприємницької діяльності. Для виявлення всіх цих обставин існує Комітет зі справедливих угод. Обмежується дія проти монопольного закону стосовно депресійних картелів, створюваних для вирівнювання співвідношення попиту і пропозиції, а також раціоналізаторських картелів, мета яких – покращення тактики, підвищення

якості, зменшення собівартості, підвищення продуктивності праці.

Комітет зі справедливих угод підлеглий безпосередньо Прем'єр-міністру. Закон про заборону приватної монополії та забезпечення чесних угод детально визначає перелік підвідомчих комітету справ, його структуру тощо. За порушення антимонопольного законодавства, а також невиконання рішень та вимог Комітету за справедливими угодами і судом Законом передбачені для винних осіб покарання у вигляді штрафів та позбавлення волі. Залежно від різновиду злочину штрафи можуть досягати 5 млн. йєн, а позбавлення волі з примусовою працею – 3 роки. У випадку подання неправдивої інформації експертом або свідком строк позбавлення волі сягає 10 років [2, с. 288-290].

З практичного погляду, цікавим є досвід розробки за останні 10 років антимонопольного законодавства у низці країн Східної Європи їх переходу до змішаної економіки. Вони великою мірою врахували досвід США та Японії, але мали й свою специфіку. Однією з найбільш розвинених серед них була Чехословаччина. Вжиття республіканськими органами контролю було закріплене в Законі ЧСФР про державне підприємство: «Соціалістична держава відповідно до своїх організаційно-господарських функцій створює умови для виробничої діяльності підприємств, вживає протимонопольні заходи і встановлює правила господарського змагання». На доповнення до цього 30 січня 1991 року Федеральні збори Чеської і Словацької Республік прийняли Закон «Про охорону економічного змагання», в якому спеціальний розділ присвячений управлінню економічним змаганням. Мета цього закону полягає в охороні економічного змагання та створенні умов для подальшого його розвитку, протидії виникнення та збереження монопольного чи домінуючого становища юридичних та фізичних осіб в їхній підприємницькій діяльності, якщо вона перешкоджає або обмежує економічне змагання у країні. Зазначений закон визначав органи, які контролюють дотримання антимонопольного законодавства –

Федеральне управління економічного змагання, Управління економічного змагання Чеської республіки, Управління Словацької Республіки для захисту від обмеження та недопущення змагання.

В Югославії конкурентні відносини регулювалися відповідно до Закону «Про боротьбу з непорядною конкуренцією та монополістичними угодами» від 24 квітня 1974 року. Цим законом регулювалися дії, що становлять непорядну конкуренцію та монополістичні угоди, дії, спрямовані на досягнення та використання монопольного становища, а також заходи захисту від таких дій. У ньому містився перелік протиправних дій. У Законі було подано перелік угод, які визнавалися монополістичними, перелік дій щодо досягнення й використання монопольного становища. Усі протизаконні дії спричиняли настання юридичної відповідальності. Серед вживаних заходів можна зазначити заборону подальших актів непорядної конкуренції; усунення стану, створеного цими актами; відшкодування завданої шкоди; визнання недійсними угод; грошові штрафи; конфіскації; заборону на певну господарську діяльність.

У Польщі був прийнятий Закон «Про протидію монополістичним діям у народному господарстві» від 28 січня 1987 року. Закон регулював порядок об'єднання господарських одиниць, класифікованих як монополістичні, міри відповідальності за порушення закону. Функція контролю була покладена на Міністерство фінансів, яке називалося «антимонопольним органом». При ньому на правах консультативного органу була створена Рада з питань протидії монополістичним діям. Рішення про визнання тих чи інших дій монополістичними приймав антимонопольний орган. Він мав право заборонити укладання монополістичних угод, вносити протест стосовно об'єднання господарських одиниць, якщо це спричиняло обмеження конкуренції і розвитку монополії, звернутися до засновницького органу про розділ підприємства-монополіста, визначити розмір штрафу за порушення закону.

Тимчасове положення про розгортання

та захист конкуренції було прийняте в Китаї (1980 р.). До початку економічних реформ кінця 70-х – початку 80-х років XX ст. у Китаї існувала монополія зовнішньої торгівлі. Монопольне право на здійснення зовнішньоторгових операцій мало Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків. У процесі реформ була проведена децентралізація зовнішньоекономічних зв'язків. Провінційним та іншим місцевим органам надане право створювати свої зовнішньоекономічні компанії. Першими вступили в конкуренцію зовнішньоторговельні компанії, створені при інших міністерствах і комітетах Держради Китаю. В експериментальному порядку правом безпосереднього ведення зовнішньоторговельної діяльності були наділені понад 150 державних промислових підприємств. Аналогічне право було надане науково-технічним фірмам. Такого роду антимонопольні заходи сприяли розвитку конкуренції в Китаї [2, с. 290-297].

Антимонопольне законодавство більшості європейських країн, у т.ч. країн Східної Європи тяжіє до регулятивної системи, що спрямована не проти монополії як такої, а проти зловживання нею.

Європейська система антимонопольного права забороняє не саму монополію, а лише її зловживання владою. Наприклад, картелі вважаються корисними для розвитку економіки, тому основною формою державного контролю є система реєстрації картельних угод у спеціальних органах (в Німеччині – Федеральне управління картелів). Більшість антимонопольних законів у європейських країнах забороняють такі види монопольних угод, як угоди про поділ ринків, фіксовані ціни тощо. В Німеччині монополією вважається компанія, яка зосередила у своїх руках третину обігу. В ЄС реєстрації підлягають лише ті угоди, які обмежують конкуренцію між членами цієї організації [4].

Порівнюючи норми антимонопольного законодавства різних країн, рано чи пізно стикаєшся з фактом, що вони характеризуються значною схожістю. Це говорить про те, що в світі спостерігається загальна тенденція щодо врегулювання монополій,

а також, що багато норм антимонопольного законодавства одних країн запозичені в інших. Для прикладу, багато країн світу запозичили основні положення антимонопольного законодавства у США. Проте кожна країна має свої особливості, що й відбилося на їх антимонопольному законодавстві. Зокрема, значно різняться органи забезпечення його дотримання, частка ринку, яку повинна охоплювати компанія, щоб вона стала монополією.

Конкуренція на внутрішньому ринку є вигідною для країни, хоча існують думки, що вона є може бути і негативним явищем. Злиття з конкурентами своєї країни розглядається як сприятливий фактор досягнення успіху на зовнішніх ринках. Такий підхід особливо став домінувати в США, а тепер і в Європі як відповідь на потенційну лібералізацію торгівлі в рамках Європейського Союзу. Логіка в даному випадку полягає в тому, що більш значна частка внутрішнього ринку створює критичну масу і дозволяє компаніям отримувати доходи, пов'язані з масштабом виробництва [5]. Разом з тим, хоча ці закони й обмежують розвиток бізнесу, іноді вони діють на світовому ринку проти вітчизняних фірм, проте ці втрати слід порівнювати з вигодами. Такі закони мають вирішальне значення при підтримці конкуренції, а конкуренція є необхідною для економічної ефективності та зростання.

– Аналіз антимонопольного регулювання з урахуванням ринкової економіки України дозволяє виділити основні напрями антимонопольного регулювання товарних ринків у контексті міжнародного досвіду. Ці напрями включають основні види обмежувальної ділової практики на сучасному етапі розвитку антимонопольного регулювання і є сукупністю заходів, спрямованих запобігання та недопущення антиконкурентних узгоджених дій;

– недопущення зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку;

– контроль за економічною концентрацією суб'єктів господарювання.

Обов'язковою умовою державного втручання має бути відкритість і прозо-

рість його механізмів, уникнення централизованого розподілу й втручання у виробничу діяльність суб'єктів господарювання та ціноутворення. Основною умовою такого державного втручання має стати забезпечення позитивного ефекту для суспільства та економіки загалом, зокрема:

- надання допомоги підприємствам, що мають важливе значення для національної безпеки і оборони України;
- підтримка науково-дослідних робіт;
- захист довкілля та забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів;
- поліпшення інвестиційного клімату.

Потребують удосконалення з погляду антимонопольного регулювання такі форми державного втручання в ринкові відносини: фінансування та погашення боргових зобов'язань, державна допомога, державні гарантії, низькі відсотки надання кредитів, податкові пільги тощо. Адже в них можливі чинники, які можуть спотворити конкуренцію, що, у свою чергу, може негативно вплинути на економіку України загалом.

Окрім того, доцільно вдосконалити нормативні засади цінової політики у сфері природних монополій, адже така недосконалість є однією з першопричин великої кількості цінових зловживань монопольним становищем, що призводять до деформації ціноутворення в економіці загалом. На сьогодні ще не створено ефективної системи регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, особливістю якої став би перехід від відомчого регулювання до формування ефективної, прозорої та недискримінаційної системи регулювання природних монополій з боку незалежних органів. Потрібно запровадити збалансований підхід, за якого високі тарифи на послуги суб'єктів природних монополій слід розглядати не лише як механізм наповнення бюджету чи соціального захисту працівників сфери природних монополій, а й як негативний чинник, що знижує конкурентоспроможність інших секторів економіки, зменшує бюджетні надходження чи знижує рівень соціального захисту. Тут зазначимо, що розширенню сфери конкурентних відносин та під-

вищенню рівня їхньої ефективності слугуватиме звуження сфери безпосередньої участі держави в господарській діяльності, насамперед за рахунок процесів приватизації. Однак, з огляду на ймовірність монополізації ринків у випадку продажу кількох об'єктів одному покупцеві органи державної влади повинні забезпечити узгодженість і збалансованість конкурентної політики з політикою у сфері приватизації. Відтак, особливістю сучасного етапу приватизації має стати одночасне поєднання процесів пошуку ефективного власника та запобігання монополізації економіки [6, с. 127].

Розглянуті положення слід ураховувати під час визначення завдань, що мають виконувати антимонопольні органи з метою досягнення безпечного й ефективного функціонування економічної системи держави. Отже, за сучасних умов особливої актуальності набуває розроблення державного антимонопольного регулювання в контексті економічної безпеки суспільства, яке має включати такі заходи:

- визначення критеріїв і параметрів (кількісних і якісних граничних показників структури ринку, ринкової влади тощо) антимонопольного регулювання в Україні, що відповідають вимогам економічної безпеки;

- встановлення основних суб'єктів загроз, механізмів і критеріїв їх впливу на національну економічну і соціально-політичну систему;

- формування адекватної системи антимонопольних органів.

Можна виділити такі дві основні форми боротьби з монополіями:

- 1) попередження створення монополій;
- 2) перешкоджання використанню монопольної влади.

Законодавство країн Заходу діє здебільшого через першу форму. Це відбувається тому, що, на думку фахівців у цій галузі, значно легше є не допустити виникнення монополії, ніж потім боротися з уже наявною. Такими попереджувальними заходами є заборона об'єднань, а також змов, які ведуть до обмеження виробництва й торгівлі, тобто йдеться про заборону створен-

ня монополій будь-якого відомого виду. Існує заборона на придбання акцій та інших активів підприємств-конкурентів, якщо це веде до монополізації галузі та послаблює конкурентну боротьбу. Наприклад, у Японії через це були заборонені холдингові компанії [7].

Поглиблення економічних перетворень і активізація інтеграційних процесів загострює питання державної антимонопольної політики, що стосується захисту суб'єктів господарювання й споживачів від недобросовісної конкуренції, зловживань монополієм становом на ринку, антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання й антиконкурентних дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування і, відповідно, потребує вдосконалення механізму здійснення державного контролю у сфері захисту економічної конкуренції та забезпечення захисту конкурентних відносин в Україні.

Антимонопольне законодавство в Україні визначає правові основи обмеження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за його дотриманням. Законами України «Про захист від недобросовісної конкуренції» та «Про захист економічної конкуренції» караються всі дії підприємця, спрямовані на створення перешкод доступу на ринок інших та на встановлення дискримінаційних цін на свої товари. Закони спрямовано на демонополізацію економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної й іншої підтримки підприємців, які сприяють розвитку конкуренції.

Світові монополістичні процеси змусили державу посилити регулювальні засади в економіці. Спеціальна антимонопольна політика та антимонопольне законодавство дали змогу поставити під контроль процеси монополізації, зберегти і посилити конкуренцію [6, с. 132].

Висновки

Оновлене антимонопольне законодавство має сприяти встановленню правил та

нормативів, які забезпечують прозорість розгляду справ антимонопольним органом, передбачуваність таких розглядів та їх результатів з часом нададуть компаніям та професіоналам чіткі інструкції щодо самостійної оцінки наслідків запланованої концентрації, одноосібних та колективних дій на ринку. Норми антимонопольного законодавства промислово розвинених країн характеризуються значною схожістю. Проте кожна країна має свої особливості в антимонопольному законодавстві. Українське антимонопольне законодавство створювалося з використанням світового досвіду та з урахуванням специфічних факторів, що об'єктивно існують в Україні. Антимонопольне законодавство України є подібним до західноєвропейського.

Українське антимонопольне законодавство, порівняно з антимонопольними законодавствами промислово розвинених держав, доволі молоде. Можливими напрямками вдосконалення правових та організаційних механізмів антимонопольного регулювання в Україні можуть бути:

- удосконалення термінологічного ряду базових законів антимонопольного законодавства;
- створення окремого органу, який би займався попередженням та розслідуванням порушень у сфері конкуренції;
- передача повноважень щодо складання протоколів про адміністративні порушення, накладання штрафів за порушення антимонопольного законодавства від АМКУ до органів правосуддя.

Аналіз антимонопольного регулювання з урахуванням ринкової економіки України дозволяє виділити основні напрями антимонопольного регулювання товарних ринків у контексті міжнародного досвіду. Ці напрями включають основні види обмежувальної ділової практики на сучасному етапі розвитку антимонопольного регулювання і є сукупністю заходів, спрямованих на:

- запобігання та недопущення антиконкурентних узгоджених дій;
- недопущення зловживання монополієм (домінуючим) становом на ринку;

– контроль за економічною концентрацією суб'єктів господарювання.

Потребують удосконалення з погляду антимонопольного регулювання такі форми державного втручання в ринкові відносини: фінансування та погашення

боргових зобов'язань, державна допомога, державні гарантії, низькі відсотки надання кредитів, податкові пільги тощо. Адже в них можливі чинники, які можуть спотворити конкуренцію, що, у свою чергу, може негативно вплинути на економіку України загалом.

Література

1. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 864 с.
2. Мамутов В. К. Господарче право зарубіжних країн : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. К. Мамутов, О. О. Чувпило. – К. : Ділова Україна, 1996. – 352 с.
3. Сухотин О. В. Монополизм и антимонопольная политика / О. В. Сухотин, В. Н. Богачев. – М., 1994. – С. 175-178.
4. Колісниченко І. О. Світовий досвід державного регулювання конкурентних відносин та обмеження монополізму / І. О. Колісниченко // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу: фінансова політика та інвестиції. – К., 2004. – С. 155–164.
5. Портер М. Международная конкуренция: пер. с англ. Под ред. Щетинина В.И. / М. Портер. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
6. Чумак Н. В. Антимонопольне регулювання товарних ринків у контексті міжнародного досвіду / Н. В. Чумак // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка. – 2016. – Т. 24, вип. 10(1). – С. 127-133. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumov_2016_24_10\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumov_2016_24_10(1)_19).
7. Огляд практики деяких зарубіжних конкурентних відомств (ЄС, окремих країн ЄС, США) щодо визначення ринку та ринкової влади [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/aПic1e?aП_M=117104&caI_ic1=112391.

Окремі аспекти історико-правового осмислення традиції парламентаризму, його бікамеральних інститутів на етапі Середньовіччя. Еволюція власного і запозиченого досвіду у сфері державотворення і правотворення України

У статті досліджуються впливи на еволюцію і осмислення власного і запозиченого історико-правового досвіду українців у сфері державотворення і правотворення, історіософського переосмислення традицій парламентаризму, його бікамеральних конструкцій на певному етапі Середньовіччя.

Ключові слова: впливи, еволюція, досвід, державотворення, правотворення, парламентаризм, бікамералізм.

Т.А. Француз-Яковець
кандидат юридических наук, доцент,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Отдельные аспекты историко-правового осмысления традиции парламентаризма, его бикамеральных институтов на этапе Средневековья. Эволюция собственного и заимствованного опыта в сфере создания государства и права Украины

В статье исследуется воздействие на эволюцию и осмысливание собственного и заимствованного историко-правового опыта украинцев в сфере государствоворення и правотворения, историсофского переосмысления традиций парламентаризма, его бикамеральных конструкций на определенном этапе Средневековья.

Ключевые слова: влияния, эволюция, опыт, государствоворення, правотворение, парламентаризм, бикамерализм.

*T. Frantsuz-Yakovets
PhD in Law, Decent,
“KPOK” University*

Certain Aspects of the Historical and Legal Understanding of the Traditions of Parliamentarism, its Bicameralisms Institutions During the Middle Ages. The Evolution of the Own and Borrowed Experience in the Sphere of State and Law of Ukraine

The article examines the influence on the evolution and understanding of the own and borrowed historical and legal experience of Ukrainians in the field of state-building and law-making, historiosophical re-thinking of the traditions of parliamentarism, its bicameral structures at a certain stage of the Middle Ages.

Key words: influences, evolution, experience, state-building, law-making, parliamentarism, bicameralism.

Постановка проблеми

Невід’ємною складовою української історико-правової традиції є інститут парламентаризму і його бікамеральні інституції. Дискусійність, неоднозначність поглядів на такі процеси, рудименти советизації генетичної заангажованості поколінь, вияв різних оцінок проводяться у визначенні та поданні історико-правових фактів і явищ. Необхідність у наукових пошуках бачити площини і способи осмислення системи європейських цінностей і мотивацій через призму з українським народом, правильно усвідомлювати найсуттєвіші явища й історико-правові процеси є цілком логічним у реаліях сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз пошуків площини бачення і способів осмислення системи європейських мотивацій і цінностей, перспективи поглядів у минулому, що століттями перепліталось спільною історією, реальне усвідомлення найсуттєвіших явищ та історичних процесів, що складають історико-правову основу і відповідну традицію нашої держави, вияви різних оцінок істо-

ричного процесу, явищ та фактів є цілком логічним. Окремі аспекти цієї проблема-тики, що є теоретичною основою стат-ти, ми знаходимо у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема: В.М. Іванова, Є. Ключковського, В.С. Куйбіди, П. Кралюка, П. Кролля, П.П. Музиченка, М. Старнавської, О.Л. Рогачевського, М.А. Слюсаренко та інших. Фрагментарність, різноманітність, існування суперечливих, а іноді діаметрально-протилежних поглядів з окресленої проблематики спонукають до даного дослідження.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Недостатність відповідно джерельно підкріплених і новітньо трактованих медієвістичних студій над польсько-литовськими, українсько-руськими тере-нами є надзвичайно важливою з цієї проблематики, зокрема у дослідженні перелік тамтешніх суспільств упродовж зазначених століть, а також ґрунтовні, ба-гатоаспектні опрацювання проблем, ма-теріальної, духовної, політичної, наукової культур, сюжетів, дотичних державних спільнот.

Формулювання цілей статті

Існування дослідницьких недопрацювань та відкритих питань дають підстави до певного і значно повнішого осмислення і синтезу проблематики. Мова йде не тільки про брак монографічних джерел, наукових студій, але й різні усталені погляди, які повторюються в історіографічній традиції кожним черговим поколінням, виростаючи до рівня «аксіом». Заангажованість, односторонність поглядів і оцінок, незнання неминуче спотворює історію. Мова про ключові значення самих основ національних культур: української, польсько-литовської, їх місце в історії Європи, новий погляд у глибинному, науковому, інтелектуальному сенсі, як пропозиція – гіпотеза з даної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження

Постійний пошук, дослідження оптимальної, дієвої, демократичної парламентської моделі в сучасній Україні свідчать не лише про інновації у сфері правотворення, парламентаризму, а й належну увагу до інституту бікамералізму як невід’ємної складової української правової традиції.

Цілком реалістично, що до цього має свої науково обґрунтовані історичні засади і Магдебурзьке право, і підкорення Галицької Русі у 1340 р. Ці процеси мали реальний вплив на еволюцію цивілізаційного підходу й осмислення як власного, так і запозиченого історико-правового досвіду українців у сфері державотворення і правотворення, історико-філософського осмислення традиції парламентаризму, його бікамеральних інституцій на етапі Середньовіччя. Це знаходить своє підтвердження і послідовність у наступних етапах державотворення в Україні: в часи Запорізької Січі, Гетьманщини (наприклад, «Пакти і конституції законів та вольностей війська Запорізького») і у проектах п. Пестеля, проектах «Конституції» М. Муравйова, державотворчій традиції Кирило-Мефодіївського товариства, проектах конституції М. Драгоманова, М. Грушевського і т.д. Тому, на наш погляд, не можна окреслювати колонізацію тільки

як негативний вплив на українство. Потрібно у пошуках бачити площини, способи осмислення системи європейських цінностей, мотивацій. Бачити перспективу поглядів минулого, що століттями було сплетене з нашим народом, усвідомлювати найсуттєвіші явища та історичні процеси, що складають історію нашої держави і є виявом різних оцінок історичного процесу й відповідних дискусій, які проводяться у визначенні різних історичних явищ та фактів. Цілком логічною у такому контексті є думка відомого європейського дослідника, польського професора, директора інституту Центрально-Східної Європи Єжи Клочковського: «Подолання бар’єрів так витлумаченого кордону культурної зустрічі на різних рівнях та усіх ділянках життя – з релігійними включно формулюють капітальну дослідницьку проблему, що все виразніша перед нами. Просування русько-литовських земель до західно-латинського цивілізаційного кола упродовж XIV-XV ст. набуває дедалі більшого розмаху, призводячи до появи низки своєрідних культурних форм, більш чи менш вдалого поєднання різномірних елементів, творчих пошуків та спроб» [1, с. 14].

Історико-теоретичні інтереси зазначених аспектів становить думка польської дослідниці-вченого М. Старнавської, що експансія у східному напрямку, включення Галицької Русі до Польського Королівства не були випадковими, оскільки за впливи у цій багатій країні уже з XIII ст. боролися краківські князі та королі Угорщини, але в середині XIV ст. вона стала частиною Польського Королівства [2, с. 41].

Слід звернути увагу, узагальнено зазначаючи, що такий ситуаційний процес, у конкретному історико-правовому контексті, представляє історико-теоретичний інтерес. Вхід до складу Польського Королівства Галицької Русі разом з Поділлям, створення союзу Польщі та Литви, Польсько-Литовська експансія у східному напрямку принесли не лише панування над новими русинськими (українськими) землями, впливи над Чорним морем (Молдова, Волощина), але і докорінно змінили співвідношення сил у Центральній та

Східній Європі. На цих територіях стираються межі одноманітності у державно-правовому мисленні, етнічному, релігійному і культурному сенсах, змінюється їх характер. Постає проблема реальної багатокультурності, багаторелігійності. Проникнення і переплетення західних цивілізацій, культур, інтелектуального життя зі сферами східних культур, ментальності й мислень, віросповідань, інтелекту, зумовлюють і породжують своє вираження та подальші історико-правові традиції правових підходів, конструкцій, мають тенденцію до інтеграційних процесів, що має вплив на історико-правову спадщину, зокрема, у питаннях парламентських інституцій, організації парламентів. Польсько-литовське князівство, як і Галицька Русь, у результаті експансії загалом спричиняються до постання нових викликів у політиці, державотворенні, появи різних правових форм, засад і окреслень, перебиранні певних взірців ладу, визнання шляхетських прав і т.д. Свій історичний відбиток та уніфікацію, зокрема у Галицькій Русі, а пізніше Поділлі та Лівобережжі, історичних українських землях, дають створення мережі католицьких костелів, міста отримують німецьке право, яке у своїй основі побудоване на Римському класичному праві, про що зазначалось вище (Магдебурзьке право). З часом, міста та інші населені пункти заселяються міщанами німецького, литовського, польського походження, які прибували із західних земель, та отримують земельні наділи, інші маєтності й привілеї, будують фабрики, заводи тощо. Цілком логічною, у даному контексті, є думка відомого політика, державника і дослідника В. Куйбіди: «Спустошена постійними набігами монголо-татар, значна частка державної території перебувала у стані тривалого соціально-економічного занепаду і лише надання вольностей для поселенців із заходу ставало гарантією швидкого виходу держави з такої руїни. За короткий час міста з магдебурзьким правом перетворились в «оази економічного процвітання» і стали основними джерелами надходжень ресурсів для відбудови зруйнованої соціально-економічної інфра-

структури держави в цілому» [3, с. 32-33].

Слід зауважити, що більшість населення земель, які підпали під експансію, залишились при своїй вірі та культурі. Проблеми полікультурності, багаторелігійності мали свої проблеми і відповідні впливи.

Дослідження прототипів українського парламенту, історико-правової спадщини, яка через віки пройшла через генетичну глибинну природу сутності українського народу, його історико-правових традицій, звертає нашу увагу до джерельної бази, яка існувала у досліджуваній нами період на даному етапі державотворення. Визначною джерельною історико-правовою скарбницею стародавнього Руського права Давньої Русі є збірка законів «Руська Правда», яку в дослідженні датують XI-XII ст. і яка відома як перша збірка законів. Цей документ знайшов свою акумуляцію у подальшому кодифікуванні законів, зокрема, «Литовських статутів». Своєрідним індикатором є думка О. Рогачевського стосовно того, що Магдебурзьке право має давньоруське походження [4, с. 254] (виникло у XIII ст., скасоване в Україні у 1831 році Указом царя Миколи I).

Зазначені вище історико-юридичні пам'ятки є спільним надбанням, і роль української нації є немалою, чим можна і треба пишатися та визначати у наукових констатаціях. Історико-теоретичний синтез прямо чи опосередковано доводить, що інститути парламентаризму, їх конструкційні моделі є характерною історико-правовою ознакою української спільноти – територіальної громади, що створює науково обґрунтовані історичні засади сучасного підходу до парламентаризму, його історичного коріння та традицій. Для такого дослідження обмежимося лише констатацією вищеокреслених історико-правових джерел, не заглиблюючись у деталі, адже це тема окремого дослідження.

Значний історико-теоретичний інтерес, з погляду державотворення і правотворення як невід'ємної складової української правової традиції, до парламентських інституцій викликають думки вченого, дослідника П. Кралука, які стосуються досліджуваного етапу. Зокрема, він кон-

статує: «В українській історіографії, як і у російській, литовській, польській, мало уваги приділяється піввіковій війні на нинішніх західноукраїнських землях, яка велась з 1340 по 1394 роки. В горнилі цієї війни загинуло Руське князівство (чи королівство), яке можна рахувати давньою Українською державою. І якщо столітня війна визначила на значний час геополітичне обличчя Західної Європи, то згадана війна визначила обличчя Європи Центрально-Східної».

Ми можемо констатувати, що боротьба за руську спадщину продовжувалась з 1340 до середини 90-х років XIV століття. Умовною датою її закінчення можна рахувати 1394 рік. Вона мала декілька етапів. Перший – 1340-1349 – коли польський король Казимір III захотів завоювати Руські королівства, але потерпів поразку. Другий – 1349-1366 рр. У цей час відбулась дезінтеграція Руського королівства. Землі Галичини і частково Волині відійшли до Польського Королівства, а більшою частиною Волині заволоділи литовські князі з династії Гедеміновичів. Третій – 1366-1382 рр., коли збройна боротьба велась між Польщею та Угорщиною, з одного боку, і литовськими князями, з другого, за території на кордоні між Галичиною і Волинню. Четвертий етап – 1382-1394 рр. – часи завершальної і остаточної інкорпорації Галичини у склад Польського Королівства, а Волині, Поділля, Київщини і Сіверщини – до складу Великого князівства Литовського. Незважаючи на руйнацію Руського королівства, його культурні та політичні традиції частково збереглися і продовжували своє існування [5, с. 15].

У контексті нашого дослідження актуальними є думки, які знаходять своє вираження в обґрунтуванні історичних засад парламентських інституцій, бікамеральної організації парламентів, історіософського осмислення традицій бікамералізму відомої польської дослідниці М. Старнавської. Окреслюючи впливи на історію наших суспільств, їх ментальність, набутий досвід, вона звертає увагу не генеалогічне дерево династії Рюриковичів, від періоду хрещення Русі до монгольської навали

XIII століття, що дає багато цікавих відомостей про політичні і культурні кола, з якими Рюриковичі охоче зближувалися, мали родинні зв'язки з володарями Польщі – П'ястами, які складали значну частину політичних і родинних зв'язків Рюриковичів. Варто звернути увагу на те, що Рюриковичі з X по XIII століття дуже часто укладали зв'язки з європейськими династіями латинського культурного кола. Безпосереднє сусідство держави П'ястів з Київською Руссю спричинилося до того, що східна (візантійська) культура проникала на польські землі – зокрема, в пізнє середньовіччя. Неминучим був також процес проникнення латинської культури на Руські землі. У польській історіографії зазначається відкритість і толерантність польських володарів щодо русинів і православ'я [2, с. 41-49].

На наш погляд, багатьом дослідникам і політикам давно пора відійти від нагашувань заідеологізованості і рудиментів радянщини. Вони стереотипно насаджувались у свідомість та ментальність «хомосоветікуса» (HomoSoveticus), переслідуючи основний принцип «розділяй і володарюй». Знищити спільну історію і культуру, натравити народи один на одного, перекручуючи спільну історію в ім'я процвітання «комуно ненажерливої» ідеї і політики. Реалії сьогодення на сході України говорять самі за себе. Цікавий і популярний підхід сьогодні щодо започаткування альтернативної історії, зокрема альтернативних сценаріїв, їх багатоваріантності розвитку, які дають підстави для свідомого мислення і діалогу про спільну історію, знання у формі узагальнення історії. Зрозуміти невідомі і свідомо сфальсифіковані події минулого, що повинно сприяти виправленню ситуації у знанні історії, формувати відповідну громадсько-патріотичну позицію, слугувати суттєвим елементом процесів побудови розвинутої стабільної демократії. Функцією сучасності завжди є суперечки про минуле, незалежно від історичного багажу, його оцінки, рефлексій на ті чи інші бачення і розуміння стосовно розмаїтих фактів та явищ у історичному процесі. Досить ха-

рактерним та показовим прикладом у цьому контексті є історіографія Польщі, де дослідники і вчені зазначають відкритість та толерантність відносин того часу поляків, литовців, русинів, їх родинні зв'язки, культурні, політичні, господарські. Протилежний погляд ми зустрічаємо в українській історіографії.

Досліджуючи й окреслюючи становлення та розвиток бікамеральної системи на цьому етапі розвитку в зазначений історичний період, на землях польської шляхетської держави, де в результаті експансії значна територія сучасних українських земель і її населення увійшла до складу Польського Королівства, звертаємось до досліджень М. Старнавської, яка зазначає: «Внаслідок включення до складу країни територій, що належали до сфери східної культури і були населені сповідниками православ'я, Польське Королівство втратило свій дотепер одноманітний у релігійному, етнічному, культурному сенсах характер [2, с. 41-49].

Отже, питання багатокультурності, багаторелігійності, державотворення, політичних традицій і уподобань стає важливим фактором, що зумовлює історико-правові явища і процеси, які дають можливість формувати сучасне розуміння традицій бікамералізму в історичному поступі Української держави. Наукова констатація неперервності традицій бікамералізму органічно поєднується у конкретних історичних практиках своєї реалізації. Цілком не відповідає твердження низці вітчизняних і зарубіжних дослідників, політиків, учених, що традиція бікамералізму не є характерною для історії України, саме така альтернатива, яка запропонована у цьому дослідженні, свідомо дає нам можливість зрозуміти генетичні закономірності, традиції історичного поступу такої інституції, її історичну унікальність та визначеність, еволюцію й механізми наповнення конкретним історико-правовим змістом та існуючі шляхи формалізації у сучасних підходах до такої інституції. Подальша наукова констатація дає можливість акумулювати, узагальнити і осмислити історико-правові ідеї та традиції бікамеральних

практик створення й побудови прототипів сучасних бікамеральних парламентів на теренах сучасної України на різних етапах свого становлення, про що буде іти мова далі.

У даному контексті цілком логічно з погляду історико-правових явищ і процесів, зазначає В.М. Іванов, що український народ у перший державний період (Княжа Україна-Русь, Галицько-Волинська, Польська, Литовська держави) не мав власного писаного закону конституційного характеру. Однак, саме тоді були закладені певні передумови для подальшого розвитку політико-правових ідей в Україні. В часи Княжої України найважливішою пам'яткою, що зберегла ці норми звичаєвого права, була «Руська Правда». Крім звичаєвого права, у «Руській Правді» зібрані «княжі устави», але вони за змістом та формою ближчі до звичаєвого права, ніж до писаного закону [6, с. 32]. Продовження такої аргументації в історико-правовому поступі розвитку нашої держави зазначає Музиченко П.П.: «Державний устрій України-Русі мав усі передумови для подальшого створення представницьких структур. Тогочасне віче правомірно розглядати як орган прямого народоправства, який функціонував у вигляді зборів громадян міста, землі і розглядав та виносив ухвали у справах, що стосувалися цілого князівства чи землі. У цьому плані Київська держава розвивалась в контексті державних форм правління європейських держав, але з її занепадом (кінець XIV-XV століття) традиції демократизму та парламентаризму не дістали подальшого розвитку» [7, с. 15].

На нашу думку, потребує уточнення аргументація щодо занепаду традиції демократизму і парламентаризму. Автор сам собі суперечить, констатує перед тим, що Київська держава розвивалась в контексті європейських держав. Указана суперечність не знаходить свого підтвердження у європейській історіографії, про що ми зазначали у дослідженні. Звісно, існують різні наукові погляди та оцінки, штучна міфологізація свідомості тощо.

Однак, з погляду концепції розвитку

парламентаризму та бікамеральної організації, демократизму та європейських демократично-правових цінностей, у подальшому своєму історичному поступі, не можна не погодитися з історіософським осмисленням розвитку бікамеральних практик на українських землях. Зокрема, у контексті подальшого розвитку (а не занепаду) державних форм правління європейських держав. Звертає увагу думка Слюсаренка М.А., який, окреслюючи пам'ятки законотворчої діяльності державних органів влади за Литовсько-Руської доби, виділяє їх як найбільш суттєвий закон, систематизований як юридичний акт в єдиний документ – третя редакція Литовського Статуту, одним із основних джерел якого була Руська Правда, польські збірники звичаєвого права, надруковані у Вільно в 1614 р. Виданням Литовського Статуту було завершено процес уніфікації правових систем Руських земель і литовського права. Замість різноманітних місцевих прав уперше було створене загальне «посполите право», єдине для всієї Литовсько- Руської держави. Соціальний зміст Литовського Статуту відображав інтереси привілейованого шляхетського стану. Він справляв істотний вплив на законодавства сусідніх держав, мав чинність як офіційний збірник законів і в козацькій державі [8, с. 44].

У контексті досліджуваного питання, як зазначає польський дослідник П. Кроль, на відміну від інших країн Європи, у Польщі (до складу якої входили значні території Руси-України в результаті експансії) не закріпився правний поділ на нижчу і вищу шляхту (аристократію). Охоче повторювалось, що у Польщі «шляхтич на загороді рівний воєводи». Але фактично існували майнові та суспільно-політичні відмінності всередині шляхти. Горішню верству шляхетського стану складали магнати, які володіли значними маєтками, займали важливі посади і впливали на політику держави [9, с. 52-56]. (Нобілітація – надання шляхетства – мало місце і на теренах українських земель).

Найчисельніший прошарок середньої заможної шляхти (які володіли кількома

селями) пройшов швидкий процес політичної активізації. Зростав її вплив на державу. Політичні амбіції шляхти відкрили можливості шляхетської демократії, що започаткувало активну участь у державному житті. Поступово з 1493 року, спільні зустрічі короля, ради послів, яких присилали земські сейми, викликали необхідність створення окремої посольської палати. Королівська рада як дорадний орган, який був сформований у переважній більшості з можновладців, був започаткований і утворений як Сенат, у якому голосував король. У 1505 році була ухвалена Конституція, яка уточнила компетенцію короля і сейму, без згоди якого жоден закон не міг бути запровадженим. Сейм складався з трьох рівноправних сторін (сеймових станів): короля, сенату, посольської палати. Саме у посольській палаті обговорювались проекти законів, редагували їх зміст. Усі вони повинні були отримати схвалення короля сенату і посольської палати. Вони мали назву Конституцій. Польська держава стала шляхетською Річчю Посполитою.

Подальше дослідження історіогенези бікамералізму в контексті подальшого його розвитку у вищевикреслений період, акцентує нашу увагу на скликанні Зигмундом II Августом спільного сейму обох держав, де була вирішена справа унії з Литвою, спільні вибори монарха, спільний сейм, зрівняння в правах. Одним зі значущих елементів була кодифікація права (нова редакція чинного права II – Литовський Статут 1466 р.). Актуальним було те, що були внесені записи про головну роль литовського сейму з посольською палатою, який складався з послів, що обирались на повітових сеймиках. Ухвалювати і реформувати закони міг тільки сейм, це була його компетенція. Відповідно ми можемо зазначити наявність європейських впливів бікамералізму. Характерним і показовим було те, що були ліквідовані правові обмеження щодо православних панів та шляхти. Так, Зигмунд Август у 1563 році видав привілей, у якому проголосив рівноправність православних русинів на спільному сеймі. Це знайшло своє документальне підтвердження. Утвердження релігійної

толерантності мало вплив на зміну недовіри православної шляхти і українського панства до корони та унії з нею.

Люблінська унія створила Річ Посполиту обох народів, федерацію, що складалася з двох рівноправних членів – Корони і Литви. Правова основа унії складалася з верховної влади, а саме короля і парламенту, бо не складалася з багатьох народів, утримувала свою єдність, характеризувалася непорушною повагою до сейму. І хоча суперечок не бракувало, однак нова держава протрималася аж до падіння під кінець XVIII ст. [9, с. 65].

Досить характерним з погляду акумуляції, узагальнення та осмислення історичних процесів державотворення, юридичних практик та історичних надбань є те, що після включення до Польщі у 1569 році Підляшшя, Поділля, Київщини у роботі сенату Речі Посполитої брали участь литовські та руські представники еліти. Досить часто ці групи об'єднувалися в одну магнатську еліту, яка перепліталася родинними і дружніми зв'язками, представники якої успадковували титули, ставали власниками значних латифундій. Магнатські двори притягували інші прошарки збіднілої шляхти, кількість яких ставала значною, що зумовлювалось наділами маєтків. У цих аспектах Річ Посполита досить виразно відрізнялась від країн, де формувався абсолютизм: Франції, Англії та ін.

З моменту укладення Люблінської унії новостворена держава почала називатись Річчю Посполитою обох народів. Ішлося про два народи, польський та литовський, у розумінні етнічної спільноти, а про політичні народи – спільноти шляхти, що жила в Польській Короні і Великому Литовському князівстві без розрізнення її під етнічним, релігійним чи іншим оглядом [9, с. 75].

Держави перед поєднанням персональною унією мали певний позитивний досвід багатоетнічності, вважали політику терпимості найкращим і найефективнішим засобом збереження миру і злагоди, продовжуючи її й у наступні століття. Основною цінністю, на якій створюва-

лася і будувалася шляхетська демократія була політична свобода, рівність, змога користуватися правом активної чи пасивної участі управління, беручи участь у засіданнях сеймиків та сейму, а також елекції короля.

Як зазначають відомі польські вчені, зокрема П. Кроль: «Під цим оглядом Польща на кілька століть випередила Францію чи Англію, де ще в першій половині XIX століття лише 1,5 – 3,2 % мали виборче право» [9, с. 77].

Фактично, кожен шляхтич, незважаючи на віру, без огляду на майновий стан, етнічне походження мав однакові права. Сама ідея рівності була основою багатьох конституційних рішень, характерних для Речі Посполитої. Таким чином, голос кожної шляхетської спільноти враховувався на рівні з позицією центральних органів.

При дослідженні специфіки функціонування та розвитку систем бікамералізму на етапі Середньовіччя в контексті вищезазначеного слід зауважити, що під час перебування більшої частини українських земель у складі Речі Посполитої (XIV – XVII ст.) «шляхетська демократія» орієнтувалась на «Руську Правду», приписи якої діяли до кінця XV ст. Закріплені у конституціях польського сейму князівські і королівські привілеї, які поширювались на шляхетську еліту, знаходять своє підтвердження у конституціях польського сейму, що діяв з 1446 року в Судебнику Великого князя Казимира 1488 р., у Литовських Статутах 1529 р., 1566 р., 1588 р., які у доповненні із Саксонським зерцалом і низкою інших джерел німецького права були нормативною основою політико-правової системи тих часів. Досить характерним і показовим є те, що Річ Посполита народилася і розвивалася як звичайна сповнена суперечностей держава. Закони, які давали гарантію майнової та особистої недоторканості, що є фундаментом демократії, – практично фіксуються у Польщі понад двісті років тому, тобто набагато раніше, аніж славнозвісний англійський Habeas Corpus Act. Зародження громадянського суспільства в період боротьби незаможної шляхти проти домінування магнатів і

олігархату спостерігається у XVI столітті. Отже, можна констатувати, що польський шляхетський парламентаризм у Європі у XVI ст. був досить своєрідним надбанням у контексті формування і розвитку сучасних теорій демократичного врядування. У порівнянні з англійським парламентом, де завжди було присутнє міщанство, йому не вдалось обмежити роль і компетенції володаря настільки, як це було на теренах Польщі під час шляхетського парламентаризму. Така модель парламентсько-політичної культури у публічному житті суспільства була вагомим чинником, який певний історичний проміжок часу давав змогу об'єднувати величезні території, адже Річ Посполита того часу була однією з найбільших за населенням держав Європи (поступалась лише Франції, Німеччині, Московії). Саме консолідація держав, здійснена в акті Люблінської унії (1579 року), поширила конституційне значення шляхетської демократії на територію всієї держави, підкреслювала привабливість та оригінальність конституційного вирішення, даючи провідну позицію у суспільному і господарському житті шляхетському станові, гарантії свободи і належні політичні права та привілеї, охорону приватної власності.

Відомий польський дослідник історичної спадщини Речі Посполитої Ігор Конколевський, досліджуючи багатокультурність народів того часу: русинів, українців, білорусів, німців, євреїв тощо, вказує на домінування у давній Речі Посполитій не двох, а трьох націй: поляків, литовців, русинів. А також на перетворення федерації на трискладовий механізм: польсько-литовсько-руський, тобто складений з Польської корони, Великого Литовського Князівства і Руського князівства, створеного з Брацлавського, Київського і Чернігівського воєводств. Майже до кінця існування Речі Посполитої її володарі користувалися титулатурою «Короля Польщі, великого князя литовського, руського та інших, що походила з пізньосередньовічної повної офіційної назви Литовської держави – Великого Князівства Литви, Русі і Жмуди [10, с. 90-94].

Не наводячи всіх існуючих інтерпретацій, варто зазначити, що як перед Люблінською унією, так і після неї на теренах Речі Посполитої більшість населення використовували давньоруську мову, поділ якої на діалекти, як зазначають мовознавці (українську, білоруську мови), розпочався під кінець епохи Середньовіччя. Давньоруська мова була урядовою, використовувалася у судочинстві. Нею також складено основну кодифікацію права, тобто три Литовські статuti – 1529, 1566, 1588 років, а писаний II Литовський Статут використовувався в українських воєводствах практично до поділу Речі Посполитої. Київський воєвода Андрій Кисіль (1600-1653 рр.), який, до речі, був сенатором Речі Посполитої, православного віросповідання, а також, наприклад, автор Гадяцької угоди (1658 року) Юрій Немирович вільно володіли обома мовами. Як зазначає ігор Конколевський, складно уявити культурну консолідацію польсько-литовської Речі Посполитої без участі двох мов: польської і руської, якими розмовляли принаймні 70% мешканців у Речі Посполитій. Під оглядом віросповідання у період 1620-1648 рр. відсоток шляхетських римокатолицьких родів складав 8,3%, а православних – 72,9% [10, с. 98-99].

Висновки

Простежуючи і досліджуючи історіогенезу вищезазначеного етапу становлення та розвитку бікамералізму, слід зазначити, що однією з найбільших трагедій і помилок Речі Посполитої була відсутність ефективної політико-правової лінії стосовно козацтва. Правляча еліта Речі Посполитої була вражена зверхністю, кон'юктурністю, непослідовністю. Ігнорувалось надання відповідного статусу шляхетства чи окремого військового стану з відповідними вольностями аналогічно шляхетським – козацтву, що призвело до кривавих та нищівних повстань. Але у науковому сенсі становлення бікамералізму на теренах України, його осмислення у загальному і конкретному контекстах дало своє підґрунтя у конкретно-історичному плані наступних етапів свого становлення та розвитку.

Література

1. Ключковський Є. Історія Польщі до кінця XV ст. / Є. Ключковський. – Тов. інституту Центрально-Східної Європи. Інститут А. Міцкевича: Люблін, 2005. – 217 с.
2. Старнавська М. Польща – держава Середньовічної Європи / М. Старнавська. – Інститут національної пам'яті. Польща – нариси історії: Варшава, 2015. – 365 с.
3. Куйбіда В.С. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування в Україні / В.С. Куйбіда. – Л.: Літопис, 2001. – 375 с.
4. Рогачевский А.Л. Возникновение правовой семьи орденой Пруссии: дис. д.ю.н. 12.00.01. / А.Л. Рогачевский. – СПб, 2005. – 467 с.
5. Кралюк П. Борьба за наследство в Руси в середине и второй половине XIV века / П. Кралюк // Зеркало недели. – № 2 (298). – 21.01.2017 г. ZN.UA. – С.15
6. Іванов В.М. Історія держави і права України. / В.М. Іванов. – К., 2002. – 264 с.
7. Музиченко П.П. Історія держави і права України / П.П. Музиченко. – К.: Знання НОО, 1999. – 429 с.
8. Слюсаренко М.А. Історія української конституції / М.А. Слюсаренко. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 464 с.
9. Кроль Пйотр. Річ Посполита обох народів. Польща – держава Середньовічної Європи / П. Кроль. – Інститут нац. пам'яті: Варшава, 2015. – 365 с.
10. Конколевський І. Річ Посполита багатьох народів, релігій, культур. Багатокультурність і станова держава. Русини, українці та білоруси. Польща – нарис історії / І. Конколевський. – Інстит. нац. пам'яті: Варшава, 2015. – 365 с.

УДК 340

Т.А. Француз-Яковець
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

О.В. Цилюрик
аспірант,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
адвокат

Теоретико-правові аспекти формування етичних засад професійної діяльності юриста у країнах Європейського Союзу

У статті досліджуються актуальні питання теоретико-правових аспектів професійної культури юриста у країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: етика, індивід, професійна культура, юрист, адвокат.

Т.А. Француз-Яковець
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

О.В. Цилюрик
аспирант,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»,
адвокат

Теоретико-правовые аспекты формирования этических основ профессиональной деятельности юриста в странах Европейского Союза

В статье исследуются актуальные вопросы теоретико-правовых аспектов профессиональной культуры юриста в странах Европейского Союза.

Ключевые слова: этика, индивид, профессиональная культура, юрист, адвокат.

T. Frantsuz-Yakovets
PhD in Law, decent,
associate professor of department of state legal sciences,
“КРОК” University

O. Tsyliuryk
PhD student,
“КРОК” University
Attorney at Law

The theoretical and legal aspects of ethical basis formation for professional work of the lawyer in European Union countries

In this article, topical issues of the theoretical and legal aspects of the professional culture of a lawyer in the countries of the European Union are examined.

Key words: *ethics, individual, professional culture, lawyer.*

Постановка проблеми

Специфіка європейської ідеології полягає в особливому ставленні до людини як до беззаперечної цінності. Саме тому цілком зрозумілим є те, що сучасна європейська культура є персоноцентричною та гуманістичною. Індивід є найважливішою цінністю в європейській культурі. Сучасність характеризується індивідуалістичною ідеологією. Індивід розглядається як безумовна цінність, наділена атрибутами рівності, свободи, розуму. Сучасність визнає індивіда цінністю, тобто індивід є цінністю за суттю, а не просто як об'єкт, який протистойть іншим, але він не є індивідуальним зразком роду людського, насамперед, індивід – це певний універсум, який включає в себе етноментальні особливості та який відкритий світові. Високий ступінь індивідуалізму, визнання цінності особистості дали підстави А. Оболонському стверджувати, що європейська цивілізація є персоноцентричною, тобто такою, яка визнає індивіда точкою відліку в суспільстві, на відміну від системоцентризму, з пріоритетом соціальної системи [7].

Тому закономірним явищем у межах європейської культури є спроба закріпити в політико-правових документах основні здобутки індивідуалістичної ідеології.

Тільки в межах панування індивідуалістичної ідеології могла бути сформована «Декларація прав людини і громадянина» [1]. Анрі Дюмон зазначав: «Декларація прав людини і громадянина, яка була прийнята влітку 1789 року Настановчими зборами, знаменує в певному сенсі триумф Індивіда» [8, с. 166-167].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у дослідження питання теоретико-правових аспектів формування етичних засад професійної діяльності юриста у країнах Європейського Союзу зробили такі учені: Е. Трельч, А. Дюмон, О. Андрійчук, Ш. Курильски-Ожвен, О. В. Оболонський, О. Д. Святоцький, М. М. Михеєнко та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Питання генезису формування етичних засад професійної діяльності юриста залишається актуальним та потребує додаткового наукового дослідження й теоретичної розробки як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу.

Формування цілей статті

У цьому науковому дослідженні ми акцентуємо дослідницьку увагу на

теоретико-правових аспектах формування етичних засад професійної діяльності юриста та адвоката у країнах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу

Варто зазначити, що з прийняттям Загальної декларації прав людини було проголошено: «Кожній людині надаються всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору, шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального чи станового походження, майнового або іншого стану» [1]. Стаття 3 Конституції України свідчить: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Нормативне закріплення вимог щодо визнання індивіда як цінності стало можливе в результаті процесів демократизації, фемінізації, лібералізації та плюралізації суспільного життя, які інтенсифікувалися в Європі в XX столітті. В «Основних правилах, які стосуються ролі юристів...» говориться: «Кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання його прав і захисту його на всіх стадіях кримінального розгляду» [2].

Цікавими в цьому плані є дослідження ціннісних настанов Росії і Франції, які були проведені у 90 роках XX століття. В їх основу покладений принцип правової соціалізації, суть якого полягає у формуванні індивідуальних уявлень про право та юристів у період дитинства і підлітковому віці. Виходячи з того положення, що образ права, образ світу й образ юриста в дитини і підлітка конструюються одночасно, науковці стверджують, що ці образи неподільні, а отже, процес правової соціалізації проходить у руслі загального процесу соціологізації. «Правова соціалізація, таким чином, є процесом індивідуального освоєння не права взагалі, а такого права, яким його сприймає суб'єкт у період дитячої і підліткової соціологізації. Його сприйняття відображає стан соціальної реальності, але інтерпретація, яку суб'єкт їй дає, залежить і від домінантних соціаль-

них уявлень, пов'язаних з його попереднім досвідом» [6].

Було одержано такі результати: уявлення росіян про суддів, як правило, свідчать про те, що вони акцентують увагу на репресивній та імперативній ролі останніх. Пояснюється цей факт тим, що такий образ легко і добре узгоджується з концепцією провини й із виправним значенням санкцій. Французькі підлітки демонструють явище сильного легалізму, який супроводжується постійною потребою в безпеці, з іншого боку – присутня постійна критика влади; вина розглядається як порушення правил, які йдуть від влади; закон же визнається основним засобом керівництва в соціальній взаємодії.

Уявлення про правову систему всіх соціальних груп респондентів у Франції об'єднуються навколо загального ядра, навколо єдиної ідеологічної настанови – свобода, рівність, солідарність; у Росії ж таким ядром є закон, відповідальність, справедливість, причому поняття справедливості включає в себе поняття добра, рівності, відплати за заслугами [6].

Сучасна ідеологічна система пояснює основну вимогу, яка висувається до представників юридичних професій, – скрізь і завжди гарантувати права людини: «При виконанні своїх службових обов'язків посадові особи в підтриманні правопорядку поважають та захищають людську гідність; підтримують та захищають права людини стосовно всіх осіб» [3]. Повага до прав людини, а також їх захист є невід'ємною складовою сучасної європейської культури та її ідентичності: „власне, у європейському інтелектуальному середовищі концепт прав людини отримав своє народження та розвиток» [5, с. 87].

Також слід зазначити, що на формування сучасної європейської ідеології і моделі юриста вплинули процеси глобалізації та культурного самовизначення. Поряд із процесами «уніфікації» та «уодноманітнення» в європейській культурі мають місце явища етнонаціонального бачення бажаного юриста [9, с. 119-148].

Стосовно гуманізму як концептуального начала сучасної європейської куль-

тури, то варто зазначити, що і саме явище, і саме поняття гуманізму пройшли тривалий період формування. На нашу думку, найбільш вдало розкрив сутність європейського гуманізму мислитель XX століття Е. Трельч у своїй праці «Історизм та його проблеми»: «Так само було з іншою протилежністю, протилежністю між природним правом, вільно-природною людиною і штучним примусовим порядком держави. І тут перед нами відома ідея, ідея природного і загального людського права, якій протиставило себе позитивне право і яка до того ж тісно пов'язала церковну систему як християнське природне право з державно-позитивним і церковним надприродним правом. У боротьбі з абсолютизмом згадали про цю ідею, звільнили її від церковних нашарувань, поєднали із становими та історичними правами й підвели її під вплив старого, стоїчного, запозиченого християнами формулювання загального закону природи і розуму. Однак це нове природне право з його прагненням позитивно перетворювати сучасну державу і ввести в її структуру широкі маси було за свою сутність чимось іншим, далеким від раціоналістичної, заснованої на пануванні розуму над почуттями ідеї розуму. Від неї залишилися тільки форма і пафос загальної раціональності, зміст став іншим, визначеним сучасною державою і сучасною економікою, і тому вона стала розвиватися у різних напрямках. Але як тільки в цих обох сферах була проголошена ідея природної, вільної від примусу людської природи, з нею відразу ж поєдналися всі інші, за своєю суттю зовсім інші свободи: свобода науки від догм і цензури, свобода мистецтва і поезії від буржуазних та гетерономних зовнішніх визначень. Усі ці абсолютно різні протилежності поєдналися в понятті гуманності або природного розуму; все це загалом було сконструйоване філософською систематикою у вигляді необхідної розуму, загальнолюдської і універсальної етики і надали новому буржуазному суспільству духовної основи» [7].

Гуманізм не є абстрактним людинолюбством, а є баченням конкретної люди-

ни з її проблемами і негараздами за конкретних обставин. У такому аспекті гуманізм поєднується зі справедливістю, міра якої визначається правовим законом, що захищає інтереси людини в суспільстві.

З ідеологічного погляду, досить впливовими факторами на формування моделі юриста є настанови континентальної правосвідомості, найважливішими серед яких є: єдина ієрархія побудови системи джерел писаного права, з домінуванням нормативно-правових актів; особлива роль у формуванні права закріплюється за законодавцем, який покликаний створювати загальноюправничні правила поведінки; правозастосовні органи лише забезпечують реалізацію загальної норми в конкретних правозастосовних актах; у системі нормативних джерел наявні писані конституції, які мають вищу юридичну силу; визнається диференціація права на публічне й приватне; високий рівень нормативних узагальнень.

Слід зазначити, що у межах сучасного багатомірного культурного простору виділяється сучасна людина як істота публічна. Варто пояснити, що сьогоденне трактування публічного не ототожнюється з політичним, або громадським, воно є певною дискурсивною практикою. Можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що сучасний європейський юрист – це публічний індивідуум.

Європейська спільнота завжди прагнула бачити адвокатів незалежними від будь-якого зовнішнього тиску. Як результат, ми маємо низку міжнародних документів, які висвітлюють питання організаційної, процесуальної і фінансової незалежності юристів. На сьогоденний день незалежність застосовується як гарантія безсторонності юридичної діяльності.

Окрім зазначеного, основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, покладають на кожного члена ООН зобов'язання надавати відповідні засоби, які б давали змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції. Висновок №2 (2001) Консультативної

Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи «Про стандарти незалежності судових органів і незмінності суддів» передбачає, що для виконання своєї ролі судова влада повинна бути незалежна по відношенню до виконавчих та законодавчих органів [2]. У рекомендації «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухвалених Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.1994 р. передбачено, що грошове забезпечення суддів повинно гарантуватися законом і відповідати гідності їх професії [4]. Європейська хартія про Закон «Про статус суддів» (Ліссабон, 10 липня 1998 року) пунктом 1.8. загальних принципів містить положення про те, що судді через своїх представників і через свої професійні організації беруть участь у прийнятті рішень, пов'язаних із управлінням судами і з розподілом коштів, особливо їх бюджетного фінансування.

Висновки

Таким чином, сучасна парадигма соціокультурного розвитку європейської культури орієнтує юриста на глобальне мислення, на цілісне середовище, яке вимагає від нього універсальності, знання законів предметного (як єдиного і специфічного буття) та культурного світу, принципів організації культурного буття.

Основними тенденціями, що спостерігаються в ідеологічній європейській правовій системі, є тенденції гуманізації, демократизації правового знання, утвердження ідей пріоритету людських цінностей. Юридична професія, як уже традиційна для європейської культури, розподіляє ідеї правильної поведінки на формальні кодекси етики і кодекси професійної поведінки. При цьому, принцип, який лежить в основі професійної етики юриста, полягає у тому, що дії юриста спрямовані на створення найбільшого блага для суспільства.

Література

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 89.
2. Висновок №2 Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи «Про стандарти незалежності судових органів і незмінності суддів». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://scourt.org.ua/doc/AA1fT>
3. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї «Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку» від 17 грудня 1979 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_282
4. Рекомендація (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13 жовтня 1994 року). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-sprivrobitnitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva/>
5. Андрійчук О. Хартія основних прав ЄУ – новий рівень захисту прав людини / О. Андрійчук // Юридичний журнал. – 2013. – № 3 (45). – С. 87-91.
6. Курильски-Ожвен Ш. Образы права в России и Франции: Учеб. Пособие / Ш. Курильски-Ожвен. – М.: Аспект, 1996. – 215 с.
7. Оболенский А.В. Драма российской политической истории: система против личности / А. Оболенский. – РАН, Ин-т государства и права. – М., 2004. – 352 с.
8. Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Адвокатура України: Навч. посіб. Для студентів юридичних вищих навчальних закладів і факультетів / О. Святоцький, М. Михеєнко. – К.: Ін Юре. – 2007. – 224 с.
9. Кистяковский Б. А. В защиту права / Б. Кистяковский // Вехи: Сборник статей о русской интеллигенции. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1994. – С. 119-148.

УДК 342 + 321

С.О. Телліс

аспірант,

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Науковий керівник: Д.І. Ткач

доктор політичних наук, професор,

проректор з міжнародних питань,

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Інститут президентства в Угорщині новітньої доби: політико-правовий аспект

У статті аналізується реалізація моделі парламентсько-президентської республіки на прикладі Угорщини. Розглядаються найважливіші президентські повноваження Президента Угорщини. Зазначається роль Президента у системі стримувань та противаг щодо інших органів державної влади.

Ключові слова: інститут президентства, Президент Угорщини, парламентсько-президентська республіка, Угорщина, повноваження глави держави

С.А. Телліс

аспірант,

ВУЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Научный руководитель: Д.И. Ткач

доктор политических наук, профессор,

проректор по международным связям,

ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Институт президентства в Венгрии новой эпохи: политико-правовой аспект

В статье анализируется реализация модели парламентско-президентской республики на примере Венгрии. Рассматриваются важнейшие президентские полномочия Президента Венгрии. Отмечается роль Президента в системе сдержек и противовесов в отношении других органов государственной власти.

Ключевые слова: институт президентства, Президент Венгрии, парламентско-президентская республика, Венгрия, полномочия главы государства.

S. Tellis

Postgraduate student,

“KROK” University

Scientific adviser: D. Tkach

Doctorate in Political Science, Professor,

Vice-Rector for International Affairs,

“KROK” University

Institute of the Presidency in Hungary of the Modern Day: Political and Legal Aspect

The article analyzes the implementation of the parliamentary-presidential republic model on

the example of Hungary. The most important presidential powers of the President of Hungary are considered. The role of the President in the system of checks and balances in relation to other public authorities is noted.

Keywords: *Presidents Institute, President of Hungary, parliamentary-presidential republic, Hungary, powers of the Head of State*

Постановка проблеми

Більшість науковців, які займаються дослідженням форм державного устрою зазначають Угорщину як найбільш яскравий приклад реалізації моделі парламентсько-президентської республіки у сучасній Європі.

Досвід функціонування інституту президентства в різних країнах підтверджує здатність Президента виступати гарантом стабільності розвитку демократичного суспільства та правової держави, забезпечення рівноваги й оптимальної взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади, формування виважених політичних рішень і перспективних законів.

За цих умов зазначений феномен інституту глави Угорської держави як найвищої посадової особи вартий уваги та дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Висвітленню окремих аспектів конституційно-правового статусу інституту президента в Україні та закордонних країнах присвячена монографія Д.М. Белова, Ю.М. Бисаги [1]. Дослідженню функціонування інституту президентства Угорщини присвячена частина монографії Д.І. Ткача [2].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У порівняльному аналізі державного устрою різних країн угорський досвід розвитку та функціонування інституту президентства має особливе значення для України як приклад утвердження демократії в пострадянських державах. Слід зазначити, що у 2012 році новий конституційний закон 2011 року замінив Конституцію 1949 року. Інститут президентства в Угорщині новітньої доби після прийняття нового Основного закону країни не досліджувався.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз політико-правових аспектів інституту президентства в Угорщині новітньої доби та роль Президента Угорщини у системі органів державної влади.

Основний матеріал дослідження

Становлення та генезис інституту Президента в Угорщині

Історично інститут Президента в Угорщині виник після закінчення Другої світової війни.

Політична демократія, що виникла в результаті виборів у 1945 році, не виявилася довговічною, однак дала можливість запровадити посаду Президента [3].

У 1946 році Державні Збори прийняли Закон про державну форму правління. Згідно із Законом I від 1946 року Угорщина проголошувалася Республікою, законодавчим органом ставали Державні Збори, що обираються народом, главою держави – Президент, який обирається Державними Зборами, виконавчим органом – Уряд, який призначається Президентом і відповідає перед Державними Зборами [4].

З главою держави, який визначався як найвищий державний посадовець, обов'язково погоджувалися всі значні для держави рішення, що приймалися Урядом.

З відновленням у 1948 році «елементів» «народної демократії» в державній системі Угорщини інститут президентства був знівлений [3]. Остаточною інституційної фінішною обробкою став Закон XX від 1949 р.[6].

Законом скасовувалася Конституція 1946 року про Президента Республіки поряд із самим президентським інститутом і створювався орган «колективного президентства», так звана «Президентська рада Угорської Народної Республіки» на чолі з головою Президентської ради.

У такій формі президентська інститу-

ція проіснувала сорок років, доки не була скасована Законом XXXI від 1989 р. [7]. Новітня історія інституту президентства Угорщини починається у 1990 р.

Слід зазначити, що становлення цього інституту, а саме визначення повноважень і компетенції Президента в Угорщині, було досить складною справою. Конституційне визначення ролі Президента у верховенстві права, включаючи дискурс про вибори глави держави, супроводжувалося серйозними політичними дебатами. Так, для прийняття остаточного рішення про інститут Президента знадобилося дві політичні угоди, три поправки до Конституції, два загальноугорських референдуми та два рішення Конституційного Суду [2].

Більшою мірою дискусія навколо питання щодо повноважень і компетенції Президента була пов'язана з боротьбою за форму правління в республіці.

У кінцевому підсумку сторони прийшли до консенсусу в тому, що після демократичної трансформації Угорщини її конституційна система стає основою парламентської демократії.

Історичний досвід формував в угорському суспільстві страх реставрації тоталітаризму, оскільки для цього ще зберігалися підстави в державному апараті та в політичній системі суспільства. З огляду на потрібність ефективно контролювати через демократичні інститути виконавчу владу, угорці обрали парламентсько-президентську форму правління як таку.

Вибори Президента

Конституцією Угорщини передбачено, що Президента Угорщини обирають Державні Збори на п'ять років [7, стаття 10 (1)]. Збори обирають Президента Угорщини шляхом таємного голосування [7, стаття 11 (1)]. Президент Угорщини на даний пост може переобиратися не більше ніж один раз [7, стаття 10 (3)].

Президентом Угорщини може обиратися будь-який громадянин Угорщини, якому виповнилося тридцять п'ять років [7, стаття 10 (2)]. Для висунення його кандидатури необхідна письмова пропозиція не менш ніж однієї п'ятої частини депутатів Державних Зборів [7, стаття 11 (2)].

Президентом Республіки є той, хто отримує дві третини голосів депутатів [7, стаття 11 (3)].

Якщо перше голосування було безрезультатним, слід провести друге голосування. У процесі другого голосування можна голосувати за двох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів. Обраним на підставі другого голосування Президентом Угорщини є той, хто незалежно від числа депутатів, які брали участь у голосуванні, отримав більшість дійсних голосів. Якщо і друге голосування було безрезультатним, слід провести нові вибори на підставі повторного подання кандидатур [7, стаття 11 (4)].

Законом передбачено що Посада Президента Угорщини несумісна з усіма іншими державними, громадськими, економічними і політичними посадами або повноваженнями. Президент Угорщини з метою отримання доходу не може виконувати іншу роботу і за іншу діяльність – за винятком діяльності, що підпадає під захист авторських прав – не може отримувати винагороду [7, стаття 12 (2)].

Про президентський інститут Угорщини

Конституція Угорщини визначає вище завдання Президента Угорщини: висловлювати єдність нації і охороняти демократичне функціонування державної організації [7, стаття 9 (1)].

Це завдання, призначене для реалізації двох основних цінностей, забезпечує керівництво й основи для здійснення повноважень, передбачених Основним законом і законами.

Розглянемо найважливіші президентські повноваження Угорщини і рішення, які можуть бути прийняті з цих питань.

Проголошення законів

Згідно з Конституцією Угорщини, Закон, прийнятий Державними Зборами, підписується Президентом Угорщини протягом п'яти днів з моменту його отримання і призначає його офіційне оприлюднення [7, стаття 6 (3)].

Повернення Закону в парламент для розгляду

Відповідно до статті 6 (5) Основного

Закону [7], якщо Президент Угорщини не згоден із законом або яким-небудь його положенням, перед підписанням Закону він може один раз повернути його зі своїми зауваженнями на повторний розгляд Державним Зборам. Державні Збори повторно розглядають Закон і повторно приймають рішення про його прийняття. Президент Угорщини може скористатися цим правом також у разі, якщо в процесі розгляду Конституційним Судом Закону на підставі рішення Державних Зборів не було встановлено його невідповідність Основному Закону.

Ініціювання попереднього контролю норми

Відповідно до статті 6 (4) Основного закону [7], якщо Президент Угорщини вважає, що Закон повністю або частково не відповідає Основному Закону, він спрямовує його Конституційному Суду до його підписання, щоб вивчити сумісність останнього з Основним Законом.

Відповідно до статті 6 (6) Основного Закону [7] Конституційний Суд приймає рішення, але не пізніше, ніж через тридцять днів. Якщо Конституційним Судом встановлено невідповідність Основному Законові, Закон повторно розглядається Державними Зборами з метою усунення невідповідності Основному Законові.

Якщо Конституційний Суд не встановить у рамках розслідування, проведеного за ініціативою Президента, антиконституційність Закону, Президент зобов'язаний негайно його підписати і дати розпорядження про його оприлюднення.

Відповідно до Основного Закону право прийняття Законів належить Державним Зборам [7, стаття 1 (3) (d)]. Право вето (від лат. *Veto* – забороняю) Президента в Угорщині має суспензивний характер: якщо парламент повторно прийме відправлений Закон, Президент зобов'язаний підписати й опублікувати його.

Угорська Конституція приділяє багато уваги саме оформленню Президентом кадрових рішень. Водночас підбір і розміщення кадрів здійснює урядова коаліція.

Роль Президента у Державних Зборах і новому Уряді

Після завершення виборів до Державних Зборів Президент скликає інавгураційне засідання Державних Зборів протягом тридцяти днів після виборів. Президент пропонує парламенту кандидатуру Прем'єр-міністра, яку висувають або партія, або коаліція партій, що отримала понад п'ятдесят відсотків депутатських мандатів та офіційно оформила парламентську більшість.

Президент у міжнародних відносинах, участь в укладанні міжнародних договорів

Відповідно до статті 9 (3) (а) Основного Закону [7] Президент представляє Угорщину. Це правило відноситься до представництва Угорської держави в міжнародному праві й відповідає статті 7 (2) (а) Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [8] і Міжнародному звичаєвому праву.

Відповідно до статті 9 (4) (а) Основного Закону [7] Президент за дорученням Державних Зборів визнає обов'язковість міжнародних договорів.

Призначення та зміщення

На підставі Конституції та відповідних Законів Президент несе відповідальність за призначення і зняття з посади деяких посадових осіб. Відповідно статтею 6 (3) Президент пропонує кандидатуру на пост Прем'єр-міністра, Голови Курії, Генерального прокурора, комісара з основних прав; призначає на посаду професійних суддів та Голови Бюджетної ради; затверджує на посаду президента Академії наук Угорщини; визначає структуру Управління справами Президента [7].

Прем'єр-міністр обирається Державними Зборами за пропозицією Президента.

За пропозицією Прем'єр-міністра Президент висуває кандидатури і затверджує міністрів і державних секретарів.

За пропозицією Голови Верховного Суду Президент призначає на посаду професійних суддів і приймає рішення про (тимчасове) зупинення імунітету суддів.

За пропозицією Прем'єр-міністра глава держави призначає Голову та заступників Голови Національного банку Угорщини,

Голови Національного управління із захисту даних та інформації, Голови Управління з питань рівного ставлення і Голови Управління економічної конкуренції.

За пропозицією Головного прокурора Президентом призначаються заступники Головного прокурора.

У державних вищих навчальних закладах університетські професори призначаються та анулюються Президентом на підставі пропозиції ректора, міністра, відповідального за освіту. У разі недержавних вищих навчальних закладів призначення професора університету ініціюється президентом установи через міністра.

За пропозицією Ради вищих навчальних закладів і за пропозицією міністра призначають або звільняють викладачів університетів і ректорів. Виходячи з пропозиції Міністра закордонних справ, призначають або відправляють у відставку послів.

Грунтуючись на пропозиціях відповідних міністрів, глава держави висуває і затверджує генералів.

Президент Угорської академії наук обирається Генеральною Асамблеєю академії з-поміж вітчизняних вчених на основі їх пропозицій; обрання підтверджується Президентом Угорщини.

Також Конституція Угорщини наділяє главу держави класичними правами у президентських республіках: надавати звання, нагороджувати медалями, відзнаками, приймати рішення у справах помилування; приймати рішення у справах громадянства.

Питання громадянства

Відповідно до статті 9 (4) (i) Основного Закону [7] Президент приймає рішення з питань, пов'язаних з придбанням і припиненням громадянства.

Індивідуальне помилування

Відповідно до статті 9 (4) (g) Основного Закону [7] Президент здійснює право на індивідуальне помилування на підставі заяви Міністра юстиції і Генерального прокурора.

Територіальні організаційні рішення

На Основі Закону [7] Президент Угорщини приймає рішення з питань, що сто-

суються адміністративно-територіальної організації, які відносяться до її відання та компетенції.

Відповідно до статті 9 (4) (h) Основного Закону [7] Президент за ініціативою зацікавлених місцевих органів влади вирішує питання про освіту населених пунктів, об'єднаних населених пунктів, назв міста і села.

Президент є головнокомандувачем силами оборони Угорщини. Відповідно до статті 9 (2) Основного закону [7].

Президент затверджує план оборони країни, призначає і звільняє начальника Оборони Збройних Сил. Відповідно до Закону СХІІІ 2011 про національну оборону і Збройні Сили Угорщини та Положення Конституційного Суду 48/1991. (ІХ.26) Президент здійснює загальне керівництво підрозділами і їх верховними командами або керівними органами.

Повноваження виборів і референдуму

Відповідно до статті 9 (3) (e) Основного Закону [7] Президент призначає дату проведення загальних виборів депутатів Державних Зборів, депутатів місцевих самоврядувань і мерів, а також виборів депутатів Європейського Парламенту і проведення всенародного референдуму.

Нагородження

Відповідно до статті 9 (4) (f) Основного Закону [7] Президент присвоює певним Законом звання, ордени і титули, а також надає дозвіл на носіння іноземних державних нагород.

Особливий правовий режим

У разі нездатності Державних Зборів прийняти рішення про оголошення військового стану, надзвичайного стану, а також стану підвищеної небезпеки, їх оголошує Президент відповідно до статті 48 (3) Основного Закону [7].

Однак, факт існування цих перешкод, а також обґрунтованість оголошення військового стану, надзвичайного або особливого стану встановлюється одногосно Президентом Угорщини, Головою Державних Зборів Угорщини, Головою Конституційного Суду і Прем'єр-міністром [7, стаття 48 (5)].

Особливим правовим моментом є те,

що Президент політично не підзвітний парламенту і виконує свої функції винятково на підставі Закону. Оцінка дій Президента відноситься до компетенції Конституційного Суду.

З іншого боку, Президенту у всіх заходах і розпорядженнях необхідна віза (контрасигнація) Прем'єр-міністра або відповідних міністрів.

При наданні такої візи Прем'єр-міністр чи міністр таким чином перебирає на себе відповідальність за підписане Президентом розпорядження. Як зазначено, глава держави має право відхилити проект будь-якого Закону за умови його антиконституційності. Рішення про призначення на посаду та інші кадрові рішення він має право відхилити лише тоді, коли таке рішення серйозно зашкодить діяльності демократичного механізму держави [2].

Угорське конституційне право забезпечує Президенту республіки певну систему стримувань та противаг щодо інших органів державної влади, зокрема при прийнятті законодавчих рішень Президент має право затвердження, має право вето, право законодавчої ініціативи, має право призначати референдуми. Право глави держави виступати із законотворчою ініціативою є доволі дієвим засобом.

Право законотворчої ініціативи має Президент Угорщини, Уряд, комітети Державних Зборів або депутати Державних Зборів [7, стаття 6 (1)].

Президент республіки має право ініціативи у створенні закону без контрасигнації. Це означає, що Президент у повному обсязі бере на себе відповідальність за виявлену законотворчу ініціативу. Для парламентських систем управління зазначення рішення є унікальним.

Як приклад використання главою держави права законотворчої ініціативи можна навести діяльність Арпада Гьонца на посаді Президента. Гьонц ініціював прийняття Закону про проведення загальної амністії (Закон V від 1991 р.), вніс законопроекти про зміни порядку призначення керівників засобів масової інформації (Закон LVII від 1990 р.) та про набуття чинності закону про пошту (Закон XIV

від 1992 р.) та Закону про зв'язок (Закон LXXII від 1992 р.). Перший законопроект парламент обговорив і прийняв, другий тільки обговорив, але не прийняв, а третій відхилив ще до початку дискусії [2].

Канцелярія Президента

Робочі відносини між виконавчою владою і главою держави виконує Канцелярія Президента.

Структура та обсяг основної діяльності, що виконує Канцелярія Президента при виконанні її суспільних обов'язків, не визначені законом. Очолює апарат титулярний державний секретар, який підтримує безпосередній зв'язок з Державним секретарем з питань адміністративного управління Апаратом Прем'єр-міністра.

У Канцелярії створена також міжнародна служба, яка забезпечує міжнародну діяльність Президента, підготовку візитів, протокольних зустрічей тощо.

Припинення повноважень Президента

Повноваження Президента Угорщини припиняються: а) із закінченням терміну повноважень; б) внаслідок смерті; в) внаслідок нездатності здійснювати належні йому повноваження протягом терміну, що перевищує дев'яносто днів; г) у разі припинення умов, необхідних для його обрання; е) з встановленням несумісності; ф) при відставці; г) при відмові від посади Президента Угорщини [7, стаття 12 (3)].

Законодавством передбачається також можливість добровільної відставки Президента, а також його усунення з посади шляхом висловлення недовіри, так звана несумісність посад. Якщо вимога про несумісність посад висунута проти Президента тоді, коли він обіймає цю посаду, то з ініціативи будь-якого депутата Державних Зборів Парламент приймає рішення про оголошення несумісності посад. Для прийняття такого рішення необхідно дві третини голосів депутатів. Голосування проводиться таємно.

Президент може відмовитися від посади заявою, адресованою Державним Зборам. Для того щоб відмова набула чинності, необхідно прийняти спеціальне рішення Парламенту. Державні Збори Угорщини протягом п'ятнадцяти днів можуть

закликати Президента переглянути його рішення. Якщо Президент наполягає на відставці, парламент повинен прийняти відставку.

Президенти Угорщини

З часу відновлення інституту президентства в Угорщині у сучасному його вигляді главами угорської держави обирались такі особи:

Угорська Республіка (1989-2011)

1989-1990 – Мат'яш Сюр'ош (угор. Mátyás Szűrös) (як в.о. Президента)

1990-2000 – Арпад Гьонц (угор. Árpád Göncz) (у 1990 – як в.о. Президента)

2000-2005 – Ференц Мадл (угор. Ferenc Mádli)

2005-2010 – Ласло Шойом (угор. László Sólyom) 2010-2011 – Пал Шмітт (угор. Pál Schmitt)

Угорщина (з 2012)

2012 – Пал Шмітт

2012 – Ласло Кьовер (угор. László Kövér)

з 2012 – Янош Адер (угор. János Áder)

На думку більшості дослідників нової історії Угорщини, саме постать Арпада Гьонца, його особистий авторитет і риси характеру значною мірою сприяли перетворенню посади Президента Угорщини на серйозний політичний чинник як у країні, так і у формуванні позитивного іміджу держави за кордоном [2].

Першим Президентом Угорської Демократичної Республіки був письменник і перекладач Арпад Гьонц. Гьонц був поміщений у в'язницю після революції 1956 року і засуджений до довічного ув'язнення. Пізніше він став активним учасником зміни режиму, був членом-засновником Асоціації вільних демократів. У період з 1990 по 2000 роки він займав пост глави держави протягом двох циклів.

У період з 2000 по 2005 роки Президентом Угорщини був Ференц Мадл. Юрист за освітою, професор університету, академік, шанований міжнародний дослідник приватного права.

З 2005 року, протягом п'яти років, державу очолював Ласло Шойом. Юрист за освітою, професор університету і колишній Конституційний суддя.

З 2010 по 2012 роки посаду Президента займав Пал Шмітт, дворазовий олімпійський чемпіон, колишній генеральний секретар Олімпійського комітету Угорщини в період з 1983 по 2010 роки та віцепрезидент Міжнародного олімпійського комітету в період з 1995 по 1999 роки.

У 2012 році Державними Зборами обрано Яноша Адера Президентом Угорщини. Янош Адер – юрист. На перших вільних виборах у 1990 році він був обраний членом Парламентської асамблеї як кандидат до Союзу молодих демократів. У своєму рідному місті Чорнани обирався три рази поспіль як член Палати представників. Брав участь у роботі Конституційного, правового і судового комітету Державних Зборів. У 2009 році був обраний членом Європейського Парламенту як представник ЄС та віцепрезидент Комітету Європейського Парламенту з навколишнього середовища, громадської охорони здоров'я і безпеки харчових продуктів.

Обрання Яноша Адера в 2012 році збігається з новою епохою конституційного розвитку Угорщини, оскільки новий конституційний закон 2011 року замінив Конституцію 1949 року.

Висновки

В Україні політичний устрій, організація верховної державної влади, її структура, правовий статус і співвідношення між вищими органами державної влади перебувають у процесі становлення. У цьому зв'язку порівняльний аналіз аспектів становлення та розвитку інституту президентства в різних країнах є важливим для пошуку шляхів підвищення ефективності оптимізації взаємодії владних структур та становлення демократичної правової держави. Угорський досвід функціонування інституту президентства має особливе значення для України як приклад утвердження демократії в пострадянських державах.

На основі здійсненого дослідження становлення інституту президентства в Угорщині, його конституційно-правових і практичних засад функціонування можна спробувати порівняти його з українською практикою і зробити деякі висновки.

По-перше, в Угорщині створена правова основа парламентсько-президентської республіки, в якій Президентіві визначено місце гаранта Конституції. Глава держави висловлює єдність нації і стоїть на сторожі демократичної діяльності державного апарату. Повноваження глави держави досить обмежені, але завдяки сформованим демократичним інституціям Президент Угорщини має можливість повною мірою впливати на політичну ситуацію в державі. В Україні також існує парламентсько-президентська форма правління, але її правова основа перебуває на стадії формування. Президент України має досить широкі повноваження, але розбалансованість між гілками влади значно ускладнює реалізацію президентських повноважень, наданих йому Конституцією та іншими Законами.

По-друге, прийняття нового конститу-

ційного закону 2011 року свідчить про продовження конституційного розвитку Угорщини, але йдеться не про принципові зміни, а про розвиток та уточнення певних повноважень Президента, що не змінюють встановлених відносин між державними гілками влади в період новітньої історії Угорщини. В Україні цей процес не завершено та за певних політичних міркувань існує можливість створення президентсько-парламентської форми та навіть президентської форми правління.

По-третє, досвід Угорщини становлення та генезису інституту президентства свідчить про необхідність політичної структуризації суспільства та чіткого розподілу функцій між державними гілками влади. Без зазначених процесів успішна демократизація постсоціалістичного суспільства та реформування економіки не можливі.

Література

1. Белов Д.М., Бисага Ю.М. Досвід конституційно-правового регулювання інституту президента в зарубіжних країнах. / Д.М. Белов, Ю.М. Бисага. – Монографія. – Ужгород: Ліра, 2007. – 275 с.
2. Ткач Д.І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій / Д.І. Ткач. – Монографія. – Київ: МАУП, 2004. – 480 с.
3. Rainer M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–48. A fordulat éve 1947–1949. Budapest: In Rubicon, 1998. 4–5. sz. 50–57. o. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/rainer2.htm>
4. 1946. évi I. törvénycikk indokolása. Magyarország államformájáról. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600001.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D51>
5. 1949. évi XX. törvény A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYA. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.alkotmany.hu/alkotmanyok/hatalyos/hatalyosalkotmany.pdf>
6. 1989:XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://docplayer.hu/11942847-1989-evi-xxxi-torveny-az-alkotmany-modositasarol.html>
7. Основной Закон Венгрии (25 апреля 2011 года). The Fundamental Law of Hungary (25 April 2011). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=11843>
8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_118

УДК 340.12(477)

В.Б. Гдичинський
аспірант,

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Історико-правові передумови розвитку правових стратегій

У статті описано історико-правові передумови виникнення правових стратегій. Досліджено етапи розвитку положень правових стратегій у правовій системі України. Окреслено основні принципи формування правових стратегій.

Ключові слова: правові стратегії, канонічне право, церковні організації, індивідуальна форма права, концепції походження права.

В.Б. Гдичинский
аспирант,

ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Историко-правовые предпосылки развития правовых стратегий

В статье описаны историко-правовые предпосылки возникновения правовых стратегий. Исследованы этапы развития положений правовых стратегий в правовой системе Украины. Определены основные принципы формирования правовых стратегий.

Ключевые слова: правовые стратегии, каноническое право, церковные организации, индивидуальная форма права, концепции происхождения права.

V. Gdychynskyy
Postgraduate Student,
“KROK” University

Historical and legal preconditions for the development of legal strategies

The article describes the historical and legal preconditions for the emergence of legal strategies. The stages of development of the legal strategies in the legal system of Ukraine are investigated. The basic principles of formation of legal strategies are outlined.

Key words: legal strategies, canon law, church organizations, individual form of law, concept of the origin of law.

Постановка проблеми

Визнання того, що право може існувати в різних формах, не применшує значущості юридичного права держави для сучасного суспільства. Проте, не можна обмежитися розглядом правових стратегій лише в державному праві. Важливо у статті дослідити історико-правові передумови

виникнення правових стратегій та розвиток у сучасному суспільстві. У зв'язку з наявністю в суспільному житті стихійних і спонтанних процесів відбувається диференціація сфер та форм життєдіяльності людей, яка посилюється з ускладненням сучасного суспільства. Існування соціальних груп, етнічних утворень, що мають

партикулярний характер, перешкоджає гіпертрофованій централізації влади в суспільстві, й за цих умов очевидним стає наявність у державному праві певних меж, зокрема меж дії. Питання про правові стратегії, що існують в інших, окрім державного, формах права, є цілком логічним, і не може розглядатися без дослідження етапів розвитку правових стратегій у правовій системі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання правових стратегій як джерела розвитку сучасного права належить до числа маловивчених у теорії права. Зокрема, у дореволюційний період зазначені проблеми досліджували М. М. Коркунов і Г. Ф. Шершеневич. У кінці минулого століття серед дослідників окремі аспекти сутності, змісту та класифікації правових стратегій вивчали О. А. Лукашова, О. В. Міцкевич, В. С. Нерсесянц, І. С. Самощенко та ін.

Серед сучасних вітчизняних дослідників варто згадати роботи В. Д. Бабкіна, В. С. Журавського, О. В. Зайчука, Л. А. Луць, П. О. Недбайла, Ю. М. Оборотова, М. П. Орзіха, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скаун. Галузева політика сучасної держави в окремих сферах правового регулювання вивчалася К. Ю. Ісмаїловим, Р. Б. Тополевським, Д. Ю. Хорошковською та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити історико-правові передумови виникнення правових стратегій, описати етапи розвитку положень правових стратегій у правовій системі України, виділити основні принципи формування правових стратегій.

Виклад основного матеріалу

Заперечення наявності правових стратегій у недержавних формах права, так само як і заперечення самих локалізованих форм соціального життя, веде до правової дезорієнтації, яка, в свою чергу, призводить до того, що право стає неефективним, недоцільним, конформістським, які розраховують завжди на політичну під-

тримку. Певний інтерес також представляє питання про можливість існування правових стратегій у праві громадянського суспільства як недержавної форми публічного права. Сам факт існування соціальної освіти або групи не дає підстав вважати, що в ньому (в ній) функціонує групове право. Наприклад, натовп, як хаотичне, спонтанне, нестійке «скупчення» людей, хоч і не позбавлений організуючого начала, не може виступати в ролі освіти, що володіє власним груповим правом. Групова правова життя і групове право існують тільки в рамках таких груп, які об'єднані єдиними інтересами і цілями, внутрішньо структуровані, в кожній з яких визначена статусна роль учасника, його становище в групі. До таких груп можна віднести корпорації, організації, колективи. Від характеру внутрішньогрупових зв'язків, який визначає ступінь єднання групи в своїх позиціях й установках, багато в чому залежить необхідність і доцільність групового права. Чим вищий ступінь організованості внутрішньогрупових зв'язків, тим з більшою ймовірністю можна говорити про функціональність і дієвість існуючого в рамках групи права.

Сам факт існування стратегій у різних видах групового права передбачає «стратегічність» самого права, існування імпульсів, здатних призводити право до його розвитку і (або) іншої зміни. Однак, для того щоб вирішити питання про правові стратегії окремо в кожному з видів групового права, потрібно визначити, в чому полягають їх особливості [1, с.54].

Крім державного, самостійним видом права є канонічне (церковне) право, яке, проте, має меншу значущість для правового життя сучасного суспільства, поступово витісняється з нього державним правом. Незважаючи на те, що канонічне право найчастіше розглядається в якості самостійного виду групового права, воно, тим не менш, має ознаки, що вказують на його суттєву схожість із правом корпоративним.

Церква, як особливого роду корпоративне об'єднання, потребує специфічного інституту, що виконує нормативно-

регулятивну функцію, і таким інститутом стає канонічне (церковне) право. Поява канонічного права обумовлена необхідністю в регулюванні як внутрішніх відносин, що складаються в рамках церковної організації, так і зовнішніх відносин, що складаються з суб'єктами, які до церкви не належать. Норми канонічного права мають моральне обґрунтування, і їх природне сприйняття свідомістю людини сприяє більш ефективному регулятивному впливу. Внутрішній регулятивний потенціал норм цього права вищий, ніж у норм державного права. При цьому вони, як правило, претендують на те, щоб бути пріоритетними в порівнянні з останніми.

Це право являє собою право соціальної групи, опозиційно налаштованої до офіційного державного права і принципу верховенства права, відповідно, - до будь-якого іншого права і принципу верховенства права. Більшість дослідників визнає його принципову відмінність від офіційного, визнаного державою права, а також «його номінальне значення, пов'язуючи його з об'єктивною свідомістю і поведінкою». У зв'язку з цим про канонічне право як про специфічний вид групового права можна вести мову лише в тому зв'язку, що воно функціонує так само, як і будь-яке інше право, і служить основою відтворення специфічної за своїм змістом у груповому правовому житті. У всіх інших аспектах канонічне право скоріше варто розглядати як «несправедливе», ніж як особливий вид групового права.

Канонічне право в сучасних умовах поширює свою дію на певне коло осіб і на ту сферу відносин, які обмежені полем діяльності церковної організації. Призначенням цього права є забезпечення відокремленого функціонування та автономного незалежного розвитку тієї організації (громади, спільноти), в якій воно функціонує. Для підвищення ефективності канонічного права формуються, як правило, стратегії захисного типу [6, с.39].

Прикладами таких правових стратегій є стратегія завоювання для церкви прерогатив у правовому регулюванні відносин у окремих сферах світського життя, страте-

гія звільнення канонічного права від втручання держави в його розвиток і функціонування, стратегія звільнення церкви від втручання з боку держави в регулювання внутрішньоорганізаційних питань і стратегія недопущення секуляризаційних процесів у сфері, регульованій канонічним правом, актуальні для католицького права на різних історичних етапах його розвитку. Зокрема, стратегія звільнення церкви від втручання з боку держави в регулювання внутрішньоорганізаційних питань виявилася актуальною в умовах конфлікту, що виник між Ватиканом та Італією в зв'язку з ліквідацією в 1870 році Папської області, територія якої в процесі об'єднання Італії стала частиною Італійського королівства. Протягом багатьох років Ватикан вів боротьбу проти Італійської держави, домагаючись відновлення не тільки світської влади Папи, а й визнання легальності католицького права і його монополізму в регулюванні у середині церковних відносин. Обрана правова стратегія виявилася успішною. Підписаними 11 лютого 1929 року в Латеранському палаці угодами католицька церква була звільнена від втручання Італійської держави в управління Римською єпархією і католицькою церквою в Італії і у всьому світі. На відміну від розглянутої, правові стратегії захисного типу в канонічному праві в другій половині XX – початку XXI ст., як правило, виявилися менш успішними, що пояснюється багато в чому все посиленою юридизацією суспільного життя і універсалізацією державного права [4, с.126].

Показовим є такий приклад: у післявоєнний період для права католицької церкви актуальною стає стратегія недопущення секуляризаційних процесів, яка до сих пір, не втрачаючи своєї актуальності, не завжди успішно реалізується.

Так, зокрема, в 1970 році в Італії було прийнято Закон про розлучення, який фактично скасував закріплене в ст. 34 Латеранського конкордату положення про те, що цивільно-правові наслідки вчинення таїнства шлюбу регулюються канонічним правом. Тим самим, сфера автономної дії канонічного права на території Італійської

республіки була істотно скорочена. Обмеження сфери застосування норм канонічного права, що стало наслідком секуляризації, знайшло відображення в конкордаті 1984 року.

Для тіньового права, яке є груповим, опозиційним державному, як і для канонічного права, характерні стратегії захисного типу. За своїм змістом такі стратегії, як правило, є стратегіями обходу вимог громадського (найчастіше - державного) права. При цьому непримиренність тієї опозиції, в якій знаходиться тіньове право по відношенню до будь-якого іншого права, зумовлює те, що стратегії в тіньовому праві, як правило, передбачають збереження порядку, що базується на групових нормах, «за всяку ціну» [5, с.307]. Відповідно, й самі стратегії в тіньовому праві, й будь-які варіанти їх реалізації сприймаються і суспільством загалом, і окремими індивідами, що не ідентифікують себе з відповідною опозиційно налаштованою групою в якості планів, реалізація яких пов'язана з поширенням моделей неправомірної поведінки. Значить, такі плани постають стратегіями тільки з погляду членів самої соціальної групи, в рамках якої відтворюється тіньове право, в загально-соціальному сенсі правовими стратегіями вони не є.

Визначимо, яку роль відіграють правові стратегії в груповому праві для розвитку історії права. Насамперед, успішна реалізація таких стратегій дає імпульс для розвитку самого групового права.

Говорячи про вплив, який чиниться правовими стратегіями в груповому праві на розвиток державного права, окремо слід наголосити на тому, що такий вплив не носить глобального характеру. Як правило, мова йде про розвиток окремих складових державного права, насамперед, тих його компонентів, які «відповідають» за зв'язок і взаємодію державного права з груповим.

На відміну від державного права, вплив стратегій у груповому праві на право громадянського суспільства, є більш масштабним. Це пояснюється, насамперед, тим, що право громадянського суспільства саме

по собі є складним поєднанням різних видів групового права. Розвиток групового права за необхідності спричиняє розвиток права громадянського суспільства.

Сучасне право існує і в індивідуальній формі. Суб'єктом індивідуального права є сама людина. Для індивідуального права характерне цілепокладання, говорити про стратегію в її управлінському сенсі щодо даної форми права неприйнятно. Правові дії людини залежать від її ціннісної орієнтації. Правовий простір задається безпосередньо кожним, його межі залежать від набору його індивідуальних властивостей і якостей. Цілепокладання індивіда направлене на самоідентифікацію, на інтеграцію в інші правові сфери - громадського, групового, міжнародного права. У зв'язку з цим у рамках індивідуального права мова про правову стратегію йде швидше як про лінію поведінки, яку людина обирає відповідно до власної правової позиції і власних правозначущих інтересів, ніж як про недеталізовані плани діяльності, що здійснюється з метою зміни права і правової практики. Відповідно, про правові стратегії в індивідуальному праві можна говорити лише з певною часткою умовності, розуміючи їх відмінність від правових стратегій у державному, міждержавному та груповому праві. Одночасно слід виходити з того, що про правові стратегії в індивідуальному праві не можна говорити в тому ж значенні, що і про правові стратегії в міжнародному праві [3].

Вплив стратегій в індивідуальному праві на розвиток права можна виявити, як правило, в основному на рівні індивідуального правового життя. Іншими словами, за рахунок реалізації таких стратегій розвивається, насамперед, саме індивідуальне право. Вплив стратегій в індивідуальному праві на розвиток групового, громадського і міжнародного права найчастіше є несуттєвим. Такий вплив визначається, насамперед, зв'язком різних рівнів правового життя. Неістотність впливу стратегій в індивідуальному праві на розвиток права в інших формах пояснюється і тим, що індивідуальне право виступає формою привілеї, і тому його визнання не призводить

до зміни державного, групового або міжнародного права

Висновки

Становлення правових стратегій, які не деталізують планів, націлених на зміну існуючого групового права, що складаються в рамках соціальної групи правової практики і правового порядку, характерне для тих видів групового права, в яких поєднуються моменти самоорганізації і організації. Чим більш значущі для конкретного групового права моменти організації в порівнянні з моментами самоорганізації, тим більшу роль у його розвитку відіграють правові стратегії.

У сучасних умовах правові стратегії відіграють найбільш значущу роль у розвитку такого виду групового права, як корпоративне право. При цьому реалізація в сучасному корпоративному праві переважно стратегій інтегруючого, а не захисного типу дозволяє йому залишатися значущою складовою правового життя сучасного суспільства. Канонічне та тіньове право, для яких характерна реалізація правових

стратегій захисного типу, виявляються нездатними ефективно реалізувати своє призначення, і поступово витісняються з правового життя сучасного суспільства.

Реалізація правових стратегій у суспільстві, насамперед, дає імпульс для розвитку самого групового права. Крім того, вона впливає на розвиток права в будь-яких інших формах. У сучасних умовах найбільш відчутним є вплив правових стратегій у груповому праві на право громадянського суспільства, що виступає складним поєднанням різних видів групового права.

Транснаціоналізація корпорацій у сучасних умовах зумовлює посилення впливу стратегій у корпоративному праві на розвиток міжнародного та міждержавного права.

Стосовно індивідуального права можна говорити про існуючі в ньому правових стратегіях лише умовно, розуміючи під стратегією лінію поведінки, яку людина обирає відповідно до власної правової позиції і власних правозначущих інтересів.

Література

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV (Редакція від 30.11.2017 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
1. Економічна безпека України в умовах гібридної агресії: аналіт. доп. / Я. Б. Базилук, С. В. Давиденко, Д. Ю. Венцовський та ін. – К.: НІСД, 2017. – 84 с.
2. Щодо невідкладних заходів з поновлення роботи правового циклу: аналіт. зап. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/181.htm>
3. Джероза Л. Каноническое право в католической церкви / Л. Джероза. – Х., 1995. – 332 с.
4. Е. Петер. Церковне конституційне право / Е. Петер. Пер. з угор. П. Гергелі. – Л.: Свічадо, 1998. – 156 с. (Доповнений тлумаченням правових змін витяг із праці «Церковне право». – Будапешт, 1992. – 694 с.)
5. Павлов А. С. Курс церковного права / А. Павлов. – Св. Троице-Сергиева Лавра, 1902. – 267 с.
6. Рівень і характер релігійності українського суспільства: Центр Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 1. – С. 37–61.

Змістове наповнення прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні

У статті досліджується змістове наповнення права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання. Надане авторське визначення понять «право на вільний вибір місця проживання» та «право на свободу пересування».

Ключові слова: права і свободи людини, природні права людини, право на вільний вибір місця проживання, право на свободу пересування, свобода пересування.

Ю.И. Миколаенко
аспирант,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Содержание прав человека на свободу передвижения и свободный выбор места проживания в Украине

В статье исследуется содержание прав человека на свободу передвижения и свободный выбор места проживания. Дано авторское определение понятия «право на свободный выбор места жительства» и понятие «право на свободу передвижения».

Ключевые слова: права и свободы человека, природные права человека, право на свободный выбор места жительства, право на свободу передвижения, свобода передвижения.

J. Mykolaenko
Graduate student,
“KROK” University

The essence and content of human rights to freedom of movement and freedom choice of place of residence in Ukraine

The article examines the essence and content of the human right to freedom of movement and free choice of place of residence. The author's definition of the «right to free choice of place of residence» and the notion «the right to freedom of movement».

Key words: human rights, the right to free choice of place of residence, the right to freedom of movement.

Постановка проблеми

Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання займа-

ють одне із ключових місць у системі конституційних прав і свобод людини й громадянина в Україні. Тому аналіз цих прав

як загальнотеоретичних категорій, який включатиме з'ясування їх юридичної природи та змістовного наповнення, не лише покращить істинність їх розуміння, а й слугуватиме теоретико-методологічною основою для удосконалення механізму реалізації означених прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні аспекти прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в тій чи іншій мірі були предметом багатьох наукових досліджень. Окремі аспекти цієї проблематики вивчали фахівці з конституційного права, адміністративного права, міжнародного права, цивільного права тощо. Зокрема, варто згадати роботи таких учених, як С. П. Бритченко, І. І. Голубка, О. Ф. Динько, О. В. Кохановська, Л. В. Малюга, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, Р. О. Стефанчук, О. В. Члевик та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В юридичній науці залишаються невирішеними окремі питання змістовного наповнення права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні. Дискусійними залишаються, насамперед, питання визначення дефініцій прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, з'ясування правової природи, змістовного наповнення і співвідношення означених прав, що є суттєвою перешкодою на шляху їх ефективної реалізації тощо.

Формулювання цілей статті

Метою цієї статті є дослідження змістовного наповнення прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні, який полягає у детальному аналізі авторських позицій визначення поняття прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання й вироблення власних підходів до розуміння їх сутності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Приступаючи до аналізу змісту прав

на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні, насамперед слід зазначити, що у цивілістичній науці їх відносять до особистих немайнових прав і за цільовим призначенням класифікують як такі, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, або такі, що забезпечують участь фізичної особи в соціальному житті [1, с.241-242], або такі, що спрямовані на забезпечення фізичної недоторканості особи [2, с. 9].

Досліджуючи зміст особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують її соціальне буття, Л. В. Малюга вказує, що саме наявність і гарантії цих прав є першою ознакою юридичної самостійності, автономності окремої особистості й означають звільнення особи від тотальності суспільства, визнання її самоцінності, значимості та досягнення справжньої свободи, що є найвищим проявом справедливості [3, с. 181].

Звернемо увагу на те, що у статті 269 Цивільного кодексу України, яка містить поняття особистого немайнового права, сказано, що особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом, не мають економічного змісту, тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав. Особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно [4]. Окремі ознаки такого змістовного наповнення цих прав, на нашу думку, потребують деякого уточнення щодо розуміння сутності прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання у його загальнотеоретичному аспекті.

По-перше, важливо розуміти, що природні права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, як і більшість конституційних прав, не є абсолютними, оскільки можуть бути обмежені законом.

По-друге, очевидність тези про те, що права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання не мають економічного змісту, слід розуміти таким чином: хоча відносини щодо їхнього здійс-

снення можуть мати майновий характер, тому що немайнові блага визначаються не лише духовними, а й матеріальними потребами, це не змінює їх юридичної природи та загальних рис, що визначають місце цих прав у системі приватноправових відносин.

Аналіз статті 33 Конституції України, у якій закріплена свобода пересування та вільного вибору місця проживання, показує, що вона не містить ніяких конституційних обмежень щодо реалізації закріпленої свободи та складається з правомочностей, визначених такими правами: право на в'їзд та виїзд з території країни, на якій особа перебуває, право вільного пересування у межах цієї території, право на вільний вибір місця проживання. Ці конституційні свободи належить всім без винятку фізичним особам – громадянам України, іноземцям та особам без громадянства.

Як бачимо, така норма Основного Закону України по суті закріплює чотири конституційних права людини.

В юридичній літературі зустрічаються випадки визначення поняття прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, у якому вони розглядаються як одне право. Прикладом такого наукового підходу є позиція російської дослідниці К. І. Руднєвої, яка визначає право вільного пересування та вибору місця проживання в межах федеральної держави як безперешкодне переміщення осіб, що мають легальний статус, територією федерації її суб'єктів, перетинання кордонів суб'єктів федерації, а також муніципальних утворень, вільний вибір місця проживання чи перебування [5, с. 105].

Вітчизняний дослідник О. Ф. Динько, в свою чергу, пропонує розуміти свободу пересування у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні, на його думку, вона є конституційно-правовою категорією, яка полягає у самостійному виборі фізичною особою варіанту здійснення будь-якого переміщення. Свобода пересування, в широкому понятті, крім переміщень, охоплює вільний вибір місця проживання в межах держави, право вільно залишати територію держави, в тому числі свого громадянства або держави постійно-

го проживання, право будь-коли повертатися до держави свого громадянства або держави постійного проживання [6, с.6].

Такі наукові позиції, на нашу думку, мають суттєві прогалини у розумінні сутності й змістовного наповнення прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання. Якщо коментувати першу з них, то дослідниця, поєднуючи ці права в єдиному понятті, акцентуючи увагу на свободі пересування в межах окремої держави та розглядаючи їх тільки у вузькому розумінні, нехтує, по суті, такими невід'ємними складовими права людини на свободу пересування, як право вільно залишати територію держави та право будь-коли повертатися до держави свого громадянства або держави постійного проживання. У наступному наведеному нами науковому підході дослідник, у широкому значенні, ототожнює зміст прав на вільний вибір місця проживання в межах держави та свободу пересування, що також є неприпустимим.

На нашу думку, право на свободу пересування в законодавстві України розуміється в трьох площинах: право громадян України, іноземців і апатридів (осіб без громадянства) вільно пересуватися в межах території України; право громадян України, іноземців і апатридів вільно залишати територію України; право громадян України будь-коли повернутися в Україну. Право ж людини на вільний вибір місця проживання є окремим конституційним правом та має низку особливостей. Далі дослідниця зазначає, що подібну нашої позицію займає й вітчизняний дослідник І. І. Голубка, який стверджує, що право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання недоцільно розглядати з позицій віднесення їх до єдиної правової категорії або визначати одне з цих прав як складову частину іншого [7, с. 111] – некоректне викладення інформації: автор статті приписав собі те, що оприлюднено в статті І. І. Голубки, заявивши, що Голубка «займає позицію, подібну нашої»... Проте, автор дослівно переписала все те, що міститься в статті «Право на свободу пересування: окремі теоретико-правові аспекти» І. І. Голубки.

Тому, виходячи з твердження про те, що право людини на свободу пересування та право людини на вільний вибір місця проживання є окремими конституційними правами, які можливо ототожнювати лише з погляду розуміння однорідності їх юридичної природи, спробуємо розглянути кожне з них окремо та визначити їх сутність і зміст.

В абзаці другому статті 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р. надано визначення поняття «свобода пересування», під яким розуміється «право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [8].

Аналізуючи це визначення, слід уточнити, що предметом правового регулювання цього Закону є свобода пересування у межах України, тому в ньому йдеться лише про особливості її реалізації громадянами України, а також іноземцями та особами без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах.

Вітчизняна правова наука виробила чимало авторських визначень поняття «право на свободу пересування». Так, Р. О. Стефанчук підходить до визначення цього поняття з позицій цивілістичної науки та пропонує під правом на свободу пересування розуміти «особисте немайнове право фізичної особи, яке забезпечує фізичній особі можливість вільно, на власний розсуд, у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб та у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлені законом, пересуватися по території України, а також вільно виїжджати за її межі і безперешкодно повернутися до України» [9, с. 464].

Таке авторське бачення критикує фахівець у галузі конституційного права І. І. Голубка, за словами якого, це визначення є не надто вдалим, оскільки у ньому не враховується, що для таких фізичних осіб, як іноземці та особи без громадян-

ства, встановлюються певні особливості його реалізації. Дослідник пропонує власне визначення права на свободу пересування (права на вільне пересування) – це гарантоване конституцією та міжнародними нормативно-правовими актами право громадянина, іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території країни, вільно та безперешкодно на власний розсуд та без необхідності отримання яких-небудь особливих дозволів пересуватися територією країни у будь-якому напрямку, будь-яким способом, у будь-який час, а також залишати територію країни, за винятком обмежень, які встановлюються винятково законом [7, с. 70-71, 76].

Як бачимо, дослідник, виходячи із синонімічності термінів «право» та «свобода» у розумінні права людини на свободу пересування, вважає за краще визначати його не як «право на свободу пересування», а як «право на вільне пересування», уникаючи повтору тотожних понять, з чим ми погоджуємось. Однак, на наш погляд, і таке визначення права на свободу пересування не позбавлено певних недоліків. По-перше, право на свободу пересування визначається та гарантується Конституцією України на засадах загальності та рівноправності, тому визнається одним із основних прав людини. І хоча обмеження його реалізації залежать від правового статусу особи, який визначає становище того чи іншого суб'єкта в правовій реальності, що відображається у його взаєминах з суспільством і державою, у визначенні зайвим є їх детальне перерахування. По-друге, підтримуючи думку про те, що право на свободу пересування включає у себе три невід'ємні складові: право людини вільно пересуватися в межах території України; право вільно залишати територію України; право громадян України будь-коли повернутися в Україну, науковець чомусь не відобразив у визначенні останню його складову.

Не надто вдалим, на нашу думку, є визначення, представлене в одній із робіт українського науковця І. В. Михайлишина, який зазначає, що «зміст свободи пе-

ресування полягає в закріпленій в Конституції України можливості фізичної особи вільно пересуватися не лише в межах окремо взятого приміщення, а й у межах міста, по всій території держави (в тому числі свого громадянства або постійного місця проживання), можливості виїзду за її межі та повернення в будь-який час» [10, с. 32]. Як бачимо, дослідник описує в повному обсязі лише правові можливості для громадян України.

У довільній формі, позбавленій, на нашу думку, чіткого правового визначення, інтерпретує розуміння свободи пересування й фахівець у галузі адміністративного права І. Ю. Тарапака, яка вказує, що «свобода пересування – це можливість пересуватися (переміщатися) в потрібному напрямку без певних обмежень, використовуючи в межах допустимості, встановленої законом, для здійснення задуманого у найбільш ефективні засоби і шляхи». За її словами, ознаками свободи пересування є: необмежена можливість пересуватися в потрібному напрямку (перетинання державних або адміністративних кордонів тих чи тих територій – держави, області, населеного пункту); свобода волі припускає довільність вибору; спеціальна процедура реалізації пересування; відсутність певних рамок обмеження; відсутність державних гарантій для членів суспільства при здійсненні пересування певними суб'єктами; відсутність у членів суспільства обов'язків при пересуванні не порушувати права і свободи інших осіб [11, с. 64-65]. На нашу думку, як у самому авторському визначенні «свобода пересування», так і в деталізації його ознак, закладені непереможні протиріччя, які неможливо поєднати в єдине ціле. З одного боку, автор вказує, що «це можливість пересуватися (переміщатися) в потрібному напрямку без певних обмежень», а з іншого зазначає, що таке пересування можливе лише «в межах допустимості, встановленої законом».

Детальний аналіз та характеристика різноманіття наукових бачень у питанні визначення поняття «право на свободу пересування» дозволив нам на цій основі виробити власне бачення цього поняття

та визначити його як гарантовану та врегульовану на національному та міжнародному правових рівнях можливість людини в межах свого правового статусу та на законних підставах вільно та безперешкодно за своїм бажанням пересуватися в межах території України, вільно залишати територію України та будь-коли повернутися в Україну.

Право на вільний вибір місця проживання з погляду правомочностей, які воно включає у себе, є окремим конституційним правом, визначеним частиною першою статті 33 Основного Закону України. Дослідження його сутності та змістовного наповнення викликає інтерес представників багатьох юридичних дисциплін. Наведемо деякі з них.

Виходячи з твердження про те, що право людини на вільний вибір місця проживання відноситься до особистих немайнових прав особи та закріплене у частині другій статті 309 Цивільного кодексу України, вітчизняний цивіліст Р. О. Стефанчук визначив його таким чином: під правом на свободу вибору місця проживання в юридичній літературі розуміється право фізичної особи обирати для себе місце проживання, змінювати чи іншим способом використовувати його в межах, що передбачені законом чи не суперечить моральним засадам суспільства, вимагати від інших не порушення цього права, а в іншому випадку вимагати його захисту [9, с. 460].

Дещо некоректно з погляду вжитку понятійно-категоріального апарату, на наш погляд, формулює визначення права на вільний вибір місця проживання українська дослідниця І. Ю. Тарапака, яка вважає, що вільний вибір місця проживання є можливістю вибору проживання чи перебування на адміністративно-територіальній дільниці. На її думку, вільному вибору місця проживання притаманні такі ознаки: можливість проживати чи перебувати в потрібному місці; довільність вибору; наявність адреси особи; проживання постійно, строково або тимчасово [11, с. 64-65]. Як бачимо, у цьому авторському визначенні поняття «місце проживання» та

«місце перебування» ототожнюються, що є неприпустимим та не відповідає нормам чинного законодавства України. Крім того, серед ознак, що притаманні вільному вибору місця проживання, авторка вказує й наявність адреси особи, яка може бути лише за наявності відповідного житла. Це жодним чином не кореспондується з її попередньою тезою про можливість вільного вибору місця проживання на адміністративно-територіальній ділянці без вказівки про те, що на ній повинно бути розташоване житло, в якому особа й має проживати.

Як бачимо, у наведених формулюваннях «право на вільний вибір місця проживання» міститься ключовий термін, що визначає його сутність – поняття «місце проживання», навколо змістовного наповнення якого вже багато років точиться наукова дискусія.

Адже різноманіття термінів, що містяться в національному законодавстві, пов'язаних із позначенням свободи вибору місця проживання особи, саме: «право на вільний вибір місця проживання», «місце проживання», «місце перебування», «постійне місце проживання», «тимчасове місце проживання», «місце фактичного проживання», «реєстрація місця проживання», на нашу думку, призводить лише до законодавчої неоднозначності та заплутаності їх тлумачення і застосування.

З цього приводу досить слушною, на наш погляд, є думка вітчизняного правника С. П. Бритченка, який зауважує, що вживання на законодавчому рівні терміна «місце проживання» в різних значеннях створює на практиці труднощі для реалізації права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, а тому має бути усунуте [12, с. 78].

Як ми зазначали вище, законодавець розрізняє поняття «місце проживання» та «місце перебування».

І. І. Голубка у своєму дослідженні обґрунтував недоцільність використання в законодавстві України терміна «місце перебування» для позначення адміністративно-територіальної одиниці, на території якої особа проживає строком мен-

ше шести місяців на рік. На його думку, наразі законодавство України фактично зводить місце перебування до місця проживання особи, хоча поняття «місце перебування» є набагато ширшим за змістом та позначає фізичне місцезнаходження особи в конкретно визначеному місці й у конкретний період часу та не завжди збігається з постійним або тимчасовим місцем проживання особи, а для позначення проживання особи на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці строком менше шести місяців на рік доцільно використовувати термін «тимчасове проживання» [7, с. 10].

Російська дослідниця Н. А. Лімонова, аналізуючи право на свободу пересування у межах свого дисертаційного дослідження, зауважила, що така правомочність передбачає свободу вибору місця перебування, визначаючи таким будь-яке місцезнаходження громадянина [13, с. 86].

Принагідно зауважимо, що у цивільному законодавстві України словосполучення «місце перебування» також вживається у контексті викладу правових норм, що стосуються свободи пересування, а саме: частиною п'ятою статті 313 Цивільного кодексу України передбачено, що «фізична особа не може бути видворена з обраного нею місця перебування, доступ до якого не заборонений законом» [Отже, ми поділяємо вищевикладені наукові позиції та, у свою чергу, вважаємо, що термін «місце перебування» більшою мірою відповідає сутності та змістовному наповненню права на свободу пересування, аніж змісту права на вільний вибір місця проживання в Україні, для якого достатньо розмежування понять «місце постійного проживання» та «місце тимчасового проживання». Адже, якщо навіть виходити з морфологічного значення слова «перебувати», то воно тлумачиться в декількох значеннях: «побувати в різний час де-небудь»; «побувати всюди, в багатьох місцях» [14, с. 717], що, на нашу думку, може розглядатися у сенсі, наприклад, сезонного пересування – переміщення переважно працездатного населення до місць тимчасової праці й проживання на термін, зазвичай, у кілька

місяців зі збереженням можливості повернення до місць постійного проживання; чи епізодичного пересування – ділових, культурно-побутових, рекреаційних та інших поїздок [15], і не завжди збігається з місцем проживання особи.

Висновки

На підставі вищевикладеного маємо певні підстави виробити власне бачення поняття «право на вільний вибір місця проживання» та визначити його як гарантовану та врегульовану на національному й міжнародному правових рівнях можли-

вість людини в межах свого правового статусу й на законних підставах вільно та безперешкодно обирати для себе місце проживання, змінювати чи іншим способом використовувати його і поняття «право на свободу пересування» як гарантованої та врегульованої на національному й міжнародному правових рівнях можливості людини в межах свого правового статусу та на законних підставах вільно і безперешкодно за своїм бажанням пересуватися в межах території України, вільно залишати територію України та будь-коли повернутися в Україну.

Література

1. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб як системна сукупність / Р. О. Стефанчук // Еволюція цивільного законодавства : проблеми теорії і практики : збірник наукових праць. – К., 2004. – 908 с.
2. Кохановська О. Поняття та види особистих немайнових прав у цивільному праві України / О. Кохановська // Вісник Київського національного університету ім.Т. Шевченка. Серія: Юридичні науки. – 2010. – № 84. – С. 7-10.
3. Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення: Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. / Л. В. Малюга. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2004. – 202 с.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran1487#n1487>
5. Руднева К. И. Правовое регулирование передвижения населения на территории Российской Федерации и реализация права свободного передвижения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / К. И. Руднева. – М., 2002. – 187 с.
6. Динько О. Ф. Зміст гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини і громадянина в Україні : автореф. дис ... канд. юрид. наук :12.00.02 / О. Ф. Динько. – К., 2003. – 18 с.
7. Голубка І. І. Конституційні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз: дис... к.ю.н. : 12.00.02 / І. І. Голубка. – Ужгород, 2016. – 240 с.
8. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 № 1382-IV. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – N 15. – Ст.232. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>
9. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. О. Стефанчук. – К. : КНТ, 2008. – 626 с.
10. Михайлишин І. В. Зміст права громадян на вільне пересування та вибір місця проживання / І. В. Михайлишин // Право і безпека. – 2012. – № 3(45). – С. 32-37.
11. Тарапака І. Ю. Адміністративно-правове регулювання свободи пересування та вільного вибору місця проживання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І. Ю. Тарапака. – Одеса, 2016. – 238 с.
12. Бритченко С. П. Питання законодавчого забезпечення свободи пересування та вільного вибору місця проживання в Україні / С. П. Бритченко // «Україна–Німеччина : розвиток законодавства в рамках європейського права . Матеріали українсько-німецького правового семінару (м. Київ, 21-22 вересня 2005 р.). – К. : Парламентське вид-во, 2006. – С. 72-83.
13. Лимонова Н. А. Право граждан Российской Федерации на свободу передвижения, выбор места пребывания и жительства и деятельность органов внутренних дел по его обеспечению (вопросы теории): дис. ... к.ю.н 12.00.01. / Н. А. Лимонова. – М., 2000. – 216 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
15. Динько О. Ф. Правова природа та зміст категорії свобода пересування / О. Ф. Динько // Держава і право. – Вип. 15. – 2002. – С. 162-166.

УДК 340.12

В.С. Поліщук
аспірантка,

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Становлення та розвиток інституту уповноваженого з виконання антикорупційної програми в Україні

У статті досліджено становлення інституту Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми. З'ясовано роль і значення впровадження інституту Уповноваженого в системі антикорупційного законодавства в Україні.

Ключові слова: Уповноважений, Антикорупційна програма, корупція, запобігання, органи державної влади.

В.С. Полищук
аспирантка,

ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Становление и развитие института уполномоченного по выполнению антикоррупционной программы в Украине

В статье исследовано становление института Уполномоченного по выполнению Антикоррупционной программы. Выяснены роль и значение внедрения института Уполномоченного в системе антикоррупционного законодательства в Украине.

Ключевые слова: Уполномоченный, Антикоррупционная программа, коррупция, предотвращение, органы государственной власти.

Viktoriia Polishchuk
PhD Student,
“KROK” University

Establishment and development of the institution of compliance officer for the implementation of anti-corruption program in Ukraine

The article investigates the establishment of institution of the compliance officer for the implementation of Anti-corruption program. The author of this article clarifies the role and significance of the institution of the compliance officer in the system of anti-corruption legislation in Ukraine.

Keywords: compliance officer, anti-corruption program, corruption, prevention, public authorities.

Постановка проблеми

Корупція в Україні продовжує залишатися однією з основних загроз національній безпеці та політичній стабільності, утвердженню верховенства права. Проте не вирішеною на сьогодні є роль Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми в Україні.

Однією з основних проблем, пов'язаних з високим рівнем корупції в державному секторі України, була відсутність ефективно діючих антикорупційних програм, інституту Уповноваженого з виконання антикорупційних програм. Це стало однією з передумов формування високого рівня корупції в органах державної влади, місцевого самоврядування та державному секторі економіки.

Плани з питань запобігання корупції існували, однак мали формальний характер і були схожі на минулорічні.

Досліджень становлення та розвитку інституту Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми в Україні немає. Ця стаття допоможе заповнити прогалини, які ще існують у сучасному українському антикорупційному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема протидії корупції в органах державної влади все більше привертає увагу науковців. Проблематика становлення та розвитку інституту Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми в Україні є новою.

Це питання у своїх працях досліджували Ю. Антонян, О. Банчук, О. Бусол, В. Валле, В. Гвоздецький, А. Француз та інші.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження становлення та розвитку інституту Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

До 2014 року в Україні існуючі в органах державної влади щорічні плани з пи-

тань боротьби з корупцією були здебільшого формальними, і в цьому були зацікавлені верхівка влади і клани олігархату, які створили корупцію та підтримували її як фінансово, так і політично. Механізми повідомлення про корупційні правопорушення були не досконалі, а особи, що повідомляли про факти корупції, не мали законодавчого захисту. Осіб і підрозділів, відповідальних за розроблення та здійснення заходів із запобігання корупції, спочатку взагалі не існувало. Згодом вже новостворені підрозділи спочатку не мали відповідного фаху, тому здебільшого ці повноваження покладалися на юридичні чи кадрові служби. А головне, були відсутні незалежні, спеціалізовані антикорупційні органи, а також єдиний державний орган, який би реалізовував державну Антикорупційну стратегію в Україні.

До 2014 року антикорупційне законодавство України останні 5 років формували: Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» 2009 р., Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» 2011 р., Державна програма щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки. Проте ці Закони не сформували якісну антикорупційну політику України та були неефективні у запобіганні й протидії корупції в державі, відсутність політичної волі яскраво свідчить про вищезазначене.

Загострення соціально-економічної нерівності за роки незалежності України дедалі більше сприяло поширенню асоціальних явищ. Показова демократія і соціальна нерівність населення поглибили недовіру українського суспільства та обумовили соціальну зневіру і втрату вольових якостей. Соціальна кримінальна взаємодія українців набула тотального деструктивного характеру. У соціальній структурі сформувалися нові взаємовигідні зв'язки: з одного боку, кримінальні й олігархічні групи (джерелами формування яких стали не лише злочинні угруповання, але й клани колишньої комуністичної господарсько-партійної номенклатури), а з другого – групи соціальних маргіналів,

що не змогли адаптуватися та опинилися на узбіччі суспільства [9, с. 141]. Таким чином, спадок тоталітаризму і складні соціальні умови, в яких опинилася Україна в роки незалежності, загострили проблему спільного вибору українцями вектору розвитку держави. На думку В. Валле, радянські закони були пропагандистським інструментом боротьби комуністичного режиму із західною ліберальною демократією [4, с. 170].

У контексті вищезазначеного слід навести думку М. Козюбри, що концепція верховенства права зародилася у відповідь на свавілля, деспотію і тиранію з боку режимів як противага зловживанням владою. Оскільки історичний досвід переконливо довів, що писаний закон далеко не завжди ставав гарантією від державного свавілля, верховенство права виникло як доктрина про утвердження правопорядку, направлена на обмеження абсолютизму державної влади і забезпечення контролю суспільства за нею шляхом створення для цього відповідних правових механізмів [7, с. 275].

Поширеною в українському суспільстві є думка про те, що основною причиною високого рівня корупції в державі є низька заробітна плата державних службовців. Часто доводиться чути, що злиденність чиновників чи лікарів виправдовує корупцію. Така позиція є співзвучною з марксистською теорією або соціологією лівих лібералів, які пов'язують рівень злочинності у суспільстві з бідністю. Важко погодитися з такими примітивними уявленнями про причини корупції хоча б тому, що бідність є відносним, суб'єктивним поняттям. Американські кримінологи Кліффорд Шоу і Генрі Маккей висловили припущення, що важкі економічні умови не є єдиною передумовою виникнення соціальних проблем: наприклад, рівень правопорушень у роки Великої депресії (1929-1934 рр.) був відносно стабільним, хоча в цей час більшість населення США опинилася за межею бідності. Француз Андре-Мішель Геррі (1802-1866 рр.), автор першого у світі кримінального статистичного щорічника, стверджував, що

не бідність є причиною правопорушень, а послаблення вимог моралі у суспільстві [6, с. 142].

Для протидії корупції особливо важливим є забезпечення реального втілення концепції правової держави, що передбачає рівність всіх перед законом. Стаття 5 Конституції України 1996 року декларує: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» [8].

Як зазначає відомий практик, вчений, дослідник А. Француз, саме громадянське суспільство покликане стати локальним фактором недопущення криміналізації та олігархізації суспільства та влади, запобігання знищенню реальної демократії і свободи. Неприйняття інститутів громадянського суспільства призводить до створення благодатних умов системної корупції, процвітання «кланової олігархії» [16, с. 18].

В Україні після Революції Гідності ситуація кардинально змінилася з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року [10] та Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки [11]. Ці законодавчі документи передбачали запровадження системного підходу до запобігання корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, в тому числі й на основі результатів аналізу корупційних ризиків.

Проте, прийняття Закону України «Про запобігання корупції» було не самостійною волею української правлячої еліти, а однією з умов європейського співтовариства під час проведення перемовин при укладанні Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Саме Європейське співтовариство звертало увагу на той факт, що високий рівень корупції в Україні унеможлилював будь-які її рухи у бік демократії, Європи. У зв'язку з цим необхідно було запроваджувати дієві заходи з подолання корупції. Було прийнято рішення на законодавчому рівні ввести інституціональну посаду, до головних обов'язків якої буде належати реалізація антикорупційного законодавства на місцях як в органах державної влади і місцевого самоврядування, так і в держав-

них корпораціях, в яких держава володіє контрольним пакетом. У Законі України «Про запобігання корупції» вперше на законодавчому рівні впроваджено особу Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми.

Разом з тим, в Антикорупційній стратегії 2014-2017 рр. зазначено, що в Україні окремими повноваженнями щодо формування та реалізації антикорупційної політики наділені кілька інституцій, серед яких – Національний антикорупційний комітет, Міністерство юстиції України, Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики. Проте такий розподіл функцій формування та реалізації антикорупційної політики між органами з різним правовим статусом і обсягом повноважень не відповідає міжнародним стандартам щодо органів, уповноважених на її формування та реалізацію, ні за критеріями спеціалізації, ні за критеріями незалежності. Вказано, що низку функцій у сфері антикорупційної політики взагалі не реалізовано жодним органом держави, зокрема проведення на постійній основі оцінки стану справ з корупцією, моніторингу реалізації державної антикорупційної політики, оцінки корупційних ризиків, формування світогляду несприйняття корупції [11].

Таким чином, в Україні до 2014 року була недосконала законодавча та інституційна основа для формування й реалізації антикорупційної політики на основі співпраці державних органів та громадськості.

Передумовою становлення в Україні інституту Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми була корупційна діяльність державних службовців, яка охопила всі міністерства та органи державної влади. З приводу мотивів корупційної діяльності варто погодитися з дослідником Ю. Антоняном, який зазначає: «Ігрові мотиви у корупційній поведінці переплітаються з корисливими і починають міцно детермінувати один одного. Наявність саме цих двох основ мотивації, їх взаємне посилення значною мірою пояснюють як розповсюдженість корупції, так

і те, що відповідна поведінка реалізується протягом багатьох років, стаючи способом життя» [1].

Більшість українських державних підприємств є юридичними особами публічного права. Всі вони без винятку функціонують у зоні з високими корупційними ризиками. Водночас, обмеження і заборони, що запроваджуються і діють відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», стосуються лише посадових осіб юридичних осіб публічного права, тобто не всіх працівників державних підприємств.

Слід погодитися з Гаращук В., який зазначає, що найбільш уразливими сферами «високорівневої» корупції є бюджетна сфера, приватизація державного майна, паливно-енергетичний сектор, контроль над тіньовою економікою та нелегальним бізнесом, розподіл державної власності, землі й природних багатств України [5, с. 25].

Згідно зі статтею 19 Закону України «Про запобігання корупції» [10] прийняття Антикорупційних програм передбачено в органах державної влади та місцевого самоврядування. Антикорупційні програми мають враховувати: визначення засад загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у відповідній сфері, заходи з її реалізації; заходи з виконання Антикорупційної стратегії й державної антикорупційної програми; оцінку корупційних ризиків у діяльності органу, установи, організації, причини, що призводять до них, та умови, що їм сприяють; заходи з усунення виявлених корупційних ризиків, із визначення відповідальних осіб, строків виконання і необхідних ресурсів; навчання та заходи з поширення інформації стосовно програм антикорупційного спрямування; процедури щодо моніторингу, оцінки виконання й періодичного перегляду програм; інші заходи, спрямовані на запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням.

Важливо вказати, що Антикорупційні програми підлягають погодженню з Національним агентством із запобігання та про-

тидії корупції. На Національне агентство покладено функції з координації й надання методичної допомоги щодо підготовки та виконання Антикорупційних програм, перевірки організації роботи з цих питань, затвердження методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, проведення аналізу Антикорупційних програм, надання обов'язкових для розгляду пропозицій до таких програм.

Слід зауважити, що Закон України «Про запобігання корупції» [10] передбачає два види Антикорупційних програм: Антикорупційні програми, що приймаються в органах державної влади та місцевого самоврядування (ст. 19 Закону); Антикорупційні програми юридичних осіб (розділ X «Запобігання корупції у діяльності юридичних осіб»). Відмінність між ними полягає в тому, що головною функцією Антикорупційних програм органів влади є визначення засад відомчої антикорупційної політики, в той час як Антикорупційні програми юридичних осіб покликані забезпечити дотримання антикорупційного законодавства працівниками-юридичними особами.

Так, Закон України «Про запобігання корупції» [10] визначає обов'язковий порядок затвердження Антикорупційної програми керівниками таких юридичних осіб:

1) державних, комунальних підприємств, господарських товариств (у яких державна або комунальна частка перевищує 50 відсотків), де середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період перевищує сімдесят мільйонів гривень;

2) юридичних осіб, які є учасниками попередньої кваліфікації, учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про здійснення державних закупівель», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень.

З усього вищезазначеного робимо висновки, що Антикорупційна програма є набором правил і стандартів, які створюють передумови формування добросес-

ної корпоративної культури та прозорого середовища, й мають на меті запобігти корупційним правопорушенням. Антикорупційна програма затверджується в обов'язковому порядку після її обговорення з працівниками юридичної особи, а її текст повинен перебувати у постійному відкритому доступі для працівників юридичної особи.

Інститут Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми регламентується статтею 62 Закону України «Про запобігання корупції». В ній ідеться про те, що для реалізації Антикорупційної програми призначається особа, відповідальна за реалізацію Антикорупційної програми – Уповноважений, правовий статус якого визначається цим Законом [10].

Відповідно до статті 64 Закону України «Про запобігання корупції», Уповноваженим може бути фізична особа, яка здатна за своїми діловими та моральними якостями, професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні обов'язки. Проте особа не може бути призначена на посаду Уповноваженого, якщо він/вона має непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість; за рішенням суду визнана недієздатною чи дієздатність якої обмежена; звільнена з посад у державних органах за порушення присяги або у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією, – протягом трьох років з дня такого звільнення.

Слід зазначити, що відповідно до Закону Уповноважений є посадовою особою. Закон також надає Уповноваженому юридичної особи правовий захист і окремі гарантії. Наприклад, Уповноважений не може бути звільнений з посади без згоди Національного агентства запобігання і протидії корупції.

Водночас, цю норму Закону не можна вважати досконалою. Невизначеним є питання підпорядкування Уповноваженого в структурі управління.

Важливо зазначити, що в Законі відсутні чіткі вимоги до професійності (рівень та базова освіта), не врегульоване питання належної оплати праці Уповно-

важеного. Фактично з першого дня перебування на роботі Уповноважений має повну залежність від керівника підприємства в питаннях оплати праці. Закон не захищає Уповноваженого в разі виникнення конфлікту з керівником. Адже посада Уповноваженого за своїми функціями є, по-перше, конфліктною, а по-друге, з високими корупційними ризиками. Тому на законодавчому рівні це питання має бути врегульоване. Одним із варіантів його вирішення може бути встановлення заробітної плати на рівні не менше 80% від окладу керівника юридичної особи. Крім того, в разі прийняття рішення керівником про застосування до Уповноваженого будь-яких фінансових санкцій (зниження окладу, позбавлення премії тощо) чи стягнень, не пов'язаних зі звільненням (оголошення догани), керівник має погодити їх попередньо з НАЗК.

Уповноваженому має бути надано право діяти від імені підприємства без довіреності при повідомленні правоохоронних органів про корупційні та будь-які інші правопорушення. Причому, щодо корупційних правопорушень Закон має встановити і чіткий обов'язок. Наразі Уповноважений може діяти від імені юридичної особи лише у випадку отримання довіреності від керівника. Однак, рішення про направлення матеріалів до правоохоронних органів приймає керівник, а Уповноважений при відсутності довіреності та прав у посадовій інструкції може звернутися до керівника лише із пропозицією направлення матеріалів до правоохоронних органів. На моє переконання, така ситуація не забезпечує самостійності дій Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми.

Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 2 березня 2017 року затверджено Типову антикорупційну програму юридичної особи. В ній вказано, що головними завданнями Уповноваженого є підготовка, забезпечення реалізації та контроль за здійсненням заходів щодо запобігання, протидії та виявлення корупції в юридичній особі. До виконання своїх функцій Уповноважений

може залучати (за згодою керівника) інших працівників юридичної особи. Здійснення Уповноваженим своїх функцій для юридичної особи є незалежними. Втручання у діяльність Уповноваженого з боку працівників, керівника, ділових партнерів юридичної особи, а також інших осіб забороняється [15].

Серед головних обов'язків Уповноваженого для виконання покладених на нього завдань можна виокремити: забезпечення здійснення нагляду, контролю та моніторингу за дотриманням працівниками, керівником юридичної особи Закону і Антикорупційної програми; проведення оцінки результатів здійснення заходів, передбачених Антикорупційною програмою; забезпечення підготовки звіту про стан виконання Антикорупційної програми; здійснення співпраці з особами, які добросовісно повідомляють про можливі факти порушення вимог Антикорупційної програми, вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; забезпечення підготовки та подання керівнику пропозицій щодо плану проведення перевірок дотримання вимог Антикорупційної програми, проведення внутрішніх службових розслідувань тощо.

З урахуванням відповідальності за покладені обов'язки на Уповноваженого ця посада передбачає впровадження змін. Вони затверджені в Законі України «Про запобігання корупції», починаючи від недопущення зловживання корупцією державних закупівель, управління і закінчуючи конфліктом інтересів, підпорядкуванням родичів, наявністю к. Значна частка працівників як в органах державної влади, так і юридичної особи не кваліфікує певні види поведінки як корупційні, усвідомлюючи при цьому невідповідність такої поведінки нормам моралі чи професійної етики. Це пояснюється відсутністю відповідних знань. Саме тому за умови ефективної навчальної і роз'яснювальної роботи Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми працівники можуть змінити ставлення до корупції. Таким чином, антикорупційний спротив державного органу влади чи підприємства значно зросте.

Тому створення умов, які сприятимуть залученню державних службовців та працівників юридичної особи до взаємодії з Уповноваженим для запобігання та протидії корупції буде мати синергійний ефект.

Отже, створення інституту Уповноваженого відіграє важливу роль у реалізації антикорупційної політики в нашій державі. Водночас, для посилення ефективності інституту Уповноваженого необхідно внести зміни до законодавства в частині посилення його незалежності, правомочності та гарантій з боку держави.

Висновки

Отже, корупція є соціальним феноменом, що негативно впливає на діяльність державних службовців, їх взаємини з іншими членами суспільства, пов'язані з використанням ними свого посадового становища в особистих корисливих цілях, що приносить шкоду державним, громадським інтересам.

Власне, зараз прагнення створити підстави для повноцінного розвитку держави,

бажання забезпечити гідний рівень життя її громадянам, майбутнє, економічний розвиток країни є стимулом для боротьби з корупцією в Україні.

Одним з основних досягнень антикорупційного законодавства є становлення та розвиток інституту Уповноваженого з виконання Антикорупційної програми в Україні. Повноваження державних інституцій у межах нового антикорупційного законодавства для України потребують перегляду. Йдеться про узгодженість діяльності сукупності суб'єктів, які здійснюють заходи щодо запобігання та протидії корупції, визначення їх завдань і повноважень у цій сфері, налагодження їх координації та взаємодії тощо. Для ефективного функціонування антикорупційного органу слід забезпечити головні умови: кваліфікований добір кадрів і високу заробітну плату працівників цієї служби.

Однак, основною причиною недосконалого антикорупційного законодавства можна вважати відсутність політичної волі для подолання корупції та нефаховий підхід до його формування.

Література

1. Антонян Ю. Типология коррупции и коррупционного поведения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://antonyan-jm.narod.ru/inter3.html>. – Название с экрана.
2. Банчук О. Запобігання і протидія корупції в органах місцевого самоврядування. Практичний посібник / О. Банчук; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К.: ТОВ «Софія-А», 2012. – 88 с.
3. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : [монографія] / О. Ю. Бусол – К. : Ін Юре, 2014. – 564 с.
4. Валле В. Корупція: роздуми після Майдану / В. Валле. – К.: Дух і Літера, 2015. – 280 с.
5. Гаращук В., Мухатаєв А. Актуальні проблеми боротьби з корупцією / В. Гаращук, А. Мухатаєв. – Х.: Право, 2010. – 144 с.
6. Гвоздецький В. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище / В. Гвоздецький // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Випуск 63. – 2012. – С. 139-145.
7. Козюбра М. Верховенство права та Україна / М. Козюбра // Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна: збірник наукових статей. За ред. А. Мелешевич. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – 608 с.
8. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Левчук Н. Асоціальні явища як наслідок дефіциту соціального капіталу в Україні / Н. Левчук // Український соціум. – 2011. – № 1. – С. 135-147.
10. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700 // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
11. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.
12. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 44. – Ст. 21.

13. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 11 червня 2009 р. № 1506-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 45. – Ст. 691.

14. Про затвердження Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 р. № 1240 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94. – Ст. 128.

15. Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи / Рішення НАЗК 2 березня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0326-17>. – Назва з екрана.

16. Француз А. Й. Громадянське суспільство як ефективний механізм запобігання та протидії корупції / А. Й. Француз, А. А. Француз // Правничий вісник Університету «КРОК». – 2013. – Вип. 15. – С. 11-18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2013_15_4. – Назва з екрана.

Розділ 2

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Міжнародне право. Господарське право, господарсько-процесуальне право

УДК 347.775:340.114(045)

А.Й. Француз

*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових наук,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

В.М. Антонишин

*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Джерела правового регулювання відносин, пов'язаних з комерційною таємницею

У статті розглянуті історичні передумови виникнення в Україні інституту комерційної таємниці та визначені хронологічні етапи його становлення. Визначено джерела та стан сучасного законодавства у сфері правового регулювання комерційної таємниці.

Ключові слова: комерційна таємниця, інформація, захист комерційної таємниці, адаптація законодавства.

А.И. Француз

*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственного-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

В.М. Антоньшин

*соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Источники правового регулирования отношений, связанных с коммерческой тайной

В статье рассмотрены исторические основы возникновения института коммерческой тайны в Украине и определены хронологические этапы его формирования. Определены источ-

ники и состояние современного законодательства в области правового регулирования коммерческой тайны.

Ключевые слова: коммерческая тайна, информация, защита коммерческой тайны, адаптация законодательства.

A. Frantsuz
Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University
V. Antonyshyn
Graduate Student,
“KROK” University

Sources of legal regulation commercial secrets

The article reviews historical background of commercial secret establishment in Ukraine and defined chronological stages of its formation. The sources and state of modern legislation of commercial secrets are reviewed.

Keywords: commercial secrets, information, law localization, protection of commercial secrets.

Постановка проблеми

Одним із основних елементів розвитку суспільства залишається рівень науково-технічного прогресу. Внаслідок підвищення цінності науково-технічних досягнень зростає роль інформації, що носить конфіденційний характер та містить відомості про ті чи інші досягнення.

Відтак, у сучасних умовах ринкової економіки, де ведеться постійна конкурентна боротьба між підприємствами, великого значення набуває збереження ділової репутації, зокрема завдяки ефективному забезпеченню захисту інформації у вигляді комерційної таємниці. Тому вирішення проблем правової охорони та захисту права на комерційну таємницю є досить актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню різних аспектів правової охорони та захисту комерційної таємниці приділяли увагу в своїх наукових працях такі представники юридичної науки та фахівці-практики, як: Г. О. Андрощук, Д. В. Байрак, Т. І. Бегова, Ю. М. Капіца,

Ю. В. Носік, П. Є. Матвієнко, Г. О. Сляднєва, Л. Д. Топалова та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Спеціального закону про охорону комерційної таємниці в Україні й досі немає. На сьогодні окремі суперечливі норми, що регулюють питання, пов'язані з комерційною таємницею, містяться в різних нормативно-законодавчих актах. Саме тому є необхідність наукового дослідження питань регулювання відносин, пов'язаних з правом на комерційну таємницю, наукового аналізу теоретичних положень та напрацювань практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання цього питання в законодавстві України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Мета статті – розглянути історичний аспект виникнення інституту комерційної таємниці в Україні та встановити хронологічні межі етапів цього процесу. Проаналізувати загальний стан сучасного законодавства у сфері правового регулю-

вання комерційної таємниці та надати рекомендації щодо напрямку вдосконалення нормативно-правового забезпечення з цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Правові норми, спрямовані на охорону важливої комерційної та конфіденційної інформації, з'явилися в законодавстві, яке діяло на частині території сучасної України, ще в середині XIX століття. У законах тодішньої Російської імперії містились норми, що захищали фабричні секрети, торговельну таємницю, а також таємницю кредитних установ [1, с. 16]. Побудована правова система захисту комерційної таємниці Російської імперії була знищена після Жовтневого перевороту. Прийнятий більшовиками в листопаді 1917 року декрет «Про робочий контроль» скасував право власності трудових колективів на виробничу інформацію і тим самим фактично знищив саме поняття «комерційної таємниці». Тому в подальших умовах комуністичного розвитку економіки Радянського Союзу не було доцільно говорити про існування комерційної таємниці, а загалом і про існування норм у законодавстві, які б мали регулювати суспільні відносини у сфері комерційної таємниці.

У 1926 році в Польщі, дія законодавчих актів якої поширювалася на значну територію Західної України до 1939 року, був прийнятий Закон про недобросовісну конкуренцію, який містив положення щодо заборони незаконного набуття та використання технічних і комерційних секретів підприємств, а також норми якого захищали інтереси володільців комерційно цінної інформації від неправомірних дій не тільки працівників самих підприємств, а й третіх осіб [2, с. 115].

Після закінчення Другої світової війни у всьому світі розпочався стрімкий розвиток всіх галузей виробництва, науки та новітніх технологій, що з часом і призвело до потреби ревізії поняття комерційної таємниці та правових засобів її регулювання. Автори вважають, що можна виділити два основних хронологічних етапи у ста-

новленні інституту комерційної таємниці в світі (і в Україні зокрема), а саме: перший – до початку Другої світової війни, другий – після її завершення. На першому етапі відбулося лише зародження певних аспектів формування об'єктів інтелектуальної власності, розуміння про необхідність захисту конфіденційної та комерційної інформації. Однак слід зауважити, що на другому етапі в економіці за часів СРСР було неактуальним існування такої правової категорії, як конфіденційна інформація, тому про існування режиму комерційної таємниці в ті часи говорити практично неможливо. Лише після розпаду СРСР починається переосмислення необхідності захисту комерційної таємниці.

Відродженням правового регулювання відносин, пов'язаних з комерційною таємницею, в законодавстві, що діяло на теренах сучасної України, можна вважати прийняття 4 червня 1990 року Закону СРСР «Про підприємства в СРСР», а також зі встановленням у травні 1991 року загальних засад правової охорони секретів виробництва та ноу-хау (ст. 151 Основ цивільного законодавства СРСР) [2, с. 115]. Стаття 33 Закону СРСР «Про підприємства в СРСР» під назвою «Комерційна таємниця підприємства» містила поняття комерційної таємниці, визначала в загальних рисах порядок віднесення відомостей до комерційної таємниці та включала бланкетну норму щодо відповідальності за правопорушення у цій сфері [1, с. 22].

Верховна Рада УРСР 27 березня 1991 року прийняла Закон «Про підприємства в Україні» (втратив чинність 01.01.2004 р.), який в основному повторив норми вищерозглянутого Закону СРСР «Про підприємства в СРСР» з тими лише відмінностями, що повноваження Кабінету Міністрів України визначати перелік відомостей, які не можуть становити комерційної таємниці, більше не обмежувались метою запобігання приховуванню суспільно небезпечної діяльності підприємств.

Важливою віхою розвитку правового регулювання відносин щодо комерційної таємниці в молодій незалежній державі Україна стало прийняття в 1992 році Зако-

ну України «Про інформацію» [3] – фундаментального в інформаційно-правовій галузі нормативно-правового акта, який закріпив право на інформацію і його гарантії, визначив принципи інформаційних відносин, основні напрями державної інформаційної політики, а також встановив, що інформація є об'єктом права власності та може бути об'єктом володіння, користування чи розпорядження нею.

Впровадження конституційних гарантій дотримання прав на конфіденційну інформацію, в тому числі комерційну таємницю, відбулось 28 червня 1996 р. з прийняттям Основного Закону України. У статтях 31, 32, 34, 41, 42, 54 Конституції України [4] встановлені базові правові рамки, в межах яких особа вправі реалізовувати свої права на комерційну таємницю та відстоювати власні законні інтереси в забезпеченні конфіденційності інформації.

Основоположні норми Законів України «Про підприємства в Україні», «Про інформацію» та Конституції України стали основою для такого розгалуження та наповнення нормативним змістом законодавства України щодо комерційної таємниці. Конкретизація положень Законів України «Про підприємства в Україні» та «Про інформацію» щодо комерційної таємниці відбувалась шляхом вдосконалення та спеціалізації існуючих загальних правових положень про охорону комерційної таємниці, а також шляхом закріплення відповідних норм у галузевих правових актах.

Новим черговим етапом розвитку законодавства про комерційну таємницю в Україні стало прийняття Верховною Радою України 16 січня 2003 року Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України. Цивільний кодекс України, крім принципового визнання інформації самостійним видом об'єктів цивільних прав, дає визначення поняття комерційної таємниці, розкриває зміст прав на комерційну таємницю, визначає засади охорони комерційної таємниці, наданої органам державної влади. Цивільний кодекс України та Господарський кодекс України від-

носять комерційну таємницю до об'єктів прав інтелектуальної власності й мають однакові підходи до встановлення строку надання їй правової охорони. Кодекси регулюють інформаційні відносини, в тому числі щодо комерційної таємниці, також і в зобов'язальних правовідносинах, як це має місце, наприклад, у розділах про договори підяду, транспортування, експедирування, страхування, комерційної концесії, договори простого товариства, агентські договори, договори на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт.

Цей етап розвитку українського законодавства про комерційну таємницю не вичерпується лише прийняттям вищезгаданих кодексів України. Сюди можна віднести також і набуття чинності 1 вересня 2005 року Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України, в яких у рамках принципу відкритості судочинства вирішується питання про розкриття комерційної таємниці перед судами.

Крім того, окремі питання правового регулювання відносин, що пов'язані з комерційною таємницею, знаходять своє відображення і в інших нормативно-правових актах. Так, наприклад, у статті 164³ Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачаються штрафні санкції за отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця [5]; у статті 24 Закону України «Про Службу безпеки України» є прописаний обов'язок СБУ в збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України [6]; статті 231 та 232 Кримінального кодексу України передбачають кримінальну відповідальність за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю [7]; статті 16, 17, 18, 19 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» об'єднані в окрему главу цього закону, яка називається «Неправо-

мірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці» [8] тощо.

Але незважаючи на те, що питання правового врегулювання комерційної таємниці регулюються значною кількістю нормативно-правових актів, з цього приводу виникає і багато неузгодженостей між самими законами. Так, для прикладу, наведені визначення самого поняття комерційної таємниці в Господарському кодексі України та Цивільному кодексі України не є рівнозначними. У Господарському кодексі України зазначено, що комерційною таємницею є відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання [9, ст. 36 п.1], а в Цивільному кодексі України зазначено, що «комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність...» [10, ст. 505 п. 1]. Отже, за Господарським кодексом України комерційною таємницею є будь-які відомості, пов'язані з діяльністю підприємства, а за Цивільним кодексом України – відомості, які є секретними, невідомими та не є легкодоступними [11, с. 87].

Питання про прийняття спеціального закону про комерційну таємницю в Україні постає вже досить тривалий час. Комітетами Верховної Ради України опрацьовувались кілька проектів законів щодо комерційної таємниці (наприклад, проект Закону про комерційну таємницю № 5180 від 20.02.2004 [12], проект Закону про основні засади охорони комерційної таємниці в Україні № 5180-1 від 27.04.2005 [13] тощо). Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. №1404-р було схвалено Концепцію проекту Закону України «Про охорону прав на комерційну таємницю» [14], якою передбачалось прийняття спеціального закону, який би регулював питання захисту прав

інтелектуальної власності на комерційну таємницю та тим самим створював належні правові засади для запобігання недобросовісній конкуренції у підприємницькій діяльності. Проте, станом на сьогодні, на десятому році після схвалення згаданої Концепції, передбачені нею завдання так і залишились не втіленими у життя. Законопроекти щодо комерційної таємниці, внесені у комітети Верховної Ради України ще у 2004-2005 роках так і не дійшли до розгляду законодавцями та до сьогодні мають статус таких, що «очікують розгляду».

Разом з тим слід зазначити, що в переважній більшості країн Європи, де якісно забезпечується охорона комерційної таємниці, спеціальні закони про неї відсутні. Лише в Швеції прийнятий Закон «Про охорону комерційної таємниці» від 13.05.1990 року, який повністю присвячений охороні секретів виробництва. У деяких державах Європейського Союзу діють особливі правові положення, що регулюють такі об'єкти, тоді як в інших застосовуються загальні норми законодавства. Суспільні відносини, що виникають з приводу комерційної таємниці регулюються також нормами законів про недобросовісну конкуренцію і кримінальних кодексів. Наприклад, у Німеччині, Австрії та Польщі основні правові норми, що стосуються секретів виробництва, містяться в законодавстві про недобросовісну конкуренцію. Таке законодавство також існує і застосовується в інших країнах Європи (Бельгія, Болгарія, Угорщина, Данія, Іспанія, Латвія, Литва, Румунія, Словенія, Фінляндія, Чехія, Естонія) [15, с. 30]. У Великобританії немає спеціального закону про комерційну таємницю (секрети виробництва), але правова охорона дуже ефективно здійснюється на основі контрактного права і права справедливості, за яким будь-який одержувач конфіденційної інформації повинен зберігати її в таємниці. У справах про порушення секретів виробництва застосовуються три основні засоби захисту: судову заборону для запобігання подальшого незаконного використання або розголошення; компенсацію збитків та вилучення доходів [15, с. 31].

Висновки

Викладена вище інформація дозволяє зробити висновок, що законодавство України у сфері правового регулювання комерційної таємниці не є уніфікованим, тобто регулюється не одним спеціалізованим законом, а різними нормативно-правовими актами.

Автори статті вважають за доцільне прийняття відповідного закону, який буде регулювати всі правові питання щодо комерційної таємниці та сприятиме забезпеченню національних економічних інтересів, а також перешкоджатиме промислово-му шпідонажу та неправомірному використанню вітчизняних технологій за межами держави. Також такий закон вирішить цілу низку термінологічних розбіжностей щодо

комерційної таємниці, які нині існують серед численних нормативно-правових актів. Таким чином, прийняття відповідного закону про комерційну таємницю є важливою та необхідною умовою для врегулювання питань, а саме: визначення, використання, поширення, зберігання та захисту комерційної таємниці.

Перспективи подальшого розвитку українського законодавства про комерційну таємницю вбачаються авторам невід'ємними від процесів гармонізації та зближення з приватним правом Європи. Адаптація українського законодавства до європейських стандартів має сприяти більш глибокій інтеграції України в європейські економіко-політичні процеси та комплексно реформувати внутрішньо- та зовнішньоекономічні режими нашої держави.

Література

1. Носік Ю. В. Права на комерційну таємницю в Україні (цивільно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ю.В. Носік; КНУТШ. – Київ, 2006. – 221 с.
2. Гарарук І.В. Комерційна таємниця в цивілістичній доктрині [Текст] / І.В. Гарарук // Вісник КНУТД. – 2016. – № 3 (99). – С. 114-118.
3. Закон України «Про інформацію» від 02.10.92 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984 – 1984 р., додаток до № 51, стаття 1122
6. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.92 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. – №25 – 26. – Ст. 131.
8. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. – №36. – Ст. 165.
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. – №18, №19-20, №21-22. – Ст. 144.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. – № 40-44. – Ст. 365.
11. Ленго Ю. Є. Співвідношення понять «конфіденційна інформація», комерційна таємниця та «ноу-хау» / Ю. Є. Ленго // Питання інтелектуальної діяльності : 36. наук. праць. Випуск 10. – К. : НДІ ІВ НАПрНУ, «НВП Інтерсервіс», 2012. – С. 80–107.
12. Про комерційну таємницю: Проект Закону від 20.02.2004 р. № 5180 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5180&skl=5
13. Про основні засади охорони комерційної таємниці в Україні: Проект Закону від 27.04.2005 р. № 5180-1 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5180-1&skl=5]
14. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про охорону прав на комерційну таємницю»: Розпорядження КМУ від 5.11.2008 р. № 1404-р // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1404-2008-p>
15. Андрощук Г. О. Правова охорона комерційної таємниці в країнах Європейського Союзу / Г. Андрощук // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2012. – № 5. – С. 27–37.

УДК 347:339.187.44(061.1 ЄС)

А.Й. Француз

*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

К.В. Гречишнікова

*здобувачка вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Особенности державной реестрации договора франчайзингу в країнах Європейського Союзу

У статті авторами розкриваються специфіка та особливості державної реєстрації договорів франчайзингу в Україні та країнах ЄС. Розглядаються механізми державної реєстрації та проводиться оцінка доцільності такої реєстрації. Аналізуються нормативно-правові акти України та нормативні акти країн ЄС.

Ключові слова: франчайзинг, комерційна концесія, франшиза, Європейський Союз.

А.И. Француз

*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

К.В. Гречишникова

*соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Особенности государственной регистрации договора франчайзинга в странах Європейского Союза

В данной статье автором раскрываются специфика и особенность государственной регистрации договоров франчайзинга в Украине и странах ЕС. Рассматриваются механизмы государственной регистрации и проводится оценка целесообразности такой регистрации. Анализируются нормативно-правовые акты Украины и нормативные акты стран ЕС.

Ключевые слова: франчайзинг, коммерческая концессия, франшиза, Европейский Союз.

A. Frantsuz
*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*
K. Grechishnikova
*Graduate Student,
“KROK” University*

Features of the public registration of the franchizing agreement in the European Union

In this article the author reveals the specifics and features of state registration of franchising agreements in Ukraine and EU countries. The mechanisms of state registration are considered and an assessment of the feasibility of such registration is conducted. The normative legal acts of Ukraine and normative acts of the EU countries are analyzed.

Keywords: franchising, commercial concession, franchise, European Union.

Постановка проблеми

Франчайзинг (фр. franchise – пільга, привілей) – це спосіб організації бізнесу, згідно з яким на договірній основі одна сторона (франчайзер) передає іншій стороні (франчайзі) за винагороду право використання: знака для товарів та послуг; фірмового найменування; послуг і виробництва товарів; технологічного процесу; спеціалізованого обладнання. Проте, дотепер практично відсутня законодавча база для здійснення франчайзингової форми ведення бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемні питання щодо державної реєстрації договорів комерційної концесії (франчайзингу) розглядала низка науковців, таких як: В. К. Антошкіна, О. А. Теличко, І. Лукач, І. І. Килимник, Г. Цірат, І. Шкарівська та інші. Регулювання реєстрації франчайзингових угод у країнах Європейського Союзу досліджували: Дж. Гамбіс, П. Голландер, М. Джуоніс, К. Кейсераскі, Б. Кусак, П. Ніл, Б. Спігелфелд, М. Торрес та інші вчені.

Метою статті є порівняння правових особливостей правового регулювання дер-

жавної реєстрації договорів комерційної концесії (франчайзингу), оцінка доцільності реєстрації таких договорів в Україні та визначення оптимального механізму реєстрації.

Виклад основного матеріалу

Договори франчайзингу мають значні переваги як для франчайзера, так і для франчайзі. Так, франчайзер має можливість швидко просувати свій бізнес на великі території за рахунок франчайзі, тобто фактично франчайзер просто продає свою успішну ідею, яка реалізується за чужі кошти. Також франчайзинг, як правило, досить привабливий для франчайзера з фінансового погляду: франчайзер отримує плату власне за продаж бізнес-концепції; за надані послуги, необхідні для її здійснення (наприклад, навчання персоналу франчайзі, консалтинг, маркетинг, реклама); за використання об'єктів права інтелектуальної власності при продажу товарів, які він виробляє; за надання обладнання в оренду тощо.

Що стосується франчайзі, то для нього основною перевагою франчайзингу є отримання готової бізнес-моделі, а також постійної професійної підтримки з боку франчайзера, що дозволяє мінімізува-

ти ризик помилок, які часто допускають підприємці-початківці. Також з самого початку франчайзі починає працювати під відомою торговою маркою і використовує репутацію франчайзера, що відразу ж забезпечує стабільний потік лояльних клієнтів без значних затрат на рекламу і популяризацію марки. Додатково франчайзі може розраховувати на чітке розмежування території ведення бізнесу зі своїми конкурентами, що, як правило, передбачено у всіх франчайзингових мережах.

Що стосується сфер, в яких найчастіше використовується франчайзинг, то слід зазначити, що, за даними Асоціації франчайзингу України, станом на кінець 2017 року в Україні франчайзинг застосовувався в 78 різних галузях економіки. Так, в основному по франчайзингу працюють у сфері різних послуг, громадського харчування, випічок, продажу одягу і взуття тощо [7].

До недавнього часу порядок здійснення державної реєстрації договорів франчайзингу був не врегульований на законодавчому рівні. На практиці відсутність належного регулювання призводила до того, що відповідні органи просто відмовлялися реєструвати договори франчайзингу.

О. Корольчук вважає, що концептуально українське законодавство враховує ключові моменти франчайзингу, властиві європейській системі, однак, беручи до уваги те, що українське франчайзингове законодавство є відносно новим, можна зробити такий висновок: воно не регулює низку важливих аспектів, які, як правило, детально врегульовані в законодавстві або в судовій практиці країн, де франчайзинг вже давно ефективно використовується [9, с. 76].

Одними з таких прогалин є:

- відсутність вимоги про переддоговірне розкриття франчайзером інформації про франшизу;
- відсутнє регулювання питання щодо тестування франчайзером франшизи перш ніж запропонувати її франчайзі.

Як зазначає Ю. Гритченко, вимога про реєстрацію договорів франчайзингу не характерна для країн, де франчайзинг діє досить давно (наприклад, у Великобританії, Німеччині, Італії, Фінляндії, Японії та ін.).

Зате в окремих країнах реєстрації підлягає документ про переддоговірне розкриття інформації франчайзі, наприклад, у США [8, с. 118].

Починаючи з 1 січня 2004 року, відповідно до статті 1118 Цивільного кодексу (ЦК) України та статті 367 Господарського кодексу України, договори франчайзингу підлягали державній реєстрації органом, який здійснив державну реєстрацію правоволодільця. У разі, якщо правовласником є нерезидент, договір франчайзингу повинен був реєструватися органом, який здійснив державну реєстрацію користувача.

12 лютого 2015 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)», в якому було підтримано зміни до статті 367 Господарського кодексу України, що стосуються скасування обов'язкової реєстрації договорів комерційної концесії. Цим Законом скасовано вимогу щодо обов'язкової державної реєстрації договорів комерційної концесії (франчайзингу). Згідно з цим Законом сторони договору мають право посилання на відповідний договір концесії (який не є при цьому зареєстрованим) у разі, якщо виникає предмет суперечок [4].

Слід зазначити, що механізми реєстрації договорів комерційної концесії переважані бюрократичними процедурами і потребують дуже багато часу. Близько 85% договорів комерційної концесії є незареєстрованими.

Через свою надмірну переважаність бюрократичними процедурами норма, яка діяла стосовно обов'язкової реєстрації договорів комерційної концесії, тільки завжала повноцінній франчайзинговій діяльності, оскільки самі механізми такої реєстрації законодавством не визначалися і не визначаються. Отже, відміна обов'язкової реєстрації таких договорів сприятиме більш активному укладанню угод у сфері франчайзингу, що надасть поштовх його розвитку.

29 вересня 2014 р. Міністерство юстиції України своїм Наказом №1601/5 від 29.09.2014 р. затвердило Порядок держав-

ної реєстрації договорів комерційної концесії (субконцесії) (далі Порядок). Однак, цей Порядок втратив свою юридичну чинність, так і не набравши її (через втрату чинності ч. 2 ст. 1118 ЦК України та ч. 2 ст. 367 ГК України, на яких він і базувався).

04 червня 2015 р. Міністерство юстиції України своїм новим Наказом № 842/5 визнало Наказ про затвердження Порядку державної реєстрації договорів комерційної концесії (субконцесії) таким, що втратив чинність [5].

На нашу думку, остаточне скасування державної реєстрації договорів комерційної концесії у 2015 р. наразі є скоріше позитивним, ніж негативним явищем, адже додаткові зобов'язання щодо реєстрації договору комерційної концесії тільки стримували б розвиток та поширеність цього виду цивільно-правових договорів. Адже, як свідчить практика, чим простішою є процедура укладення того чи іншого договору, тим більша кількість таких договорів укладається. Оскільки договір комерційної концесії сприяє розвитку підприємництва, необхідно заохочувати суб'єктів господарювання до розробки власних комерційних мереж на основі комерційної концесії. До того ж така бізнес-модель сприяє й захисту прав споживачів, адже вони знають, що від конкретного бренду отримують товар (послугу) відповідної якості. Однак, спрощення процедури укладення договору не повинно наносити шкоду інтересам сторін відповідних договірних відносин.

Серед вітчизняних науковців ідею скасування державної реєстрації договорів комерційної концесії відстоювали Г. В. Цірат, І. Лукач, І. Шкарівська.

Вагомою перевагою скасування реєстрації договорів комерційної концесії є наближення їх правового регулювання до європейських засад регулювання франчайзингу, адже в межах ЄС жодна країна, окрім Греції, не закріпила на законодавчому рівні обов'язковість реєстрації договорів франчайзингу.

У дослідженні О. Рогача показано стан законодавства про франчайзинг деяких країнах, наприклад, у Фінляндії державна

реєстрація договорів франчайзингу тільки рекомендується кодексом етики франчайзингу відповідної країни. Розвинені країни ЄС, наприклад, Австрія, вже скасували відповідну процедуру реєстрації договорів франчайзингу, а більшість – ніколи її і не закріплювали. Так, не передбачена державна реєстрація договорів франчайзингу в Бельгії, Болгарії, Чехії, Данії, Естонії, Франції, Німеччині, Угорщині, Ірландії, Італії, Латвії, Нідерландах, Польщі, Португалії, Словаччині, Словенії, Швеції, Великобританії [14, с. 121].

Висновки

Розвиток франчайзингу в Україні поки що проходить свої початкові етапи та потребує більш деталізованого врегулювання, ніж у країнах, у яких франчайзинг уже має багаторічну історію та налагоджену систему функціонування, гармонізовану з чинним законодавством.

В Україні процедура реєстрації є надзвичайно обтяженою бюрократичними процедурами та вимагає великих затрат часу та коштів. Щоб популяризувати серед українських франчайзі та франчайзерів процедуру реєстрації договорів франчайзингу необхідно на законодавчому рівні спростити таку процедуру і зробити її максимально привабливою для франчайзі та франчайзерів. Було б доцільно впровадити іспанський механізм реєстрації, який передбачає реєстрацію франчайзерів та укладених ними договорів. А з метою захисту прав та інтересів сторін договорів за допомогою Реєстру франчайзерів (створеному в Україні) необхідно під час процедури реєстрації автоматично передавати відповідну інформацію до Державної служби інтелектуальної власності України. Такі кроки значно підвищать рівень захищеності таких угод від шахрайства.

На нашу думку, українському законодавству життєво необхідно враховувати досвід інших країн у сферах, які у нас відстають від високих стандартів. Упровадження такого позитивного досвіду матиме потужний позитивний вплив на розвиток як правотворчої галузі, так і економіки.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44. – Ст. 356.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18 – 22. – Ст. 144.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12.02.2015 № 191-VIII / Верховна Рада України // Офіційний вісник України. – 2015. – № 25. – Ст. 721.
5. Порядок державної реєстрації договорів комерційної концесії (субконцесії) : затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 29.09.2014 р. № 1601/5 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 82. – Ст. 2346.
6. Антошкіна В. К. Проблеми правового регулювання договору франчайзингу / В. К. Антошкіна, Г. В. Ключко // Вісник Донецького національного університету. Серія: Економіка і право. – 2010. – № 2. – Т. 2. – С. 549–553.
7. Асоціація франчайзингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://franchising.ua/aktualno/asociaciya-franchayzingu/>
8. Гритченко Ю. О. Судебная практика в области франчайзинга стран общего и континентального права / Ю. О. Гритченко // Актуальные проблемы гуманитарных и социальных наук : сб. науч. тр. / ред.кол. : А. В. Лаврухин (гл. ред.) [и др.]. – Вильнюс : ЕГУ, 2007. – Вып. 1. – С. 116–134.
9. Корольчук О. Формування франчайзингових мережевих структур та їхня економічна ефективність / О. Корольчук // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2017. – № 1. – С. 75–87.
10. Килимник І. І. Особливості правового регулювання договору комерційної концесії (франчайзингу) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / І. І. Килимник. – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 252 с.
11. Лукач І. Проблеми державної реєстрації договорів комерційної концесії / І. Лукач, І. Шкарівська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки – 2013. – № 2 (96). – С. 111–115.
12. Паніна Ю. С. Нормативно-правове регулювання договору комерційної концесії за Цивільним та Господарським кодексами України: порівняльно-правовий аналіз / Ю. С. Паніна // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – № 3. – С. 41–45.
13. Паніна Ю.С. Тенденції правового регулювання договору франчайзингу в країнах Європейського Союзу / Ю.С. Паніна // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2016. – № 6. – Т. 1. – С. 86–89.
14. Рогач О. Я. Проблеми термінології в українському законодавстві / О. Я. Рогач // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія ПРАВО. – Вип. 3. – Ужгород : «Ліра», 2004. – С. 16–20.
15. Теличко О. А. Правові засади укладення договору комерційної концесії / О. А. Теличко // Право і суспільство. – 2014. – № 6 – 2. – Ч. 3. – С. 73–78.
16. Цират А. В. Руководство по составлению и заключению франчайзинговых договоров : право и практика : учеб.-практ. пособие / А. В. Цират. – К. : Истина, 2010. – 352 с.
17. Цеслів А. Комерційна концесія та суміжні договори: порівняльний аспект / А. Цеслів // Бізнес Інформ. – 2013. – № 6. – С. 351–355.
18. Цивільне право : підруч. : у 2 т. / Нац. ун-т Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; за ред. : В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. Л. Яроцький. – Х. : Право, 2014 – Т. 2. – 816 с.

УДК 34:618.177-089.888.11

А.Й. Француз

*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

І.О. Пархомець

*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Сурогатне материнство: правове регулювання договору про надання послуги сурогатного материнства

У статті розглянуто етимологію сурогатного материнства як одного з методів допоміжних репродуктивних технологій. Зазначено переваги та недоліки відносно вітчизняного законодавчого регулювання договірних відносин стосовно послуги сурогатного материнства. Запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: сурогатне материнство, репродуктивні технології, батьки, генетичні батьки, договір сурогатного материнства, новонароджений.

А.И. Француз

*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

И.А. Пархомец

*соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Суррогатное материнство: правовое регулирование договора о предоставлении услуги суррогатного материнства

В статье рассмотрено этимологию суррогатного материнства как одного из методов вспомогательных репродуктивных технологий. Подчеркнуто преимущества и недостатки отнесительно отечественного законодательного регулирования договорных отношений относительно услуги суррогатного материнства. Предложены пути их решения.

Ключевые слова: суррогатное материнство, репродуктивные технологии, родители, генетические родители, договор суррогатного материнства, новорожденный.

A. Frantsuz
*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of law, professor,
Head of the department of state-legal disciplines,
“KROK” University*

I. Parkhomets
*Graduate Student,
“KROK” University*

Surrogate motherhood: legal regulation of a surrogate maternity service

The article deals with the etymology of surrogate motherhood as one of the methods of auxiliary reproductive technologies. The advantages and disadvantages of the domestic legislative regulation of contractual relations regarding the service of surrogate motherhood are emphasized. The ways of their solution are offered.

Key words: surrogate motherhood, reproductive technologies, parents, genetic parents, contract of surrogate motherhood, newborn.

Постановка проблеми

Можливо, у зв'язку з впливом несприятливої екології чи недостатнього догляду за своїм репродуктивним здоров'ям зумовлений досить швидкий розвиток медичної науки у сфері допоміжних репродуктивних технологій. У світі популярність сурогатного материнства зростає з року в рік і застосовується у більшості країн світу. Проте національне законодавство та політика багатьох країн за своїми морально-етичними та релігійними аспектами доки ще не достатньо має чіткі норми відносно застосування методу допоміжних репродуктивних технологій, а саме – сурогатного материнства. У вітчизняному законодавстві не існує також офіційно закріпленого понятійного апарату «сурогатного материнства» та «сурогатної матері».

Аналіз останніх публікацій і досліджень

Цій проблемі присвячені численні праці вітчизняних та зарубіжних науковців і вчених, серед яких варто зазначити таких, як: М.В. Антокольська, Ю.В. Коренга, Р.А. Майданник, Меррієм Вебстер, В. Москалюк, А.А. Пестрикова, З.В. Ромовська, І.В. Спасибо-Фатєєва. Проте не всі питання

цієї проблеми наразі знайшли спільне вирішення.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сурогатне материнство все частіше стає об'єктом дій не за медичними показаннями, а за особистою забаганкою людей. Найчастіше сурогатне материнство критикують за комерціалізацію, мотивуючи це тим, ніби жінка-сурогатна матір використовується як платний інкубатор, не враховуючи її можливі почуття та переживання через відмову від дитини, з котрою за період вагітності встановився психологічний зв'язок. Інколи через недостатню законодавчу врегульованість відповідальності сторін можуть страждати одна зі сторін або новонароджена дитина. Тому договір про вказану послугу потребує не лише передбачених конкретних випадків, форс-мажорних обставин, а й ефективно працюючих механізмів захисту. Тобто, якщо можливих випадків відповідальності не передбачено пунктами договору, то судовий порядок захисту повинен установити істину в справі, якщо не має медичної передумови невиконання.

На сьогоднішній день сурогатне мате-

ринство в Україні є легітимною послугою допоміжних репродуктивних технологій. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій забезпечений такими правовими документами: ЗУ про «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [2]; Сімейним кодексом України [10]; Цивільним кодексом України [15]; Наказом Міністерства України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [7]; Наказом Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні» [8].

Важливу роль в уникненні проблем у відносинах із сурогатною матір'ю, генетичними батьками, а також медичною установою, що надає такі послуги, відіграє врегулювання відносин між сторонами у договорі.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення поняття сурогатного материнства та його регулювання в договорі за чинним законодавством України.

Виклад основного матеріалу

«Mother is the one who brought up» – матір'ю є та яка виховала.

Наразі, попри світову популяризацію сурогатного материнства, законодавство України не закріплює визначення «сурогатна матір» та «сурогатне материнство».

Словник Мерріам Вебстер надає таке визначення: «Сурогатне материнство є практикою, при якій жінка (що називається сурогатною матір'ю) вагітніє та народжує дитину з метою її передачі комусь, хто не може мати дітей» [11].

На думку М.В. Антокольської, конститутивною ознакою сурогатного материнства є укладення до моменту зачаття дитини договору про виношування дитини сурогатною матір'ю з метою подальшого встановлення батьківських правовідносин між цією дитиною та особами, що уклали цей договір [1].

Доречно звертає увагу А.А. Пестрикова стосовно того, що законодавче визначення

сурогатного материнства має акцентувати увагу саме на договірний характер відносин, що виникають [13, 14].

Щодо природи договірних відносин, пов'язаних із сурогатним материнством, серед учених точаться гострі дискусії. Одні стверджують, що договір, який укладається між сурогатною матір'ю та подружжям-замовниками послуги, регулює два типи відносин: немайнові та пов'язані з ними майнові відносини.

О.Ю. Косова стверджує, що договір про надання послуг сурогатного материнства належить до критерію нікчемних цивільно-правових угод, оскільки, на її думку, вони не відповідають основам моральності та правопорядку [ст.145, 4].

Серед основних положень договору обумовлюється надання сурогатною матір'ю послуг по виношуванню та передачі дитини генетичним батькам-замовникам після народження дитини, проте саме предметом договору має стати не сама передача дитини, а надання послуги сурогатного материнства.

Слушно зауважують Р.А. Майданник, В. Москалюк та інші вчені-юристи стосовно того, що обов'язково повинна передбачатися нотаріальна форма договору сурогатного материнства [5, 6].

Варто також погодитися з Р.А. Майданником, що разом з укладанням договору про надання послуг сурогатного материнства, потрібно укласти договір на медичне обслуговування між замовниками та лікувальним закладом [5].

Видів невиконання або неналежного виконання умов договору про сурогатне материнство може бути безліч, проте найбільш суттєвими є моменти, що стосуються передачі подружжю-замовникам народженої сурогатною матір'ю дитини.

Українське законодавство встановлює пріоритетність генетичного зв'язку з дитиною й виходить з презумпції пріоритетності біологічного зв'язку батьків та дитини. Тобто, в разі імплантації в організм жінки зародка, зачатого подружжям, батьками дитини буде являтися подружжя [ч.2, ст.123, 10].

До договору про надання послуг суро-

гатного материнства можуть застосовуватися норми Цивільного кодексу про договір, про надання послуг, а також загальні положення про договори і, відповідно, про зобов'язання, про те, на моє переконання, потрібно окремо закріпити договір з умовами про надання послуг сурогатного материнства на основі аналогії попередньо перелічених договорів.

Вказаний договір слугуватиме гарантією прав як сурогатної матері, так і подружжя-замовників послуги.

Оскільки договір сурогатного материнства є двостороннім, то і зобов'язання з передбаченими санкціями за невиконання повинні виникати для обох сторін [3].

І.В. Спасибі-Фатєєва стверджує, що оскільки правочин укладався за взаємною згодою, то й відмовлятися від нього сторони повинні за взаємною згодою, а підставами односторонньої відмови від двостороннього договору сурогатного материнства можуть бути різні обставини, які в одних випадках впливають із властивостей зобов'язання, а в інших – зумовлюються правопорушенням другою стороною правочину [12].

Об'єктивною умовою відповідальності є шкода, заподіяна діянням суб'єкта. Шкода, яку може завдати сторона договору про надання послуг сурогатного материнства,

найчастіше стосується здоров'я майбутньої дитини та сурогатної матері.

Підставами звільнення від відповідальності може бути випадок або непереборна сила, проте повинна бути доказова база випадку, що виник.

Важливо також захистити сурогатну матір на випадок відмови подружжя від народженої дитини з різних причин, зокрема у випадку народження хворої дитини, тому потрібно передбачити правові наслідки вчинення таких дій.

Важко не погодитися з думкою З.В. Ромовської, що: «дитина, яка має вади фізичного чи психічного розвитку, потребує особливої опіки, і насамперед з боку матері і батька» [9].

На нашу думку, потрібно встановити заборону на відмову генетичних батьків від запису їх батьками та від дитини, народженої сурогатною матір'ю, адже якщо вони спромоглися погодитися на дорогівартісну процедуру сурогатного материнства, то повинні наперед бути готовими до будь-яких наслідків народження дитини, адже це не в магазині вибирати дітей. Проте, якщо дитина народилася хворою з вини сурогатної матері, то вона повинна нести відповідальність стосовно забезпечення подальшого лікування хворої дитини.

Література

1. Антокольская М.В. Семейное право: учебник // М.В. Антокольская. – [Изд. 2-е, перераб. и доп.]. – М., 2000
2. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – С. 19
3. Коренга Ю. В. Відповідальність за договором сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Бюлетень Міністерства юстиції, 2013. – № 5 (травень). – С. 53–58, с. 53;
4. Косова Ю.О. Семейный кодекс Российской Федерации и некоторые вопросы регулирования брачно-семейных отношений / Ю.О. Косова // Правоведение. – 1996. – № 2. – С. 145;
5. Майданник Р.А. Договір про сурогатне материнство за українським правом: питання теорії та практики / Р. Майданник // Право України – 2012. – № 9. – С. 215 – 224;
6. Москалюк В. Договір про сурогатне материнство / В. Москалюк // Нотаріат для Вас. – 2006. – № 12 (86). – С. 70;
7. Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» // Відомості Верховної Ради України від 09.09.2013. – № 787;
8. Наказ Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні» від 22.11.2007 № 1154/5 // Офіційний вісник України від 07.12.2007 – 2007 р. – № 90. – С. 87, стаття 3320, код акту 41620/2007;
9. Ромовська З. В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник / З. Ромовська – К. Атіка, 2005. – 560 с;

10. Сімейний кодекс України в редакції від 06.11.2012 р. зі змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – N 21-22. – ст. 135;
11. Словник Мерріам Вебстер [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com / dictionary / surrogacy> – Назва з екрану];
12. Спасибо-Фатєєва І., Марченко В. Нотаріальне посвідчення правочину / І. Спасибо-Фатєєва, В. Марченко // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2010. – № 5 (53) жовтень. – 300 с.
13. Пестрикова А. А. Обязательства суррогатного материнства: авторефер. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. А. Пестрикова. – М., 2007. – 20 с.
14. Пестрикова А.А. Проблемы договора о суррогатном материнстве / А. А. Пестрикова // Гражданское право. – 2006. – № 2. – с. 14-17;
15. Цивільний кодекс України в редакції від 20.11.2012 р. зі змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – NN 40-44. – ст. 356.

УДК 346.52

О.Б. Олійник
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

М.В.Собчук
*здобувачка вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Удосконалення та розвиток державної політики у сфері управління земельними ресурсами

У статті розглянуто питання проблеми формування та розвитку державної політики у сфері управління земельними ресурсами, а також розроблено практичні рекомендації щодо її вдосконалення.

Ключові слова: державна земельна політика, Держгеокадастр, Концепція державного управління земельними ресурсами України.

О.Б. Олейник
*доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

М.В. Собчук
*соискательница высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Совершенствование и развитие государственной политики в области управления земельными ресурсами

В статье рассмотрен вопрос проблемы формирования и развития государственной политики в сфере управления земельными ресурсами, а также разработаны практические рекомендации по ее совершенствованию.

Ключевые слова: государственная земельная политика, Госгеокадастр, Концепция государственного управления земельными ресурсами Украины.

O. Oliynyk
*Phd In Law, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

M. Sobchuk
*Graduate student,
“KROK” University*

Perfection and development of the state policy in the field of land management

In the article investigated problems of formation and development of state policy in the field of land management, and practical recommendations for its improvement.

Keywords: state land policy, State Geocadaster, Concept of state management of land resources of Ukraine.

Постановка проблеми

Аналіз стану нормативно-правової основи регулювання державної політики країни свідчить, що головним важелем земельної політики будь-якої країни є система законодавчих та підзаконних актів, які забезпечують державне управління земельними ресурсами. В нашій країні така система включає Конституцію України, Закони України, підзаконні та відомчі нормативно-правові акти. Проте законодавча база сфери управління земельними ресурсами на сьогодні не є повноцінним правовим полем, яке б забезпечувало досконале функціонування системи державного управління земельними ресурсами, а відтак потребує подальшого вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні науковці розглядають державне управління як одну з форм державної діяльності державних органів – виконавчо-розпорядчу, організуючу. Також його трактують як управління державою, що здійснюється органами державної влади та управління. В. Афанасьєв поділяє управління на управління економікою, управління соціально-політичною сферою, управління духовно-культурною [1, с. 38]. В. Авер'янов виділяє такі види управління, як технічне, біологічне, яке, у свою чергу, поділяється на громадське та державне.

Таку класифікацію управління підтримують Ю. Битяк [2, с.326] та Г. Атаманчук [3, с.51]. О. Бандурка зазначає, що в сфері соціального управління можна розглядати управління суспільством, державне управління, управління в громадських організаціях, управління виробництвом [4, с. 106].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сучасна наука на сьогодні ще не сформувала єдиного усталеного й загальновизнаного поняття «державне управління земельними ресурсами». У доктрині земельного законодавства вживаються терміни «управління в галузі земельних відносин», «державне управління земельним фондом», «державне регулювання земельних відносин», які часто використовуються як синоніми.

Формулювання цілей статті

Метою статті є наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад формування і розвитку державної політики у сфері управління земельними ресурсами та розробка практичних рекомендацій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сьогодні в Україні гостро відчувається необхідність у коректній, зваженій та науково обґрунтованій державній земельній

політиці. Проблемою, яка потребує нагального розв'язання, є формування механізму втілення в життя державно-політичних рішень. Основу державної політики, яка визначила б напрями розвитку держави, повинні складати розробка та впровадження стратегічних рішень, у тому числі щодо реалізації заходів використання й охорони земельного фонду країни.

Державна політика у будь-якій сфері є системою взаємопов'язаних та послідовних управлінських впливів, які об'єднані єдиною метою, об'єктом і принципами діяльності. Отже, державну політику в галузі управління земельними ресурсами можна визначити як вплив органів державної влади та місцевого самоврядування на землевласників і землекористувачів з метою забезпечення раціонального використання та охорони земель, а також створення екологічно безпечних умов для господарської діяльності. Також вважаємо, що, крім впливу, державна земельна політика має передбачати розробку, законодавче закріплення й реалізацію цільових програм, які б забезпечили розв'язання нагальних проблем чи задоволення потреб суспільства.

Удосконалена державна політика у сфері управління земельними ресурсами повинна відповідати таким вимогам:

- земельне законодавство має бути системним і чітко пов'язаним із законодавчими актами в інших сферах життєдіяльності суспільства та держави;

- органи всіх рівнів повинні бути ефективною ланкою системи державної політики, забезпечувати її публічність через механізми консультацій з усіма зацікавленими сторонами;

- система формування та реалізації державної земельної політики повинна бути ефективно вбудованою в загальнодержавну систему державного управління, забезпечуючи її єдність і збалансованість за всіма напрямками;

- система державного управління земельними ресурсами та користування ними повинна бути технологічною, замкненою на рівні процедур як виконання рішень, так і горизонтальної взаємодії органів управління;

- система інформаційного забезпечення повинна бути повною, достатньо деталізованою, регулярною, доступною і зручною як для органів управління, так і для інших суб'єктів земельного права;

- органи управління земельними ресурсами повинні бути охоплені ефективними й прозорими системами контролю та аудиту;

- послуги органів управління повинні бути наближені до конкретного користувача і надаватися на недискримінаційних умовах.

В Україні загалом створені інституційні основи для забезпечення процесів формування та реалізації земельної політики. Однак, у цій сфері існує низка проблем, серед яких: відсутність стратегії розвитку земельних відносин, використання та охорона земель. Основна причина цього криється поза земельною політикою і полягає у відсутності в Україні системи державного стратегічного менеджменту у сфері управління земельними ресурсами.

Варто зазначити, що необхідними передумовами результативності заходів державної земельної політики є наявність сильної політичної волі, соціально-політичної стабільності, солідарності політичних сил суспільства, ефективної протидії корупції, радикальних змін у формах і якості державного управління з дотриманням демократичних норм і принципів ринкової економіки.

Здійснення комплексних реформ є складним завданням, яке вимагає узгодження цілей і пріоритетів, побудови технологічного ланцюга виконання взаємопов'язаних заходів у різних сферах, раціонального управління ресурсними потоками. Таким чином, необхідно запровадити у процеси формування та здійснення державної земельної політики методи стратегічного планування (рис. 1).

В умовах нормально функціонуючої економіки земельні ресурси традиційно розглядаються не тільки як засіб відтворення матеріальних благ, але й як основа оподаткування, інвестування та соціально-економічного розвитку території. Це дає змогу констатувати, що з погля-

Рис. 1. Формування та реалізація державної земельної політики

ду кількісних показників становлення інституту прав власності на землю як фундаментального базису еволюції ринкових процесів у сфері земельних відносин в Україні відбулося. Але поглиблений предметний аналіз стану земельного фонду країни, сформованої структури правовідносин на землю і динаміки їх трансформації, організації та принципів функціонування системи державного управління земельними ресурсами загострює низку глобальних проблем, які потребують нагального вирішення.

Розробку механізмів державного управління земельними ресурсами і комплексу заходів нормативно-правового, методичного та організаційного характеру в цій сфері необхідно здійснювати з урахуванням систематизації накопиченого управлінського досвіду на основі сучасних методів наукових досліджень. Найважливішого значення при цьому набуває створення обґрунтованої методологічної платформи для організації управлінського процесу – Концепції державного управління земельними ресурсами країни (надалі – Концепції).

Оскільки головне призначення Концепції – слугувати основою для прийняття довгострокових і поточних управлінських рішень, то можна стверджувати, що її не можна називати ані планом, ані програмою, ані прогнозом майбутньої діяльності та її наслідків. Одним із основних завдань Концепції є визначення тактичних і стратегічних підходів до вирішення нагальних та перспективних регіональних проблем. Виходячи з цього, Концепція державного управління земельними ресурсами дає змогу забезпечити єдність, комплексність і стратегічний характер ухвалення управлінських рішень, забезпечуючи ефективність роботи системи управління загалом. Коли проблеми, що стояли перед системою до ухвалення Концепції, вирішуються або змінюється їх характер, виникає потреба в підготовці нової Концепції.

Реалізація управлінських завдань, установлених Концепцією, припускає практичне впровадження сукупності різних методів забезпечення управління. Насамперед, слід зазначити, що формування самої її структури здійснене на основі методу розділення та систематизації зав-

дань управління з урахуванням їх цілей, економічного змісту, застосовуваних форм управління й регулювання, організації управлінського процесу. Крім того, класифікація завдань передбачає їх реалізацію в межах окремих цільових проблемно-орієнтованих програм і проектів (рис. 2).

Найважливішим принципом реалізації Концепції є використання механізмів державного управління земельними ресурсами та інструментів їх реалізації, сучасного математичного апарату, методів статистичного, соціологічного й економічного моделювання та аналізу, планування і прогнозування, інформатизації управління земельними ресурсами. Цілісність Концепції визначається тим, що вона являє собою системно-методологічну основу формування стратегії державного управління земельними ресурсами як окремої сфери регулювання економіки країни. Логічним наслідком цього є чіткий і прозорий її взаємозв'язок з тематичними державними та регіональними програмами і проектами.

Сформовані мета і завдання Концепції державного управління земельними ресурсами в Україні визначають її структу-

ру і дають змогу систематизувати основні розділи (рис. 3).

Наша країна володіє значним потенціалом земельних ресурсів. За питомою вагою сільськогосподарських угідь у загальній площі Україна значно переважає провідні країни Західної Європи. Неодмінною умовою ведення високопродуктивного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва є ресурсозбереження і підвищення родючості ґрунтів, запобігання деградаційним процесам, що значною мірою визначається характером використання земель. Нераціональне використання земельних ресурсів в Україні завдає великої шкоди навколишньому природному середовищу.

Одним із напрямів у сфері управління земельними ресурсами у країнах ЄС є впровадження програми тимчасового виведення частини сільськогосподарських земель з виробництва. Законодавство ЄС чітко визначає розміри ділянок, що виводяться з аграрного виробництва, термін їх консервації, можливість їх використання в цей період, обсяги компенсацій. Остаточне рішення з цих питань залишається за кожною країною.

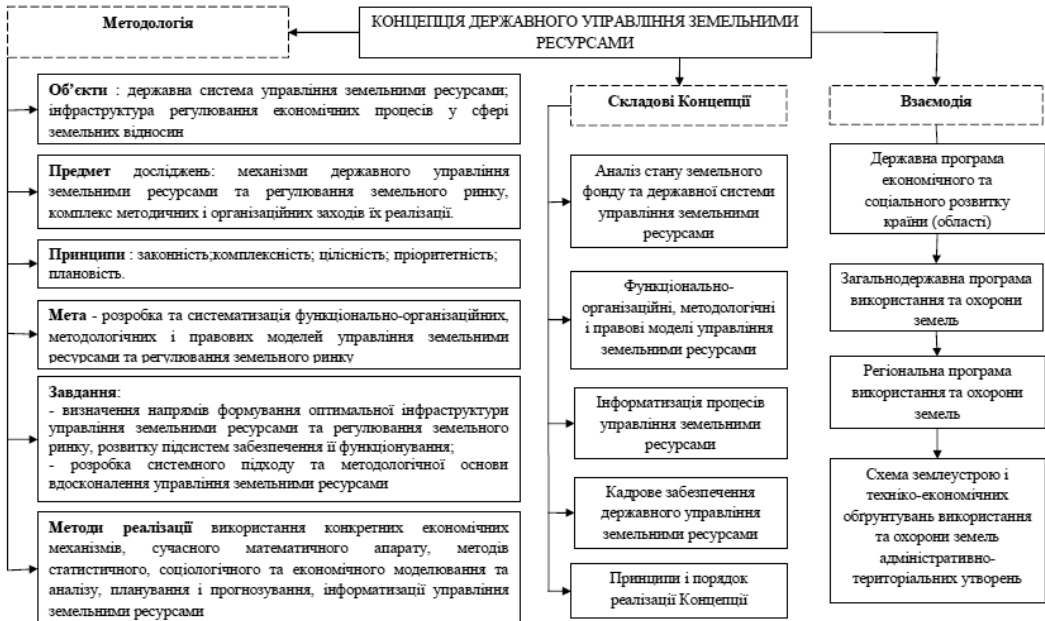

Рис. 2. Концепція державного управління земельними ресурсами

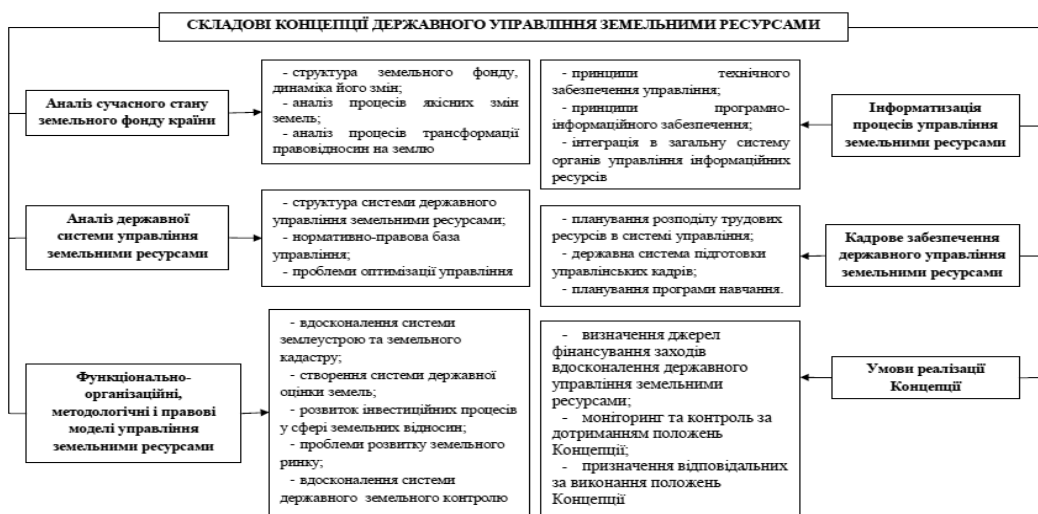

Рис. 3. Складові Концепції державного управління земельними ресурсами в Україні

У межах ЄС розроблені та впроваджуються програми підтримки неперспективних і проблемних районів, регіонів з несприятливою екологічною ситуацією. Земельні проблеми відображені й у комплексних програмах ЄС з розвитку окремих регіонів, природоохоронних та екологічних проектах.

Вважаємо, що однією з країн Європейського Союзу, досвід якої Україна може використати з метою вдосконалення державної земельної політики, є Німеччина. Особливо цікавою є практика цієї країни стосовно планування використання земельних ресурсів. Зростаючий і конфліктний попит на використання земель у Німеччині призвів до широкомасштабного планування землекористування. Разом із Конституцією, основними документами, в яких встановлено систему планування (зонування) територіального розвитку та регулювання розвитку поселень, діють Цивільний кодекс, Будівельний кодекс, Федеральний закон про територіальне планування [7, с. 70].

Висновки

Реалізація земельної політики вимагає міждисциплінарного підходу та ефективної законодавчої бази, в межах якої може функціонувати управління земельними ресурсами. Координація між усіма орга-

нізаціями та установами, залученими до земельної політики, є вирішальним фактором успіху. Крім того, важливим є запровадження у процеси формування та розвитку державної політики методів стратегічного планування з визначенням при цьому таких етапів, як: концептуальний, стратегічний, програмний, бюджетний і шляхи реалізації запланованих заходів.

Вважаємо за необхідне вдосконалити державну політику в сфері управління земельними ресурсами шляхом впровадження засад стратегічного менеджменту в цій сфері, а також за допомогою оптимізації використання фонду земельних ресурсів. Доцільно також створити Фонд державних земель, запровадити систему економічного стимулювання, що сприятиме збереженню та відтворенню екологічно сприятливого навколишнього середовища, вирішити питання щодо запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення.

Планування розвитку будь-якого сектору економіки країни передбачає першочергову розробку концепції, яка стане обґрунтованою методологічною платформою для організації управлінського процесу. Концепція державного управління земельними ресурсами створюється з метою аналізу стану земельних ресурсів у країні, державної системи управління та розроб-

ки і систематизації моделей управління земельними ресурсами, що забезпечить поступальний цілеспрямований розвиток земельних відносин у країні.

Під час формування Концепції визначено методологічну основу, її складові та взаємодію з іншими нормативно-правовими актами, що передбачають планування раціонального використання й охорони земельних ресурсів. Мета і завдання Концепції державного управління земельними ресурсами в Україні визначають її структуру і дають можливість систематизувати основні розділи: «Аналіз стану земельного фонду», «Аналіз державної системи управління земельними ресурсами», «Функціонально-організаційні, методологічні і правові моделі управління земельними ресурсами», «Інформатизація процесів управління земельними ресурсами», «Кадрове забезпечення державного управління земельними ресурсами», «Принципи і порядок реалізації Концепції».

Неодмінною умовою на шляху України до євроінтеграції є сприяння розвитку

земельної політики України, забезпечення підґрунтя для взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, громадського, науково-технологічного та культурного співробітництва. При цьому законодавча та нормативна база повинні бути якомога більше наближені до відповідних директив ЄС, забезпечувати впровадження багатосторонніх екологічних угод (конвенцій, протоколів тощо), стороною яких є й Україна.

Крім того, для забезпечення сприятливого інвестиційного клімату необхідно запровадити ринок земель сільськогосподарського призначення та новітні форми господарювання, зокрема кластери. Доцільним в умовах фінансово-економічної нестабільності більшості підприємств може стати механізм капіталізації земельних ділянок під приватизованими підприємствами. Отже, одним із перспективних та актуальних завдань державного управління земельними ресурсами є розробка та впровадження у практику системних заходів стимулювання інвестиційних процесів.

Література

1. Афанасьев В. Г. Социальная информация и управление обществом [Текст] / В. Г. Афанасьев. – М. : КолосС, 1975. – 231 с.
2. Адміністративне право України [Текст] : за ред. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2001. – 528 с.
3. Атаманчук Г. В. Обеспечение государственного управления [Текст] / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1990. – 352 с.
4. Бандурка О. М. Адміністративний процес [Текст] / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – К. : Літера ЛТД, 2001. – 336 с.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 435–15 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 18. – Ст. 144.
6. Дорош О. С. Управління земельними ресурсами на регіональному рівні : монографія [Текст] / О. С. Дорош. – К. : ТОВ «ЦЗРУ», 2004. – 142 с.
7. Кривов В. М. Актуальні питання управління земельними ресурсами та їх охорони [Текст] / В. М. Кривов // Землевпорядний вісник. – 2006. – № 1. – С. 70–72.
8. Конституція України : Закон Верховної Ради України від 28.06.1996 р. № 254-к/96-ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 30. – Ст. 141.
9. Концепція державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 743-р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/743-2009-%D1%80>.
10. Нестеровский Е. А. Кадастр земель зарубежных стран / Е. А. Нестеровский. – Минск : ИВЦ Минфина, 2007. – 288с.

УДК 347.73

О.Б. Олійник
доктор філологічних наук,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

С.В. Глаговський
здобувач вищої освіти ступеня «спеціаліст»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Правові проблеми регулювання банкрутства

У статті розглянуто правове регулювання відносин банкрутства, визначено поняття системи банкрутства, соціально-економічний зміст банкрутства, ознаки системи законодавства про банкрутство.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, провадження у справах про банкрутство, правове регулювання банкрутства, учасники справи про банкрутство, законодавство.

О.Б. Олейник
доктор филологических наук,
доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

С.В. Глаговский
соискатель высшего образования степени «специалист»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Правовые проблемы регулирования банкротства

В статье рассмотрено правовое регулирование отношений банкротства, определено понятие системы банкротства, социально-экономическое содержание банкротства, признаки системы законодательства о банкротстве.

Ключевые слова: банкротство, неплатежеспособность, производство по делам о банкротстве, правовое регулирование банкротства, участники дела о банкротстве, законодательство.

O. Oleynik
Doctor of Philology, Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University
S. Glagovskiy
Graduate Student,
“KROK” University

Legal problems of regulation of bankruptcy

The article deals with the legal regulation of bankruptcy relations, defines the notion of bankruptcy system, socio-economic insolvency, features of the system of insolvency law.

Keywords: *bankruptcy, insolvency, bankruptcy proceedings, legal regulation of bankruptcy, participants in the bankruptcy case, legislation.*

Постановка проблеми

Банкрутство суб'єктів господарської діяльності включає в себе як юридичний, так і економічний аспекти. Тема, що стосується функціонування господарської та підприємницької діяльності завжди буде актуальною з тієї причини, що це стимулює розвиток економіки країни. Якщо правильно організувати процес відновлення платоспроможності боржника, то можна зберегти багато підприємств, які можуть приносити користь державі в подальшому. Правильне розуміння призначення й ефективності інституту банкрутства є визначальним з погляду результатів його функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загалом у вітчизняній науковій літературі проблеми правового регулювання банкрутства в Україні висвітлені недостатньо повно. Означеній тематиці присвячено праці вітчизняних вчених-правознавців, зокрема: В. В. Джунь, О. В. Бірюков, Є. В. Волконський, В. В. Капустін, О. О. Терещенко, О. М. Борейко, Т. І. Євченко, С. М. Онисько, П. Д. Пригуза, О. О. Стахеева – Боговик та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на комплексний характер правового регулювання інституту банкрутства, невирішеними залишається низка питань, пов'язаних з регулюванням банкрутства. Детальний розгляд провадження у справах про банкрутство, визначення учасників справи про банкрутство, їх функцій, права та обов'язки будуть результатом статті.

Формулювання цілей статті

Метою статті є вирішення важливої наукової проблеми у теоретичному і практичному аспектах, що регулює відносини банкрутства, розробка концепції реформування законодавства про банкрутство,

з'ясування суті та загальної характеристики відносин банкрутства, аналіз правового статусу суб'єктів відносин банкрутства, їх видів і особливостей, вироблення пропозицій щодо відповідного правового регулювання, дослідження суміжних і тісно пов'язаних із банкрутством відносин, розробка пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання банкрутства та їх ефективної реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відносини, пов'язані з банкрутством, регулюються низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили: Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України, Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який ґрунтовно регулює відносини, пов'язані з банкрутством, низка законів містить положення про можливість визнання банкрутом господарських організацій певних видів (переважно за характером діяльності чи організаційно-правовою формою), зокрема: N 1576-XII від 19.09.1991 р. «Про господарські товариства» (ст. 19), № 2121-III від 07.12.2000 р. «Про банки і банківську діяльність» – ст. 77, N 2114-XII від 14.02.1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (ст. 31), N 85/96-ВР від 07.03.1996 р. «Про страхування» (ст. 43), № 4452-VI від 23.02.2012 р. «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (Цим Законом встановлюються правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд), порядок виплати Фондом відшкодування за вкладками, а також регулюються відносини між Фондом, банками, Національним банком України, визначаються повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків), N 2864-III від 29.11.2001 р. «Про введення

мораторію на примусову реалізацію майна», N 1255-IV від 18.11.2003 р. «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» (визначає правовий режим регулювання обтяжень рухомого майна, встановлених з метою забезпечення виконання зобов'язань, а також правовий режим виникнення, оприлюднення та реалізацію інших прав юридичних і фізичних осіб стосовно рухомого майна).

Банкрутство як одна з юридичних підстав ліквідації підприємств регулюється Законом України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. Порядок і умови визнання суб'єктів підприємницької діяльності банкрутами з метою задовольнити претензії кредиторів регулює спеціальний Закон України від 30 червня 1999 р. «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [8, ст. 1].

Під неплатоспроможністю розуміється неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності. З економічного погляду банкрутство є неспроможністю суб'єкта продовжувати свою підприємницьку діяльність унаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості [16, с. 187; 4, ст. 215].

Суб'єкт підприємництва має стільки боргів перед кредиторами і зобов'язань перед бюджетом, що коли їхні вимоги будуть пред'явлені у визначені для цього строки, то майна суб'єкта – активів у ліквідній формі – не вистачить для їх задоволення. Юридичний аспект банкрутства полягає насамперед у тому, що в суб'єкта є кредитори, тобто особи, що мають підтверджені документами майнові вимоги до нього як до боржника. Це майнові правовідносини банкрутства, здійснення яких у встановленому законом порядку може призвести до ліквідації суб'єкта підприємництва. Суб'єктами банкрутства (банкрутами) визначають не лише юридичних осіб, а й фізичних осіб, зареєстрованих як суб'єк-

ти підприємницької діяльності [14, с. 115-116].

Підставою для застосування банкрутства до суб'єкта підприємництва є економічний фактор, визначений ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», – неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів не інакше як через відновлення платоспроможності. Фактичною підставою для порушення справи про банкрутство може бути лише письмова заява до Господарського суду, яка називається заявою про порушення справи про банкрутство [8, ч.1, ст.6].

Учасники провадження в справах про банкрутство – це особи, які при вирішенні справи про визнання боржника банкрутом Господарським судом здійснюють передбачені Законом процесуальні дії. Учасниками провадження є такі учасники господарського процесу, що мають юридичний інтерес у справі та внаслідок цього наділені правом впливати на рух арбітражного процесу. Їх інтерес до процесу може бути спрямований на захист своїх прав або охоронюваних Законом інтересів інших осіб у передбачених Законом випадках [8, ст.1; 9, ч.2, ст.45].

Не можуть бути суб'єктами банкрутства відокремлені структурні підрозділи юридичної особи – філії, представництва, відділення тощо (ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»); казенні підприємства; юридичні особи-підприємства, що є об'єктами права комунальної власності, якщо стосовно них на пленарному засіданні відповідної ради органів місцевого самоврядування прийняте рішення щодо обмеження сфери застосування процедури банкрутства. Сторонами в процедурі банкрутства є кредитори (представник комітету кредиторів) та боржник. Боржник – суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої

грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів), упродовж трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати [8, ч.3, с.1].

Господарський суд має право за клопотанням сторін або учасників провадження у справі про банкрутство чи за своєю ініціативою вживати заходів щодо забезпечення грошових вимог кредиторів згідно з Господарським процесуальним кодексом України та Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», а також вводити мораторій на задоволення вимог кредиторів. Виявлення кредиторів здійснюється шляхом подання ними у місячний строк з дня опублікування оголошення про порушення справи про банкрутство до Арбітражного суду письмових заяв про грошові вимоги до боржника та документів, що їх підтверджують [14, с. 123].

Провадження у справах про банкрутство може бути припинено на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство, тобто як до, так і після визнання боржника банкрутом. За економічною теорією, «стабільність» розглядають як одне з понять концепції економічної рівноваги та здатності її утримання, згідно з котрою досягнення та утримання рівноважного стану в економіці належить до найважливіших мікро- та макроекономічних завдань. Із даної концепції випливає, що економічні суб'єкти намагаються перевести економічну систему в оптимальний стан, розглядаючи його як рівноважний, який у даному контексті асоціюється з поняттям стійкості [15, с. 17].

За допомогою спеціальних способів і прийомів правового впливу на учасників відносин неплатоспроможності необхідно поєднати всі інтереси суб'єктів (приватні, державні, групові, господарські) та створити один спільний інтерес – збереження господарюючого суб'єкта. Якщо ігнорувати приватний інтерес, то втрачають зміст відносини неплатоспроможності, й у цьому випадку держава встановлює заборону

на банкрутство. Якщо дати волю приватному інтересові, то може постраждати економіка й кредитори [2, с. 10].

Таким чином, для правового врегулювання відносин неплатоспроможності характерна наявність як основного – методу владних приписів, так і додаткового – методу автономних рішень. Методи правового врегулювання відносин неплатоспроможності характеризуються наявністю певних ознак.

По-перше, в основі методів лежить єдиний, загальний (публічний) інтерес, який спрямований на відновлення платоспроможності господарюючого суб'єкта.

По-друге, приватний інтерес, хоч і підлеглий загальному, має відносну самостійність і враховується в прийомах і способах впливу на учасників відносин неплатоспроможності.

По-третє, у відносинах неплатоспроможності пріоритет віддається централізованому правовому врегулюванню. У той же час учасники відносин у своїх межах, наданих їм правовою нормою, можуть самостійно встановлювати свої права й обов'язки.

По-четверте, до учасників відносин в основному застосовують позитивне зобов'язання як засіб правового регулювання з частковим використанням юридичного дозволу.

По-п'яте, прийоми й способи правового впливу на учасників відносин неплатоспроможності здійснюються комплексно.

Висновки

Правильне розуміння призначення та ефективності інституту неспроможності (банкрутства) є визначальним з погляду результатів його функціонування. Дослідивши процедури банкрутства підприємств (розглянули провадження у справах про банкрутство, визначили учасників справи про банкрутство, їх функції, права та обов'язки учасників справи про банкрутство), стало очевидним, що процес проведення процедури банкрутства, а також сучасна нормативно-правова база, яка визначає основні положення й механізм проведення процедури банкрутства, досить складні.

Література:

1. Бірюков О. М. Транскордонні банкрутства і міжнародне приватне право : автореф. дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / О. М. Бірюков. – К., 2009. – 30 с.
2. Борейко О.М. Неспроможність та банкрутство у цивільному праві України (основні положення та правова природа) : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. М. Борейко; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2012. – 19 с.
3. Волконський Є. В. Актуальні питання банкрутства за законодавством України в умовах розбудови правової держави / Є. В. Волконський // Наше право. – 2013. – № 7. – С. 184–188.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – ст.144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
5. Джунь В. В. Теоретико-прикладні проблеми реформування законодавства України про банкрутство : автореф. дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 – Господарське право, господарсько-процесуальне право / В. В. Джунь. – К., 2009. – 30 с.
6. Євенко Т. І. Банкрутство банківських установ / Т. І. Євенко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181(6). – С. 304–310.
7. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. №2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/print1520589939765174> – Назва з екрана.
8. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 31. – Ст.440) – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> – Назва з екрана.
9. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12/print> – Назва з екрана.
10. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. №2114-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2114-12/print1510688557287275> – Назва з екрана.
11. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. №4452-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4452-17/print1510688556415353> – Назва з екрана.
12. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р. №85/96-ВР [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96t1520589939765174> – Назва з екрана.
13. Капустін В. В. Банкрутство: генезис, сутність і поняття в умовах сьогодення / В. В. Капустін // Порівняльно-аналітичне право. – № 3,2. – 2013. – С. 165–168.
14. Онисько С. М. Фінансова санація і банкрутство підприємств: Підручник / С. Онисько. – Л.: «Магнолія плюс», СПД ФО Піча В.М., 2006. – 265 с.
15. Пригуза П. Д. Правове регулювання процедур банкрутства юридичної особи – відсутнього боржника : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / П. Пригуза. – ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2011. – 20 с.
16. Стахеева-Боговик О. О. Аналіз спірних положень Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у новій редакції (щодо процедур банкрутства, пов'язаних з іноземною процедурою банкрутства) з огляду на типовий закон ЮНСІ-ТРАЛ «Про транскордонну неспроможність» / О. О. Стахеева-Боговик // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 4. – С. 186–193.
17. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посібник / О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2000. – 412 с.

УДК 347.9:336

О.Б. Олійник
доктор філологічних наук,
доктор юридичних наук, професор,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
К.О. Інзман
здобувач вищої освіти ступеня «спеціаліст»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Актуальність питання вдосконалення та взаємодії законодавчих норм щодо діяльності третейського суду як метод вирішення спорів учасниками ринку фінансових послуг

У статті досліджено нормативну базу, яка регулює діяльність третейського суду. Автори статті окремо з'ясували невідповідність деяких норм Цивільного процесуального, Господарського процесуального кодексів України, Закону України «Про третейський суд» та ін. і внесли пропозиції щодо їх удосконалення для покращення виконання своїх функцій недержавним органом.

Ключові слова: третейський суд, вирішення спорів суб'єктів господарювання, колізії норм.

О.Б. Олейник
доктор филологических наук,
доктор юридических наук, профессор,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»
К.О. Инзман
соискатель высшего образования степени «специалист»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Актуальность вопроса усовершенствования и взаимодействия законодательных норм относительно деятельности третейского суда как метод решения споров участников рынка финансовых услуг

В статье исследована нормативная база, регулирующая деятельность третейского суда. Авторы статьи отдельно выяснили несоответствие некоторых норм Гражданского процессуального, Хозяйственного процессуального кодексов Украины, Закона Украины «О третейском суде» и др. и внесли предложения по их совершенствованию для улучшения выполнения своих функций негосударственным органом.

Ключевые слова: третейский суд, решение споров хозяйствующих субъектов, коллизии норм.

O. Oleynik
Doctor of Philology, Doctor of Law, Professor,
“KROK” University

K. Ingman
Graduate student,
“KROK” University

Actuality of the Issue of Improving and Interacting the Legislative Norms Regarding the Work of the Arbitration Court, as a Method for Resolving Disputes by Participants in the Financial Services Market

The article investigates the normative base that regulates the activity of the arbitral tribunal. The author of the article separately identified the discrepancy between some of the norms of the Civil Procedural, Economic Procedural Codes of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Arbitration Court», etc., and made proposals for their improvement in order to improve the performance of their functions by a non-state body.

Keywords: *the arbitration court, the resolution of disputes of economic entities, conflicts of norms.*

Постановка проблеми

Популяризація звернень до третейського суду суб'єктами господарювання стає актуальною через відсутність бюрократії та завантаженість державних судів і, як наслідок, оскарження рішень за допомогою судів загальної юрисдикції через колізії та невідповідність норм законодавства, яке регулює третейське судочинство.

Через часті зміни, які вносяться до законодавчих актів, це дослідження має свою актуальність на тлі останніх корективів та практики застосування цих норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковці останніх років багато уваги приділяють питанню щодо третейського судочинства, серед яких особливо варто зазначити праці таких, як: Козирева В.П., Короеда С.О., Рабенко С.Л. та ін. Аналіз розвитку третейського судочинства в Україні дає можливість досягнути його популяризацію у сьогоденні та важливість попиту серед суб'єктів господарювання.

Але, в силу недосконалості сучасного законодавства, відбуваються постійні зміни в регулюванні такого самостійного органу, як третейський суд, що потребують подальшого дослідження.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Не вирішені на законодавчому рівні питання взаємодії рішень третейського суду та застосування виконавчого припису державним органом, відсутність можливості внесення третейським судом рішень до єдиного державного реєстру судових рішень, що призводить до проблеми сприйняття третейського судочинства як законного арбітра у вирішенні спорів.

Формулювання цілей статті

Метою цієї статті є аналіз наукових праць, норм законодавства України, які регулюють третейське судочинство, спірних і проблемних аспектів, а також подальші перспективи розвитку та удосконалення конкретних норм, які належать до діяльності третейського суду.

Виклад основного матеріалу дослідження

Одним із найпривабливіших альтернативних способів вирішення спорів є інститут третейського судочинства, особливо у сфері господарювання, через низку переваг: оперативність вирішення спорів, демократичність процесу розгляду спорів шляхом обрання суду та суддів за згодою сторін, збереження комерційної таємниці у випадках, передбачених діючим законодавством та ін. Але через колізії норм законодавства виникає багато суперечок, що призводить до неоднакового застосування норм судами України під час розгляду відповідних судових справ.

Інститут третейського розгляду справ має багатовікову історію і поширений практично в усіх країнах світу, тому національне господарювання не є винятком наслідування вирішення спорів таким шляхом, але, на жаль, через недовершеність національної законодавчої бази в Україні впровадження і діяльність третейських судів не лише не дає позитивних результатів, але й призводить до виникнення значних ускладнень і проблем.

Проводячи стислий аналіз діяльності українських та європейських недержавних судів, можна відверто говорити, що в Україні ці органи майже не виконують своїх функцій. Причина полягає в тому, що досі не вирішене питання компетенції третейських судів, до того ж існує свого роду конкуренція між третейськими та державними судами. В Європі інститути саморегулювання не просто «розвантажують» державні суди, а є реальним способом забезпечення високого рівня захисту прав і свобод, уникнення бюрократії.

Сьогодні в Україні діяльність третейських судів з розгляду господарських спорів між юридичними особами регулюється Законом України від 11 травня 2004 р. № 1701-ІУ «Про третейські суди» (далі – Закон № 1701-ІУ) [4].

Наприклад, Короед С.О. вбачає проблему третейського судочинства, передусім, у питанні оскарження рішень третейських судів, що свого часу було досить акту-

альним у зв'язку з їх зловживаннями при ухваленні рішень всупереч нормам чинного законодавства [10, с.64].

Також, Рабенко С.Л. констатує, що третейські суди приймають рішення тільки від свого імені, а самі ці рішення, ухвалені в межах чинного законодавства, є обов'язковими лише для сторін спорів. Забезпечення примусового виконання рішень третейських судів перебуває за межами третейського розгляду та є завданням компетентних судів і державної виконавчої служби. Отже, положення Закону України «Про третейські суди» не порушують припис ст. 124 Конституції України про здійснення правосуддя винятково судами, оскільки третейський розгляд не є правосуддям, а рішення третейських судів є лише актами недержавної юрисдикційної діяльності з вирішення спорів сторін у сфері цивільних і господарських відносин [11, с.364].

Через низку суперечок щодо законності рішень третейського суду Верховний Суд України виніс узагальнення щодо практичної реалізації питань третейського судочинства через узагальнення судової практики Верховного Суду України від 11.02.2009 р. «Практика застосування судами Закону України «Про третейські суди», в рекомендаціях Президії Вищого господарського суду України від 11.04.2005 р. № 04-5/639 «Про деякі питання практики застосування господарськими судами Закону України «Про третейські суди», в інформаційному листі Вищого господарського суду України 02.04.2009 № 01-08/194, Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності третейських судів та виконання рішень третейських судів» тощо. До того ж посилення на можливість вирішення господарських та цивільних спорів у третейському суді містяться в більш ніж тридцяти нормативно-правових актах України, серед яких Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Закон України «Про заставу» та ін. [2; 3; 4; 5; 6; 7].

З одного боку, можливість вирішення

господарських та цивільних спорів через третейський суд, як і наявність інших альтернативних способів вирішення правових суперечок, – ознака розвинутого демократичного суспільства та є досить ефективним і прогресивним, оскільки дає змогу учасникам прискорити процес, який може затягнутися через перевантаженість державних судів.

Питання виникає під час взаємодії третейських судів із судами та іншими державними органами, насамперед за Законом № 1701-IV. Справа в тому, що виникає багато складних колізій між положеннями цього Закону з положеннями інших законодавчих актів, зокрема з положеннями Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України [2; 3; 4].

Наявність колізій і прогалин неминуче призводить до неоднакової практики вирішення спорів, насамперед судами, що негативно позначається на рівні захисту прав осіб, а також створює ґрунт для численних зловживань.

Ще одним негативним фактором звернення до третейського суду є неможливість апеляційного оскарження ухвал загального суду про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду. Про це свідчать приписи частин 3 ст. 487 ЦПК, де прямо передбачена лише можливість оскарження саме ухвал суду про відмову у видачі виконавчого листа на рішення третейського суду, і ст.486 ЦПК, де встановлені підстави для такої відмови, які збігаються з підставами для скасування рішення третейського суду [2, Ст.486-487].

Якщо зміст ст.487 ЦПК розуміти таким чином, що ця норма не забороняє оскаржувати ухвали про видачу виконавчого листа на рішення третейського суду, то це тлумачення призведе до фактичного надання можливості відповідачу за однаковими доводами двічі оскаржувати негативні для нього наслідки рішення третейського суду [2, Ст.487]:

- перший раз – у заяві про скасування рішення третейського суду,
- другий – у заяві про скасування ухва-

ли суду про видачу виконавчого листа на рішення третейського суду.

Надання такої можливості є явним порушенням принципу остаточності та визначеності судового рішення, яке фактично можливо оскаржувати двічі, а також – принципу процесуальної економії, оскільки завантажує суди повторним розглядом однакових обставин, про що сказано, наприклад, у постанові від 14.03.2013 року в справі № 27/176.

Так, Козирєва В. П. та Гаврилішин А. П. пропонують надати третейському суду організаційно-правової форми юридичної особи. Це не тільки дасть можливість вирішити суттєві питання його організації, але вирішити деякі інші проблеми. Також підтримують позицію Литвина Н.А. про необхідність включення рішень третейських судів до Єдиного державного реєстру судових рішень та створення бази рішень третейських судів, у результаті чого за умови забезпечення третейських судів новітніми інформаційними технологіями їх робота стане ефективнішою і продуктивнішою, суттєво скоротяться строки розгляду справ та прийняття судових рішень третейськими судами [9, с.136-137].

Важливе питання постає ще в тому, що законодавством (ст. 56 Закону України «Про третейські суди», ч.3 ст.487 ЦПК) не передбачене апеляційне оскарження ухвали загального суду про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду [2, Ст.487; 4, Ст.56].

Про це правовий висновок зробив Верховний Суд України 17 лютого 2016 року в справі № 6-2743зс15 про оскарження ухвали про видачу виконавчого листа на рішення третейського суду . Ця правова позиція також міститься в ухвалах ВССУ від 02.03.2016 року № 6-35490ск15 , від 26.07.2017 року в справі 755/7778/13, від 25.10.2017 року в справі № 755/11358/16.

Прийняттям нової редакції ЦПК правове регулювання цього питання не змінило. Відповідно до ч.3 ст.263 нової редакції ЦПК вищенаведені правові висновки ВСУ підлягають врахуванню при обґрунтуванні рішення апеляційного суду [2, Ст.263].

Господарський процесуальний кодекс України передбачає можливість апеляційного оскарження ухвал по видачу виконавчого документа, але це суперечить вищевикладеним правовим позиціям та іншим статтям ГПК.

Апелянти часто посилаються на п.8 ч.3 ст.129 Конституції України, Рішення Конституційного Суду України від 28.04.2010 року № 12-рп/2010, від 11.12.2007 року №11-рп/2007 та інші рішення КСУ, практику ЄСПЛ для обґрунтування можливості апеляційного оскарження ухвал про видачу виконавчих листів на рішення третейського суду [1, Ст.129].

Саме державні суди стають заручниками зловживань третейських судів, оскільки нерідко змушені вирішувати вкрай складні питання щодо фактичного «узаконення» сумнівних рішень останніх.

Аналізуючи рішення третейських судів, видно, що ці суди часто фактично не вирішують спори, а в обхід передбачених законом процедур задовольняють певні суб'єктивні інтереси нерідко з порушеннями при цьому прав третіх осіб та держави. Найбільш типовими справами, які розглядають третейські суди, є:

- справи про визнання дійсності договорів про відчуження нерухомого майна, при розгляді яких за допомогою третейського суду особи у кращому випадку уникають укладення таких договорів у встановленій законом нотаріальній формі, якою передбачено сплату відповідних платежів та державну реєстрацію, а в гіршому – фактично укладаються договори, які не можуть бути нотаріально посвідчені у зв'язку з тим, що вони суперечать закону;

- справи щодо визнання права власності на земельні ділянки, у тому числі про відчуження та визнання права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення;

- спори щодо визнання права власності на самочинне будівництво та на об'єкти незавершеного будівництва, метою яких є визнання права власності на самочинно збудовані або незаконно реконструйовані об'єкти й отримання рішення, яке б

зобов'язувало відповідні органи здійснити дії з його оформлення;

- спори, метою яких є захоплення контролю над юридичними особами.

Нерідко за допомогою рішення третейського суду за однією особою безпідставно визнається право власності на майно іншої особи.

Зафіксовані випадки, коли у справах, в яких спір виник між юридичними особами, як відповідачі залучаються фізичні особи – керівники юридичних осіб та інші фізичні особи, завдяки чому заяви у відповідних справах розглядаються загальними судами, у той час як повинні розглядатися господарськими судами.

Поширеною є практика штучного залучення як сторони третейської угоди осіб, які по суті не є відповідачами. У заявах зазначається, що ці особи не визнають за позивачами право власності на майно (в тому числі на самочинно споруджені будівлі та самочинно здійснене перепланування). Такими особами виступають члени сім'ї позивача або особи, які мали намір придбати таке майно. При цьому особа, яка по суті спору має виступати належним відповідачем, у кращому випадку зазначається як третя особа, до розгляду справи не залучається, однак третейський суд у рішенні покладає на неї певні обов'язки [6].

Трапляються також випадки розгляду третейськими судами справ, які уже розглядають або розглядалися у суді загальної юрисдикції. Виявлено випадки розгляду третейськими судами справ без формування справи. Непоодинокі випадки розгляду третейськими судами справ, які їм не підвідомчі: сімейних, про трудові спори, справ про встановлення фактів, житлових спорів, про споживче кредитування, вирішення питань публічного характеру. Наприклад, Постановою Верховного Суду України від 27 січня 2016 року Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України скасувала рішення постійно діючого третейського суду, посилаючись на те, що вказана справа непідвідомча третейському суду відповідно до пункту 14 частини першої статті 6 Закону України «Про третейські суди», оскільки спір

у цій справі стосується захисту прав споживачів [8].

З наведеного можна зробити висновок, що перелік (а також характер) зловживань, які допускають третейські суди, є дійсно дуже значним. Невирішеним залишається питання про права та можливості суду адекватно реагувати на виявлені порушення, адже у переліках підстав для відмови у видачі виконавчого документа на рішення третейського суду та підстав скасування рішення третейського суду така підстава, як невідповідність рішення третейського суду положенням законодавства, відсутня.

За таких умов буквально дотримання судами положень Закону № 1701-IV зумовлює наслідки, які є повністю несумісними з функцією суду як органу, завданням якого є захист прав і свобод людини й громадянина (ст. 55 Конституції України) [1, ст. 55; 4].

Практика судів у вирішенні цього питання є різною. Деякі суди, виявивши невідповідність рішення третейського суду вимогам законодавства, відмовляють у видачі виконавчого документа. Переважна більшість питань, які постають перед місцевими судами, пов'язана саме з правом суду реагувати на виявлені порушення і зловживання.

Правильною вбачається практика судів, які у разі виявлення зловживань або

порушень законодавства з боку третейських судів постановляють окремі ухвали та надсилають їх в органи прокуратури.

Висновки

Отже, невирішеними питаннями залишаються приведення у відповідність тієї частини законодавства, що стосується третейського судочинства. А також питання щодо оскарження рішення третейського суду та видачі виконавчого листа на примусове його виконання в структурі цивільного процесу. По суті, це самостійні провадження у зв'язку з особливостями суб'єктного складу, процесуальної форми та рішення, що виноситься за результатом розгляду. Однак, з метою вдосконалення структури процесу та законності рішень доцільним є об'єднання цих двох проваджень з тими правовими наслідками, які виникають у результаті розгляду таких заяв. Повинна бути обов'язковість внесення матеріалів третейським судом до державного реєстру справ одразу після винесення рішення для подальшого уникнення затягнутості і невирішеності справ державними судами.

А поки будуть постійно виникати суперечності щодо законності винесених рішень третейськими судами, із визначенням компетентності суду, зловживаннями тощо.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст.492.
3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №6. – Ст.56.
4. Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №35. – Ст.412.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності третейських судів та виконання рішень третейських судів» від 5 березня 2009 р. // Офіційний вісник України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1076-17>
6. Узагальнення «Практика застосування судами Закону України «Про третейські суди», в рекомендаціях Президії Вищого господарського суду України від 11.02.2009 р. № 005700-09 // Офіційний вісник України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n_005700-09
7. Закон України «Про заставу» від 02.10.1992р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №47. – Ст.642.
8. Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 січня 2016 року № 6-2712цс152 //

Офіційний вісник України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6808F4FB5496028FC2257F4F00524B56](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6808F4FB5496028FC2257F4F00524B56)

9. Козирєва В.П. Законодавство України про третейські суди: основні закономірності та перспективи розвитку / В. П. Козирєва, А. П. Гаврилiшин // Юридичний вісник. Повітряне і космічне. – 2016. – №1. – С.134-138.

10. Короед С. О. Третейське судочинство: питання трансформації у досудову форму захисту прав / С. О.Короед // Судова апеляція. – 2014. – №2. – С. 63-67.

11. Рабенко С. Л. Третейське судочинство як альтернативна юрисдикційна форма захисту прав суб'єкта господарювання / С. Л. Рабенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – №2. – С. 362-366.

В.Б. Скоморовський
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

А.С. Зборчий
здобувач вищої освіти ступеня «спеціаліст»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Контрафакція і піратство як правова проблема: шляхи вирішення

Стаття присвячується актуальній на сьогоднішній день проблемі – визначенню масштабів контрафакції й піратства в Україні та шляхів їх подолання. Зазначається, що в Україні здійснюється активна законодавча діяльність, яка націлена на зменшення кількості правопорушень у сфері авторського права, однак упродовж останніх десяти років наша держава визнається однією з країн із найбільшим рівнем піратства у сфері авторського права і суміжних прав. У статті розкриваються актуальні аспекти ключових питань у сфері авторського права, в тому числі питання стосовно проблем захисту авторських та суміжних прав від контрафакції та піратства, визначені рекомендації щодо вирішення та подолання проблем порушення авторського права.

Ключові слова: авторське право, інтелектуальна власність, правопорушення авторського права, піратство, плагіат, контрафакт, законодавство, санкції, відповідальність.

В.Б. Скоморовский
доктор юридических наук, доцент,
профессор кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

А.С. Зборчий
соискатель высшего образования степени «специалист»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Контрафакция и пиратство как правовая проблема: пути решения

Статья посвящена актуальной проблеме – определению масштабов контрафакции и пиратства в Украине и путям их преодоления. Отмечается, что в Украине осуществляется активная законодательная деятельность, направленная на уменьшение количества правонарушений в области авторского права, но за последние десять лет наше государство признано одной из стран с самым большим уровнем пиратства в сфере авторского права и смежных прав. В статье раскрыты актуальные аспекты ключевых вопросов в области авторского права, в том числе вопросы, связанные с защитой авторских и смежных прав от контрафакции и пиратства, определены рекомендации по решению и преодолению проблем нарушения авторского права.

Ключевые слова: авторское право, интеллектуальная собственность, правонарушение авторского права, пиратство, плагиат, контрафакт, законодательство, санкции, ответственность.

V. Skomorovskiy
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University

A. Zborchiy
Graduate Student,
“KROK” University

Contrafaction and Piracy as a Legal Problem: the Ways of Solving

The article is devoted to the actual problem – to determine the extent of counterfeiting and piracy in Ukraine and ways to overcome this problem. It is noted that Ukraine is carrying out active legislative activity aimed at reducing the number of offenses in the field of copyright, but over the past ten years, our state is recognized as one of the countries with the highest level of piracy in the field of copyright and related rights. The article reveals the topical aspects of key issues in the field of copyright, including issues related to the protection of copyright and related rights from counterfeiting and piracy, and identified recommendations for solving and overcoming copyright infringement problems.

Keywords: *copyright, intellectual property, copyright infringement, piracy, plagiarism, counterfeiting, legislation, sanctions, responsibility.*

Постановка проблеми

Однією з найважливіших проблем вітчизняного законодавства на сучасному етапі є порушення авторського права. Ця проблема надзвичайно гостро постала і в глобальному масштабі, так як багатьом країнам це явище наносить серйозної економічної шкоди. Крім заподіяння істотних збитків окремим правласникам, контрафактна діяльність призводить до низки негативних наслідків для держави загалом, наприклад, до скорочення кількості робочих місць, погіршення інвестиційного клімату, гальмування процесу інноваційного розвитку.

Україна потребує більш дієвих засобів, які будуть націлені на охорону авторських прав та ефективну боротьбу з різними видами його порушень, що дозволить удосконалити законодавство до відповідного рівня та надалі успішно співпрацювати з розвиненими країнами світу в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У статті сформовано теоретичні висновки з приводу правового регулювання захисту авторських та суміжних прав від контрафакції та піратства, які ґрунтують-

ся на загальних досягненнях юридичної науки, в тому числі на результатах досліджень таких вітчизняних і зарубіжних учених, як Б. С. Антимонova, Є. П. Гаврілова, О. С. Йоффе, Д. Липчик, Р. О. Стефанчук, А. П. Сергєєва, О. В. Ришкова, Є. О. Харитонova, О. І. Харитонova, Є. А. Флейшиц, Г. Ф. Шершеневич, О. В. Ришкова, О. І. Романюк, Т. В. Рудник, О. Д. Святоцький, Ю. Ю. Симонян, Р. О. Стефанчук, Н. П. Стригун, О.О. Штефан [7, 9].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Хоча питання правового регулювання захисту авторських та суміжних прав від контрафакції й піратства на сьогоднішній день доволі ретельно досліджені як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, залишається невирішеним питання визначення масштабів контрафакції та піратства в Україні й шляхи подолання цієї проблеми.

Формулювання цілей статті

Мета статті – здійснити дослідження й обґрунтувати проблеми порушення авторського права в Україні, а саме піратства та контрафакції і визначення основних шляхів її подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Уперше таке поняття, як «піратство» в Україні з'явилося у Законі України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон) [4], під яким відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 50 розуміють опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України та розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм і програм організацій мовлення.

На нашу думку, поняття контрафакції та піратства відображають і доповнюють один одного. Отже, під контрафакцією слід розуміти товар, який виготовляється незаконно, а також протизаконно відтворюється і (або) розповсюджується, а під піратством розуміють процес безпосереднього опублікування, відтворення, розповсюдження подібних контрафактних примірників. Таким чином, піратство є незаконною дією, а вже її предметом виступає контрафактна продукція.

Стаття 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» визначає види порушення авторського права, які дають право на судовий захист, до них належать:

- 1) здійснення будь-яких дій, які направлені на порушення особистих немайнових та майнових прав;
- 2) піратство у сфері авторського права;
- 3) плагіат;
- 4) ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які володіють авторським правом, примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних);
- 5) здійснення дій, що можуть створити загрозу порушення авторського права;
- 6) підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права чи особи, яка здійснює таке управління;
- 7) розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського права, з яких без дозволу суб'єктів авторського права вилучена чи змінена

інформація про управління правами, зокрема в електронній формі [4].

Найбільш масовим видом порушень авторських прав на території України є контрафакція, піратство та плагіат.

Розрізняють комерційне та некомерційне піратство. До комерційного належить бізнес, у процесі якого не створюється нічого власного, а тільки береться за основу контент, що охороняється авторським правом, копіюється та продається без дозволу автора. Некомерційним піратством є форма запозичення інформації, що в більшості мають стосунок до мережі Інтернет.

Під контрафакцією розуміють самовільне та протизаконне виготовлення і розповсюдження екземплярів твору без згоди правовласника.

Причинами існування контрафактної та фальсифікованої продукції є висока щільність концентрації конкурентного середовища; територіальна і кількісна безконтрольність продажу продукції; відсутність необхідних знань про оригінальну й незаконно марковану продукцію; відсутність єдиної системи контролю якості та захисту товарів.

До контрафактних належать товари, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, ввезення яких на митну територію країни або вивезення з цієї території призводить до порушення прав власника, що захищаються відповідно до чинного законодавства країни та міжнародних договорів країни, укладених у встановленому законом порядку.

Виявляється контрафактність товарів у процесі здійснення митного контролю.

Також досить великою та поширеною проблемою і видом порушення авторського права є плагіат. Під ним розуміють порушення немайнових (право на ім'я) та майнових (право на винагороду) прав автора, а суттю плагіату є викрадення результату інтелектуальної праці [5, с. 38].

На практиці відрізнити плагіат від інших суміжних із ним понять не завжди можливо. Слід розуміти, що дії, спрямовані на неправомірне використання, копіювання, опублікування чужих авторських матеріалів самі по собі не можуть визнаватися

плагіатом. Подібні порушення слід відносити до піратства. А от піратство, в свою чергу, стає плагіатом, якщо будуть неправомірно використані результати інтелектуальної власності та присвоєння авторства [7].

Чинне законодавство України за порушення авторського права передбачає три види відповідальності: цивільно-правову, адміністративну та кримінальну.

Головною метою цивільно-правової відповідальності є не стільки покарання за порушення правопорядку, як відшкодування збитків, що заподіяні в результаті. Особливостями такого виду відповідальності є її майновий та компенсаційний характер, а також відшкодування завданої моральної шкоди. Основними формами цивільно-правової відповідальності, під якими розуміють форму прояву тих додаткових обтяжень, що накладаються на правопорушника, слід виділити найбільш дієві методи захисту авторського права, а саме: відшкодування збитків, стягнення незаконно отриманого доходу та виплату компенсації, що задовольняє майновий інтерес потерпілого.

У сфері законодавства України адміністративна відповідальність визначається як різновид юридичної відповідальності, що має специфічне адміністративне правопорушення. Вона полягає в застосуванні уповноваженими органами державної влади або їхніми посадовими особами адміністративного стягнення (штрафи, вилучення, конфіскація, відчуження тощо), що передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення, Законом України «Про авторське право і суміжні права» та іншими законодавчими актами. На наш погляд, позитивними моментами існування адміністративної відповідальності за порушення авторського права та адміністративно-правового механізму захисту цього права є оперативність розгляду справ, що формує об'єктивні можливості для швидкого поновлення порушених прав.

Кримінальна відповідальність була введена в Україні з метою виконання чинних міжнародних зобов'язань (Бернська конвенція, Угода TRIPS тощо) та у зв'язку з усвідомленням необхідності посилення боротьби з порушеннями у цьому напрямку.

Кримінальний кодекс України статтею 176 закріпив конкретні форми вчинення злочину порушення авторського права (незаконне відтворення творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм, баз даних, їх незаконне розповсюдження та інші умисні порушення авторського права, які завдали матеріальної шкоди у значному розмірі).

Кодекс передбачає такі покарання, як суттєвий штраф чи виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на той саме строк (якщо дії здійснюються повторно або за змовою сторін, позбавлення волі збільшується на строк від двох до п'яти років, а для службових осіб – від трьох до шести років).

Вважаємо, що суттєвим недоліком системи захисту прав інтелектуальної власності (у тому числі авторського права) є недостатня ефективність санкцій за їх порушення. Так, наприклад, позбавлення цивільного права каральної (штрафної) функції істотно обмежує його потенційні можливості. Порушник повинен, окрім відшкодування збитків, понести додаткове майнове позбавлення, «покарання». «Він повинен нести додаткові невідгідні майнові наслідки саме за вчинене ним правопорушення, а не тільки «виправити» те, що вдіяв за власною волею, помилкою, необачністю (провиною). Це проблеми порушника, але не відповідальність за порушення чужих прав» [9].

Таким чином, заходи, які призведуть до вдосконалення цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права, повинні бути такими. Повноцінне забезпечення зі сторони держави дієвих механізмів притягнення правопорушників у сфері авторського права до відповідальності, а також заходів щодо реагування на виявлені правопорушення у сфері авторського права. Для реалізації вказаної дії можна, наприклад, створити окрему систему судів, які будуть займатися тільки розглядом справ, що стосуються порушень у галузі інтелектуальної власності, у тому числі авторського права. Більше уваги слід приділяти також заходам попередження правопорушень; зважаючи на швидкий темп розвитку новітніх техноло-

гій, держава повинна своєчасно реагувати виданням нормативних актів задля урегульованості сфери авторського права; крім того, важливу роль у вдосконаленні цивільного законодавства відіграє приведення нормативно-правових актів у відповідність один одному та міжнародним актам і стандартам, усунення протиріч [9].

Що стосується сфери кримінальної відповідальності, слід зазначити, що у правозастосовній практиці у зв'язку з тим, що у диспозиції ч. 1 ст. 176 КК України кримінально-караним порушенням авторського права визнається винятково умисне порушення таких прав, теж можуть виникати певні складнощі.

Деякими науковцями висловлюються пропозиції щодо «доцільності виключення із диспозиції ч. 1 ст. 176 КК України слова «умисне» і криміналізувати як умисне, так і необережне порушення авторського права» [9].

Варто зазначити, що в Законі України «Про авторське право і суміжні права» у п. «е» ст. 50 визначено, що будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і суміжних прав є порушенням цих різновидів права інтелектуальної власності. Проте ст. 176 КК України на сьогодні не передбачає кримінальної відповідальності за вчинення вказаних дій. Тому існує необхідність внесення зміни у КК з метою передбачення такої норми.

Необхідно зазначити, що головними проблемами України і причинами, через які Офіс торгового представника США визнав у негативному сенсі (на початку 2015 року) Україну «пріоритетною зарубіжною країною», на жаль, залишаються такі: перша проблема – управління системою організацій колективного управління, які несуть відповідальність за збирання та розподіл роялті серед американських й інших правовласників в Україні; друга проблема – використання державними органами України програмного забезпечення з порушенням прав інтелектуальної власності; третя проблема – порушення авторських та суміжних прав у мережі Інтернет.

Для подолання існуючих недоліків українською стороною були застосовані певні заходи. Зазначимо, що Централь-

ним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку і торгівлі та який реалізує державну політику в сфері інтелектуальної власності, є Державна служба інтелектуальної власності, для якої вироблення чітких позицій щодо вдосконалення та оптимізації колективного управління авторським та суміжними правами в Україні є одним із першочергових завдань.

Першим кроком, що необхідно зробити Службі в цьому напрямі, – це організувати аудит у зазначених органах для перевірки правомірності використання програмного забезпечення.

На нашу думку, треба обов'язково проводити вдосконалення захисту авторського права в Інтернеті; створювати освітню компанію, що роз'яснює шкоду піратства (як орієнтир наводиться ініціатива «Чисте небо»); встановлювати власникам основних піратських ресурсів і публічно пропонувати їм проводити «люстрацію контенту» у визначений термін; налагоджувати співпрацю між державними інспекторами з Держслужби інтелектуальної власності та правовласниками; створювати групи із взаємодії інспекторів з правоохоронцями та судами; проводити позапланові перевірки піратських ресурсів із оформленням актів, протоколів; застосовувати судові методи впливу на «невиправних піратів».

Майбутній закон про захист авторських прав в Інтернеті повинен бути максимально спрощеним; мають бути спрощені процедури доказів прав правовласника в суді; визначення того, що оператори і провайдери зобов'язані «сприяти запобіганню правопорушень»; внесення змін до законодавства про рекламу (заборона реклами на піратських сайтах (на сайтах, визначених судом порушниками прав правовласників); забезпечення виконання Держслужбою інтелектуальної власності та іншими органами вимог Постанови Кабміну № 1433 і № 253 (про порядок використання ПЗ в органах влади); легалізація ПЗ в органах влади; внесення змін до Кримінального і Митного кодексів у тому, що стосується виготовлення та збуту контрафакту;

проведення PR-кампанії, яка проінформує громадян про незаконність кардшарингу (спосіб перегляду супутникових каналів без абонентської карти); створення групи взаємодії інспекторів із правоохоронцями з питань кардшарингу; посилення відповідальності ТВ-провайдерів і телеорганізацій за порушення законодавства в сфері захисту авторських прав.

Висновки

На сьогоднішній день українське законодавство у сфері охорони об'єктів права інтелектуальної власності потребує систематизації та реформування. Таким чином, слід на законодавчому рівні вирішити низку питань, що стосуються відповідальності осіб за порушення прав на об'єкти авторського права і суміжних прав, у випадку їх неправомірного використання. Беручи до уваги вдосконалення різноманітних форм і засобів порушення авторського права у сучасних високотехнологічних умовах розвитку суспільства, що має тенденцію до глобалізації та враховуючи малоефективну систему протидії цьому негативному процесові в Україні, означена проблема сьогодні набуває для нашої держави додаткової актуальності.

В Україні в останні роки, на жаль, має місце тенденція зростання кількості й різноманітності порушень авторського права, зокрема *піратства, контрафакції та пла-*

гиату. Вже протягом багатьох років залишається одним із найбільш високих у світі рівень порушення майнових авторських прав у мережі Інтернет (Інтернет-піратство).

На сьогоднішній день керівництвом держави застосовуються певні заходи, які націлені на покращення ситуації в цій сфері, серед яких, насамперед, передбачається поступове вдосконалення національного законодавства.

У ситуації, що вже склалася та існує, необхідно прискорити прийняття Закону України «Про колективне управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав», інших законодавчих актів, у яких важливо передбачити внесення системних змін щодо суттєвого посилення цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення авторського права.

Потребує також активізації і дієвості робота Державної служби інтелектуальної власності (як центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику в сфері інтелектуальної власності). При цьому варто розуміти, що підвищення ефективності розв'язання складної проблеми порушень авторського права в Україні залежить від розробки й впровадження єдиної державної стратегії, у рамках якої має відбутися поєднання системних і координованих зусиль фахівців законодавчої, науково-інтелектуальної, правоохоронної та державно-управлінської сфери.

Література

1. Абдуліна І. А. Міжнародний Альянс з інтелектуальної власності (ІПА) оприлюднив звіт про охорону і захист авторського права у 2015 р. / І. Абдуліна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: intelvlas.com.ua.
2. Грігор'яню Г. І. Визначення піратства в праві інтелектуальної власності та його основні ознаки / Г. Грігор'яню // Часопис цивілістики. – 2014. – № 16. – С. 64-67.
3. Грігор'яню Г. І. Причини виникнення сучасного піратства в авторському праві і суміжних правах та його наслідки / Г. Грігор'яню // Часопис цивілістики. – 2015. – № 18. – С. 229-4. Закон України «Про авторське право і суміжні права» в редакції Закону України від 11.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 43. – Ст. 214.
5. Коваль А. М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав: теорія та практика / А. Коваль – К. : Юстиніан, 2005. – 320 с.
6. Проблема законодавчого забезпечення охорони інтелектуальної власності в Україні / [Електронний ресурс] <http://www.fic.kiev.ua/EventsUA/200103221.htm>.
7. Рудник Т. В. Відповідальність за порушення авторського права / Т. Рудник // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 248-251.
8. Ходаківський Є. І. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти: навч. посібник / Є. Ходаківський, В. Якобчук, І. Литвинчук – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 276 с.
9. Штефан О. О. Дещо до питання порушення у сфері авторського права / О. Штефан // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2009. – № 6. – С. 3-13.

УДК 346:378

В.О. Козенюк
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

А.Ю. Янкова
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Законодавча основа правового регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів

У статті досліджено основні проблеми, які виникають у процесі правового регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів. Автори статті дослідили позиції видатних учених, що стосуються цієї ситуації, і запропонували конкретні шляхи вирішення низки проблем, у тому числі: виділити нову групу правових норм, а саме «норми, що регулюють господарську діяльність вищих навчальних закладів», досліджувати і поширювати позитивні новачі конкретних ВНЗ, а також аналізувати практику прийняття рішень і видання певних наказів, які порушили законодавство або призвели до негативних наслідків у господарській діяльності закладу вищої освіти та інші.

Ключові слова: господарська діяльність вищих навчальних закладів; нормативно-правова база, локальні нормативні акти; право господарського відання; суб'єкт некомерційного господарювання, кодифікація законодавства.

В.О. Козенюк
доктор юридических наук, старший научный сотрудник,
профессор кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

А.Ю. Янковая
соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Законодательная основа правового регулирования хозяйственной деятельности высших учебных заведений

В статье исследованы основные проблемы, возникающие в процессе правового регулирования хозяйственной деятельности высших учебных заведений. Авторы статьи исследовали позиции выдающихся ученых, касающиеся данной ситуации, и предложили конкретные пути решения ряда проблем, в том числе: выделить новую группу правовых норм, а именно «нормы, регулирующие хозяйственную деятельность высших учебных заведений», исследовать и распространять положительные новации конкретных вузов, а также анализировать практику принятия решений и издание определенных приказов, которые нарушили законодательство или привели к негативным последствиям в хозяйственной деятельности учреждения высшего образования и другие.

Ключевые слова: хозяйственная деятельность высших учебных заведений; нормативно-правовая база, локальные нормативные акты; право хозяйственного ведения; субъект некоммерческого хозяйствования, кодификация законодательства.

V.O. Kozenyuk
*Doctor of Law, Senior Researcher,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

A.U. Yankova
*Graduate student,
“KROK” University*

Legislative basis of the legal adjusting of economic activity of higher educational establishments

The article deals with the common issues arising in the process legal regulation of economic activity of higher educational institutions. The author of the article has analyzed the positions of the outstanding scientists on the matter, suggested the particular ways of handling a range of problems, such as : to allocate a new group of legal norms, as «norms which regulate economic activities of higher education institutions», research and disseminate the positive aspects of certain universities, and to analyze the practice of decision-making and publication of certain orders which violated the law or had led to negative consequences in the economic activities of institutions of higher education, and others.»

Key words: *economic legal relations of higher educational institutions; local regulations; the right of economic management; subject of non-commercial management.*

Постановка проблеми

Необхідність дослідження особливостей правового регулювання господарських правовідносин вищих навчальних закладів зумовлюється, з одного боку, незначним науковим інтересом щодо цього питання, а з іншого боку – необхідністю переосмислення їх сутності та значення з метою удосконалення їх правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковці до цього часу не приділяли значної уваги дослідженню проблем правового регулювання господарських правовідносин вищих навчальних закладів. Хоча окремі з них, досліджуючи особливості діяльності вищих навчальних закладів, частково торкалися цієї теми, зокрема, серед них слід зазначити напрацювання: Н. О. Білоусової [5], М. Н. Курко [1], С. В. Барабанова [4], Б. В. Дерев'яно, А. В. Глузман, І. І. Тимошенко та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Комплексний аналіз основних теоретичних питань, які стосуються законодавчого регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів, дав змогу виявити те, що: в законодавстві не визначено статус вищого навчального закладу як суб'єкта господарювання; наявна велика кількість несистематизованих нормативно-правових джерел; відсутній чіткий і системний розподіл повноважень між органами державної влади; нечіткість законодавчої конкретизації повноважень Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України у сфері управління вищими навчальними закладами; а також існуючий на сьогоднішній день стан правового регулювання не відповідає сучасному змістові та спрямованості господарської діяльності вищих навчальних закладів.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження основних проблем, які виникають у процесі право-

вого регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Нормативно-правові основи діяльності вищих навчальних закладів в Україні являють собою сукупність чинних нормативно-правових актів, що визначають мету, принципи, завдання, функції діяльності ВНЗ, окреслюють їх правовий статус. В Україні правове регулювання відносин в сфері освіти здійснюється за допомогою загального, спеціального законодавства і групи підзаконних актів, кожен із яких має конкретно визначені цілі та зміст.

М. Курко у своїх працях пропонує «поділяти їх на такі групи правових норм: норми, спрямовані на організаційне забезпечення освіти; норми, що визначають зміст навчально-виховного процесу; норми, які встановлюють права та обов'язки учасників навчальних і трудових відносин; норми, що регулюють організаційні відносини в закладі освіти; норми, які регулюють відносини матеріального забезпечення осіб, що навчаються у закладах освіти» [1, с. 310]. Ми, в свою чергу, в контексті цього дослідження, пропонуємо до такого поділу додати ще один пункт: норми, які регулюють господарську діяльність вищих навчальних закладів.

Проведений аналіз чинного законодавства України в освітній сфері дозволив встановити, що на даний час основними структурними частинами нормативно-правової бази регулювання вищої освіти в Україні є: Конституція України [3]; Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту» [6], Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»; Постанови Верховної Ради України, Укази та розпорядження Президента України; Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; Рішення колегії та накази, роз'яснення та листи Міністерства освіти і науки України; рішення та накази інших міністерств і відомств України, яким підпорядковані заклади освіти; накази і розпорядження місцевих органів виконавчої

влади, прийняті у межах їх компетенції; локальні акти, які приймаються вищими навчальними закладами в межах наданої їм законом компетенції, в тому числі й статут вищого навчального закладу; доктрини, концепції, програми розвитку освіти; міжнародні угоди, Конвенції, меморандуми, декларації, ратифіковані Верховною Радою України.

Стаття 53 Конституції України зазначає про те, що «кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою». Вона закріпила доступність вищої освіти та можливість для громадян отримати безоплатно вищу освіту в державних та комунальних навчальних закладах [3]. У пункті 3 статті 116 Конституції України йдеться про те, що Кабінет Міністрів України забезпечує проведення політики у сфері освіти. Також пункт 6 статті 92 Конституції України зазначає про те, що винятково Законами України визначаються засади регулювання освіти.

Базовим нормативно-правовим актом у освітній галузі є Закон України «Про освіту» [10]. Відповідно до ст. 2 цього Закону: «Законодавство України про освіту ґрунтується на Конституції України та складається з даного закону, спеціальних законів, інших актів законодавства у сфері освіти і науки та міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку» [10]. Закон закріплює організаційні підвалини і принципи державної політики у сфері освіти, встановлює правові та інші засади функціонування системи освіти. Цей Закон також визначає те, що рівні, ступені вищої освіти, порядок, умови, форми та особливості її здобуття визначаються спеціальним Законом.

Саме цим законодавчим актом у сфері вищої освіти є Закон України «Про вищу освіту» [6], який встановлює правові, організаційні, фінансові й інші основи функціонування системи вищої освіти. Закон визначає законодавчу базу, структуру вищої освіти в Україні, систему стандартів вищої освіти, систему державного контролю за діяльністю вищих навчальних закладів. Закон також визначає правовий статус вищого навчального закладу, мету

і завдання його діяльності, типи існуючих навчальних закладів на сьогоднішній день, порядок створення, реорганізації та ліквідації вищого навчального закладу, основні принципи управління вищим навчальним закладом та багато іншого.

Важливу роль у діяльності вищих навчальних закладів відіграють ще і локальні нормативні акти, прийняті закладом вищої освіти в межах його компетенції. До них можна віднести такі: статут; положення; накази ректора; рішення Вченої ради та інші. Їх важливість і необхідність полягає в тому, що вони дозволяють швидко реагувати на зміни, що відбуваються у сфері вищої освіти [4, с.16].

На нашу думку, була б корисною практика досліджувати і поширювати позитивні новачі конкретних ВНЗ, а також аналізувати практику прийняття рішень і видання певних наказів, які порушили законодавство або призвели до негативних наслідків у господарській діяльності закладу вищої освіти. Як уже зазначалося вище, у наукових дослідженнях дуже мало приділяється уваги аналізу правового регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів. Ми повністю погоджуємося і підтримуємо думку Н. О. Білоусової, яка вважає, що в законодавстві не визначено статус вищого навчального закладу як суб'єкта господарювання [5].

Вищий навчальний заклад діє на підставі власного статуту. Відповідно до статті 27 Закону України «Про вищу освіту» [6] Статут закладу вищої освіти не повинен суперечити законодавству. Він повинен містити низку положень, до яких входить і порядок звітності та контролю за провадженням фінансово-господарської діяльності. Статут вищого навчального закладу може містити інші положення, що стосуються особливостей утворення і діяльності вищого навчального закладу [6].

Не можна оминати своєю увагою і міжнародно-правові акти у сфері освіти, які ратифіковані Верховною Радою України, адже вони теж є джерелом права в цій галузі. А відповідно до Конституції України, вони є частиною національного законодавства. На сьогоднішній день до

основних джерел міжнародного права в галузі освіти варто віднести найперше документи, прийняті ООН, Радою Європи, СНД, а також низку двосторонніх міждержавних договорів. Найперше слід згадати такі міжнародні документи, як: Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи й практичні заходи, Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти та інші.

Аналізуючи все вищесказане, варто сказати, що питанням правового регулювання діяльності вищих навчальних закладів присвячувала увагу велика кількість вітчизняних і зарубіжних учених. У той же час правовому регулюванню господарської діяльності вищих навчальних закладів приділялося значно менше уваги науковців.

У п. 4 та 5 ч. 3 ст. 70 Закону «Про вищу освіту» зазначається, що заклади вищої освіти мають право здійснювати господарську діяльність, тобто є суб'єктом господарювання [6]. А саме, в статті йдеться про те, що заклад вищої освіти у порядку, визначеному Законом, та відповідно до статуту має право:

- використовувати майно, закріплене за ним на праві господарського відання, у тому числі для провадження господарської діяльності, передавати його в оренду та в користування відповідно до законодавства;

- створювати власні або використовувати за договором інші матеріально-технічні бази для провадження освітньої, наукової, інноваційної або господарської діяльності [6].

Цих двох положень катастрофічно недостатньо, і ми можемо зробити висновок, що цей закон фактично ніяк не визначає вищі навчальні заклади як суб'єкти господарської діяльності й не регулює їх діяльність.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Господарського кодексу України, «Суб'єктами господарювання визнаються учасники господар-

ських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством» [7]. Зазначимо те, що усі заклади вищої освіти як суб'єкти господарювання, реалізуючи свою господарську компетенцію, здійснюють освітню діяльність, що є різновидом господарської діяльності.

За ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Діяльність у сфері освіти прямо пов'язана з наданням освітніх послуг, що регулюється Господарським та Цивільним кодексами [7].

У відповідності до ч. 2 ст. 3 Господарського кодексу України господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватися і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність). Стаття 52 Господарського кодексу України визначає некомерційну господарську діяльність як самостійну систематичну діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання. Така діяльність спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку [8]. А отже, аналіз вищенаведених положень дає можливість зробити висновок, що вищі навчальні заклади – це установи, які здійснюють некомерційне господарювання. Вважаємо, що таке положення, викладене з урахуванням норм Господарського кодексу України, потрібно закріпити в Законі України «Про вищу освіту».

Вищі навчальні заклади весь час здійснюють самостійну господарську діяльність, спрямовану на досягнення певних результатів без мети отримання прибутку.

Одна з ознак, що характеризує вищий навчальний заклад як суб'єкт некомерційного господарювання, пов'язана не з тим, що установа при здійсненні своєї діяльності може отримувати прибутки, а з тим, що в установчих документах відсутня сама мета їх отримання.

У ході дослідження нормативно-правового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів в Україні слід зазначити наявність великої кількості несистематизованих джерел. Незважаючи на це, на сьогодні ця тематика все ще залишається поза увагою законодавців, а існуючий стан правового регулювання не відповідає сучасному змістові та спрямованості господарської діяльності вищих навчальних закладів. Ми повністю погоджуємося з думкою науковців, які говорять про безсистемність широкого спектру законів і окремих норм з питань вищої освіти в різних нормативно-правових актах, яка створює суттєві труднощі в їх застосуванні, а це, в свою чергу, висуває на перший план завдання не тільки оновлення, а й їх узгодження та систематизації з метою формування логічно побудованого і завершеного законодавства у сфері вищої освіти України [9, с.44]. Також хотілося б зазначити те, що в чинному законодавстві, на сьогодні, відсутній чіткий та системний розподіл повноважень між органами державної влади. Можна спостерігати нечіткість законодавчої конкретизації повноважень Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України у сфері управління вищими навчальними закладами. Саме тому вважаємо, що пріоритетним у напрямку удосконалення та кодифікації законодавства про вищу освіту має стати в тому числі й розподіл повноважень щодо правового регулювання освіти між органами державної влади, а також чітке визначення компетенції органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та вищих навчальних закладів.

Висновки

Належне правове регулювання господарських відносин за участі закладів вищої освіти, безумовно, є необхідним правовим

засобом, що забезпечує організацію й діяльність закладу. Однак, досить важливу роль щодо правильного застосування господарського законодавства й забезпечення його реалізації в діяльності ВНЗ відіграє правова робота. На нинішньому етапі діяльності закладів вищої освіти провідна роль у його правовому забезпеченні належить господарсько-правовій роботі. Саме правова робота стосовно застосування норм господарського законодавства для ефективної діяльності закладу є одним із дієвих правових засобів, що забезпечують його функціонування.

У процесі дослідження законодавчих основ правового регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів було виявлено низку таких проблем: у законодавстві не визначено статус вищого навчального закладу як суб'єкта господарювання; наявна велика кількість несистематизованих нормативно-правових джерел; відсутній чіткий та системний розподіл повноважень між органами державної влади; нечіткість законодавчої

конкретизації повноважень Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України у сфері управління вищими навчальними закладами; а також існуючий на сьогоднішній день стан правового регулювання не відповідає сучасному змістові та спрямованості господарської діяльності вищих навчальних закладів.

Отже, на нашу думку, в Законі України «Про вищу освіту» потрібно закріпити положення про те, що вищі навчальні заклади – це установи, які здійснюють некомерційне господарювання. Також варто визначити поняття «господарська діяльність вищих навчальних закладів» та конкретизувати особливості її здійснення на основі Господарського кодексу України.

Розглянуті в статті проблеми правового регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів і шляхи їх можливого вирішення необхідно пов'язувати з ретельним законодавчим опрацюванням всього комплексу проблем, а також з необхідністю забезпечити випереджальний розвиток правової бази в цій галузі.

Література

1. Курко М. Н. Деякі аспекти правового регулювання становлення і розвитку вищої освіти в Україні / М. Н. Курко // Вісник Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2010. – Вип. 2 (49). – С. 309-316.
2. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007-2011 рр.: Наук.-допом. бібліогр. показч. Вип. 2 / НАПН України. ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського; Упоряд.: Л. О. Пономаренко, Л. А. Стельмах та ін.; наук. консультант і авт. вступ. ст. Б. І. Корольов. – К.: Нілан ЛТД, 2012. – 663 с.
3. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996р. № 254к/96-ВР // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Барабанова С. В. Правовое обеспечение деятельности вузов / С. В. Барабанова // Право и образование. – 2005. – № 6. – С. 12-17.
5. Білоусова Н. О. До питання визначення господарсько-правового статусу державного вищого навчального закладу [Текст] / Н. О. Білоусова // «Современные тенденции в юридической науке Украины» (г. Хмельницький, 24-25 апреля 2015 г.) – Херсон: Издательский дом «Гельветика», 2015. – С. 82-84.
6. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-1> Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – ст.144. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
7. Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / О. І. Харитонова, Є. О. Харитонов, В. М. Коссака та ін.; за ред. О. І. Харитонової. – Х.: Одиссей, 2007. – С. 11.
8. Освітнє право: конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.]; за заг. ред. В. В. Астахова; Нар. укр. акад.; Міжнар. фонд «Відродження». – Х.: Вид-во НУА, 2011. – 144 с.
9. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>

УДК: 347.77

В.К. Гіжевський
кандидат юридичних наук, професор, проректор,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

І.М. Скриник
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Недобросовісна конкуренція та захист прав інтелектуальної власності, шляхи вирішення проблем

Стаття присвячена проблемам захисту прав інтелектуальної власності в процесі конкурентних відносин. Зокрема, аналізуються основні способи захисту прав інтелектуальної власності в Україні.

Ключові слова: недобросовісна конкуренція, інтелектуальна власність.

В.К. Гижевский
кандидат юридических наук, профессор, проректор,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

И.Н. Скрыник
соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Недобросовестная конкуренция и защита прав интеллектуальной собственности, пути решения проблем

Статья посвящена проблемам защиты прав интеллектуальной собственности в процессе конкурентных отношений. В частности, анализируются основные способы защиты прав интеллектуальной собственности в Украине.

Ключевые слова: недобросовестная конкуренция, интеллектуальная собственность.

V. Hizhevsky
Phd In Law, Professor, Prorector,
“KROK” University
Skrynyk Iryna
Graduate Student,
“KROK” University

Unfair Competition and Protection of Intellectual Property Rights, Ways of Solving Problems

The article is devoted to problems of protection of intellectual property rights in the process of competitive relations. In particular, the main ways of protecting intellectual property rights in Ukraine are analyzed.

Keywords: unfair competition, intellectual property.

Постановка проблеми

Конкуренція – це змагальність господарюючих суб'єктів, підприємців, коли їх самостійні дії ефективно обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови обігу товарів на даному ринку і стимулюють виробництво тих товарів, які потрібні споживачеві. Ступінь захищеності сфери конкурентних відносин залежить від рівня розвитку національної економіки. Захист, що надається інтелектуальним правам, протягом тривалого часу був предметом дискусій і критики. Деякі вчені вважають інтелектуальну власність механізмом, що діє в одному напрямку – в поширенні виняткових прав. В останні роки термін дії авторських прав значно збільшився; патентний захист поширився на методики, використовувані при веденні бізнесу, та інші постіндустріальні інновації, а регулювання товарних знаків охопило велику доктрину «розмивання» (dilution). Права на об'єкти інтелектуальної власності носять монопольний характер. Монополія, захищаючи інтереси однієї особи, може мати негативні наслідки для суспільства загалом, тому пошук балансу між приватними інтересами правовласників й інтересами публічними залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання захисту інтелектуальної власності в процесі конкурентних відносин досліджувалися багатьма як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, а саме Ч. Н. Азімовим, І. А. Безклубим, М. М. Богуславським, Ю. Л. Бошицьким, О. В. Дзерою, А. С. Довгертом, Р. В. Дробов'язко, В. А. Калятіним, О. В. Кохановською, Ю. В. Носіком, О. М. Пастуховим, О. А. Підпригорою, О. О. Підпригорою, О. П. Сергєєвим, С. О. Харитоновим, Р. Б. Шишкою, М. Й. Штефаном тощо.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на доволі широке висвітлення в науковій думці проблем захисту інтелектуальної власності в процесі конку-

рентних переваг, на нашу думку, потребують більш детального вивчення специфіки захисту прав інтелектуальної власності від недобросовісної конкуренції в Україні, а також удосконалення нормативної бази регулювання зазначеної сфери.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є визначення специфіки захисту прав інтелектуальної власності від недобросовісної конкуренції в Україні, а також визначення основних напрямків удосконалення регулювання зазначеної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження

З розвитком комерційного обороту з'являються товарні знаки, що володіють настільки сильною діловою репутацією, впізнаваністю і привабливою здатністю, що їх використання навіть стосовно неоднорідних товарів розглядається як прояв недобросовісної конкуренції. Однак, використання загальновідомих товарних знаків не повинно супроводжуватися їх надмірним захистом, коли будь-яке позначення, що навіть віддалено нагадує загальновідомий товарний знак і використовується щодо неоднорідних товарів, буде автоматично визнаватися порушенням права на загальновідомий товарний знак, перетворюючись на знаряддя, спрямоване проти конкуренції і споживачів.

Таке явище по-різному сприйнято і закріплено в національних законодавствах держав-членів Світової організації торгівлі (далі СОТ). Захист товарного знака від недобросовісної конкуренції має на меті забезпечити прозорість функціонування ринку, обмін достовірною інформацією між виробником і споживачем. А захист інтересів споживачів, виправдання їх очікувань щодо властивостей продукції, маркованої товарним знаком, є основою, що забезпечує функціонування інституту виняткових прав на товарні знаки, рішення задач, обумовлених його призначенням.

Аналіз правових норм, що забороняють недобросовісну конкуренцію у сфері

інтелектуальної власності, а також практики їх застосування, дозволяє виділити низку проблем.

Насамперед, певну проблему представляє собою відмежування, власне, порушень інтелектуальних прав на результати і засоби індивідуалізації від незаконного введення в обіг товару, якщо при цьому незаконно використовувалися результати і засоби індивідуалізації.

Очевидно, що порушення інтелектуальних прав значно ширше за своїм обсягом, ніж незаконне введення в обіг товару з незаконним використанням об'єктів інтелектуальної власності, тим більше, що в поняття інтелектуальних прав на результати інтелектуальної діяльності включаються як виключне майнове право, так і низка особистих немайнових прав. Як справедливо зазначають зарубіжні автори: «Об'єктом законодавства про авторське право є захист прав авторів і їх творів. Законодавство в сфері недобросовісної конкуренції, з цієї точки зору, не спрямоване на захист авторського права, як права абсолютного і суб'єктивного, але в той же час забезпечує нормальний процес конкуренції» [1, с. 120]. Відповідно, захист особистих немайнових прав повинен здійснюватися переважно засобами права інтелектуальної власності.

Більше того, для визнання використання результатів або коштів при введенні товару в обіг незаконною дією необхідно встановити не просто факт порушення виключного права, а й визначити наявність усіх необхідних ознак, що дозволяють кваліфікувати подібне незаконне використання як акт недобросовісної конкуренції [2, с. 60].

Серед обов'язкових ознак недобросовісної конкуренції необхідно виділити таку ознаку, як наявність господарюючих суб'єктів, що є конкурентами на певному товарному ринку. Вказана ознака має основоположне значення. Тільки в тому випадку, якщо господарюючий суб'єкт незаконно використовує результат інтелектуальної діяльності або засіб індивідуалізації і суб'єкт, чий права в такому випадку порушені незаконним використанням, конку-

рують на одному товарному ринку, дії першого з цих суб'єктів можуть бути визнані актом недобросовісної конкуренції. Таким чином, якщо суб'єкти не є господарюючими суб'єктами в сенсі Закону або не конкурують між собою, то порушення правил конкуренції не буде. Основоположним тут є визначення тих товарів, які вводяться в обіг конкуруючими суб'єктами. Такі товари повинні бути аналогічними або, як мінімум, взаємозамінними. Вони повинні бути порівняні за їх функціональним призначенням, застосуванням, якісними і технічними характеристиками, ціні та іншим параметрам таким чином, що набувач готовий замінити один товар іншим при споживанні.

Проблемою, яка виникає при застосуванні норм законодавства про захист конкуренції при доведенні акту недобросовісної конкуренції в розглянутій нами сфері, є встановлення факту наявності такої умови визнання незаконного використання результату або засобу індивідуалізації актом недобросовісної конкуренції, як спрямованість дії одного з господарюючих суб'єктів на отримання переваг при здійсненні підприємницької діяльності. Метою будь-якої підприємницької діяльності є систематичне отримання прибутку від продажу товарів, виконання робіт або надання послуг. В умовах конкуренції це можливо лише за наявності якостей, що дають підприємцю переваги над своїми конкурентами, – це найкраща організація підприємницької діяльності, передбачення попиту на ті чи ті товари, менші витрати і ціни, краща якість продукції, що є законними засобами отримання обґрунтованих переваг. Дії ж, спрямовані на отримання необґрунтованих (незаконних) переваг, можуть бути визнані недобросовісною конкуренцією.

У разі введення в обіг товару з порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності отримання переваг при здійсненні підприємницької діяльності найчастіше виражається в продажу контрафактного товару, виробник і розповсюджувач якого не несуть витрат, пов'язаних з придбанням виняткових прав. Окрім того, переваги можуть виражатися в залученні спожи-

вачів товару, скороченні витрат на рекламу і маркетинговому просуванні продукції шляхом незаконного розміщення чужого, що зарекомендував себе з позитивного боку товарного знака безпосередньо на товар або на документацію до нього.

Разом з тим, на практиці зустрічаються ситуації, коли дії господарюючих суб'єктів не визнаються актом недобросовісної конкуренції в силу відсутності спрямованості дії одного з господарюючих суб'єктів на отримання переваг при здійсненні підприємницької діяльності, навіть при наявності порушення виключного права.

Факт порушення прав інтелектуальної власності породжує охоронне правовідношення, в рамках якого реалізуються примусові заходи впливу на порушника – способи захисту. При цьому продовжують своє існування й абсолютні регулятивні правовідносини правовласника як з порушником, так і з невизначеним колом осіб; у низці випадків правоволоділець стає учасником ще й процесуальних правовідносин з юрисдикційним органом. Реалізація захисту особистих немайнових прав, що входять до складу прав інтелектуальної власності, дуже специфічна, так як ці права практично ніколи не можна відновити. Своєрідність способів захисту полягає в тому, що вони мають характер відшкодування шкоди, а заміщення збитків, компенсації дають замість порушеного права щось інше.

Згідно зі ст. 15 ЦК кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування. Якщо ж особа не зможе захистити свої права інтелектуальної власності на національному рівні, вона має право звернутися за захистом прав до міжнародних судових установ та міжнародних організацій, членом яких є Україна [3, ст. 15].

Одним із найважливіших напрямків стратегії інтеграції України до Європейського Союзу та світового співтовариства загалом є створення національної системи захисту прав інтелектуальної власності. Результат творчої діяльності, виражений у певній матеріальній формі, – об'єкти інтелектуальної власності – стає вигід-

ним товаром як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках, і попит на цей вид товару постійно зростає. Коло об'єктів інтелектуальної власності теж постійно розширюється [4, с. 25].

Проблеми захисту інтелектуальної власності сьогодні вийшли в світі на перший план і стали вже не просто юридичними або комерційними питаннями. Внаслідок всеосяжної інтелектуалізації сучасної світової економіки вони дедалі більше стають політичною проблемою, пов'язаною з економічною безпекою та вимагають стратегічних підходів до їх вирішення. Процеси інтелектуалізації досягли надзвичайно високої інтенсивності, немислимій ще десятиліття тому. Нині у світі діють понад 4 млн. патентів; щороку подається приблизно 700 тис. заявок на патентування; 2000 р. дохід від продажу ліцензій на запатентовані об'єкти становив 100 млрд. дол., що вдесятеро більше, ніж 1990 р.

Сьогодні в Україні система правової охорони та захисту інтелектуальної власності перебуває у стадії завершення формування. У 1990-х роках були закладені основи національної системи регулювання цієї надзвичайно важливої сфери. Водночас виявилися серйозні проблеми та недоліки її функціонування, що істотно позначилося на розвитку національного науково-технологічного і творчого потенціалу, стримувало становлення нової інноваційної моделі розвитку країни, ускладнювало відносини України з провідними державами світу.

Зрозуміло, що без ефективного та невідкладного вирішення цих проблем, перспективи соціально-економічного розвитку України, її національної безпеки, входження у світове співтовариство як інтелектуально та економічно розвинутої держави можуть бути поставлені під сумнів.

Нагальна необхідність ефективної правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності для України зумовлюється обраною нею стратегією побудови цивілізованих ринкових відносин, забезпечення соціальної орієнтації економіки та інноваційного соціально-економічного розвитку, що має спиратися насамперед

на активізацію власного інтелектуального потенціалу.

Система державних і недержавних органів у сфері інтелектуальної власності перебуває у завершальній фазі свого становлення та вже сьогодні здатна виконувати основні функції правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності. Зокрема, спільна діяльність правоохоронних органів, митних органів, органів державної виконавчої влади, які в межах своєї компетенції вирішують питання, що стосуються забезпечення захисту прав інтелектуальної власності та контролю за дотриманням норм законодавства в цій сфері, свідчить про досягнення позитивних результатів.

Так, у рамках виконання відповідної програми скоординованих дій правоохоронних і контролюючих органів по боротьбі з незаконним виробництвом, розповсюдженням і реалізацією аудіо- та відеопродукції, компакт-дисків та інших об'єктів права інтелектуальної власності з метою уніфікації операцій контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності, за матеріалами СБУ, стосовно порушення авторського права і суміжних прав слідчими органами МВС порушено 66 кримінальних справ.

На думку експертів, створенню в Україні ефективної системи захисту інтелектуальної власності перешкоджають передусім недоліки правової системи країни. Значну роль відіграє і пануюча в суспільстві зневага до охорони прав інтелектуальної власності, відсутність належного інформаційного забезпечення діяльності в галузі захисту інтелектуальної власності. Характерно, що понад половина з 2 тис. опитаних громадян не відносять проблеми захисту інтелектуальної власності до першорядних проблем економічного розвитку України [5].

Незважаючи на помітний прогрес, досягнутий останніми роками у сфері законодавчого забезпечення правової охорони та захисту інтелектуальної власності, на думку міжнародних експертів, її недовисконалість все ще є одним із чинників, який перешкоджає створенню в Україні

ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності. Закони України щодо окремих об'єктів права інтелектуальної власності не приведені у відповідність із Цивільним кодексом України, що негативно впливає на захист прав інтелектуальної власності. Посилення такого захисту в Україні пов'язане з приведенням законодавства України у відповідність із законодавством ЄС згідно із Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Так, в Україні необхідною мірою не забезпечено захист біотехнологічних винаходів, строки охорони прав інтелектуальної власності на певні об'єкти (промислові зразки, сорти рослин тощо) не відповідають відповідним строкам в ЄС, цивільно-правові та митні засоби захисту потребують удосконалення відповідно до вимог Директиви ЄС 2004/48/ЄС від 29 квітня 2004 р. про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності та Регламенту ЄС 1383/2003 від 22 липня 2003 року щодо митних заходів стосовно товарів, які викликають підозру в порушенні прав інтелектуальної власності, та заходів, що мають вживатися до товарів, стосовно яких виявлено порушення таких прав.

Не врегульовано належним чином питання охорони комп'ютерних програм як об'єктів авторського права, оцінки та взяття на бухгалтерський облік об'єктів інтелектуальної власності, нематеріальних активів; існує потреба у розробці методики визначення розміру матеріальної шкоди, завданої порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності; гальмується розвиток системи підрозділів із питань трансферу технологій, інноваційної діяльності й інтелектуальної власності у бюджетних установах, організаціях та на підприємствах, діяльність яких пов'язана зі створенням та використанням об'єктів промислової власності; є потреба у запровадженні механізму підтримки патентування вітчизняних об'єктів інтелектуальної власності в іноземних державах тощо.

Основною і фактично єдиною формою захисту прав інтелектуальної власності є розгляд у суді цивільних і господарських

спорів з цього приводу, а також кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення. При цьому в основі судового захисту прав інтелектуальної власності лежать насамперед приватноправові інтереси суб'єкта відповідних прав. Державні (суспільні) інтереси при цьому є вторинними й опосередковано виражають волю держави (суспільства) щодо недопущення порушень прав інтелектуальної власності, що загрожує економічному та науково-технічному розвитку суспільства. Відповідно до законодавства України спори, що виникають у сфері інтелектуальної власності, в судовому порядку можуть вирішуватися судами загальної юрисдикції, господарськими та адміністративними судами.

Проблема реалізації інтелектуальної власності має два аспекти: юридичний захист, майнове відшкодування моральної та матеріальної шкоди, які існують у багатьох країнах, і механізм сек'юритизації, заснований на дотриманні загальних економічних інтересів, проти недобросовісної конкуренції (захист наукових відкриттів, промислових зразків, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових позначень, комерційних позначень тощо). Рішення цієї проблеми в Україні можливе лише за цілеспрямованої державної політики та адекватному їй механізмові реалізації захисту і розвитку інтелектуальної власності, без чого неможливе гідне позиціонування країни та правовласників у світовій економіці.

Захист права інтелектуальної власності й охоронюваних Законом інтересів здійснюється у передбаченому законодавством порядку, тобто із застосуванням належних форм, засобів і способів. А її юрисдикційна форма поділяється на загальні та спеціальні порядки захисту. Так, за загальним порядком, захист права інтелектуальної власності та охоронюваних Законом інтересів здійснюється судом. Спеціальною

формою захисту права інтелектуальної власності та охоронюваних Законом інтересів є адміністративний порядок.

Роль судів у системі захисту прав інтелектуальної власності є дуже важливою, оскільки саме вони ставлять крапку у врегулюванні спорів, забезпеченні реалізації передбачених законодавством прав. Розгляд спорів, пов'язаних із інтелектуальною власністю, потребує наявності принаймні базових спеціальних знань щодо предмету спору. Європейська практика йде шляхом створення спеціальних судів або навчання окремих суддів, які спеціалізуються на розгляді спорів, пов'язаних із інтелектуальною власністю. В Україні була спроба спеціалізації суддів. Судді, які розглядали спори у сфері інтелектуальної власності, отримували додаткову спеціалізовану освіту, відвідували семінари українських та іноземних фахівців, патентних повірених. Але така практика була зведена нанівець з імплементацією системи автоматизованого розподілу справ.

Висновки

У сучасній українській правовій системі в судовому порядку права інтелектуальної власності захищаються за допомогою цивільно-правових методів (у цивільному процесі, якщо спір за своїм змістом не є господарським, та у господарському процесі – у протилежному випадку), адміністративно-правових та кримінально-правових методів. Причому, на нашу думку, цивільно-правова охорона прав інтелектуальної власності є базовою, основною, а всі інші мають наставати за наявності певних умов (склад злочину, склад адміністративного або митного правопорушення тощо).

Одночасно з цим, у сфері захисту прав інтелектуальної власності від недобросовісної конкуренції нарівні з судовими способами діють адміністративні – зокрема, із залученням органів антимонопольного контролю.

Література

1. Барышев С. А. Проблемы применения законодательства о недобросовестной конкуренции в сфере интеллектуальной собственности [Текст] / С. А. Барышев // Вестник экономики, права и социологии. – 2014. – № 4. – С. 120–124.

2. Интеллектуальная собственность: некоторые аспекты правового регулирования / Л. А. Новоселова, М. А. Рожкова. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2014. – 128 с.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року // Голос України. – 2003. – № 45–46 – 12 березня; № 47–48 – 13 березня, зі змінами та доповненнями
4. Косенко С. Судовий порядок захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності / С. Косенко // Юридичний журнал. – 2006. – №4. – С. 23-25
5. Сиденко В. Охрана интеллектуальной собственности в Украине: проблемы и решения / В. Сиденко // Зеркало недели. – № 43 (367) 3–9 ноября. – 2001.

UDC 341

М. Mishchuk
*Honoured Lawyer of Ukraine, Candidate of Sciences (Law),
 Docent of the Department of State and Legal Disciplines,
 “KROK” University*

К. Mishchuk
*Master of International Relations,
 Warsaw University*

Asymmetric Warfare in Syria: a Challenge to the International Humanitarian Law

The article examines the application of the International Humanitarian Law (IHL) to the modern warfare, in particular, to the asymmetric conflicts. The purpose of the article is to find out what are the main challenges, which are faced by the IHL in the conditions of the modern warfare. The ongoing conflict in Syria, which started in 2011, is used as a case study. It shows the real challenges to the IHL and undermines its effective application during the armed conflicts. Thus, the IHL should be developed and modified in the scopes of new types of warfare.

Keywords: Asymmetric warfare, International Humanitarian Law, modern warfare, Syrian conflict, United Nations, ISIS, Noninternational Armed Conflict.

М.С. Міщук
*заслужений юрист України, кандидат юридичних наук,
 доцент кафедри державно-правових дисциплін,
 ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

К.М. Міщук
*магістр міжнародних відносин,
 Варшавський Університет*

Асиметрична війна в Сирії: виклик міжнародному гуманітарному праву

У статті досліджується застосування Міжнародного гуманітарного права (МГП) до сучасної війни, зокрема до випадків асиметричних конфліктів. Метою дослідження є з'ясування того, які основні виклики стоять перед МГП у сучасних умовах війни. Триваючий конфлікт у Сирії, який розпочався у 2011 році, використовується як приклад дослідження. Події у Сирії показують реальні виклики МГП і підривають його ефективне застосування під час збройних конфліктів. Основним висновком є те, що МГП слід розробляти та змінювати в рамках нових типів бойових дій.

Ключові слова: асиметрична війна, Міжнародне гуманітарне право, сучасна війна, Сирійський конфлікт, Організація Об'єднаних Націй, ІДІЛ, збройний конфлікт неміжнародного характеру.

Н.С. Мищук
заслуженный юрист Украины, кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

К.Н. Мищук
магистр международных отношений,
Варшавский Университет

Асимметрическая война в Сирии: вызов международному гуманитарному праву

В статье исследуется применение Международного гуманитарного права (МГП) современной войны, в частности к случаям асимметричных конфликтов. Целью исследования является выяснение того, какие основные вызовы стоят перед МГП в современных условиях войны. Продолжающийся конфликт в Сирии, который начался в 2011 году, используется в качестве примера исследования. События в Сирии показывают реальные вызовы МГП и подрывают его эффективное применение во время вооруженных конфликтов. Основным выводом является то, что МГП следует разрабатывать и менять в рамках новых типов вооруженных конфликтов.

Ключевые слова: асимметричная война, Международное гуманитарное право, современная война, Сирийский конфликт, Организация Объединенных Наций, ИГИЛ, вооруженный конфликт немеждународного характера.

Challenge problem

The modern warfare, especially asymmetric conflicts, have challenged the effective application of the IHL. The main reason behind it is that the system of IHL was created as a response to the classical warfare, while there is a huge need for the IHL to evolve together with the realities of the modern armed conflicts. The main research question of the article is if the IHL is relevant to the conditions of the asymmetric warfare. The Syrian conflict, which started in 2011 as a part of the Arab Spring is used as a case study. It presents the practical challenges to the IHL and shows its efficiency in the ongoing conflicts.

A review of recent studies and papers

The conceptual framework is based on the books of Red Thornton *Asymmetric warfare: threat and response in the twenty-first century* (2007) and *New battlefields old laws: critical debates on asymmetric warfare* (2011) by William Banks. The latter is one of the most powerful critiques of IHL in the context of contemporary warfare. William Banks argues that the IHL and its legal basis no longer ac-

count for non-states groups. The main point of the book is that the asymmetric warfare challenge the existing principles of IHL. The gaps in the international law prevent the international community to respond efficiently to the ongoing conflicts. Red Thornton, also argues that the nature of warfare and overall conflict have changed. The new conflicts are unexpected and unregulated. The book put the emphasis on the fact that asymmetric warfare is a new threat especially to the powerful states of the western world.

Remaining challenges

The nature of war in the 21st century has faced the complex changes. The end of the Cold War and the collapse of the bipolar system in the world politics created the conditions for the redefinition of war in the context of the new international environment. Asymmetric warfare is defined as the nontraditional or irregular warfare between militarily superior power and one or more inferior powers. The asymmetries are used by the inferior powers as a tool to win. The spread of the asymmetric conflicts has challenged the relevance of the current application of the In-

ternational Humanitarian Law to the modern armed conflicts. The article examines the application of the IHL to the modern warfare, in particular to the asymmetric conflicts. It gives the classification to the ongoing Syrian conflict and distinguishes the right IHL regime. Moreover, the article analyses the main challenges to the IHL in the scopes of modern warfare.

Draw the objectives of research

The purpose of the article is to find out what are the main challenges, which are faced by the IHL in the conditions of the modern warfare. The ongoing conflict in Syria, which started in 2011, is used as a case study. It shows the real challenges to the IHL and undermines its effective application during the armed conflicts. Thus, the IHL should be developed and modified in the scopes of new types of warfare.

Discussion

The asymmetric warfare can be defined as 'population-centric nontraditional warfare waged between a militarily superior power and one or more inferior powers, which encompasses all the following aspects: evaluating and defeating asymmetric threat, conducting asymmetric operations, understanding cultural asymmetry and evaluating asymmetric cost' [1, p. 24]. Another definition is given by professor Wolff Heintschel von Heinegg, who applies it to the armed hostilities, in which one party to the conflict 'endeavors to compensate for its military, economic or other deficiencies by resorting to the use of methods or means of warfare that are not in accordance with the law of armed conflict' [4, p. 464].

International Humanitarian Law seeks to limit the scale of casualties and victims of armed conflict and regulate the way the war is conducted. The main aim of it is to limit the harm, which is created by the armed conflict. It is also called the law of war or the law of armed conflicts, in Latin – *ius in bello*. IHL is a branch of international public law. It governs the relations between the states during the armed conflicts and is also applied to the hostilities, which occur within the borders of one state. The IHL is defined by the Interna-

tional Committee of the Red Cross (ICRC) as a range of rules, which are created with the intention to limit the effects of any armed confrontations [11].

Asymmetric warfare as well as any other type of war should be regulated by the norms of IHL. Modern asymmetric wars refer mainly to the armed conflicts of non-international character (NIAC). NIACs are regulated by the Article 3 common to all four Geneva Conventions. Another legal source for NIACs is the 1977 Additional Protocol II relating to the protection of victims of non-international armed conflicts. NIACs are also regulated by the norms of international customary law. One of the main questions today is the issue of effective use of the IHL in the conditions of the modern conflict and the compliance of the fighters with the IHL during the armed conflict.

Syrian civil war is an ongoing internal conflict in the Middle East, which involve the governmental forces and opposition with the several fractions. It emerged in 2011 as a wave of the Arab Spring. In contrast to the other states in the region, the conflict in Syria has been already lasting for 5 years. Starting from Tunisia, the crisis spread through the Middle East region, including Syria [3, p.1].

In 2012 the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic issued a report in which it stressed the escalation of the humanitarian crisis in the context of NIAC that emerged on the territory of Syrian Republic [5, p. 25]. At the same time, the UNSC has expressed its concerns about the deteriorating situation in Syria and called the Syrian government to bring the medical and humanitarian assistance to the population based on the international law and main principles of the IHL [7]. Thus, the application of the IHL in Syria is needed as a ground for the humanitarian assistance for the victims of the conflict. The emergence of the armed conflict and its recognition as NIAC are the preconditions for the IHL application in Syria. Syria has signed and ratified Geneva Conventions and Additional Protocol I but is not party to the AP II. The IHL should be applied not only to Syrian governmental forces but also by the other parties of the conflict.

Each party should follow and respect the general rules of the IHL. Even though, the non-state armed groups are not the parties to the Geneva Conventions, they are still the parties to the conflict. As the equal parties to the conflict, they have the rights and obligations according to the IHL. Although the IHL norms should be followed in this particular NIAC, Syrian conflict has become a huge challenge for the IHL. It created the debates about the IHL efficiency in case of NIAC and showed the white spots in the international public law concerning the armed conflicts. Firstly, the case of Syria has shown the disrespect of the parties to the norms of the IHL. The states, as well as non-state actors, do not provide protection for the civilians. The parties ignore the principles of proportionality and necessity in their actions. Thus, the Syrian conflict put under the question the enforcement mechanisms of the IHL and its efficiency.

The principle of distinction is severely undermined in the Syrian conflict by all parties. There was an evidence of use of bombing on the regions with the huge civilian population by the Assad's forces and his Russian allies [8, p. 349]. The civilians and their property are the victims of the indiscriminate attacks by the opposition armed forces, including Islamic States, which 'besieged civilians, carried out direct attacks on civilians and indiscriminate attacks, sometimes reportedly using chemical agents, perpetrated numerous unlawful killings, and subjected thousands of women and girls to sexual slavery and other abuses' [8, p. 349]. According to the UN Report 2011, the governmental forces are also responsible for the collective punishment, destruction of property, denial of food and water and tortures of civilians. According to the UN Independent International Commission of Inquiry Free Syrian Army and other opposition forces are accused of unlawful killings, kidnapping, torture, sexual abuses and use of children for as the fighters [5].

Civilians are not the only victims of the Syrian conflict. Humanitarian personnel are also the target of the state and non-state armed forces. The directed and intentional attacks against buildings, material, medical units and transport, and personnel using the

distinctive emblems of the Geneva Conventions in conformity with international law are prohibited by the ICC Statute and considered as a war crime.

Both state and non-state armed forces neglect the rules relating to the human treatment of the detainees. According to the report of the Human Rights Watch Syrian government has over 20 different methods to torture the detainees. All of them are held in the inhuman conditions and denied the medical assistance. The non-state armed forces use the videos with the cruel killings of the Syrian soldier as a tools to threaten the government and civilians.

In order to limit the sufferings caused by the armed conflict, IHL restricts the use of certain weapons. Unconventional weapons refer to the weapons of mass destruction (WMD), including the nuclear, biological, and chemical. The use of chemical weapons is prohibited by the 1993 Chemical Weapons Convention (CWC) [9, p. 3]. In 2013 about 1000 people were killed in the Ghouta chemical attack launched by the Syrian state forces. The Final UN Mission report stated that there is the evidence of use of the chemical weapons in the Ghouta on 21 August [2]. The attack was followed by the UNSC resolution 2118, which condemned the use of chemical weapons in Syria, in particular the attack on 21 August 2013 [10, p. 2] and endorsed the decision of the OPCW Executive Council from 27 September 2013 about the destruction of chemical arsenals in the fastest and safest ways. Syria was acceded as a party of the CWC and expressed its intention to destroy all arsenal of the chemical weapons.

The case of Syria has revealed the weaknesses of the IHL in terms of new war. Firstly, the criteria for the classification of the armed conflict is too narrow. It is not clear how the intervention of the external forces influence the conflict or when the conflict is internationalized to the level of IAC. Turkey and the US are leading their own wars on the territory of Syria. The only question remains about the latest US strikes against the Syrian air field. If the US led coalition uses the force against Assad government, the conflict can reach the level of international armed conflict. There-

fore, the enhanced criteria for the classification of the conflict is needed in the IHL. Beside the classification, IHL typology of the armed conflicts cannot describe the full complexity of the modern wars. The modern conflicts cannot be defined in the narrow scopes of IAC or NIAC. The latter has a tendency to become internationalized by the involvement of the external forces. The scope of norms concerning the conduct during NIAC is very limited. The IHL does not give any legal status of combatants to the fighters of the non-state armed groups and the civilians, which participate in the hostilities. There is no notion of the prisoner of war in NIAC.

Conclusions

Thus, the fighters of the armed forces do not receive the same level of protection as soldiers in the international armed conflict. The example of Syria also showed that there are no efficient enforcement mechanisms of the IHL. The parties to the conflict show the full disrespect to the norms and general principles of the IHL. The international commu-

nity cannot stabilize the situation and create a ground for the talks between the opposition and the government. The involvement of the non-state armed forces, which are leading their own wars in the Syrian conflict is another challenge for the implementation of the IHL principles and norms there. ISIS and extremist Islamic groups use the unconventional methods to gain control of the territory. Thus, they neglect the minimum level of the human treatment.

Thus, the current IHL is inefficient in the conditions of the modern warfare, it is still needed to regulate the future hostilities. The current IHL cannot adequately respond to the conditions of the modern conflicts. It needs to be reaffirmed and clarified. One of the most important development in terms of asymmetric 61 conflicts is the recognition of the non-state armed groups as equal parties and creating the regulations, which are binding for them. Thus, it should be development and modified according to the new international environment and challenges created by the new types of war.

References

1. Buffaloe D. Defining asymmetric warfare // A National Security Affairs Paper published on Occasion by The Institute Of Land Warfare, 2006. – no. 58. – p. 24.
2. Final report of the use of chemical weapons in the Syrian Arab republic [Internet resource]. – UN official website. – Access mode: <https://www.un.org/>.
3. Haran, V. P. Roots of the Syrian crisis // Institute of peace and conflict studies Special Report, 2016. – no. 181. – p.23.
4. Heinegg W.H., Asymmetric warfare: how to respond? // International Law Studies US Naval War Col., 2011. – vol. 87. – p.464.
5. Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic [Internet resource]. – OHCHR official web site. – Access mode: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/IICISyria/Pages/IndependentInternationalCommission.aspx>.
6. Report of the UN High Commissioner for Human Rights on the situation of human rights in the Syrian Arab Republic [Internet resource]. – OHCHR official web site. – Access mode: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/Home.aspx>.
7. Security Council Press Statement on Syria [Internet resource]. – UNSC official web site. – Access mode: <https://www.un.org/press/en/2012/sc10564.doc.htm>.
8. Syria report [Internet resource]. – Amnesty International official web site. – Access mode: <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/syria/>.
9. UN General Assembly, Implementation of the Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction: Resolution adopted by the General Assembly, 17 December 2003, A/RES/58/52 [Internet resource]. – UNTC. – Access mode: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-3&chapter=26&clang=_en
10. UNSC, Resolution 2118 [Internet resource]. – UNSC official web site. – Access mode: <http://unsr.com/en/resolutions/doc/2118>.
11. What Is International Humanitarian Law [Internet resource]. – ICRC official web site. – Access mode: <https://www.icrc.org/en/document/what-international-humanitarian-law>.

УДК 346.3

М.С. Міщук
заслужений юрист України, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК»

Л.В. Куца
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Юридичні особливості визначення договору постачання в господарсько- торговельній діяльності підприємства

Стаття присвячена визначенню особливостей договору постачання, який за юридичною природою є складною і, водночас, ефективною формою, в яку можуть перетворюватися майнові правовідносини і яка недостатньо врегульована чинним господарським законодавством. Застосування до цього договору положень, що врегульовують договір купівлі-продажу, є незначним, а в окремих випадках неприйнятним. Потребують законодавчого закріплення положення щодо врегулювання договору постачання, зокрема, його предмету, статусу сторін, порядку укладення, умов виконання та відповідальності за порушення умов договору.

Ключові слова: договір постачання, постачання, продукція, товари, особливі умови постачання.

Н.С. Мищук
заслуженный юрист Украины, кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Л.В. Куца
соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Юридические особенности определения договора поставки в хозяйственно-торговой деятельности предприятия

Статья посвящена определению особенностей договора поставки, который по юридической природе является сложной и одновременно эффективной формой, в которую могут превращаться имущественные правоотношения и которая является недостаточно урегулирована действующим хозяйственным законодательством. Применение к настоящему договору положений, регулирующих договор купли-продажи является незначительным, а в отдельных случаях неприемлемым. Требуют законодательного закрепления положения по урегулированию договора поставки, в частности, его предмета, статуса сторон, порядка заключения, условий выполнения и ответственности за нарушение условий договора.

Ключевые слова: договор поставки, поставка, продукция, товары, особые условия поставки.

M. Mishchuk
*Honored Lawyer of Ukraine,
PhD in Law, Docent of the Department
of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

L. Kutsa
*Graduate Student,
“KROK” University*

Legal features of the definition of the supply contract in the economic and commercial activity of the enterprise

The author analyses the evolution of the institute of supply its specific characteristics and essence according to current Ukrainian legislation within the context of dualism of private law in Ukraine. On the basis of the conducted analysis the author comes to conclusions that there is a need to improve private law in Ukraine in the sphere of the trade. The article describes the study of the subject material supply agreement, as the basis of division with the purchase agreement and determine the legal nature of the delivery as a business agreement. Found that the features of the subject contract for the supply of railway transport is the branch orientation and branch codification of each item that is purchased.

The article is devoted to the definition of the features of the supply contract, which by its legal nature is a complicated and, at the same time, an effective form in which property relations can be transformed and which is least regulated by the current economic legislation. The application of this agreement to the provisions governing the sale contract is inadequate, and in some cases unacceptable. Legislative requirements for the regulation of the supply agreement, in particular, its subject, status, parties, order of conclusion, terms of execution and liability for breach of contract conditions, are required.

Key words: supply contract, supply, products, goods, economic-legal, special delivery conditions.

Постановка проблеми

Розвиток економічних відносин та, разом з цим, удосконалення чинного законодавства у сфері господарювання, безперервний процес нормотворчої діяльності відповідно до економічних та соціальних потреб є підставою для здійснення наукового дослідження господарсько-правових норм шляхом проведення їх аналізу з метою впорядкування правового регулювання господарської діяльності.

Договір постачання виник на певному етапі розподілу праці, а саме коли рівень розвитку промисловості набув неспоживчого характеру, тобто виробництво продукції здійснюється не лише для споживання, а й для промислового призначення – відтворення промислового потенціалу на певній території і в певній перспективі. Саме тоді з розвитком транспортної інфра-

структури виникла потреба стабілізувати відносини між окремими товаровиробниками у часі (по строках) і за товаропотоками.

Базові норми, присвячені правовому регулюванню договору постачання містяться у Господарському кодексі України (далі ГК України): параграф 1 «Поставка» (статті 264-271) глави 30 «Особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності» [1]; Цивільному кодексі України (далі ЦК України): параграф 3 «Поставка» (ст. 712) глави 54 «Купівля-продаж» [2]; Законі України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII [3].

Актуальність теми цього дослідження зумовлена багаторічною дискусією серед учених з приводу юридичної природи договору постачання, оскільки однією

з основних ознак розмежування постачання та купівлі-продажу є саме предмет договору. З розвитком ринкових відносин та науково-технічного прогресу в сфері торгівлі зростає науковий інтерес у дослідженні предмета договору постачання, який є об'єктом господарських правовідносин, що опосередковує права й обов'язки суб'єктів господарської діяльності у багатьох її сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науково-практична тематика юридичних особливостей договору постачання була розглянута в працях учених-юристів, фахівців у галузі цивільного та господарського права. Серед них можна виділити роботи таких науковців, як: О. Б. Андреева, О. М. Вінника, О. П. Гетманець, Л. М. Дудник, Ю. М. Жорнокуй, О. П. Колумбет, В. В. Резнікової, О. В. Россильної, І. О. Турчак та інших. Вивчення праць названих та інших науковців дає можливість виділити невирішені питання в процесах укладання договорів постачання.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Наразі зберігається нагальна необхідність наукового обґрунтування засад правового регулювання визначення умов договору постачання у торговельно-господарській діяльності, пошуку шляхів забезпечення умов виконання такого договору та правового посилення контролю механізму його забезпечення.

Метою статті є дослідження становлення, правової природи, сутності та особливостей договору постачання як різновиду договору купівлі-продажу в господарсько-торгівельній діяльності підприємств, а також визначення специфіки чинного законодавства в умовах дуалізму приватного права для вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Постійність економічних зв'язків, як точно зазначає Турчак І. О., забезпечуєть-

ся стабільністю правових форм взаємодії власників сировинних запасів, організаторів ринків споживання та збуту продукції, налагодженістю технологічних процесів переробки напівфабрикатів і виготовлення готових до споживання товарів. Важливе значення у формуванні та підтриманні таких зв'язків набуває договір постачання [4].

Стаття 265 ГК України, яка присвячена постачанню, не дає визначення договору постачання, проте містить опис його ознак. За договором постачання, одна сторона – постачальник зобов'язується передати (поставити) у зумовлені строки (строк) другій стороні – покупцеві товар (товари), а покупець зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) і сплатити за нього певну грошову суму.

Разом з цим, відповідно до ст. 712 ЦК України за договором постачання продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму.

Згідно зі ст. 36 Закону України «Про публічні закупівлі» договір про закупівлю укладається відповідно до норм ЦК та ГК України з урахуванням особливостей, визначених цим Законом. Учасник – переможець процедури закупівлі під час укладення договору повинен надати дозвіл або ліцензію на провадження певного виду господарської діяльності, якщо отримання такого дозволу або ліцензії передбачено законодавством. Забороняється укладання договорів, що передбачають оплату замовником товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель, окрім випадків, передбачених цим Законом.

Аналіз вищезазначених та інших норм чинного законодавства України дозволяє виділити такі загальні ознаки договору постачання:

1) Договір постачання – це такий дого-

вір, за яким постачальник, що є суб'єктом господарювання, зобов'язується передати в обумовлені строки (або строк), що не збігаються з моментом укладання договору, товари у власність (господарське відання, оперативне управління) покупця для використання у господарській діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товари і сплатити за них певну грошову суму.

2) Договір постачання є консенсуальним, оплатним та двостороннім.

3) Договір постачання за змістом подібний до договору купівлі-продажу, однак має кваліфікуючі ознаки, що дозволяють відрізнити його від інших видів договорів, насамперед від договору купівлі-продажу. Зокрема, до суб'єктного складу договору постачання згідно з ГК (ч. 3 ст. 265) входять постачальники та покупці, якими можуть бути лише суб'єкти господарської діяльності (як господарські організації, так й індивідуальні підприємці), а згідно з ЦК (ч. 1 ст. 712) така вимога встановлюється до постачальника, який має бути суб'єктом підприємницької діяльності.

Разом з цим, у договорі купівлі-продажу, за яким продавець зобов'язується передати майно у власність покупцеві, а покупець зобов'язується прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму (Цивільний кодекс України, ст. 655), до суб'єктного складу входять продавець та покупець без будь-яких додаткових вимог щодо їх статусу.

4) Цільова спрямованість договору постачання завжди є господарською, не пов'язаною з особистим, домашнім або іншим подібним споживанням.

5) Об'єктом договору постачання є продукція виробничого призначення (сировина, матеріали тощо) або товари для продажу та ринку.

6) Моменти укладення і виконання договору постачання не збігаються в часі.

7) Підставами укладення договору постачання можуть бути: державне замовлення або на розсуд (за вільним волевиявленням) сторін (ч. 2 ст. 265 ГК України).

Відтак договори постачання можуть бути планованими або регульованими.

До планованих договорів постачання слід віднести насамперед державні контракти на постачання продукції для пріоритетних державних потреб, що укладаються на підставі державних замовлень.

Таким чином, на нашу думку, договір поставки – це консенсуальний, оплатний та двосторонній господарський договір між суб'єктами господарської діяльності, за яким одна сторона – постачальник – зобов'язується передати (поставити) у зумовлені строки (строк) другій стороні – покупцеві продукцію виробничого призначення (сировина, матеріали тощо, або товари для продажу та ринку (товари), а покупець зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) і сплатити за нього певну грошову суму.

Розглянувши поняття та ознаки договору постачання, доцільно перейти до визначення юридичної природи договору постачання.

Господарський договір є збірним поняттям, що охоплює різні договірні види (купівлі-продажу, постачання, перевезення, оренди, лізингу, підяду на капітальне будівництво тощо), які подібні за принципами нормативної регламентації [5].

У господарсько-правовій науці та цивілістиці питання про ознаки господарського договору є дискусійним. Господарсько-правова доктрина серед ознак господарського договору як угоди виділяє: спрямованість цих договорів на обслуговування господарської діяльності [6]; особливий суб'єктний склад господарського договору [7]; обмеження договірної свободи у господарських відносинах [8]; спрямованість на досягнення господарських та комерційних результатів [9].

Для визначення юридичної природи договору постачання на підприємстві слід проаналізувати елементи складу цього зобов'язання, такі, як суб'єкти, об'єкти, зміст, а також здійснити дослідження договору постачання як виду господарського договору.

Постачання за ГК України є господарською діяльністю. Господарсько-правову

природу договору постачання закріплює і Закон України «Про публічні закупівлі», визначаючи, що використання предмета договору постачання здійснюється з метою забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвитку добросовісної конкуренції.

Особливістю суб'єктного складу договору постачання, на наш погляд, є те, що у ньому можна виділити принаймні три групи учасників: (ст. 2 ГК та ч. 1.2 ст. 55 ГК):

1) власне самі суб'єкти господарювання (господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

3) споживачі (органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією), а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Спрямованість договору постачання на досягнення господарських комерційних результатів полягає у тому, що його метою для постачальника є отримання прибутку в частині винагороди у складі постачальних платежів, а для отримувача – використання продукції чи товару при постачанні для здійснення підприємницької діяльності або іншої діяльності, яка не пов'язана з особистим, домашнім чи іншим подібним використанням.

Особливістю змісту договору постачання як зобов'язального правовідношення полягає у правовій природі господарських зв'язків, що проявляється крізь призму юридичних прав та обов'язків його учасників.

Місце договору постачання в системі

договірних прав, яке обумовлює особливості його укладання та виконання, на нашу думку, залежить від багатьох чинників (економічних, ринкових, правових). Дискусії щодо визначення характеристики договору постачання як самостійного договору або виду договору купівлі-продажу залишаються актуальними й у сучасних умовах.

Як стверджують українські дослідники Жорнокуй Ю. М., Гетманець О. П., особливості договору постачання, які відрізняли його від договору купівлі-продажу, полягали, по-перше, в суб'єктному складі – договір укладався між суб'єктами господарювання, які були засновані лише на державній формі власності, та, по-друге, в домінуванні планового характеру укладання та виконання договорів [10].

З переходом до ринкової економіки відбулися зміни в правовому регулюванні договорів постачання, пов'язані з появою суб'єктів господарювання, заснованих на приватній формі власності, зменшенням планових основ укладання договорів [10].

Досліджуючи це питання, Андреева О. Б. вважає традиційний підхід до визначення правового регулювання як впливу на суспільні відносини, що склався у науковій доктрині, що в умовах ринкових реформ набуває нових рис і більш повного змісту. Поряд з державним впливом, актуального значення набуває регулятивна функція договору як нормотворчого акта. Крім того, поряд з нормативно-правовими актами, важливу роль у регулюванні договірних відносин з постачання мають звичаї ділового обігу та рекомендаційні роз'яснення вищих судових інстанцій з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ [14].

Колізії в регулюванні договірних відносин постачання між Цивільним кодексом України [2] та Господарським кодексом України [1] на практиці призводять до їх неоднозначного трактування сторонами та органами державної влади, внаслідок чого порушуються права й інтереси суб'єктів господарювання.

На думку В. В. Резнікової та О. В. Росильної, договір постачання є видом договору купівлі-продажу. Ознаки, за яки-

ми договір постачання відрізняється від купівлі-продажу, можуть бути поділені на дві категорії [13, с. 164]:

- основні – це ті ознаки, які властиві саме договору постачання: по-перше, це суб'єктний склад; по-друге, це мета придбання майна; по-третє, тривалість відносин, що може передбачати здійснення декількох постачань товарів у межах одного договору;

- додаткові – які можуть бути властиві як договору постачання, так і договору купівлі-продажу, але при цьому визначають особливості постачання. До них слід віднести: розбіжність моменту укладання та виконання договору; предмет договору, яким є товар, що виробляється або закуповується постачальником тощо.

Як уже зазначалося, ч.1 ст. 264 ГК встановлює два види господарських договорів, за допомогою яких опосередковується така форма господарсько-торговельної діяльності, як матеріально-технічне постачання і збут, – договір постачання і договір купівлі-продажу. При чому ці договори стосуються матеріально-технічного постачання та збуту як продукції виробничо-технічного призначення, так і виробів народного споживання, незалежно від того, чи є вони результатом власного виробництва, чи придбані в інших суб'єктів господарювання.

У ЦК не встановлені загальні правила визначення моменту виконання зобов'язань. Очевидно, мається на увазі, що це питання повинно вирішуватися правовими нормами окремих інститутів зобов'язального права.

Стаття 664 ЦК визначає момент виконання продавцем обов'язку передати товар. Якщо договором встановлено обов'язок продавця доставити товар, моментом виконання зобов'язання передати товар є момент вручення товару покупцеві. Якщо товар має бути переданий покупцеві у місцезнаходженні товару, зобов'язання вважається виконаним у момент надання товару в розпорядження покупця. Товар вважається наданим у розпорядження покупця, якщо він готовий до надання покупцеві у належному місці, і покупець поінформований про це. В інших випад-

ках зобов'язання продавця передати товар вважається виконаним у момент здачі товару перевізникові або організації зв'язку для доставки покупцеві.

З положень зазначеної статті ЦК можна виділити три варіанти, коли зобов'язання з передачі товару вважається виконаним:

- якщо в договорі є умова про те, що продавець зобов'язаний доставити товар покупцю, то моментом виконання зобов'язання з передачі товару вважається момент вручення товару продавцем покупцю у місці знаходження покупця або уповноважений покупцем особі;

- якщо договором передбачено, що покупець сам повинен забрати товар у продавця в місці його надходження і що товар повинен бути ідентифікований, відокремлений від інших товарів, упакований і готовий до передачі покупцю, а також визначено його місцезнаходження (наприклад, склад продавця третьої особи), то моментом виконання зобов'язання є той момент, коли в термін, визначений договором, товар готовий до передачі у вказаному місці;

- у разі, коли покупець не приїде за товаром у цей день і в місці, встановлене договором, то вважається, що він допустив прострочення. Продавець у цьому випадку виконає свої зобов'язання. Ця система називається вибіркою товару покупцем, якщо з договору не випливають ні зобов'язання продавця доставити товар покупцю, ні зобов'язання покупця його забрати, то моментом передачі товару перевізнику або організації є зв'язки для доставки його по-Договір постачання вважається узгодженим, якщо сторони визначили найменування і кількість товару. Кількість товару повинна визначатися у відповідності одиницям виміру (в тонах, кілограмах) або в грошовій сумі, якщо це не суперечить характеру самого товару. І ще одна важлива умова. Зовсім не обов'язково, щоб у договорі було вказано кількість (у тонах, кілограмах, метрах), об'єм (у метрах кубічних або метрах квадратних) товару або його тверда сума. Умова про кількість товару може вважатися порушеною в двох випадках, якщо продавець передав покупцю меншу кількість товару, ніж передбачено в

договорі, або він передав більшу кількість товару [13, с. 225].

Відповідно до частини 1 статті 267 ГК договори постачання за строком дії поділяються на: а) разові; б) короткострокові (на один рік); в) довгострокові (на строк понад один рік). У разі якщо в договорі строк його дії не визначений, він вважається укладеним на один рік [1]. Слід, однак, мати на увазі, що закінчення строку дії договору не тягне за собою припинення зобов'язання, а тому сторона, яка не виконала зобов'язання, не звільняється від відповідальності за його невиконання і, як правило, від виконання зобов'язання в натурі.

У межах дії договору постачання сторони встановлюють у ньому строки постачання. Критерієм установлення тих або тих строків є необхідність ритмічного та безперебійного постачання товарів споживачам для їх нормального функціонування, якщо інше не передбачено законодавством. Необхідність узгодження і дотримання строків постачання викликана низкою причин: рівномірним випуском продукції покупцем сировини чи комплектуючих виробів, рівномірним забезпеченням підрядника будівельними матеріалами, рівномірним продажем товарів торговельним підприємством тощо.

Визначення асортименту – одна з умов договору постачання. Асортимент товарів встановлюється при передачі партії товару, причому товари повинні передавати у визначеному співвідношенні за типами, розмірами, забарвленням, моделями. Якщо в договорі передбачено такі співвідношення та за іншими ознаками товарів усередині цілої партії, це означає, що в договорі є умова про асортимент товару. Така умова вважається порушеною в двох випадках: або вся партія товару не відповідає асортименту, передбаченому в договорі, або частина товару відповідає, а друга – не відповідає, тобто проводиться пересортування [15].

Як установлено частиною 1 статті 268 ГК, якість товарів, що постачаються, повинна відповідати стандартам, технічним умовам, іншій технічній документації, яка передбачає вимоги до їх якості, або зразкам (еталонам), якщо сторони не визна-

чать у договорі більш високі вимоги до якості товарів [1].

Умова про якість товарів – це визначна істотна умова. Сторони повинні самі визначати в договорі вимоги до якості товару. Проте якщо такі вимоги відсутні, то допускається визначення якості товарів за зразками, описом, еталонам. Кажучи про якість товару, не можна не згадати про термін придатності товару, який визначається тільки обов'язковими правилами. Він встановлюється з моменту виготовлення товару. Сенс терміну придатності полягає в тому, що товар повинен бути використаний до його закінчення. При підписанні договору постачання необхідно мати на увазі, що, незважаючи на передбачений у договорі термін виконання зобов'язань продавцем, товар, на який установлений термін придатності, повинен бути переданий продавцем покупцеві з таким розрахунком, що він може бути використаний за призначенням до закінчення терміну придатності.

Вимоги щодо якості товарів, поряд зі стандартами і технічними умовами, можуть установлюватися, виходячи зі зразків (еталонів), під якими розуміють готовий виріб (комплект виробів), затверджений як представник конкретного товару і призначений для зіставлення (порівняння) з ним товарів за зовнішнім виглядом та іншими ознаками. Як правило, зразки (еталони) поширюються на непродовольчі товари серійного і масового виробництва [16].

Частина 1 статті 270 ГК встановлює важливу для договірних відносин постачання вимогу щодо комплектності товарів, що постачаються. Комплектність товарів має відповідати вимогам стандартів, технічних умов або преїскурантів [1].

Комплект – це сукупність певних деталей, вузлів, самостійних виробів або інших предметів, передбачених нормативно-технічною документацією, згідно з якою всі вони мають складати одне ціле. Дотримання постачальником умов договору щодо комплектності має велике значення для забезпечення можливості використання товарів за прямим призначенням.

Виходячи з необхідності врахування особливостей окремих видів товарів і по-

треб покупців, Закон надає сторонам договору право передбачати постачання з додатковими до комплекту виробами (частинами) або без окремих, не потрібних покупцеві виробів (частин), що входять до комплекту.

Сторони можуть визначити комплектність товарів, що постачаються, у договорі, якщо її не визначено стандартами, технічними умовами або преїскурантами.

Наслідки невиконання постачальником (виробником) зобов'язання щодо комплекту постачання встановлені частиною 3 статті 270 ГК. У разі постачання некомплектних виробів постачальник (виробник) зобов'язаний на вимогу покупця (одержувача): а) доукомплектувати їх у двадцятиденний строк після одержання вимоги або б) замінити комплектними виробами у той же строк, якщо сторони не погодять інший строк.

Надалі, до укомплектування виробу або його заміни, покупець (одержувач) має право: а) відмовитися від його оплати; б) якщо товар уже оплачений, вимагати в установленому порядку повернення сплачених сум.

У разі, якщо постачальник (виробник) у встановлений строк не укомплектує виріб або не замінить його комплектним, покупець має право відмовитися від товару.

Враховуючи особливості договору постачання, більш практичним та доцільним при його укладанні є застосування сторонами таких видів забезпечення виконання зобов'язань, як неустойка, завдаток та притримання.

Стосовно договорів постачання з міжнародними елементами також доцільно використовувати гарантію як один з видів забезпечення зобов'язання.

Враховуючи, що одним із найбільш поширених видів забезпечення зобов'язань є неустойка, слід гармонізувати положення ЦК та ГК з питань правового регулювання неустойки.

Основні розбіжності в регулюванні неустойки в ЦК України та ГК України полягають у такому [1; 2]:

по-перше, в ЦК неустойка використовується як родове поняття до штрафу та пені, разом з тим, зі змісту ст. 230 ГК

виходить, що неустойка є самостійною штрафною санкцією поряд зі штрафом та пенєю, а не узагальнюючою для них категорією. При цьому ГК не надає критерії розмежування зазначених трьох категорій. З цього питання Вищий господарський суд зазначив, що оскільки ГК не містить визначень неустойки, штрафу та пені, які сплачуються у разі невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання, слід виходити з визначень, наведених у ЦК;

по-друге, відповідно до ЦК предметом неустойки можуть бути як гроші, так й інше майно (ст. 549), тоді як за Господарським кодексом України – тільки грошові кошти (ст. 230);

по-третє, відповідно до ЦК розмір законної неустойки може бути змінено в договорі (ч. 2 ст. 551), тоді як за ГК він є імперативним (ч. 1 ст. 231). Водночас, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 199 ГК «до відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення ЦК». Отже, ця норма практично виключає дію положень ГК про неустойку, що суперечать нормам ЦК, а інші норми робить не потрібними у світлі існування ЦК;

по-четверте, за ЦК загальним правилом є штрафна неустойка (ст. 624), тоді як за ГК – залікова (ч. 1 ст. 232).

У сучасних умовах ринкових перетворень однією з основних ознак договору постачання поряд із суб'єктом складом (сторони – юридичні особи та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності), метою придбання товарів (не для особистого споживання), слід виокремити саме тривалість відносин, що може передбачати здійснення декількох постачань товарів у межах одного договору, що спрямовано на забезпечення довготривалих стабільних зв'язків між учасниками ринкових відносин.

Висновки

Договір постачання – це консенсуальний, оплатний та двосторонній господарський договір між суб'єктами господарської діяльності, за яким одна сторона – постачальник – зобов'язується передати

(поставити) у зумовлені строки (строк) другій стороні – покупцеві продукцію виробничого призначення (сировина, матеріали тощо) або товари для продажу та ринку (товари), а покупець зобов'язується прийняти вказаний товар (товари) і сплатити за нього певну грошову суму.

Колізії в регулюванні договірних відносин постачання між Цивільним кодексом України [2] та Господарським кодексом України [1] на практиці призводять до їх неоднозначного трактування сторонами та органами державної влади, внаслідок чого порушуються права й інтереси суб'єктів господарювання, а Господарські суди вирішують подібні колізії без опори на наукове підґрунтя.

Відповідно, звернення до проблеми наукових основ і способів вирішення вказа-

них колізій є достатньо актуальним.

Оскільки Господарський кодекс установлює «особливості» правового регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання, до таких особливостей належать і ті правові норми, що встановлені цим кодексом. Відтак, вони підлягають переважному застосуванню перед конкуруючими нормами, передбаченими Цивільним кодексом.

Отже, є підстави вважати договір постачання видом господарського договору, що потребує комплексного дослідження і самостійного правового регулювання.

Враховуючи, що одним із найбільш поширених видів забезпечення зобов'язань є неустойка, слід гармонізувати положення ЦК та ГК з питань правового регулювання неустойки.

Література

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 9. – Ст. 89.
4. Турчак І. О. Правове регулювання договорів поставки в умовах ринкових реформ в Україні (цивільно-правовий аспект) : Дис... канд. наук: 12.00.03 – 2009.
5. Брагинский М. И. Общее учение о хозяйственных договорах / М. Брагинский. – Минск: Наука и техника, 1967. – С. 21.
6. Бенедиктов В. Г. Хозяйственные договоры / В. Бенедиктов. – М.: ВЮЗИ, 1965. – С.5-6.
7. Лаптев В. В. Предмет и система хозяйственного права / В. Лаптев. – М.: Юрид. лит-ра, 1969. – С.24-42.
8. Луць В. В. Господарські договори / В. Луць. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – С. 9-13.
9. Мамутов В. К., Чувпило О. О. Господарче право зарубіжних країн / В. Мамутов, О. Чувпило. – К. : Ділова Україна, 1996. – С. 234.
10. Щербина В. С. Господарське право України: Навч. посібник / В. Щербина. – 2-е вид. перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С.150.
11. Беляневич О. А. Господарський договір та способи його укладання / О. Беляневич. – К., 2002. – С.16.
12. Там само – С.14.
13. Там само – С.80.
14. Комаров А. С. Ответственность в коммерческом обороте / А. Комаров. – М. : Юрид. лит-ра, 1991. – С.24.
15. Господарське право України : підручник : у 2 ч. / [О. Андреева, Ю. Жорнокуй, О. Гетманець та ін.]. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. – 340 с.
16. Так само – С. 221.
17. Господарське та господарське процесуальне право / [В. В. Резнікова, О. В. Россильна]. – К. : Ін Юре, 2017. – 228 с.
18. Господарське право України [Текст] : підручник : у 2 ч. – 2-ге вид., зі змінами та випр. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, [Андреева О. Б. та ін.]. – 2016. – 367 с.
19. Колумбет О. П. Ключові елементи договору поставки: кількість, якість, асортимент товару / О. Колумбет // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2014. – № 3 (43). – С.72.
20. Там само – С.73.

купцю.

УДК 347.736.3

І.І. Баликін
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

С.І. Снісаренко
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Практика застосування ч. 4 ст. 96 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» господарськими судами України

Стаття присвячена висвітленню проблеми, яка виникає при трактуванні та застосуванні господарськими судами України в межах справ про банкрутство частини 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», розкриттю суті буквального тлумачення вказаної норми при її застосуванні, а також баченню автора щодо можливих шляхів вирішення існуючої проблеми.

Ключові слова: банкрутство, боржник, приватизація, право державної власності.

И.И. Балыкин
кандидат исторических наук,
доцент кафедры теории и истории государства и права,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

С.И. Снисаренко
соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Практика применения ч. 4 ст. 96 ЗУ «О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом» хозяйственными судами Украины

Статья посвящена освещению проблемы, которая возникает при трактовке и применении хозяйственными судами Украины в рамках дел о банкротстве части 4 статьи 96 Закона Украины «О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом», раскрытию сути буквального толкования указанной нормы при ее применении, а также видению автора возможных путей решения существующей проблемы.

Ключевые слова: банкротство, должник, приватизация, право государственной собственности.

I. Balykin
*Candidate of Historical Sciences (Ph.D.),
Associate Professor at the Department
of Theory and History of State and Law,
“KROK” University*

S. Snisarenko
*Graduate Student,
“KROK” University*

Practice of Application p. 4 of art. 96 of the Law of Ukraine «On Restoring the Debtor's Solvency or Declaring it Bankrupt» by Commercial Courts of Ukraine

The article is devoted to the coverage of the problem that arises in the interpretation and application by the Commercial courts of Ukraine within the framework of bankruptcy cases, p. 4 of art. 96 of the Law of Ukraine «On restoring the debtor's solvency or declaring it bankrupt», disclosing the essence of the literal interpretation of this rule when applying it, and also the author's vision of possible ways to solve the existing problem.

Keywords: *bankruptcy, debtor, privatization, state property right.*

Постановка проблеми

На сьогоднішній день господарськими судами України в рамках деяких справ про банкрутство, в яких боржниками виступають підприємства державної форми власності, що належать до переліку об'єктів прав державної власності, які не підлягають приватизації або які не підлягають приватизації, але можуть бути корпоративізовані, виносяться постанови про визнання таких підприємств банкрутами та відкриття щодо них ліквідаційних процедур.

Досліджень, присвячених питанню неоднакового застосування судами в рамках справ про банкрутство державних підприємств ч. 4 ст. 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», на сьогодні немає. Ця стаття допоможе пояснити вищезазначену проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

З огляду на те, що вказана проблема в рамках справи про банкрутство не виникає часто, випадків банкрутства підприємств, які не підлягають приватизації або які не

підлягають приватизації, але можуть бути корпоративізовані, є не дуже багато, тому науковці до цього часу цьому не надавали значної уваги. На сьогоднішній день немає жодних публікацій по вказаному вище питанню.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Наслідки визнання боржника банкрутом та відкриття щодо нього ліквідаційної процедури є однаковими для всіх суб'єктів господарювання – закінчення господарської діяльності та початок дій, які спрямовані на реалізацію майна, що включається до ліквідаційної маси.

Однак, законодавством України визначено перелік суб'єктів господарської діяльності, по відношенню до яких не можуть бути застосовані ліквідаційна процедура або процедура санації.

Правильне трактування ч. 4 ст. 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» має своїм наслідком вирішення долі підприємства в рамках справи про банкрутство.

Саме тому автори статті звернули увагу на питання трактування та застосування ч. 4 ст. 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження питання неоднакового застосування господарськими судами України в рамках справ про банкрутство державних підприємств ч. 4 ст. 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Виклад основного матеріалу дослідження

Частиною 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [1] визначено, що положення цього Закону застосовуються до юридичних осіб – підприємств, що є об'єктами права державної власності, які не підлягають приватизації, в частині санації чи ліквідації після виключення їх у встановленому порядку з переліку таких об'єктів.

У Законі України «Про перелік об'єктів прав державної власності, що не підлягають приватизації» [2] визначено 1478 підприємств, які не підлягають приватизації та які не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані.

Незважаючи на вказане вище, близько 497 об'єктів прав державної власності, які закріплені в Законі України «Про перелік об'єктів прав державної власності, що не підлягають приватизації», вже є ліквідованими [3,4], в тому числі й через процедуру банкрутства.

Необхідно детально пояснити, яким чином відбувається банкрутство зазначених вище підприємств.

Але перед викладенням інформації, яка безпосередньо пов'язана із застосуванням або незастосуванням судами частини 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», необхідно зробити незначний відступ, пов'язаний зі змінами до Конституції України 2016 року

[5]. Так, указаними змінами в ланках прокуратури передбачається така посада, як Генеральний прокурор, раніше вказана посада називалася Генеральний прокурор України. Головне питання, яке виникає при детальному ознайомленні зі вказаними змінами, полягає в тому, чи є Генеральний прокурор України та Генеральний прокурор тією самою особою, адже в решті нормативно-правових актів зазначені вище зміни проведені не були, та в них визначається правовий статус саме Генерального прокурора України, а не Генерального прокурора. Зокрема, в частині 2 статті 218 Закону України «Про регламент Верховної Ради України» визначено, що подання щодо народного депутата повинно бути підтримане і внесені до Верховної Ради Генеральним прокурором України (виконувачем обов'язків Генерального прокурора України) [6].

У випадку, якщо Генеральний прокурор України та Генеральний прокурор – це різні особи з різним правовим статусом, то чинний Генеральний прокурор не зможе законно, без попередніх змін до регламенту Верховної Ради України, внести відповідне подання щодо народного депутата України.

Вказаний вище вид тлумачення частини 2 статті 218 Закону України «Про регламент Верховної Ради України» та відповідних положень Конституції України є найбільш поширеним та називається буквальною (адекватною) тлумаченням норми права [7, с. 442].

Саме так тлумачить зазначені вище норми права й Адміністрація Президента України, яка, знайшовши вказану попередньо невідповідність, подала до Верховної Ради України Проект Закону України «Про Вищу раду правосуддя» №5180 від 23.09.2016 року [8], де у прикінцевих та перехідних положеннях 43 рази в різних нормативно-правових актах слова «Генеральний прокурор України» в усіх відмінках замінені словами «Генеральний прокурор» у відповідному відмінку.

Є ще два види тлумачення норм права, які застосовуються, якщо буквально тлумачення є неможливим: обмежуваль-

не тлумачення – зміст норми права розуміється вужче буквального тексту та розширене тлумачення – зміст норми права розуміється ширше, ніж буквальний текст. Однак, вказані вище два види тлумачення застосовуються лише тоді, коли не збігається дійсний зміст норми права з словесним оформленням, але при цьому такі тлумачення не можуть мати місце, якщо це призведе до погіршення правового статусу особи, до якої застосовується відповідна норма [7, с. 443].

Статтею 1 Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» затверджено:

1. Перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації (додаток 1 Закону);

2. Перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані (додаток 2 Закону).

Крім іншого, вказаним вище законом визначено, що не підлягають приватизації запаси державного резерву незалежно від його місцезнаходження, а також підприємства, установи й організації та інші об'єкти, що входять до системи державного резерву.

Як видно з викладеного вище, Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» чітко розподілено об'єкти на ті, що не підлягають приватизації та ті, що не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані. Законодавець не ототожнює вказані об'єкти.

Розподіляючи зазначені об'єкти законодавець надав їм різний правовий статус. Якби у вказаних вище об'єктів був один правовий статус, то їх би не треба було ділити та сортувати за різними додатками.

Проаналізувавши частину 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» робимо висновок: якщо використовувати буквальне тлумачення вказаної норми, за якою законодавець виходив з того, що положення Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»,

застосовуються до юридичних осіб – підприємств, які є об'єктами права державної власності, що не підлягають приватизації (додаток 1 до Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»), в частині санації чи ліквідації після виключення їх у встановленому порядку з переліку таких об'єктів.

Положення Закону до юридичних осіб – підприємств, що є об'єктами права державної власності, які не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані (додаток 2 до Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації») в частині санації чи ліквідації мають застосовуватися без жодних додаткових умов та застосовуються судами, адже у Законі щодо цих об'єктів немає вимоги про умову застосування положень Закону в частині санації чи ліквідації вказаних об'єктів після їх виключення у встановленому порядку з переліку об'єктів, які не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані.

В іншому випадку частина 4 статті 96 Закону мала би бути викладена таким чином: положення цього Закону застосовуються до юридичних осіб – підприємств, що є об'єктами права державної власності, які не підлягають приватизації (додаток 1 до Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації») та які не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані (додаток 2 до Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»), в частині санації чи ліквідації після виключення їх у встановленому порядку з переліку таких об'єктів.

Окрім того, вказана вище позиція підтверджується судовою практикою.

Так, Постановою Верховного Суду України № 3-1247гс15 від 10.02.2016 року встановлено:

«Відповідно до частини 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» положення цього Закону застосовуються до юридичних осіб – під-

приємств, що є об'єктами права державної власності, які не підлягають приватизації, в частині санації чи ліквідації після виключення їх у встановленому порядку з переліку таких об'єктів».

Отже, зазначеною нормою встановлено заборону здійснення банкрутства державних підприємств, які не підлягають приватизації, шляхом введення процедури санації чи ліквідації до виключення їх у встановленому порядку з переліку підприємств, що не підлягають приватизації.

Так, відповідно до Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» (додаток 1 Закону) ПАТ «Азовські мастила і оливи» не включений до переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації.

Крім того, ПАТ «Азовські мастила і оливи» не є об'єктом права державної власності, що не підлягає приватизації, перелік яких встановлено частинами 2 і 4 статті 5 Закону України «Про приватизацію державного майна» [9, с. 4-7].

Не вдаючись у деталі справи, що розглядалася Верховним Судом України 10.02.2016 року, необхідно зазначити таке: стосовно державного підприємства було порушено справу про банкрутство, через деякий час було прийнято Постанову про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури. Апеляційний суд та Вищий господарський суд України вказану Постанову скасували, пославшись на частину 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Верховний Суд України, переглядаючи справу, встановив, що при визначенні питання про те, чи підлягає застосуванню частина 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» необхідно виходити тільки з положень Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» (додаток 1 Закону) та частини 2 і 4 статті 5 Закону України «Про приватизацію державного майна» [10]. Положення інших нормативно-правових актів та інші

положення вказаних вище нормативно-правових актів при вирішенні питання про застосування частини 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» не застосовуються.

Окремо треба також наголосити на тому, що ПАТ «Азовські мастила і оливи» взагалі не належить ані до об'єктів, які не підлягають приватизації (додаток 1 до Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»), ані до об'єктів, які не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані (додаток 2 до Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»). Але при цьому Верховний Суд України посилається винятково на додаток 1 до Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації». Верховний Суд України не порушує розглянуте вище питання таким чином: відповідно до Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» ПАТ «Азовські мастила і оливи» не включений до переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, та до переліку об'єктів, що не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані.

Вказана вище позиція щодо застосування лише додатку 1 Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» при вирішенні питання щодо застосування частини 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» попередньо була підтверджена іншою Постановою Верховного Суду України від 21.10.2014 року № 3-148гс14 [11, с. 3].

Із зазначеного вище випливає, що по відношенню до об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані, може бути застосована процедура санації або ліквідації.

Однак судова практика з цього питання є різною та неоднозначною. Інколи суди

приймають відповідні Постанови про визнання боржника банкрутом, вводять по відношенню до боржника ліквідаційну процедуру або відмовляють, посилаючись на те, що частина 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» застосовується як до об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, так і до об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, але можуть бути корпоративізовані.

Незважаючи на те, що вказана вище проблема в рамках справи про банкрутство не виникає часто, випадків банкрутства підприємств, які не підлягають приватизації, або які не підлягають приватизації, але можуть бути корпоративізовані, є не дуже багато, але для однакового застосування судами частини 4 статті 96 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» бажано було б, аби Верховний Суд України надав з цього приводу відповідні роз'яснення.

Література:

1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 31, ст.440.
2. Закон України «Про перелік об'єктів прав державної власності, що не підлягають приватизації» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 37, ст.332.
3. Мінекономрозвитку пропонує скоротити перелік державних підприємств, які не підлягають приватизації//URL:https://issuu.com/mineconomdev/docs/soe_block_2/1?ff=true&e=0/34701075 (дата звернення 01.02.2018 року).
4. Уряд затвердив проект Закону «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» // URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/248944357_ (дата звернення 01.02.2018 року).
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
6. Закон України «Про регламент Верховної Ради України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133.
7. Скаун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – К.: Алерта; 2009, 520 с.
8. Закон України «Про Вищу раду правосуддя» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 7-8, ст.50.
9. Постанова Верховного Суду України № 3-1247гс15 від 10.02.2016 року//URL:[http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/658DCC6F057602BFC2257F5E005B3A54](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/658DCC6F057602BFC2257F5E005B3A54) (дата звернення 11.07.2017 року).
10. Закон України «Про приватизацію державного майна» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 24, ст. 348.
11. Постанова Верховного Суду України № 3-148гс14 від 21.10.2014 року // URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D45AE2008F1C25BDC2257D820037BA5F](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D45AE2008F1C25BDC2257D820037BA5F) (дата звернення 19.09.2017 року).

Розділ 3

Трудове право; право соціального забезпечення. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Земельне право

УДК 347.73+336(477)

В.О. Козенюк

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Л.В. Щербак

*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Проблеми розвитку фінансової діяльності в Україні

У статті досліджено основні проблеми, які виникають у процесі здійснення фінансової діяльності. Автори статті не лише дослідили позиції видатних учених, що стосуються даної ситуації, а й запропонували конкретні шляхи вирішення низки проблем, у тому числі підтримали ідею кодифікації та систематизації фінансового законодавства, прийняття єдиного нормативно-правового акта, який регулюватиме особливості фінансової діяльності.

Ключові слова: фінансова діяльність, фінансово-правові норми, публічні фінанси, фінансовий контроль, ефективність фінансового законодавства, позитивне фінансове право.

В.А. Козенюк

*доктор юридических наук, старший научный сотрудник,
профессор кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Л.В. Щербак

*соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Проблемы развития финансовой деятельности в Украине

В статье исследованы основные проблемы, возникающие в процессе осуществления финансовой деятельности. Авторы статьи не только исследовали позиции выдающихся ученых, касающиеся данной ситуации, а и предложили конкретные пути решения ряда проблем, в том числе поддержали идею кодификации и систематизации финансового законодательства, принятие единого нормативно-правового акта, который будет регулировать особенности финансовой деятельности.

Ключевые слова: финансовая деятельность, финансово-правовые нормы, публичные финансы, финансовый контроль, эффективность финансового законодательства, положительное финансовое право.

V.O. Kozenyuk
*Doctor of Law, Senior Researcher,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

L.V. Shcherbak
*Graduate student,
“KROK” University*

Problems and development prospects of financial activities in Ukraine

The article deals with the common issues arising in the process of undertaking the financial activity. The author of the article has not only analyzed the positions of the outstanding scientists on the matter but also suggested the particular ways of handling a range of problems. In addition, the idea of codification and systematisation of financial legislation was supported as well as the adoption of the single legal act regulating the financial activity.

Keywords: financial activity, financially-legal norms, public finances, financial control, efficiency of financial legislation, positive financial right

Постановка проблеми

Послаблення вертикалі структури органів державної влади України обумовлює вагомі зміни в їх фінансово-правовому регулюванні діяльності, в тому числі органів місцевого самоврядування в галузі фінансів. У процесі дослідження даної тематики ми виявили те, що: не всі фінансово-правові норми відповідають Конституції України; існує гостра необхідність прийняття єдиного законодавчого акта, який регулюватиме відносини такого роду; сучасне позитивне фінансове право є малоефективним та низку інших проблем. Дослідження позначених проблем має не тільки фундаментальне теоретичне значення для розвитку науки фінансового права, але набуває практичну спрямованість – одержані результати будуть сприяти вдосконаленню фінансового законодавства, зумовлять підвищення рівня фінансово-правового (насамперед бюджетно-правового) забезпечення діяльності органів держави, вивченню правової основи фінансової діяльності, оскільки форми і напрями її реалізації визначаються саме в нормативному порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковці до цього часу не приділяли значної уваги дослідженню проблем фінансової діяльності в Україні. Хоча окремі з них, досліджуючи особливості сучасного фінансового права, частково торкалися цієї теми, зокрема, серед них слід зазначити: П. С. Пацурківського, Ю. С. Шемшученка, Д. П. Дорошенка, О. Р. Шевчука, Н. Ф. Ментух, З. В. Філончука, Н. Куриша, Д. Куриша та інших.

нансової діяльності в Україні. Хоча окремі з них, досліджуючи особливості сучасного фінансового права, частково торкалися цієї теми, зокрема, серед них слід зазначити: П. С. Пацурківського, Ю. С. Шемшученка, Д. П. Дорошенка, О. Р. Шевчука, Н. Ф. Ментух, З. В. Філончука, Н. Куриша, Д. Куриша та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Комплексний аналіз основних теоретичних питань науки фінансового права, детермінованих необхідністю правового регулювання фінансових відносин, що виникають у процесі здійснення фінансової діяльності в Україні, дослідження законодавчої бази дало змогу виявити те, що при підготовці та прийнятті фінансово-правових актів недостатньо враховуються положення Конституції України, практика прийняття судових рішень у сфері надання фінансових послуг є непослідовною, постійне збільшення обсягу фінансового законодавства призводить до погіршення його якості загалом, а тому сучасне позитивне фінансове право є недостатньо ефективним.

Формулювання цілей статті

Метою статті є комплексний аналіз основних теоретичних проблем правового

го регулювання фінансової діяльності в Україні та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Незважаючи на економічну кризу в країні, яка вже тягнеться доволі довгий час, економіка нашої держави стрімко розвивається. Виникають нові види відносин, нові надходження до державного і місцевих бюджетів, нові видатки. Це в свою чергу стимулює потребу в розвитку правового регулювання фінансової діяльності. Нормативно-правова база, яка регулює досліджувану сферу діяльності, є досить об'ємною і деталізованою, проте на сьогоднішній день існує чимало неузгодженостей і прогалин в законодавстві, які спричиняють виникнення проблем у процесі здійснення фінансової діяльності. Розглянемо деякі з них.

У процесі дослідження фінансового законодавства ми виявили те, що не всі фінансово-правові норми відповідають Конституції України. Дійшли такого висновку на основі дослідження численних рішень Конституційного Суду України про визнання певних норм фінансового права такими, що не відповідають Конституції України. Це може свідчити лише про те, що процес удосконалення вітчизняного фінансового законодавства продовжується до даного часу.

Ще однією проблемою, яку нам вдалося виявити в процесі дослідження законодавчої бази, стало те, що при підготовці та прийнятті фінансово-правових актів недостатньо враховуються положення Конституції. Мається на увазі той факт, що дуже часто конституційні принципи і норми оцінюються й тлумачаться не правильно, і відповідно продовжується практика невиконання низки конституційних норм.

Досліджуючи напрацювання вченого П. С. Пацурківського, ми погоджуємося з тим, що сучасне позитивне фінансове право є недостатньо ефективним, адже в ньому відбувається підміна правовідносин владовідносинами, а це, в свою чергу, прямо суперечить Конституції України і, в той же час, знижує нормативний потенці-

ал Основного Закону в сфері регулювання фінансового права. Така проблема вимагає негайної, як зазначає науковець, «справжньої юридичної революції у фінансовому праві, пошуку і знаходження нового фінансового права», яке б відповідало конституційним вимогам, зокрема принципу формальної рівності суб'єктів фінансових правовідносин [1, с. 710].

Українське законодавство характеризується постійними змінами, доповненнями. Хоча це є позитивним явищем у загальному, та все ж така велика кількість змін і доповнень до нормативно-правових актів призводить до їх неузгодженості та суперечливості. Це питання є дуже важливим, адже рівень ефективності фінансового законодавства прямо впливає на наповнення державного і місцевого бюджетів, на фінансування бюджетних програм, на діяльність бюджетних установ, тобто на функціонування як держави загалом, так і її органів та органів місцевого самоврядування. Отож, ці та інші фактори вимагають негайного вдосконалення національного фінансового законодавства відповідно до вимог сьогодення. Маємо на увазі необхідність підвищення ролі систематизації. Адже саме завдяки систематизації фінансового законодавства можуть бути усунені прогалини у нормативно-правовій регламентації, суперечності нормативно-правових актів, що впорядковують різні види фінансових відносин, колізій між нормами інших підгалузей та інститутів фінансового права, так і між нормами інших галузей права [2, с. 4].

Досліджуючи напрацювання таких видатних науковців, як Ю. С. Шемшученко, Д. П. Дорошенко, О. Р. Шевчук, Н. Ф. Ментух, З. В. Філончук дійшли висновку про те, що сучасне фінансове законодавство, незважаючи на ухвалення важливих кодифікаційних актів, знаходиться у досить поганому стані. А постійне зростання кількості нових фінансових законів, як би це не дивно звучало, є негативною якістю для системи фінансового законодавства. Це пов'язано з тим, що обсяг законодавчих актів збільшується, а наявні недоліки не ліквідуються, від чого відповідно

страждає якість фінансового законодавства загалом. Повністю погоджуємося з висловлюваннями видатного науковця і теоретика Ю. С. Шемшученка, який зазначав те, що прийняття нових законів та підзаконних актів в Україні не завжди супроводжується скасуванням застарілих нормативних актів чи внесенням до них відповідних змін і доповнень. Кількість таких актів і норм постійно зростає, а належним упорядкуванням системи законодавства практично ніхто не займається [3, с. 6-7]. Дійсно, двадцяти-дворічний досвід існування України як суверенної держави переконливо свідчить, що швидко і кардинально змінити сукупність правових актів, що регулюють публічну фінансову діяльність відповідно до мінливих економічних умов, сформулювати систему фінансових законодавчих актів, а тим більше виробити дієві механізми їх реалізації – це вкрай важливе і складне завдання.

Заради справедливості треба зауважити, що думка стосовно прийняття єдиного законодавчого акта, який би упорядкував увесь комплекс відносин, що виникають та розвиваються у процесі фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування, є далеко не новою. Вона неодноразово висловлювалася в наукових колах. На наше переконання, у такому законопроекті необхідно дати визначення великому колу фінансово-правових категорій, а саме:

- публічні фінанси,
- фінансова діяльність держави,
- джерела фінансового права,
- фінансовий контроль тощо.

Основна ідея такого проекту має полягати у створенні нормативної правової основи для здійснення в Україні фінансової діяльності держави і органів місцевого самоврядування. Метою законопроекту має стати створення механізмів для оперативного прийняття нормативно-правових актів, що регулюють публічну фінансову діяльність; усунення невизначеності та суперечливості правового регулювання процесів мобілізації, розподілу та використання коштів публічних фондів і вдосконалення правових норм у цій царині у

зв'язку з проведенням економічних, політичних, правових реформ, зокрема адміністративної реформи, реформи податкової системи, бюджетного процесу, фінансового контролю тощо. Такий закон стане базовим актом, що буде визначати чітку нормативну основу для правового регулювання публічної фінансової діяльності в Україні.

Практика прийняття судових рішень у сфері надання фінансових послуг є непослідовною, оскільки існують факти винесення судами діаметрально протилежних рішень за аналогічними позовами [4, с. 59]. Крім того, варто зазначити, що 39% населення України не мають банківських рахунків, через що не можуть скористатися навіть базовими фінансовими послугами [5, с. 113].

Фінансове право, як ніяка інша галузь права, мобільне. За один рік змінилася і оновилася редакція Бюджетного кодексу України. Прийнято Податковий кодекс України. Після ухвалення цих «могутніх» законодавчих актів майже кожного тижня в них вносяться зміни і доповнення. Тому проблема джерел фінансового права не вичерпується.

Кожний юрист знає, що приписи, вміщені в Конституції держави, є нормами прямої дії, вони безпосередньо і регулюють публічні фінансові відносини. А ст. 74 Конституції України не допускає вирішення на референдумі питань щодо податків, бюджету та амністій. Це свідчить про особливу важливість фінансових питань для держави. Крім того, ч. 2 ст. 92 Конституції визначено, що всі види фінансової діяльності встановлюються винятково Законом [6, с. 306-308]. Як підтверджують зарубіжні дослідження, навіть в економічно розвинених країнах більшість населення має низький рівень фінансової обізнаності та часто завищує оцінку власних знань та навичок щодо продуктів/послуг споживчого кредитування. Переважно споживачі у світі недостатньо підготовлені для того, щоб керувати власними фінансами та боргами [7, с. 19]. Хаотичність споживчої поведінки насамперед заснована на власній неობізнаності, залежності від радянських стереотипів та надлишку неякісної рекламної

інформації. З іншого боку, характерними є низька якість фінансових послуг і продуктів, відсутність дієвої бази захисту споживачів фінансових послуг та продуктів, особливо це стосується кредитних послуг.

Банківська система доволі успішно користується низьким рівнем обізнаності пересічного споживача, що дає зелене світло на встановлення необґрунтовано високої вартості кредитних продуктів [8, с. 125]. Ситуація, яка склалася в нашій державі, переконливо свідчить про низький рівень фінансової обізнаності та грамотності громадян, які змушені самостійно здобувати знання щодо фінансових установ та послуг, що ними надаються. Саме тому варто дослідити наявні проблеми ефективності фінансової діяльності держави в умовах фінансово-економічної кризи і визначити можливі шляхи їх вирішення.

Подолання руйнівних процесів в економіці, в тому числі в грошовій і фінансово-кредитній сферах, вимагає якщо не посилення, то, в крайньому разі, впорядкування державного регулювання розвитку економіки. Тільки раціональне поєднання державного регулювання основних народногосподарських пропорцій (макрорівень) з широкою самостійністю, ініціативою й матеріальною зацікавленістю підприємств і підприємців (мікрорівень) здатне запобігти подальшому розвалу економіки. Світовий досвід свідчить про те, що співвідношення державного регулювання та ринкового саморегулювання визначається станом економіки: при значному падінні виробництва, загостренні інфляції, зростанні безробіття посилюється роль держави; при поліпшенні соціально-економічної ситуації державний вплив послаблюється і вступають у силу ринкові регулятори.

Слід мати на увазі, що гроші замикають всю систему економічних відносин, здорова національна валюта – похідне від здорової економіки. Тому заходам щодо вдосконалення грошового обігу повинні передувати (або проводитися паралельно) заходи з оздоровлення економіки загалом [9, с.1].

Оскільки гроші – загальний еквівалент вартості товарів, робіт і послуг, необхідно

підтримувати відповідність їх кількості обсягу та вартості натурально-речових мас. Величина пропозиції грошей повинна включати грошові агрегати з різним ступенем ліквідності, до яких належать:

- готівкові гроші,
- вклади в ощадні та комерційні банки (при чековому обігу або використанні кредитних карток),
- ощадні депозитні рахунки,
- строкові вклади,
- короткострокові державні цінні папери,
- депозитні сертифікати, інші активи.

Для підтримки стабільності національної грошової одиниці при зовнішніх розрахунках і на світовому ринку необхідне постійне і суттєве поповнення золотовалютних резервів та валютних товарів. Підтримка рівноваги між товарним забезпеченням і грошовою масою в обігу можлива також шляхом реалізації частини національного багатства (включаючи земельні ділянки на певних умовах, нерухомості, іншого державного майна), яке, включившись у товарний обіг, нейтралізує надлишкову частину грошей і призупиняє інфляційний процес.

Фінансова діяльність держави має своїм об'єктом гроші різних видів власності, і воно, здійснюючи таку діяльність, діє не тільки як власник, а й як пануючий стосовно чужої власності суб'єкт у силу належних йому прерогатив публічної влади. Однак, у кінцевому рахунку, фінансова діяльність держави завжди пов'язана з державною власністю. При здійсненні фінансової діяльності дії держави як власника повинні бути підпорядковані його ролі в суспільстві як політичного суб'єкта. Превалювання в процесі здійснення фінансової діяльності інтересів держави-власника над інтересами держави як суб'єкта політичної системи (а вони, зауважимо повинні збігатися з інтересами суспільства) при одночасному використанні тих владних повноважень, щодо яких держава має саме як суб'єкт політичної системи відношення, досить небезпечна. Скажімо, підвищення рівня оподаткування для отримання додаткового доходу з метою

встановлення невідповідано високих розмірів посадових окладів державних службовців, будівництва розкішних будівель державних установ, зведення престижних державних резиденцій може негативно позначитися і на економіці країни, і спричинити відчуження держави від суспільства.

Висновки

На підставі вищевикладеного хочемо зазначити, що головною метою фінансової діяльності має бути створення сприятливих умов для нормального функціонування соціально-економічних структур суспільства і підвищення добробуту суспільства. Фінансова діяльність не повинна виступати в якості різновиду підприємницької діяльності. Комерціалізація фінансової діяльності небезпечна через можливість спотворення суті й призначення держави і загрожує обернутися вельми негативними економічними наслідками. Принцип правової держави відкидає комерціалізацію державного управління та обмежує витрати, пов'язані з наданням послуг державою у відповідь на платоспроможний попит.

Отож, у процесі дослідження цієї тематики було виявлено низку проблем, які

виникають у процесі здійснення фінансової діяльності в Україні. Зокрема: не всі фінансово-правові норми відповідають Конституції України; існує термінова необхідність прийняття єдиного законодавчого акта, який регулюватиме відносини такого роду; сучасне позитивне фінансове право є малоефективним; низький рівень фінансової обізнаності та грамотності громадян; необхідність систематизації національного фінансового законодавства; упорядкування системи законодавства, потреба виробити дієві механізми його реалізації, а також непослідовність практики прийняття судових рішень у сфері надання фінансових послуг.

Розглянуті проблеми фінансової діяльності та шляхи їх можливого вирішення необхідно пов'язувати з ретельним законодавчим опрацюванням усього комплексу проблем, а також з інтеграцією в єдиний фінансово-правовий механізм соціально-економічних перетворень. Необхідно забезпечити випереджальний розвиток правової бази фінансових реформ, яка повинна будуватися на основі ретельно опрацьованих заходів економічної і фінансової політики з урахуванням вимог об'єктивних законів розвитку суспільства.

Література

1. Окрема думка судді // Офіційний вісник України. – 2003. – № 16. – С. 710.
2. Дорошенко Д. П. Систематизація фінансового законодавства України як засіб упорядкування фінансових норм / Д. Дорошенко // Фінансове право. – № 4 (26). – 2013. – С. 4-7
3. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади подолання колізій у законодавстві України / Ю. С. Шемшученко // Колізії у законодавстві України : проблеми теорії і практики. – К. : Генеза, 1996. – С. 6–7.
4. Бельский К. С. Наука финансового права / К. Бельский // Финансовое право: учебник / Под ред. С. В. Запольского. – М. : Ексмо, 2006. – С. 71-73.
5. Філончук З. В. Проблеми впровадження фінансової грамотності в сучасній школі / З. В. Філончук // Таврійський вісник освіти. – 2015. – № 2 (50). – Частина II. – С. 112-117.
6. Закон України «Про Національний банк України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
7. Куриш Н., Куриш Д. Формування фінансової грамотності учнів – інвестиції у майбутнє економіки України / Н. Куриш, Д. Куриш // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Збірник наукових праць. – Випуск 2 (17). Серія «Педагогіка». – 2016. – С. 19-22.
8. Кучерова Г. Ю. Шляхи розвитку фінансової культури населення / Г. Ю. Кучерова // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент. – 2013. – № 2. – С. 125-131.
9. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности : [монография] / Н. В. Витрук. – М., 2008. – 324 с.

УДК 349.6:65.012.2

О.В. Барабаш
доцент, кандидат біологічних наук,
Національний транспортний університет

Д.В. Корнієнко
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Національний транспортний університет

М.В. Антонюк
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Національний транспортний університет

Розробка системи екологічного менеджменту для підприємств промислового комплексу як механізм сталого розвитку регіону

У статті розглянуто етапи розробки системи екологічного менеджменту згідно ДСТУ ISO 14001:2015 на прикладі промислового підприємства. Представлено алгоритм впровадження та особливості розробки документації, необхідної підприємству, на стадії планування згідно з циклом Демінга та нормативно-правових вимог України. Проведено попередній екологічний аналіз діяльності підприємства, розкрито функції виробничих підрозділів, описано їх основні процеси та особливості випуску готової продукції. За результатами попереднього аналізу розроблено реєстр екологічних аспектів діяльності та екологічну політику – центральний документ підприємства, в якому відображено загальні наміри і напрям діяльності для екологічної результативності. На основі екологічної політики та ідентифікованих екологічних аспектів запропоновано програму екологічного менеджменту, яка визначає цілі, завдання та необхідні заходи для екологізації організаційних структур менеджменту підприємства й зменшення негативного впливу діяльності, продукції або послуг підприємства на стан навколишнього природного середовища.

Ключові слова: нормативно-правові вимоги; система екологічного менеджменту; екологічний аспект; екологічна політика; екологічна програма; цикл Демінга.

Е.В. Барабаш
доцент, кандидат биологических наук,
Национальный транспортный университет

Д.В. Корниенко
соискатель высшего образования степени «магистр»,
Национальный транспортный университет

М.В. Антонюк
соискатель высшего образования степени «магистр»,
Национальный транспортный университет

Разработка системы экологического менеджмента для предприятий промышленного комплекса как механизм устойчивого развития региона

В статье рассмотрены этапы разработки системы экологического менеджмента согласно ДСТУ ISO 14001: 2015 на примере промышленного предприятия. Представлен алгоритм вне-

дрения и особенности разработки документации, необходимой предприятию, на стадии планирования согласно циклу Деминга и нормативно-правовых требований Украины. Проведен предварительный экологический анализ деятельности предприятия, раскрыты функции производственных подразделений, описаны их основные процессы и особенности выпуска готовой продукции. По результатам предварительного анализа разработан реестр экологических аспектов деятельности и экологическая политика - центральный документ предприятия, в котором отражены общие намерения и направление деятельности для экологической результативности. На основе экологической политики и идентифицированных экологических аспектов предложена программа экологического менеджмента, которая определяет цели, задачи и необходимые меры для экологизации организационных структур менеджмента предприятия, уменьшения негативного влияния деятельности, продукции или услуг предприятия на состояние окружающей природной среды.

Ключевые слова: нормативно-правовые требования; система экологического менеджмента; экологический аспект; экологическая политика; экологическая программа; цикл Деминга.

O. Barabash

*Associate Professor, Candidate of Biological Sciences,
National Transport University*

D. Korniienko

*Master's Degree student,
National Transport University*

M. Antoniuk

*Master's Degree student,
National Transport University*

Formation of environmental management system for the enterprises of the industrial complex as mechanism of regions sustainable development

The article discusses the development stages of the ecological management system in accordance with DSTU ISO 14001: 2015 using the example of an industrial enterprise. The implementation algorithm and features of documentation development necessary for the enterprise at the planning stage according to the Deming cycle are presented and regulatory and legal requirements of Ukraine. The preliminary environmental analysis of the enterprise activity was carried out, the functions of the production units were disclosed, their main processes and features of the output for finished products are described. According to the results of the previous analysis, a register of environmental aspects for the activity and environmental policy was developed – the central document of the enterprise, which reflects the general intentions and direction of activities in the field of environmental performance. Based on environmental policy and identified environmental aspects, an environmental management program, that defines goals, tasks and necessary measures for environmentalizing the organizational structures of enterprise management to reduce the negative impact of the company's activities, products or services on the state of the environment, is proposed.

Keywords: regulatory and legal requirements; system environmental management; environmental aspects; environmental policy; environmental program; technological process of production; Deming cycle.

Постановка проблеми

Упродовж останніх років людство одночасно переживало декілька криз: кліматичну, кризу біорізноманіття, паливну, продовольчу, водну, а останніми роками кризи фінансової системи й економіки, розвиток яких здійснюється за рахунок природних ресурсів навколишнього середовища [10, с. 101].

В Україні природоохоронні відносини регулюються цілою низкою суперечливих один одному законів, а механізми економічного регулювання далеко не завжди підкріплені законодавчо. Прийняті закони на практиці роками не працюють через відсутність одного або декількох підзаконних нормативно-правових актів.

Зважаючи на це, виникла необхідність більш ефективної системи природоохоронних заходів на мікрорівні, оскільки тиск конкурентів диктує необхідність нових підходів до управління вітчизняних підприємств у питанні їх взаємодії з навколишнім середовищем [3, с. 411]. Збереження конкурентоздатного положення підприємств в умовах ринкових відносин засновано на застосуванні в своїй діяльності низки інновацій, серед яких найбільше значення надається вдосконаленню підходів до управління організаційними змінами з метою забезпечення безперервності процесів покращення [5, с. 89; 7, с. 85]. Беззаперечно, що такою нетрадиційною зміною в організаціях виступає не тільки розробка, але й результативне впровадження системи екологічного менеджменту (СЕМ), яка утворює особливу структуру управління та є частиною загального менеджменту й одним із напрямків виробничої діяльності підприємства [1, с. 294].

Основною функцією СЕМ є розпізнання впливу підприємства на стан навколишнього природного середовища і виконання вимог законодавства України, при цьому вона орієнтована не на кількісні параметри і не на технології, а на постійне покращення діяльності підприємства в сфері охорони навколишнього середовища [2, с. 76]. Розробка і впровадження СЕМ – це ефективний інструмент, за допомогою

якого організація може управляти всією сукупністю своїх впливів на навколишнє середовище і має можливість налагодити діяльність у відповідності до нормативно-правових вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Екологічний менеджмент уже тривалий період часу є об'єктом уваги як закордонних, так і вітчизняних науковців. Автори Третьяк О. А. та Румянцева С. Ю. [6] розглядають значення процесу прийняття управлінських природоохоронних рішень для забезпечення еколого-економічної безпеки суспільства згідно з нормативно-правовими вимогами. У праці Бородіна А. І. [3] розглянуто одну з основних проблем розробки і проведення програм екологічного менеджменту на підприємствах з використанням міжнародних стандартів ISO. Безбородова О. Є. [1], Хорошавін А. В. [8] у своїх працях розглядають можливості впровадження СЕМ із застосуванням процесного підходу, який дозволить ефективно впроваджувати вимоги стандартів.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Проте фактично відсутні дослідження, які концентруються на розробці документації СЕМ для реального діючого промислового підприємства, адже ефективна та результативна СЕМ уже на перших етапах зможе продемонструвати суттєвий економічний ефект за рахунок раціонального використання сировини, матеріалів, енергетичних ресурсів, зниження технологічних втрат, підвищення якості продукції, зниження екологічних платежів за забруднення навколишнього середовища.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розробка документації СЕМ на етапі планування згідно з нормативно-правовою базою України та ДСТУ ISO 14001:2015 для підприємства ПАТ «Чернігівське хімволокно».

Виклад основного матеріалу дослідження

Розробка і впровадження СЕМ на про-

мислових підприємствах забезпечити оптимальне співвідношення екологічних й економічних показників з нормативно-правовими вимогами протягом усього життєвого циклу як самого виробництва, так і його продукції. Основною метою екологічного менеджменту для таких підприємств є: мінімізація негативних впливів діяльності підприємства на навколишнє середовище через зниження витрат ресурсів, досягнення високого рівня екологічної безпеки процесів виробництва продукції для забезпечення конкурентних переваг на ринку [11, с. 330]. Документацію СЕМ доцільно розробляти за допомогою процесного підходу на основі методології покращення циклу Демінга або циклу PDCA (Plan-Do-Check-Act) [6, с. 619; 10].

Розглянемо алгоритм упровадження СЕМ на етапі планування для ПАТ «Чернігівське хімволокно» – одного з найбільших підприємств української хімічної індустрії.

Етап 1. Попередній аналіз діяльності підприємства. ПАТ «Чернігівське хімволокно» знаходиться у м. Чернігів за адресою вул. І. Мазепи, 78. Поблизу підприємства розташовані коледжі, стадіон, склади будматеріалів, Чернігівська ТЕЦ та паркові зони з невеликими озерами. На відстані 500 м від підприємства протікає р. Десна з притоками (р. Білоус).

ПАТ «Чернігівське хімволокно» – монополіст на ринку виробництва анідних кордних тканин і єдиний завод, що виробляє капронові кордні тканини в Україні. Як основний виробник просочених кордних тканин, ПАТ «Чернігівське хімволокно» має глибоко інтегровані потужності, які включають у себе процеси полімеризації, формування, кручення, ткання, просочування та термообробки. Підприємство складається з двох виробничих підрозділів – «Капрон» та «Анід» [4].

Готовою продукцією виробництва «Капрон» є кордні поліамідні тканини, поліамідні кручені та текстильні нитки. Сировиною для отримання зазначеної продукції є капролактаму. Матеріал постачають у цистернах в рідкому стані до хімічного цеху. Основна сфера застосування капронових

ниток і тканин – це вироби технічного призначення та шинна промисловість.

Готовою продукцією виробництва «Анід» є анідні волокна та кордні тканини, поліамід-6.6. Сировиною для отримання зазначеної продукції є сіль гексаметилендіамінадипінової кислоти (АГ). Анідні волокна застосовуються в основному для виробництва анідних кордних тканин і ниток технічного призначення для армування пневматичних легкових покришок, великовантажних, великогабаритних, а також високоміцних шин і шин для сільського господарства.

Етап 2. Реєстр екологічних аспектів діяльності підприємства. За результатами попереднього аналізу ідентифікуються екологічні аспекти діяльності підприємства, які впливають на стан навколишнього середовища (табл. 1).

Технологічний процес отримання полікапроанідних ниток для кордних тканин складається з хімічної стадії (підготовка сировини; полімеризація Е-капролактаму; лиття й рубання грануляту; екстракція та сушіння грануляту); прядильної стадії (формування і намотування нитки); крутильно-витяжної стадії (витягування текстильної нитки і нитки для кордової тканини; крутіння текстильної нитки). Всі ці фази виробництва характеризуються виділенням у повітря парів капролактаму, динілу та аерозолів мінеральних масел.

Таким чином, підприємство ПАТ «Чернігівське хімволокно» в результаті своєї діяльності спричинює негативний вплив на здоров'я людини, атмосферне повітря, водні ресурси та ґрунтовий покрив.

Етап 3. Екологічна політика підприємства. На основі ідентифікованих екологічних аспектів необхідно розробити екологічну політику, яка б відповідала соціальній, екологічній та економічній складовим розвитку держави. Тому головним напрямком екологічної політики ПАТ «Чернігівське хімволокно» є дотримання норм, стандартів, законодавства у сфері охорони праці; зниження негативного впливу на навколишнє середовище (атмосферне повітря, водні ресурси, ґрунти); раціональне використання природних ресурсів на всіх

Таблиця 1

Екологічні аспекти діяльності підприємства

Діяльність	Екологічний аспект	Вплив на навколишнє середовище
Дільниця регенерації капролактаму	Використання капролактаму при виробництві поліамідної нитки	Забруднення атмосфери, стічних та поверхневих вод, ґрунтів; шкідливий вплив на людину (ураження шкіри, респіраторні хвороби)
	Шламові та кубові відходи капролактаму	Утворення небезпечних відходів; забруднення атмосфери, стічних та поверхневих вод, ґрунтів; шкідливий вплив на людину, забруднення
	Утворення парів капролактаму і динілу	Забруднення атмосфери; шкідливий вплив на людину
	Апарати хімічної полімеризації	Вібрація, шкідливий вплив на людину, шумове забруднення
Хіміко-прядильний цех	Використання солі «АГ» при виробництві нитки «АНІД»	Забруднення атмосфери, стічних та поверхневих вод, ґрунтів; шкідливий вплив на людину
	Виділення оксиду азоту та аміаку	Забруднення атмосфери, шкідливий вплив на людину
	Утворення пари гексаметилдіаміну	Забруднення атмосфери, шкідливий вплив на людину
	Утворення аерозолів мінеральних масел	Забруднення атмосфери, шкідливий вплив на людину

етапах виробничого процесу; застосування маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій; заохочення ініціатив, направлених на покращення екологічного іміджу підприємства (табл. 2).

Етап 4. Програма СЕМ. Наміри щодо зниження негативного впливу на навко-

лишнє середовище, які висвітлені в екологічній політиці підприємства повинні бути реалізовані за допомогою програми СЕМ.

Отже, реалізація екологічної програми підприємства дозволить знизити витрати за рахунок зменшення споживання енергії, води, сировини і матеріалів; забезпечити

Таблиця 2

Програма СЕМ для ПАТ «Чернігівське хімволокно»

Екологічна політика	Цілі	Задачі
Зменшити викиди від використання капролактаму	Удосконалення процесу регенерації капролактаму	Задача 1. Застосування нових методів регенерації капролактаму Задача 2. Проведення реконструкції цеху регенерації капролактаму
Зменшити наслідки виробництва анідних волокон	Модернізація процесів виробництва анідних волокон	Задача 1. Переоснащення виробництва «Анід» Задача 2. Зменшення використання солі АГ
Працювати у напрямку впровадження новітніх технологій у системі очищення стічних вод	Забезпечити впровадження замкнутого циклу використання води	Задача 1. Розробка системи замкнутого водопостачання Задача 2. Забезпечення постачання вторинної регенованої води після очищення на розподільний трубопровід

дотримання вимог законодавства в частині зниження несприятливого впливу на навколишнє середовище; підвищити конкурентоздатність виробництв і продукції; посилити довіру споживачів до продукції та покращити рівень соціальної відповідальності.

Висновки

Розробка і впровадження основних документів СЕМ згідно із законодавством України та ДСТУ ISO 14001:2015 для ПАТ «Чернігівське хімволокно» дозволить

сформувати комплексний і системний підхід до забезпечення високого рівня екологічної безпеки процесів виробництва продукції, а також провести оцінку і мінімізацію негативних впливів діяльності підприємства на навколишнє середовище. У разі досягнення екологічної ефективності та результативності СЕМ на ПАТ «Чернігівське хімволокно» відбудуться зміни не тільки всередині підприємства, але й покращиться його економічна ефективність, конкурентоздатність та продуктивність праці за рахунок екологізації виробництва.

Література

1. Безбородова О. Е. Идентификация и оценка экологических аспектов деятельности предприятия / О. Безбородова // Молодежь. Наука. Инновации. – 2011. – С. 293–295.
2. Божко Л. М. Комбинированные научные подходы к управлению изменениями / Л. Божко // Вестник Омского университета. Серия: Экономика. – 2015. – № 2. – С. 77–83.
3. Бородин А. И. Особенности формирования экологически приемлемого управления предприятием / А. Бородин // Вестник Казанского технологического университета. – 2003. – № 2. – С. 411–416.
4. ОАО «Черниговское химволокно». – Чернігів, 2012 URL: <http://www.him.com.ua/chromdelux.ho.ua/index.php> (дата звернення: 01.03.2018).
5. Смольянова Е. Л. Совершенствование процесса управления организационными изменениями на предприятии / Е. Смольянова // Организатор производства. – 2012. – 1 (52). – С. 84–92.
6. Третьяк О. А., Румянцева С. Ю. Комплексный подход к экологическому менеджменту / О. Третьяк, С. Румянцева // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия: Менеджмент. – 2004. – № 4. – С. 192–204.
7. Трочиковски Т. Управление инновационными процессами как условие развития экономики, основанной на знаниях / Т. Трочиковски // Организатор производства. – 2012. – №4 (55). – С. 84 – 92.
8. Хорошавин А. В. Анализ проблем результативного внедрения систем экологического менеджмента. Применение процессного подхода в экологическом менеджменте / А. Хорошавин // Научный журнал НИУ ИТМО. – 2014. – № 3. – С. 614–624.
9. ISO 14001 certifications reach new high, <http://www.environmentalisonline.com /article /2012-12-12/iso-14001-certifications-reach-new-high>
10. Firuz D. Economic instruments of environmental management. *Proceedings of the International Academy of Ecology and Environmental Sciences*. 2011. 1 (2). P. 97–111.
11. Gwen Ch., Fetsko M., Hendrickson Ch. Environmental Management Systems and ISO 14001. Certification for Construction Firms. *Journal of construction engineering and management*. 2004. P. 330–336.

УДК 349.41

А.М. Коваль
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

О.О. Плахтій
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Реформування у сфері земельних правовідносин

У статті авторами досліджений розвиток земельних правовідносин, проаналізована стратегія ринкової трансформації земельних правовідносин шляхом здійснення земельних реформ, а також сформульовано висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення земельного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: земельні відносини, земельні правовідносини, земельна реформа, земельна частка (пай), ринок землі.

А.Н. Коваль
кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

О.О. Плахтий
соискатель высшего образования степени «магистр»,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Реформирование в сфере земельных правоотношений

В статье авторами исследовано развитие земельных правоотношений, проанализирована стратегия рыночной трансформации земельных правоотношений путем осуществления земельных реформ, а также сформулированы выводы и предложения, направленные на совершенствование земельного законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: земельные отношения, земельные правоотношения, земельная реформа, земельная доля (пай), рынок земли.

A. Koval
PhD in Law,
Docent of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University

O. Plahitii
Graduate Student,
“KROK” University

Reforms in the Field of Land Legal Relations

In the article the author investigated the development of land legal relations, analyzed the strategy

of market transformation of land legal relations through the implementation of land reforms, and also to formulation of the conclusions and suggestions, sent to perfection of land legislation in this sphere.

Keywords: *land relations, land legal relationships, land reform, land stake (share), market of earth.*

Постановка проблеми

Земельні відносини, як і весь економічний лад суспільства, історично розвиваються й змінюються разом зі зміною продуктивних сил і виробничих відносин. Кожному суспільному способу виробництва відповідає своя форма земельної власності. В історичній ретроспективі на всіх етапах розвитку суспільства земельні відносини розвиваються під безпосереднім впливом економічного закону відповідності характеру виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил.

Під впливом об'єктивних економічних законів послідовний розвиток суспільства призводить до зміни і перебудови земельних відносин. Змінюються земельні відносини не стихійно, а згідно з історичними особливостями суспільного розвитку кожної країни, і не ізольовано, а разом з усією системою виробничих відносин суспільства, в процесі загального економічного розвитку, складовим елементом якого вони є. Прискорює або уповільнює об'єктивно назріваючі процеси розвитку земельних відносин земельна політика панівного класу, державної влади. Законодавчі акти, що нею приймаються, надаючи правових норм земельним відносинам, безпосередньо відображають ті класові інтереси, на захист яких покликаний закон і державна влада в кожну конкретну історичну епоху. Отже, етапи розвитку земельних відносин в основному пов'язані зі змінами економічних відносин, відносин власності на землю та розвитку продуктивних сил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сутність, природу та розвиток земельних відносин як фундаменту формування конкурентного середовища в нових ринкових умовах вже достатньо визначено в працях відомих учених: Гега П.Т., Дорош Й., Овсієнко А.М., Ревенко М.М., Федоров М.М., Хвеси́ка М.А., Шарий Г.І. та ін. [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми полягають в обґрунтуванні теоретичних засад трансформації земельних відносин та створенні повноцінного ринку землі відповідно до вимог часу та міжнародних тенденцій.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до ст.13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. Від його імені права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [1].

За час проведення земельної реформи, яка триває в Україні з 1990 р., відбулася демонополізація державної форми власності на землю. Об'єктом реформування стали землі майже 12 тисяч господарств, а 6,91 мільйонів селян набули право на земельну частку (пай). До завершення наближається процес видачі державних актів щодо права власності на землю власникам сертифікатів з правом на земельну частку (пай). У той же час, суцільна парцеляція сільськогосподарських земель та їх розподіл серед колишніх працівників колективних сільськогосподарських підприємств не змогли стати основою для сталого соціально-економічного розвитку аграрної сфери і розвитку індивідуальних (сімейних) форм ведення сільського господарства.

Стратегія ринкової трансформації земельних відносин в Україні має передбачати створення більш ефективних форм землегосподарювання і, насамперед, сільгоспвиробництва. Трудність ви-

рішення цього завдання і в майбутньому буде визначатися низкою обставин, дією об'єктивних і суб'єктивних чинників, які визначають спрямованість і динаміку сучасних змін стратегічних імперативів раціоналізації землекористування. Зокрема, це стосується статусу землі та земельних відносин. Земельні відносини охоплюють усі виміри природно-господарської системи та є складовою виробничих відносин суспільства. Унормування земельних відносин через еколого-економічні імперативи здійснюється у результаті взаємодії трьох вимірів природно-господарського простору: екологічного, соціального та економічного.

Зазначені простори мають власні складні закономірності і тенденції розвитку, кожна з них формує власні цінності та критерії розвитку земельних відносин. Забезпечення сталості землекористування може бути досягнуто шляхом гармонізації цілісної системи еколого-економічних імперативів, що узгоджуються з функціонуванням зазначених просторів [3, с. 31].

Можна сформулювати такі проблеми земельних відносин: незавершеність економічних та правових відносин власності; відсутність необхідного нормативно-правового забезпечення для формування ринкових земельних відносин; недосконалість існуючого земельного законодавства; мораторій на купівлю/продаж сільськогосподарських угідь; парцеляція сільськогосподарських угідь унаслідок паювання; політизація державного управління земельними ресурсами; корупція в земельних відносинах; стрімкий розвиток тіньового ринку земель; загострення ризику капіталовкладень у землю через нестабільність державної земельної політики; невикористання економічних стимулів і санкцій як економічних важелів управління землекористуванням; повна економічна залежність селян-орендодавців від власників сучасних агроструктур; висока сільськогосподарська освоєність території (частка земель у природному стані становить близько 8% від загальної площі країни); низька ефективність використання земель, надмірна розораність угідь; не вико-

нання робіт із захисту ґрунтів і відсутність комплексних заходів з охорони земель; правова невизначеність регулювання землекористування; ігнорування системного моніторингу соціально-економічних, екологічних, демографічних результатів реформування земельних відносин і землекористування [4, с.98].

Унікальний земельно-ресурсний потенціал України обумовлює її особливе місце серед інших європейських країн. Держава повинна проводити ефективну та збалансовану політику щодо регулювання ринкових земельних відносин, забезпечувати ефективний перерозподіл земель як основного національного багатства, забезпечувати їх раціональне використання і охорону. Найбільш негативно недоліки земельної політики, поспішності та невиваженості земельної реформи позначилися на українському селі та вітчизняному аграрному секторі. Проблеми, що виникли тут унаслідок поспішної, не підготовленої відповідним чином земельної реформи, потребують окремої розмови. Одним із найважливіших питань подальшої реалізації земельної реформи на сьогодні є впровадження в Україні ринку землі. Оцінюючи всі «за» і «проти» стосовно нього і беручи до уваги досвід вирішення цього питання в інших країнах, як більше, так і менше розвинених, можна зробити висновок про доцільність упровадження такого ринку. Такий крок є логічним продовженням земельної реформи, без якого не можна говорити хоча б про якийсь конкретний рівень її завершеності. Якщо вже Україна задекларувала свою прихильність ринковій економіці, то в ній, відповідно, повинні діяти і принципи такої економіки. Зрештою, земельний ринок існує у всіх розвинутих країнах. Інша справа, що ступінь його реалізації в кожних конкретних умовах залежить від міри врахування цих умов.

Аналіз проходження земельної реформи в Україні нашою думкою на думку про те, що в основу зміни земельних відносин було покладено більше політичні, ніж економічні принципи. Не було розроблено продуманої концепції довгострокової стратегії перетворень, не існувало прогно-

зів розвитку форм землекористування на перспективу, як, зрештою, не було розроблено хоча б якоїсь реальної концепції розвитку аграрної економіки загалом та програми її реалізації, яка мала б державний характер і була підкріплена конкретними розрахунками з визначенням конкретних осіб, відповідальних за її реалізацію, як це прийнято в цивілізованих країнах світу. Земельні перетворення, реорганізацію сільськогосподарських підприємств, розподіл і перерозподіл землі довгий час здійснювали без необхідних обґрунтувань і розрахунків. Окрім того, процес здійснення земельної та й усієї аграрної реформи не забезпечено необхідними фінансовими ресурсами. Приватизація як така не замінила необхідних матеріальних і фінансових ресурсів. Держава втратила функції прогнозування та регулювання земельних відносин, організації раціонального використання земельних ресурсів, що спричинило нехтування принципами землеустрою загалом [4, с.90].

Держава безпідставно відмовилася від цілеспрямованого регулювання ринкових відносин у потрібних для самого ринку напрямках, а саме: від економічної підтримки найважливішої в Україні галузі економіки – агропромислового комплексу. Як наслідок, замість того, щоб поліпшити державне управління в галузі, реформа тут обернулася новими проблемами та можливостями для розвитку бюрократії і корупції. А криза й дестабілізація сільськогосподарства як невід’ємної складової єдиного народногосподарського комплексу негативно позначаються на всіх галузях економіки [5, с. 60].

Оскільки суспільство України зміщується в площину ринково орієнтованих господарських відносин, то стає очевидною можливість побудови системи управління на засадах капіталізації землі як основи національного багатства країни. У цьому контексті проблема розвитку відповідних земельних відносин, оптимізації використання й відтворення земельних ресурсів стає вкрай актуальною. Разом з тим, аналіз існуючої в Україні системи земельної політики показує, що вона не відпові-

дає сучасним реаліям створення системи економічного регулювання земельних відносин та управління земельними ресурсами [7, с.25].

Вільний земельний ринок не функціонує в жодній країні, оскільки в більшості існує мораторій на продаж землі іноземцям [6, с.74]. Частина існуючих високоефективних моделей землекористування і землеустрою економічно розвинених зарубіжних держав та їх союзів була побудована з урахуванням досвіду управління земельними ресурсами, набутого в радянські часи, щодо планування й організації території, раціонального використання та охорони земель на великих територіях, що враховувало і поєднувало державні, колективні й особисті інтереси в цій сфері. Досвід і практика зарубіжних країн в галузі управління земельними ресурсами мають бути використані при вдосконаленні управління земельними ресурсами в Україні у найкоротший термін [8, с.165].

Певною мірою, у вирішенні складних завдань щодо реформування земельних відносин може слугувати досвід зарубіжних країн. Насамперед, це обмеження у землекористуванні, жорсткі вимоги до покупців чи орендарів землі, присутність на ринку державного агента з функціями застосування антидемпінгових та антиспекулятивних механізмів при купівлі-продажу тощо. Всі ці заходи зумовлені, зокрема, наслідками світової практики необмеженого землекористування, такими як перехід на моновиробництво, порушення сівозмін, руйнування агроландшафтів, орієнтація на потреби світового, а не національного чи місцевих ринків.

Західне законодавство негативно ставиться до придбання земель юридичними особами. Землі можуть купувати лише фізичні особи, причому вони підпадають під певні, досить жорсткі обмеження. Особливо це розповсюджено в Європі. Ці вимоги стосуються: спеціальної сільськогосподарської освіти, досвіду роботи, проживання в сільській місцевості, володіння відповідним капіталом для ведення сільського господарства. Весь сенс цього законодавства в тому, що земля повинна знаходитися в

руках ефективного земельного власника, як правило, в межах сімейної ферми. Питання ж про сам характер землеволодіння та землекористування, особливо шляхів концентрації землекористування, знаходиться в річищі національних традицій та господарської доцільності. В переважній більшості держав немає протиставлення власності на землю та оренди. Причому, і в іншому вигляді землекористування можливе ведення ефективного сільського господарства і немає ніяких ідеологічних, юридичних або економічних обмежень чи переваг у вигляді землекористування. У кожній країні це питання національних умов і господарської доцільності [2, с.96].

Як показує світовий досвід, від стану земельно-майнових відносин багато в чому залежить рівень і стабільність соціально-економічного розвитку країн незалежно від їх суспільно-політичного устрою. Формування ефективного земельно-майнового ринку сприяє залученню інвестицій у сферу національної економіки. Головна мета державного управління земельно-майновими відносинами – організувати відтворення майнової власності, використовувати її дбайливо, перетворювати згідно з вимогами та умовами чергового етапу розвитку ринкової економіки, дотримуючись діючої системи управління. Однак нагальною проблемою залишається активізація процесу формування ринку земель відповідно до сучасних ринкових викликів.

Досвід країн Європейського Союзу свідчить, що приватна власність на землю в плані захисту навколишнього природного середовища має суттєві переваги, оскільки приватна власність означає довготривалість її використання, адже власник має надійні перспективні плани використання землі на десятки років. Світовий досвід засвідчує поступове звуження сфери ринкових відносин. Земельні ресурси обмежені, тому всякі реформування є наслідком перерозподілу земель і доходів від їх використання. Враховуючи світовий досвід, в Україні бажано було б запровадити охоронні заходи та правову відповідальність щодо використання землі приватни-

ми власниками. Перерозподіл земельних ресурсів між власниками і землекористувачами в Україні, з урахуванням світового досвіду, супроводжується принциповими змінами в системі ціноутворення на засоби виробництва, сільськогосподарську продукцію, формування фінансово-кредитної та податкової політики, вдосконаленням зовнішньоекономічної діяльності на світовому ринку [8, с.166].

Як показує досвід, більшість західних країн здійснюють жорсткий контроль над ринком землі. У той же час є країни з більш ліберальним режимом ринку землі – мається на увазі торгівля та оренда землі, хоча й там існують обмеження щодо виведення сільськогосподарських земель з обороту, оподаткування, права спадкування тощо. Однак, основне завдання законодавства більшості країн полягає у забезпеченні цільового призначення та використання земельних ресурсів, що суттєво унеможлиблює поширення правопорушень та зменшує корупційні ризики у цій сфері діяльності [2, с.99].

Висновки

Завершення земельної реформи і зміцнення державних національних позицій є досі актуальним та необхідним, що буде сприяти прийняттю і реалізації низки загальнодержавних та регіональних програм щодо зонування території країни, а також призведе до фізичного просторового розвитку окремих територій з їх обов'язковим землеустроєм, адміністративно-територіальної реформи з планами реконструкції системи розселення і поселенської мережі, збільшенню площ населених пунктів і приміських зон, загальнодержавній переоцінці земель, постановки їх на облік, зміни принципів і системи земельних ресурсів, їх розподілу і використання.

Для вдосконалення правового регулювання у сфері земельних правовідносин необхідне посилення державного контролю, запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, підвищення рівня правової освіти й культури населення.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Гега П. Т. Використання зарубіжного досвіду реформування земельних відносин як захід протидії корупції / П. Т. Гега, В. А. Пустовіт // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – Вип. 1. – С. 93-100.
3. Дорош Й. Еколого-економічні імперативи реформування земельних відносин в умовах ринку / Й. Дорош, О. Дорош // Землевпорядний вісник. – 2012. – № 3. – С. 30-33.
4. Овсієнко А. М. Реформування земельних відносин в Україні / А. М. Овсієнко // Економічний вісник університету. – 2015. – Вип. 24(1). – С. 87-92.
5. Ревенко М. М. Аграрні відносини в Україні: проблеми і їх вирішення / М. Ревенко // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 58-64.
6. Федоров М. М. Особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні / М. М. Федоров. – Економіка АПК. Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2007. – № 5. – С. 73–79.
7. Хвесик М. А. Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М. А. Хвесик // Економіка АПК. – 2009. – №3. – С.24-30.
8. Шарий Г. І. Закордонний досвід управління та реформування земельних відносин / Г. І. Шарий // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6. – С. 165-166.

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

UDC 355.40

*V. Horielova
PhD in Law,
Docent of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

Detective Secret Service in Informative Space: Morally Legal Limits

The article is devoted the analysis of limits moral and legal during realization of informative secret service by private detectives at the opened sources

Keywords: *informative secret service, detective activity, ethics, morality.*

*В.Ю. Горелова
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Детективна розвідка в інформаційному просторі: морально-правові межі

Стаття присвячена аналізу меж морального та правового під час здійснення інформаційної розвідки приватними детективами у відкритих джерелах.

Ключові слова: *інформаційна розвідка, детективна діяльність, етичність, моральність.*

*В.Ю. Горелова
кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Детективная разведка в информационном пространстве: морально-правовые границы

В статье проводится анализ границ морали и права при проведении информационной разведки частными детективами в открытых источниках.

Ключевые слова: информационная разведка, детективная деятельность, этичность, моральность.

Challenge problem

During the last decade Ukraine insistingly steps in the side of the European concord, what puts accents on the necessity of not only re-erecting of informative society but also providing of safety, for informative space, that simply must influence on the process of perfection of domestic legislation in this question. At the same time, realities of the today's social and economic state did main in life financial necessities, forgetting about mental and ethical values. It leads to that in practice detectives not always adhere to balance of categories a «law» is a «moral».

Certainly, such state of affairs no doubt, is the temporal phenomenon, in fact requirement in relation to the increase of morality in our society, it is a derivative from ratified Constitution of Ukraine of principles of humanizing of public and state life, proclamation of person by a higher value and advancement on the first plan guard of its rights, freedoms and interests.

The purpose of the article there is consideration of issues of the day of combination of right, moral and information technologies, in work of private detective.

A review of recent studies and papers

To research of secret service in informative space it is for today spared considerably attention, in the USA and countries of Europe. A receipt of information from the «opened sources» is also the leading subject of the domestic modern «world of commerce». Legal positions of secret service in informative space were probed in labours I.V.Aristovoy, V.M. Bogush, O.K. Yudina and other research workers.

Remaining challenges

In default of separate legislative act, what would regulate detective activity and determined moral ethical maintenance of informative secret service, there is a question of legality of access to the separate types of information and moral and ethical side at its use.

Draw the objectives of research

In the article the analysis of the existing state of construction to date is conducted a “moral – right” in activity of a private detective in cases of carrying out information intelligence in open sources.

Discussion

One of key problem moments in informative space is a category of «formative secret service». From position of information theory – information is a measure of removal of vagueness of knowledge for the recipient of report about the state of object or about some event [1, p. 97]. In opinion of research workers-biophysicists information – this is the memorizing choice of one variant from a few possible and equal in rights» [2, p. 20]. It is possible to say from here, that information is raw material a cost of which will be depend from that, as far as its receipt necessity to the person «in an initial variant» or as far as it will be instrumental in achievement of certain goal.

In the USA and countries of Europe informative secret service – it in majority cases «competition secret service», that also has the names «business secret service», secret «business-service», «commercial secret service». Such secret service is fully legal, and its difference from industrial espionage is that its methods are inalienable from the vital functions of human, and it is conducted within the framework of operating legal norms and gets results due to analytical treatment of enormous amount of various opened (including nowhere published but justly got from their transmitters) informative materials.

By the way, in the USA operates successfully Open source intelligence (OSINT) – secret service is on the basis of analysis of the opened information generators – one of forms of process of organization and management the capture of reconnaissance data (Intelligence Collection Management), that includes their search and selection from public popular sources, getting and analysis of information,

forming reconnaissance a document for acceptance of the proper decision.

In the sphere of OSINT getting and analysis of official records, projects of regulations, watching of new scientific developments, bases given, commercial and state sites, network diaries, is included and others like that [3].

In opinion of domestic research workers, a concept secret «services» in wide maintenance appears extraordinarily capacious, includes in fact in itself the variety of activity in relation to secret, so in relation to the opened receipt of different information, and also to application for this of the most various facilities and methods. Moreover, a concept secret «service» to a certain extent removes centuries-old experience of fight for information [4, p. 12].

In Ukraine, in practice, all methods of collection of information are erected by a detective only to three legal methods: supervision (after outward things), with questioning (more precisely, conversations with people) and to collection of standards. A detective does not use the illegal, illegal or unethical methods of getting of information. However, circle moral and ethics at application of methods of conduct of such informative secret service remains very washed out. Yes, analysis of the conducted questionnaire of former workers of law enforcement authorities (21 person), workers of detective agencies (11 persons) and persons which study on the faculty (future detectives 26 persons) of law grounds to assert, that almost 96% the all polled is considered not ethics, however possible to apply a lie, when such lie does not conflict with a law, or when possibility is at collection of competition information to set up for other person or organization.

The primary purpose of informative secret service is a capture of different data from various sources. In this case, a preliminary context analysis of data is carried out, their structure, checking for authenticity, plenitude, and make the analysis of «age of information». Particular attention in the work of the detective should be given to the detection of misinformation. Yes, 52% from a number the polled persons was not able to answer wheth-

er «will a question be acknowledged amoral intentionally to mislead an interlocutor at a talk with him, and 10 % confessed, that got false testimonies not consciously were the culprits of distribution of misinformation.

Also, detective work is often the case when the detectives themselves recognize their behavior as unethical: cases in which a third person proposes to buy the information she needs, (legally very close to “bribery”), or when «by» chance a dictaphone of detective is included without warning about it person which is record, or other methods of installing eavesdropping devices that are cleverly “squeezed” within the scope of “randomness”.

Clearly, that a state secret or state secrets is the basic category of information, forbidden for informative detective intelligence. At the same time there is unsecret information, the disclosure of which may harm the state. In this case, it will be ethical for the owner to return confidential and private information to the owner, received accidentally or unintentionally and, accordingly, does not disclose it.

To the second category of other information, which is protected, include personal data and personal life of a person, information which touch the secret of investigation and legal proceeding, official secret, professional secret, commercial and bank secrets, information, about essence of invention, useful model, or industrial a standard to the official publication of information about them.

Collecting information about a business corporation a detective can not know whether it is protected by the mode of commercial secret (depends on the level of organization of informative safety of such structure), or not. And in the absence of the appropriate legal regulation, it may be compelled to prove the legality of the collection of information in court. Also, information about a natural person (personal data) is protected by law, but when the person gives written consent to the processing of information about himself, not rarely they consciously or through official negligence get in other hands and promulgated and it also needs the proper settlement.

Informative secret service in space the Internet, at the same time, it is a special kind

of analytical processing of data, since it is the network space that allows collecting any information legally and without the use of operational-search activities, which is the exclusive prerogative of the relevant law enforcement agencies, although the methods of information intelligence are surprisingly similar to those which are used by special services. The Internet, first of all, is used to obtain business information, related to solving a number of economic, marketing, security and other tasks. Exploration of open access to information allows, for example, legitimate information about actual counterparties or competitors (their location, information about the founders, the size of the authorized fund and financial position, etc.), unscrupulous insurer or insured at the conclusion of the insurance contract, information about the company's image when entering into commercial contracts, information on the presence and actions of competitors, information in the assessment of financial risks, etc., as well as for the reconnaissance of channels of leakage of own information. However, in our time when information is a commodity, a detective must refrain from transferring the results received by chance or through "bad security" to the competitors, or in any way helping to steal industrial secrets, developments or any know-how or pressure on a person in order to obtain the necessary information.

References

1. Сіленко А. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства / А. Сіленко // Політичний менеджмент. – 2007. – №3. – С. 96-111.
2. Чернавский Д.С. Синергетика и информация / Д.С. Чернавский – Изд-во «Наука», 2001.
3. Електронна енциклопедія Wikipedia. Англomовна версія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Open-source_intelligence
4. Арістова І. В. Інформаційна розвідка як напрямок удосконалення державного управління інформаційною сферою / І. В. Арістова // Право і Безпека. – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 11-13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_1_5

Conclusions

Swift development of information technologies and softwares, comprehensive Internet Accessibility, an increase in the information flow of open information contributed to the elimination of intelligence on the basis of open sources to an adequate level and made it even more relevant and necessary in the work of the detective. The application of various technologies enables detectives to legally access the vast array of data needed to assess the situation, control over the situation for making informed decisions in the process of meeting the information needs of the customer. However, detective intelligence in the information space should be carried out through the transformation of the personal "moral culture" detective within the law in the field of information technology. The essence of the moral aspect in this case should reflect the basic principles of detective activity in general, and as a set of relevant rules, patterns of behavior for the interpretation of the cultural and humanistic significance of the detective's profession and lifestyle of its representatives.

Today, due to the legal uncertainty of such a category as "information intelligence" in general, and in the activity of a private detective in particular, there remain a lot of discussion issues of both legal and moral (ethical) nature of its implementation.

Кримінальне судочинство Німеччини. Загальна характеристика

Стаття присвячена аналізу системи кримінального судочинства Федеративної Республіки Німеччина. Здійснюється огляд та системне дослідження ланок кримінального судочинства, характеристика та опис судових інстанцій, що вправі розглядати кримінальні справи у Німеччині. Значна увага приділена дослідженню суду шеффінів як виняткової інстанції розгляду кримінальних справ. Окремо розглянуто кримінальні справи щодо неповнолітніх та осіб віком до 21 року, з огляду на психологічний стан обвинувачених осіб та специфіку роботи з такими справами.

Ключові слова: кримінальне судочинство, суд шеффінів, кримінальна юрисдикція.

П.Н. Черепий
заслуженный юрист Украины

Уголовное судопроизводство Германии. Общая характеристика

Данная статья посвящена анализу системы уголовного судопроизводства Федеративной Республики Германия. Осуществляется обзор и системное исследование звеньев уголовного судопроизводства, характеристика и описание судебных инстанций, которые вправе рассматривать уголовные дела в Германии. Значительное внимание уделено исследованию суда шеффенов как исключительную инстанцию рассмотрения уголовных дел. Значительное внимание также уделено рассмотрению уголовных дел в отношении несовершеннолетних и лиц в возрасте до 21 года, учитывая психологическое состояние обвиняемых лиц и специфику работы с данными делами.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, суд шеффенов, уголовная юрисдикция.

P. Cherepi
honoured lawyer of Ukraine

Criminal court of Germany. General characteristics

This article is devoted to the analysis of the criminal justice system of the Federal Republic of Germany. An overview and systematic study of the links in criminal justice, description and description of courts that have the right to examine criminal cases in Germany are underway. Much attention is paid to the investigation of the court of the shreffins, as the exclusive authority for the consideration of criminal cases. Considerable attention is also paid to criminal cases concerning minors and persons under the age of 21, taking into account the psychological state of the accused persons and the specifics of work with these cases.

Key words: criminal justice, court of shreffins, criminal jurisdiction.

Постановка проблеми

У процесі життєдіяльності людства виникає безліч спорів та конфліктів, які в

ідеалі хотілося б вирішувати в міжособовий спосіб, тобто між самими сторонами спору без «третіх» сторін. Звичайно, істо-

рично склалося так, що найбільш дієвий та ефективний спосіб вирішення спорів та конфліктів полягає у зверненні до спеціалізованої установи, що на законодавчому рівні вправі вирішувати спори та конфлікти. Це судова система. Звісно, судова система має давню історію як дії, так і розвитку, але варто констатувати той факт, що жодній країні ще не вдалося побудувати ідеальну модель судової системи. Як свідчить практика, існують країни, де судовій системі, зокрема кримінальному судочинству, вдалося наблизитися до реальних загальноприйнятих стандартів судової влади. Щодо країн Європи, це, беззаперечно, Німеччина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значну увагу в своїх публікаціях щодо кримінального судочинства Німеччини приділяли такі науковці, як В. Шишкін [10], R. Wasserman [87, P. Haberle [1], М. Цахло [9].

Постановка завдання

Задля їх досягнення вважаємо за доцільне:

- виокремити та окреслити коло суб'єктів, які вправі здійснювати кримінальне судочинство у ФРН;
- визначити процедурність розгляду кримінальних справ на початкових стадіях;
- виділити суб'єкти кримінального судочинства, що істотно відрізняються від української моделі та провести їх структурний і практичний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження

Кримінальне судочинство у ФРН, що базується насамперед на Основному Законі, Кримінально-процесуальному кодексі та Законі «Про судочинство», є одним з найстабільніших в Європі.

Кримінально-процесуальний кодекс ФРН, прийнятий у 1877 році, і нині діє в редакції від 7 квітня 1987 р. У ньому знайшли своє відображення загальні демократичні ідеї реформ кримінального процесу XIX століття, які отримали свій розвиток у Німеччині [8].

За теорією кримінального права Німеччини, кримінально карні дії залежно від їхнього складу поділяють на кримінальні проступки і злочини. У свою чергу злочини також мають кілька підвидів. Від класифікації зазначених дій залежить, якому з суддів підсудна певна кримінальна справа. Суди Німеччини, до компетенції яких належить кримінальна юрисдикція, мають складну чотирирівневу систему.

Перший рівень – це дільничі суди, в яких суддя одноособово або в колегіальному складі (суд шеффінів) розглядає кримінальні справи у першій інстанції. Внутрішня організація дільничого суду побудована за двома напрямками: за кількісним складом суду та за суб'єктною ознакою (дорослі та молоді особи). Організувати роботу дільничого суду, зокрема, краще за суб'єктною ознакою. За таких підходів у дільничому суді утворено кілька різноскладових судових підрозділів для розгляду справ дорослих осіб.

Суд у складі одного професійного судді розглядає незначні кримінальні проступки, за які максимальною карою може бути позбавлення волі менш як на два роки. Суддя у цьому підрозділі, розглядаючи звинувачення у вчиненні кримінального проступку, насамперед зобов'язаний з'ясувати і можливість застосування до особи виду покарання або засобу виправлення, не пов'язаного з позбавленням волі, а саме:

- помістити до медичного закладу для примусового лікування від алкоголізму чи наркоманії або до психіатричної лікарні;
- встановити нагляд за поведінкою;
- позбавити права на керування транспортним засобом;

встановити тимчасову заборону або назавжди заборонити певну професійну діяльність (у закладах лікування, виховання, установах зв'язку, транспорту тощо);

превентивний арешт; штраф у розмірі певної кількості денних заробітків та деякі інші [9].

Покарання у кримінальному судочинстві принципово застосовується тільки на підставі судового вироку після проведення повного судового процесу. Проте під час

розгляду звинувачення у вчиненні незначних кримінальних правопорушень КПК Німеччини дозволяє визначити покарання без судового провадження, тобто у порядку спрощеного провадження. У таких випадках суддя ухвалює «судовий наказ» щодо покарання. За таким порядком суддя може призначити покарання, якщо у звинуваченого є захисник у справі, у вигляді позбавлення волі умовно [8].

Судовий наказ набуває чинності законного вироку, якщо засуджений не оскаржує його протягом одного тижня. Роз'яснення цієї обставини є обов'язковим, а також є важливою складовою судового наказу. В разі оскарження цього наказу засудженим справа передається до повного судового провадження, в якому зміст наказу вже не враховується. Такий вид провадження все ж таки має велике практичне значення для економії сил і засобів органів кримінальної юстиції [4].

Провадження суддею здійснюється на підставі доказів, зібраних прокуратурою чи поліцією під час попереднього розслідування. Існують певні делікти (образа, нанесення ушкоджень, порушення недоторканості житла) щодо переслідування, за вчинення яких держава займає нейтральну позицію. Тому потерпілий від цих дій безпосередньо звертається до суду через «приватне звинувачення». У багатьох країнах континентальної системи права передбачене право на приватне обвинувачення. У Німеччині право висувати приватне обвинувачення обмежене колом правопорушень на кшталт наклепу, незаконного проникнення, нанесення легких тілесних ушкоджень (§374 КПК ФРН) [8].

Інші кримінальні дії, за вчинення яких слід застосовувати кару у вигляді позбавлення волі менш як на три роки, розглядаються судом шеффінів, тобто колегіальним складом суду, до якого входять непрофесійні судді, які обираються від населення згідно з виборчим списком самоврядних общин.

Як правило, суд шеффінів складається з трьох осіб – одного професійного судді і двох шеффінів. Шеффіни разом з профе-

сійним суддею встановлюють винуватість підсудного і призначають відповідне покарання [6].

Справи, що розглядає суд шеффінів дільничного суду, стосуються такої категорії кримінальних дій, які класифікатором віднесені до простих злочинів. Кримінальне законодавство встановлює, які саме справи підсудні складу суду шеффінів. Обвинувачення у цих справах підтримується прокурором на підставі обвинувачувального акта, і участь захисника звинувачуваної особи тут обов'язкова. Прокурор оприлюднює обвинувальну частину акта. При оцінці доказів для суду діє принцип: *in dubio pro reo* (всі сумніви на користь підсудного). У цьому складі суду постановляється лише резолютивну частину вироку. Суд має право оприлюднити її і короткі основні мотиви свого рішення. Вироки бувають виправдні й обвинувачувальні. В окремих випадках, коли згідно з законом обсяг і складність справи потребують участі другого професійного судді, цей суд працює у формі «розширеного складу шеффінів» за формулою два плюс два [5].

На рівні дільничних судів є окремі підрозділи, на які покладено кримінальну юрисдикцію щодо молодих осіб. Ці суди називаються судами у справах молоді. Необхідно зазначити, що це суди саме для молоді, а не тільки для неповнолітніх. За суб'єктною ознакою такі судові установи розглядають справи за звинуваченням у кримінальних проступках і злочинах неповнолітніх осіб віком від 14 до 18 років та повнолітніх молодих осіб віком від 18 до 21 року.

Відповідно до положень кримінального та кримінально-процесуального законодавств проти правопорушників-суб'єктів відповідальності в цих судах можуть застосовуватися санкції, які умовно об'єднуються як:

- 1) заходи виховного впливу: зауваження суду, нагляд за особою спеціальним дорученням, спеціальне виховання, виховання під суспільним контролем;
- 2) заходи суворого виховного впливу, до яких належать попередження, покла-

дення особливих обов'язків, виховальний арешт (зокрема, спеціальний арешт, що застосовується до особи наприкінці тижня у вільний від роботи час);

3) покарання у вигляді позбавлення волі у звичайних установах і в особливих установах для неповнолітніх [3].

Судді у справах молоді, який розглядає справу одноособово, підсудні такі дії особи, за які можна покарати застосуванням виховних або суворо виховних заходів, що були перераховані раніше.

Суду шеффінів у справах молоді підсудні всі кримінальні проступки молодих осіб, які законом не віднесені до компетенції одноособового суду або до компетенції судової палати у справах молоді в земельному суді. Шеффіни цих судів є особами, які мають тривалий досвід праці з молоддю і відібрані у спеціальному порядку. Один зі складу шеффінів при розгляді зазначених справ має бути особою іншої статі. Звичайний склад суду шеффінів для молоді (як і для дорослих) – один професійний суддя і два шеффіни.

Такі вимоги пов'язані з уявленнями німецьких правників, психологів і вихователів щодо психологічного стану молоді особи під час здійснення судового провадження. Категорії справ щодо правопорушень, вчинених особами молодого віку, надано не лише правове, а й насамперед морально-психологічне значення. У провадженні щодо справ молоді беруть також участь представники органів у справах молоді, які мають право і обов'язок акцентувати соціальні, виховні та піклувальні аспекти конкретної справи.

Термін покарання за злочин, що може застосовуватися дільничими судами щодо молоді, – максимум п'ять років, за тяжкий злочин – до десяти років.

Земельні суди діють на другому рівні. Вони здійснюють судове провадження у двох інстанціях: перша – щодо кримінальних справ, які віднесено до їх підсудності, друга – апеляційна щодо судових актів, ухвалених дільничними судами при розгляді кримінальних справ. Виходячи із зазначеної компетенції, ці суди за внутрішньою організацією поділяються на функці-

ональні підрозділи, які здійснюють судове провадження у першій інстанції, і ті, що розглядають за апеляцією [1].

Ці підрозділи називаються палатами, засідають вони тільки колегіальним складом суду, на відміну від дільничного суду. Але поділ на підрозділи не обмежується згаданим підходом. У земельному суді, як і в дільничному, застосовується також поділ за суб'єктною ознакою відносно осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, тобто на палати для дорослих і палати для молоді.

Справи у першій інстанції слухають розширеним складом суду в підрозділах, що мають назву Великі палати.

До 28 лютого 1998 року кримінальні справи розглядалися судом Великої палати в складі двох професійних суддів і двох шеффінів по обвинуваченню особи у вчиненні звичайних тяжких злочинів, а також у складі трьох професійних суддів і двох шеффінів по обвинуваченню особи у вчиненні дуже тяжкого злочину (умисне вбивство при обставинах, що обтяжують вину або умисне вбивство без обставин, що обтяжують вину і т.п.), які не підсудні Вищому земельному суду (§76, абз.1 Закону «Про судоустрій»). У німецькій правничій науці такий склад суду Великої палати називається судом присяжних, хоч за змістом таким не є, оскільки звичайного суду присяжних, що складається з непрофесіоналів, немає в Німеччині з 1924 року, а у складі квазіприсяжного суду, за французькою доктриною, кількість представників народу повинна перевищувати в кілька разів професійних суддів. Але після 1998 року всі згадані розбіжності уніфіковано, і в сучасній німецькій системі правосуддя діє суд Великої палати у складі трьох професійних суддів і двох шеффінів [7].

Такі самі дії, якщо вони вчинені молодими особами, розглядаються окремою Великою палатою у справах молоді земельного суду в такому самому складі. До палати у справах молоді земельних судів за підсудністю належать справи, підсудні Великій палаті суду для дорослих за класифікатором вчинених злочинів. Ці пала-

ти діють також як палати у справах щодо охорони прав і статусу молоді, тобто вони розглядають вчинки дорослих осіб щодо неповнолітніх (наприклад, злочини проти моралі, статеві злочини).

Земельні суди діють також як суди апеляційної інстанції. До підрозділів за цим напрямом належать: звичайні малі палати з кримінальних справ, малі палати з кримінальних справ щодо молоді, великі палати з кримінальних справ щодо молоді.

Апеляційна скарга на рішення судді в одноособовому складі дільничного суду подається до Малої палати земельного суду (один суддя і два шеффіни), а на рішення у справах молоді – до іншої Малої палати у справах молоді, яка засідає в такому самому складі, але його представницький склад формується за принципом: один чоловік, одна жінка.

Апеляційна скарга на рішення дільничного суду шеффінів для дорослих незалежно від того, був це простий або поширений склад, розглядається у Малій палаті з апеляційних справ земельного суду, а на рішення дільничного суду шеффінів у справах молоді – в окремій Великій палаті розгляду справ молоді. Вони діють з 1998 року в складі трьох суддів і двох шеффінів, обраних за раніше визначеним порядком [2].

Третім рівнем кримінального судочинства у ФРН є Верховні суди землі (у Берліні це Вищий суд), що діють як суди першої і ревізійної (касаційної) інстанцій. Суди цього рівня не мають апеляційної компетенції. Справи розглядаються тільки колегіальними підрозділами – сенатами.

У системі судів Німеччини, що здійснюють кримінальну юрисдикцію, три рівні судів можуть бути судами першої інстанції, на відміну від судів, що здійснюють цивільну юрисдикцію. Такий підхід обумовлений насамперед тим, що тяжким і дуже тяжким злочинам німці надають надзвичайної уваги з погляду публічної значущості, а не тому, що вони являють собою труднощі правового напрямку в межах національного законодавства; по-друге, тим, що при розгляді певних складів кри-

мінальних обвинувачень суддям необхідно орієнтуватися у певних нормативних положеннях зі сфери доказового права та юридичної оцінки вчинених дій, що впливає з законодавства інших держав і міжнародних договорів, особливо тих, що узагальнюються терміном «європейське право» [10].

Судові установи загальної юрисдикції, як це вже було проаналізовано, мають окремі ієрархічні організації залежно від виду галузевої юрисдикції (кримінальної, цивільної), яким притаманні специфічні для їхніх юрисдикцій функції і порядок проведення судового провадження.

Оскільки вони діють автономно, а галузеве судове провадження здійснюють різні судді, які належать до різних галузевих юрисдикцій, то на певну правову проблему об'єктивно можуть бути різні погляди, особливо, якщо така проблема виникла при одночасному застосуванні у певній правовій ситуації норм кримінального й цивільного законодавства. Тому з метою вирішення колізійних питань правозастосування судами звичайної юрисдикції у Федеральній судовій палаті утворюється Об'єднаний Великий сенат у складі сімнадцяти суддів, які належать до сенатів з кримінальних і цивільних справ.

Таке утворення не є постійно діючим і не має постійного складу суддів. Об'єднаний Великий сенат утворюється лише у виняткових випадках.

Висновки

Вище зроблено загальну характеристику кримінального судочинства у Німеччині, показано, які суб'єкти на яких правових підставах і в який спосіб повинні діяти при розгляді кримінальної справи. З вищенаведеного можна зробити висновок про те, що система кримінального судочинства Німеччини чітко прописана, ефективно діє протягом багатьох років. Важливо зрозуміти ключові елементи успішності та дієвості кримінального судочинства для подальшого застосування та вивчення їх у практиці України.

Література

1. Haberle Peter. Kommentierte Verfassungsrechtsprechung. –1979. – S.347-362.
2. Dahrendorf R. Die Juristen des Monopols// Der Monat. – 1962. – No.166. –S.260-276;
3. Naucke H. Die Stratjuristische Privilegierung staatversfakter Kriminalitat. – 1996.
4. Demokratie in der Bundesrepublik Deutschland im Schaubild. –Bonn, 1989. – S.12-14.
5. Jager H. Studienreform im Strafrecht// Neue Juristenausbildung. – 1970. – S.98.
6. Wasserman R., Richter. Gesellschaft. Reform. Prologommena zu der einer zeitgemaven justiz-politik// Recht und Politik. –1966. – S.10-17.
7. Wasserman R. Vorsorge fur Gerechtigkeit Rechtspolitik in Theorie und Praxis. – 1985. – S.170-173.
8. Кримінально-процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини. – М., 1994. – С.8-11;
9. Цахло М. Судова система ФРН / М. Цахло. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1440>.
10. Шишкін В. Судові системи великих країн світу / В. Шишкін. – Ч.2. – К., 1998. – С.17

Актуальні проблеми психології

УДК 159

О.М. Васильченко

*доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології,*

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

К.Р. Янковська

студентка 3 курсу спеціальності «Юридична психологія»,

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Особливості ставлення молоді до норм сексуальності: міфологізація та стереотипізація образів гетеро- та гомосексуалів

У статті досліджено основні соціально-психологічні стереотипи та сучасні особливості норм сексуальності, міфологізація та стереотипізація у ставленні молоді до образів гетеросексуалів та гомосексуалів.

Ключові слова: *соціально-психологічні стереотипи, гендерні стереотипи, сексуальна ідентичність, сексуальна орієнтація, сексуальна активність, сексуальні практики; соціальні міфологеми, міфологізація.*

О.Н. Васильченко

*доктор психологических наук, доцент,
профессор кафедры психологии,*

ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

К.Р. Янковская

студентка 3 курса специальности «Юридическая психология»,

ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Особенности отношения молодежи к нормам сексуальности: мифологизация и стереотипизация образов гетеро- и гомосексуалов

В статье исследованы основные социально-психологические стереотипы и современные особенности норм сексуальности, мифологизация и стереотипизация в отношении молодежи к гетеросексуалам и гомосексуалам.

Ключевые слова: соціально-психологічні стереотипи, гендерні стереотипи, сексуальна ідентичність, сексуальна орієнтація, сексуальна активність, сексуальні практики; соціальні міфологеми, міфологізація.

O.M. Vasylichenko

*Doctor of psychological science, docent,
professor of the department of psychology,
“KROK” University*

K.R. Yankovska

*3rd year student (law psychology)
“KROK” University*

Particularities of young people's attitudes toward sexuality norms: the myths and stereotypes of heterosexuals and homosexuals

This article explores the main socio-psychological stereotypes and modern features of sexuality norms, as well as myths and stereotypes held among young people in regards to heterosexuals and homosexuals.

Keywords: socio-psychological stereotypes, gender stereotypes, sexual identity, sexual orientation, sexual activity; social myths, mythologization.

Постановка проблеми

Сьогодні відчувається значний брак емпіричних досліджень норм сексуальності та ставлення до сексуальної поведінки у різних вікових групах. Багато сфер суспільного життя й соціальних інститутів зазнають структурних змін, що робить систему соціальних взаємодій і відносин ще більш складною для сприйняття, відтворення й пояснення. Однією з таких сфер є сфера сексуальних і гендерних відносин. Сьогодні все частіше люди зіштовхуються з новими моделями гендерної поведінки. Необхідність сприймання різних моделей сексуальної поведінки та формування уявлень про нові гендерні ролі зумовлює появу таких психологічних феноменів, як міфологізація та стереотипізація незвичних сексуальних практик, ідентичностей та ролей. Для того щоб з'ясувати, наскільки адекватно співвідносяться стереотипи з реалізованими практиками, потрібно їх детальне вивчення, визначення ступеня їх впливу на соціальну поведінку. Розуміння

механізмів побудови системи відносин і ставлень суб'єктів з різними типами сексуальної орієнтації дозволить уточнити вектор розвитку гендерної проблематики та намітити шляхи вирішення проблем і протиріч.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ставлення до гомосексуалів досліджували в Україні такі громадські організації, як «Наш Світ», «Донбас-СоцПроект», «Київський міжнародний інститут соціології» та такі дослідники, як А. Довбах, Л. Гейдар, А. Кочарян. Дослідженнями гендерних стереотипів займалися: М. Кімме-ла, І. Кльоцина, В. Москаленко, С. Оксамитна, О. Мітіна, С. Бем, Т. Говорун та ін. Зокрема, серед вітчизняних учених: В. Семенов, Т. Говорун, П. Горностаї, Т. Виноградова, О. Кікінежді. Вивченням гендерної системи присвячені роботи І. Жеребкіна, Т. Мельник, Н. Чухим, І. Головашенко, І. Лебединської та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Стереотип є одночасно соціальним і психологічним явищем, тому, певною мірою, його можна розглядати як об'єктивне знання, оскільки формується у суспільній свідомості і закріплюється в ній. Водночас, стереотипи можуть вносити викривлення у сприйняття реальності, обумовлюючи іноді негативне ставлення до представників чужих груп (національних, професійних, гендерних і т. ін.). Психологічна складність та етнічна неоднозначність феномену соціального стереотипу визначають різноманітність опису його характеристик у науці [1].

Соціальний стереотип – схематичний, стандартизований загальнозначущий образ або емоційно забарвлене та стійке уявлення про певне явище чи об'єкт, в якому виражається звичне ставлення людей до них, що склалося під впливом умов їх буття та попереднього досвіду [2].

Особливості соціально-психологічних стереотипів певної спільноти або окремої людини можуть впливати на загальний рівень благополуччя й задоволеності життям [3]. Толерантність до всіх груп населення у державі забезпечує її благополуччя та подальший розвиток, оскільки відомо, що однією з обов'язкових умов розвитку суспільства і держави виступають толерантні відносини між її суб'єктами. Питання соціально-психологічних стереотипів про норми сексуальності обговорювалося досить рідко, оскільки в Радянському Союзі це була закрита тема для обговорення. У сучасному суспільстві вітчизняні дослідження спрямовані більше на вивчення гендерних стереотипів, а не стереотипів про норми сексуальності.

Формулювання цілей статті

Метою статті є емпіричне дослідження особливостей ставлення молоді до норм сексуальності у суб'єктів з різними типами сексуальної орієнтації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для дослідження соціально-психологічних стереотипів про норми сексуальності нами була створена анкета, яка складалася з 17 питань (14 основних та 3 паспортих). Питання були спрямовані на виявлення змін чи сталості основних стереотипів про норми сексуальності.

Вибірка дослідження: Загальна кількість респондентів – 94 особи: 47 жінок і 47 чоловіків. Середній вік респондентів: 20,5 років (від 18 до 27 років).

Респондентам потрібно було дати відповіді на такі основні питання:

1. Чи вважається для Вас нормою обговорення сексуальних проблем?
2. З якого віку, на Вашу думку, прийнятно починати статеве життя?
3. Чи важлива для Вас кількість зв'язків Вашого партнера до Вас?
4. Чи прийнятний початок сексуального життя до шлюбу?
5. Чи вважаєте Ви, що чоловіки мають більше статевих партнерів, ніж жінки?
6. Якого віку повинен досягнути Ваш партнер, щоб вступити з Вами в статеве життя?
7. Чи є нетрадиційна сексуальна орієнтація нормою?
8. Чи можуть жінки часто мати сексуальні стосунки?
9. Чи є сексуальність закритою темою для розмов, табу?
10. Чи можуть чоловіки часто мати сексуальні стосунки?
11. Чи може Ваш партнер бути старшим від Вас? На скільки років?
12. Чи можуть пари мати сексуальний контакт, не маючи любовних почуттів один до одного?
13. Чи можуть дівчата бути сексуально розкутими?
14. Чи повинні партнери використовувати контрацепцію?

Опитування було проведено за допомогою електронної форми «Google Forms», а також спеціального QR-коду для зручності переходу до опитування. Відповіді проаналізовано методами статистики та подано у вигляді діаграм.

За результатами анкетування можна зробити такі припущення:

1. Обговорення сексуальних проблем стало нормою, ця тема перестала бути табуйованою, про це свідчать відповіді на питання 1 та 9 (рис. 1 та рис. 2).

2. Кількість консерваторів залишається сталою. За відповідями на питання анкети прослідковується приблизно стала кількість консерваторів (від 4,2% до 17 %).

3. З'явилась допустимість дошлюбних зв'язків, про що свідчать відповіді на запитання 4 (рис. 3).

4. Є спростування стереотипу про те, що чоловіки мають більше сексуальних зв'язків, ніж жінки, що показано у відповідях на запитання 5 (рис. 4).

5. Дозвіл на сексуальну розкутість жінок. Про це свідчать відповіді на запитання 13 (рис. 5).

6. Обізнаність сучасної молоді з питань контрацепції.

7. Часткова ідеалізація сексуальних стосунків.

Слід зазначити, що респонденти надали дозвіл на сексуальну розкутість жінки, початок сексуального життя до шлюбу та часті сексуальні контакти обох статей, але в них є певна ідеалізація образу сексуальних стосунків, оскільки 37,3% респондентів вважають, що пари не можуть мати сексуальний контакт, або не можуть дати точну відповідь на це питання. Також відповіді на це запитання свідчать про те, що більшість (62,8%) респондентів не ототожнюють поняття «любов» та «секс».

8. Неоднозначність прийняття нетрадиційної сексуальної орієнтації як норми (рис. 6).

Сексуальна орієнтація – один із компонентів людської сексуальності, визначається як більш-менш постійний романтичний, сексуальний чи чуттєвий потяг індивіда до ін-

ших індивідів певної статі. Термін одним із перших використав Карл Ульріхс, який вважав сексуальну орієнтацію вродженим чинником.

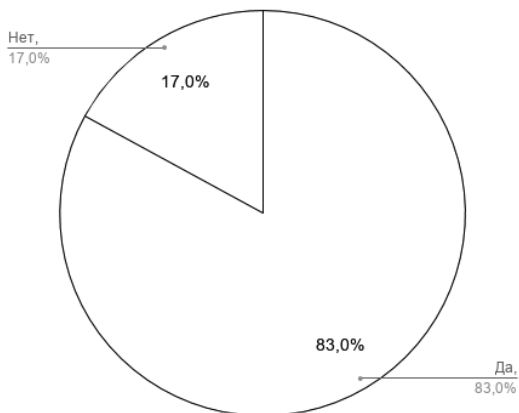

Рис. 1. «Чи вважається для Вас нормою обговорення сексуальних проблем?»

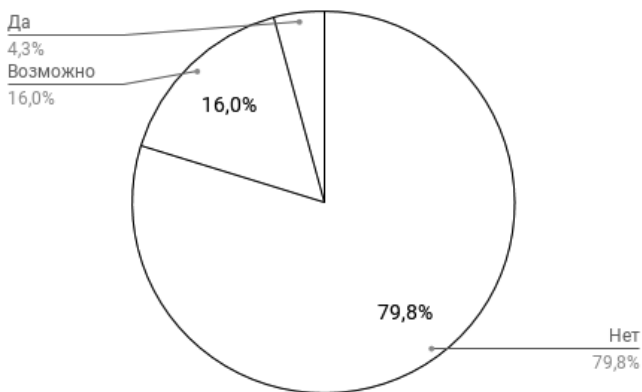

Рис. 2. «Чи є сексуальність закритою темою для розмов, табу?»

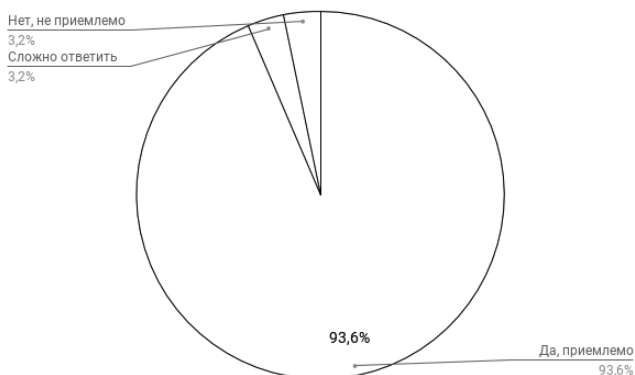

Рис. 3. «Допустимість дошлюбних зв'язків»

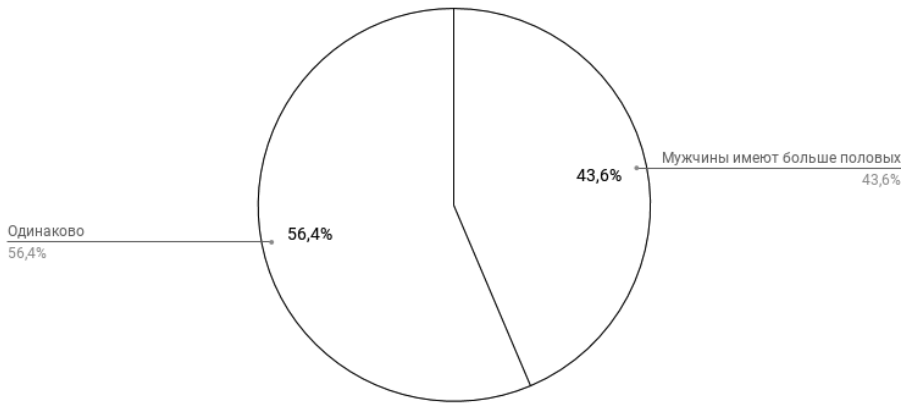

Рис. 4. «Чи чоловіки мають більше статевих партнерів, ніж жінки?»

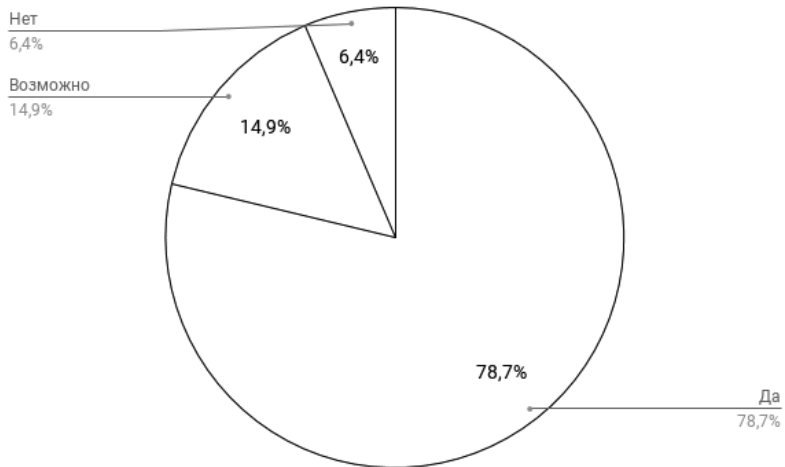

Рис. 5. «Чи можуть дівчата бути сексуально розкритими?»

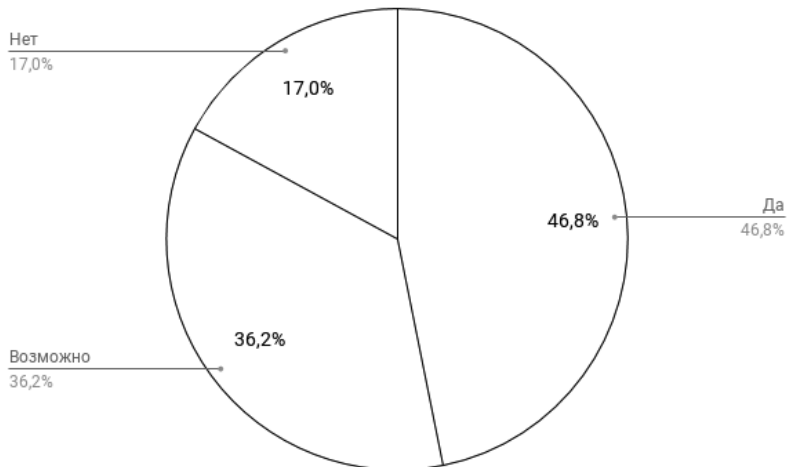

Рис. 6. «Чи є нетрадиційна сексуальна орієнтація нормою?»

Сучасна сексологія виділяє такі чотири основні типи сексуальної орієнтації:

- *гетеросексуальність*, тобто романтичний потяг виключно до індивідів протилежної статі/гендеру;

- *гомосексуальність* – романтичний потяг тільки і виключно до індивідів своєї статі/гендеру;

- *бісексуальність* – потяг до індивідів як своєї, так і протилежної статі, не обов'язково однаково й одночасно;

- *асексуальність* – відсутність потягу до індивідів як своєї, так і протилежної статі.

ЛГБТ – це абревіатура, що виникла для позначення лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерів. Термін використовується з 90-х років.

Геї – це гомосексуальний чоловік; чоловік, який кохає або відчуває сексуальний потяг до інших чоловіків [4].

Сексуальність людини – це сукупність біологічних, психологічних, душевних та емоційних реакцій, переживань і вчинків людини, пов'язаних з проявом і задоволенням статевого потягу, а сексуальна орієнтація – це стійкий емоційний, романтичний та/або сексуальний потяг до чоловіків, жінок або представників обох статей. Сексуальна орієнтація часто стає приводом для самоідентифікації людини за цією ознакою, а також може бути пов'язана з певним, соціально обумовленим типом поведінки, і за її ознакою люди можуть об'єднуватися у певні спільноти [5].

Для дослідження ставлення гетеросексуалів та бісексуалів до гомосексуалів було вибрано метод психосемантики – семантичний диференціал (СД).

Метод семантичного диференціалу досліджує загальні змістовно-сміслові характеристики мовленнєвої діяльності. Семантичним диференціалом (semantic differential) зазвичай вважають оціночну шкалу (rate scale), яка має особливу структуру. Метод семантичного диференціалу, запропонований Чарльзом Осгудом у 1957 році, дозволяє вимірювати так звані конотативні значення, тобто додаткові семантичні та стилістичні відтінки, які накладаються на основне значення слова і використовують-

ся для вираження емоційно-експресивного забарвлення [6, 7].

Різновидом семантичного диференціала є особистісний семантичний диференціал. Особистісний семантичний диференціал побудований на базі прикметників, які описують риси характеру й особистості, спрямований на оцінку самого себе та інших людей (конкретних осіб або узагальнених образів).

Нами було сконструйовано семантичний диференціал, який спрямований на виявлення стереотипних уявлень сучасної молоді про особливості різних груп людей, а саме досліджувались такі образи:

1. «Гетеросексуал»
2. «Гомосексуал»
3. «Я»

Для того, щоб отримати шкали саме від респондентів, їм було запропоновано написати прикметники, які, на їх думку, характеризують образи «Гетеросексуал», «Гомосексуал» та «Я». Респонденти могли використовувати необмежену кількість прикметників українською та російською мовами. Всього було опитано 130 осіб, які ідентифікували себе гетеросексуалами або бісексуалами. Переважна кількість респондентів користувалася російською мовою та не могла підібрати слова українською.

Середня кількість означень, використаних респондентами – 11 (найменше – 5, найбільше – 30). Слід зазначити, що більшість респондентів (82) були не в змозі підібрати більше, ніж 10 означень, що може свідчити про їх невеликий словниковий запас та нерозуміння об'єктів, які їх просили описати.

Найчастіше були вживані такі прикметники: веселий, красивий, толерантний, комунікативний, добрий, злий, «мужественный, активный, жестокий, обычный».

Після збору прикметників був проведений контент-аналіз. Був складений загальний список якостей та підраховано частоту повторюваності кожної якості. З загального списку якостей було знайдено антоніми, які стали полюсами шкал. Для деяких якостей, відсоток повторюваності яких був великий, не було знайдено пев-

них антонімів, тому шкали з ними були добудовані на основі загального змісту.

На основі первинної обробки був побудований семантичний диференціал із двадцяти одної уніполярної семибальної шкали (українською та російською мовами).

Для заповнення семантичного диференціалу респондентами було створено електронну форму «Google Forms», а також спеціальний QR-код для швидкого переходу на заповнення.

Слід зазначити, що при проведенні цієї методики спостерігалось багато негативних відгуків та коментарів. Деякі респонденти відчували образи щодо опитування і вважали, що це порушення їх особистих почуттів. Також опитування називали «сексистським» та «гомофобним»; деякі респонденти відмовилися від проходження цієї методики з причин незрозуміння поняття «гомосексуал» і «гетеросексуал».

Загальна кількість респондентів – 123 особи: 61 жінка і 62 чоловіка.

Середній вік респондентів: 22,2 років (від 18 до 28 років).

За груповим семантичним універсалізмом, оцінки стимулу при 10% інтервалі відступу був виявлений такий список дескрипторів:

Гетеросексуал: «Мужественный» (1,7), «Красивый» (1,66), «Коммуникабельный» (1,54), «Настоящий» (-1,5), «Привабливый» (1,38), «Звичайний» (-1,27).

Гомосексуал: «Ранимый» (2,35), «Толерантный» (2,05), «Особенный» (-1,6), «Другой» (-1,3), «Одинокий» (-1,24).

Я: «Толерантный» (1,63), «Творческий» (1,35), «Добрый» (1,32), «Интересный» (1,17), «Настоящий» (-1,04).

За результатами факторного аналізу даних, для кожного стереотипного образу було виділено по два значущих фактори, які показують уявлення респондентів стосовно кожного з трьох образів.

1. Образ «Гетеросексуал». У результаті факторного аналізу образу «Гетеросексуал» було виділено два значущих фактори, які відповідно пояснюють 22,5 та 16,2% вкладів у загальну дисперсію.

Найбільш навантажені якості ми подаємо в порядку зменшення факторного навантаження (табл.1).

Фактор 1 ми назвали фактором *ригідності*. Можна було б говорити про стенічність, якщо був би навантажений дескриптор «веселий», однак у цьому факторі навантаженим є дескриптор «сумний». Слід зазначити, що фактор ригідності до гетеросексуалів стає міфологемою для респондентів, про що свідчить навантажений дескриптор «мифический».

Фактор 2 ми назвали фактором *атракції*. Він є спільним з першим фактором в образі «Я». Це означає, що образ гетеросексуала в уявленні респондентів є привабливим і асоціюється частково з особис-

Таблиця 1

Гетеросексуал	Фактор 1	Фактор 2
Веселий Сумний	0,92	-
М'який Твердий	0,89	-
Женственный Мужественный	0,80	-
Настоящий Мифический	0,71	-
Позитивний Негативний	-	-0,70
Яскравий Темний	-	-0,62
Разрушительный Творческий	-	0,62
Особенный Обычный	-	-0,60
Жахливий Привабливий	-	0,57
Одинокий Любимый	-	0,54
Заурядний Интересный	-	0,54

тисним «Я». Також в уявленнях респондентів він є сталим, мужнім, твердим, але цей образ стає міфологемою в уявленні респондентів.

2. Образ власного «Я». В результаті факторного аналізу було виділено два значущих фактори, які пояснюють 18,6 та 11,5% вкладів у загальну дисперсію (табл. 2).

Фактори в цьому образі сильно виражені, оскільки це більш зрозумілий образ для респондентів.

Фактор 1 ми назвали фактором *атракції*. Такий фактор також простежується в образі «Гетеросексуал», але він є більш вираженим та розгорнутим, включає в себе 8 навантажених дескрипторів. Образ власного «Я» в уявленнях респондентів є привабливим, цікавим, гарним, творчим та активним.

Фактор 2 ми назвали фактором *стенічності*, оскільки однією з ознак стенічності є активність, яка виражена дескриптором «коммуникабельный».

3. Образ «Гомосексуал». У результаті факторного аналізу було виділено два значущих фактори, які пояснюють 17,8 та 14,6% вкладів у загальну дисперсію (табл. 3).

Фактор 1 ми назвали фактором *репульсивності*. Образ гомосексуала в уявленні респондентів є репульсивним (відштовхуючий, огидний, який відштовхує інше), але цей образ також є міфологемою, оскільки сильно навантажений дескриптор «мифи-

ческий». Можна сказати, що цей образ для респондентів не є зрозумілим повністю, а існує лише в їх уявленнях.

Фактор 2 ми назвали фактором *близькості*. В уявленнях респондентів простежується амбівалентність образу гомосексуала. З одного боку, респонденти вважають його негативним та злим, з іншого боку, вони не відділяють його від себе, про що свідчить дескриптор «похожий» та «обычный».

Для доповнення результатів факторного аналізу було також проведено кластерний аналіз.

1. Образ власного «Я». За результатами кластерного аналізу виділилися дві основні гілки, які розділили на емоціональні та когнітивні фактори. Також виділився зв'язок між дескрипторами «гомофоб» та «жестокый», а також «толерантний» з «ранимый». Толерантність – це велика емпатичність, розуміння, доброта та загалом м'якість, що асоціюється у наших респондентів з ранимістю, тобто зі слабкістю характеру. Вони не хочуть бути ранимими кимось, і це також пояснює, з одного боку, негативне ставлення до образу гомосексуалів.

Також результат кластерного аналізу показав зв'язок особистості з мужністю та жіночністю. Для сучасної молоді важливий прояв гендеру, такий як мужність чи жіночність. Для них саме це робить їх не такими, як всі, показує їх індивідуальність

Таблиця 2

Я	Фактор 1	Фактор 2
Заурядный_Интересный	0,75	-
Отвратительный_Красивый	0,74	-
Одинокий_Любимый	0,63	-
Жахливий_Привабливий	0,59	-
Разрушительный_Творческий	0,57	-
Активный_Лінивий	-0,55	-
Веселый_Сумный	-0,52	-
Яскравий_Темний	-0,52	-
М'який_Твердий	-	0,66
Женственный_Мужественный	-	0,52
Молчаливый_Коммуникабельный	-	0,52

Таблиця 3

Гомосексуал	Фактор 1	Фактор 2
Позитивний_Негативний	0,73	-
Добрий_Злий	0,71	-
Настоящий_Мифический	0,62	-
Веселий_Сумний	0,61	-
Одинокий_Любимый	-	0,77
Особенный_Обычный	-	0,73
Другой_Похожий	-	0,71

та відокремлює їх один від одного.

2. Образ «Гетеросексуал». Результат кластерного аналізу показує, що образ гетеросексуала є досить зрозумілим для наших респондентів. В образі гетеросексуала ознака «гомофоб чи толерантний» не була пов'язана з чимось іншим, вона являє собою незалежну ознаку цього образу.

3. Образ «Гомосексуал». Результати кластерного аналізу доповнили результати факторного та показали, що об'єкт для респондентів є малозрозумілим. Також респонденти не можуть приписати жорстокість чи ранимість гомосексуалам, про що свідчить те, що ці ознаки були «викинуті». Розділення кластерів було на ознаках «добрий – злий», що також свідчить про амбівалентність образу.

Висновки

У сучасної молоді існують такі соціально-психологічні стереотипи, як шаб-

лони мислення, схематично й емоційно забарвлені образи в уявленні щодо норм сексуального життя та їх реалізацій. Частково такі стереотипи є негативно забарвленими, що породжує відсутність толерантного відношення до ЛГБТ-спільноти загалом.

Було виявлено наявність міфологем щодо образів «гетеросексуал» та «гомосексуал» в уявленнях сучасної молоді. Образ гомосексуала в свідомості наших респондентів виявився амбівалентним, на що вплинула недостатня обізнаність респондентів про ЛГБТ-спільноту.

Для того, щоб підвищити рівень толерантності у сучасної молоді в Україні, потрібно краще інформувати їх про ЛГБТ-спільноту загалом. Це допоможе розвіяти стереотипи та міфологеми, які склалися навколо образу гомосексуала, а саме вони породжують негативне ставлення та нерозуміння об'єкта.

Література

1. Блинова О. Є. Соціальні стереотипи як прояв соціального мислення / О. Є. Блинова // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Фенікс, 2014. – Т.11. – Вип.9. – С. 107–118.
2. «Стереотип соціальний» [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BF_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B93.
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
4. «Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність: питання та відповіді» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://insight-ukraine.org/newbook-lgbtfaq/>
5. «Як писати про ЛГБТ-спільноту: пам'ятка для журналіста» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://insight-ukraine.org/yak-pisati-pro-lgbt-kurs-dlya-zhurnalistiv/>
6. I. Osgood C., Suci G., Tannenbaum P. (1957). The measurement of meaning / C. Osgood, G. Suci. – Urbana : The University of Illinois Press, 1957. – 237 p.
7. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания / В. Петренко. – М. : МГУ, 1988. – 207 с.

УДК 159.9

І.В. Сингаївська
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
С.Б. Федорець
аспірантка кафедри психології,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Психологічний аналіз поняття менеджменту та стилів управління

У статті обґрунтовано актуальність дослідження феномену управління. Здійснено аналіз терміна «менеджмент» та досліджень управління у психологічній науці. Узагальнено підходи до класифікації стилів управління. Визначено перспективи подальшого теоретичного та емпіричного дослідження, зокрема, необхідність дослідження гендерних відмінностей стилю управління в центральних органах виконавчої влади.

Ключові слова: авторитарний стиль; демократичний стиль; керівництво; ліберальний стиль; менеджмент; стиль управління; управління.

И.В. Сингаевская
кандидат психологических наук, доцент,
заведующая кафедры психологии,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»
С.Б. Федорец
аспирантка кафедры психологии,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Психологический анализ понятия менеджмента и стилей управления

В статье обосновано актуальность исследования феномена управления. Сделан анализ термина «менеджмент» и исследований управления в психологической науке. Обобщены подходы к классификации стилей управления. Определены перспективы дальнейшего теоретического и эмпирического исследований, в частности, необходимость исследования гендерных отличий стиля управления в центральных органах исполнительной власти.

Ключевые слова: авторитарный стиль; демократический стиль; руководство; либеральный стиль; менеджмент; стиль управления; управление.

I. Syngaivska
*PhD (Psychological sciences), Associate Professor,
Head of the Department of Psychology,
“KROK” University*

S. Fedorets
*Post-graduate student Department of Psychology
“KROK” University*

To the question of defining management and style management

Постановка проблеми

Політичні, соціальні та економічні перетворення, реформаційні зміни, дієвість нововведень значно залежать від ефективної діяльності органів виконавчої влади та управління державою загалом. Формування сучасної української держави вносить стабільне зростання обсягу вимог до кадрового складу державних службовців, у тому числі й у питанні управлінського потенціалу.

Зважаючи на вкрай складні політичні, соціальні та економічні умови, в яких зараз знаходиться наше суспільство, Україна, як, напевно, ніколи за роки незалежності, потребує кваліфікованого управління в державних органах. Окрім того, з причин впливу багатьох факторів, таких як особливості соціально-політичного устрою країни, затяжний перехід до ринкової економіки, систематична зміна політичного курсу, деструктивна відсутність стабільності в державі, проблема ефективного управління в державних органах вимагає стабільного та різнопланового вивчення.

Разом з тим, в умовах євроінтеграційних процесів та реформування системи державного управління цілком закономірним є підвищення відповідальності кадрових служб за формування високок-

валіфікованого апарату виконавчої влади. В свою чергу, реформативні перетворення державної служби обумовлюють зростання вимог до управлінців стосовно їх керівного потенціалу, формуючи при цьому потребу в новій моделі керівника, та відповідно, нового підходу до стилів управління.

Врахування теоретичних напрацювань психології управління спроможне забезпечити ефективне використання управлінського потенціалу керівників державних органів. А оскільки від державних службовців вимагається прийняття швидких та ефективних управлінських рішень, то за таких умов у органах державної влади особливо актуалізується потреба ефективного менеджменту, обумовлюючи актуальність наукових досліджень з цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Огляд останніх наукових досліджень та публікацій вказує на те, що тема менеджменту та ефективного стилю управління в системі державної служби постійно знаходиться в полі зору вітчизняних науковців.

Для теоретичного дослідження психології управління та стилів керівництва у вітчизняних джерелах ми вивчали праці таких науковців: Г. Атаманчук, В. Гже-

шук, Н. Гончарук, О. Дармограй, В. Єганов, І. Кулініч, Д. Летучий, Т. Мостенська, О. Саврук тощо. Повніше феномен менеджменту та стилів керівництва досліджено авторами з ближнього та дальнього зарубіжжя, зокрема такими: М. Альберт, С. Доннел, В. Дружинін, А. Журавльов, Г. Кунц, М. Мескон, В. Рубахін, Ф. Хедоури та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Як показує аналіз наукової літератури, на сьогоднішній день значна частина зусиль сучасних науковців зосереджена навколо проблем добору професійних кадрів, формування фахової компетенції та професійнозначущих якостей державних службовців. Водночас, усе ще недостатньо вивченими залишаються проблеми ефективного менеджменту в сфері державної служби та вибору оптимального стилю керівництва, особливо в світлі існуючої гендерної політики.

Формулювання цілей статті

Цілі статті – здійснити категоріальний аналіз феномену менеджменту та провести огляд існуючих класифікацій стилів управління.

Виклад основного матеріалу

Менеджмент має свою давню історію розвитку, і вчені доводять, що ще в Давньому Шумері були сформульовані в законах царів Хаммурапі та Навуходоносора управлінські правила. Всього до нової ери фахівці нараховують біля трьох управлінських напрямків. Четвертий виник у XVII – XVIII століттях, коли почала розвиватися ринкова економіка з швидким розвитком індустрії та різних видів виробництва. Саме тоді й відбулося відокремлення управління від власності. Управління, ставши професійним заняттям, поступово перетворюється на менеджмент. Наприкінці XIX – на початку XX століття формується концепція, що започаткувала управлінську революцію – теорія раціональної бюрократії Макса Вебера. Вона була реакцією на інтенсивний розвиток промисловості. У цей час народжувалися

великі ієрархічні структури, визначалися посадові обов'язки менеджерів, управлінська діяльність набула особливого статусу, підвищилась її значущість і відповідальність [4, с.42].

Зазначимо, що аналіз наукової літератури дає змогу констатувати існування деяких відмінностей у розумінні науковцями сутності поняття «менеджмент». Приміром, І. Кулініч трактує менеджмент як «управління, керівництво, а також як дирекція, адміністрація» [11, с.170]. Схожу позицію займає також В. Яковенко, висловлюючи думку, що «суть менеджменту полягає в управлінні продуктивністю і персоналом» [23, с.5]. Досить змістовне трактування поняття «менеджмент» надає В. Шатун, який зазначає, що у широкому розумінні менеджмент можна розуміти як теорію управління виробництвом, орієнтовану, по-перше, на людину як основне джерело підвищення продуктивності праці, а по-друге – на реалізацію об'єктивних економічних законів і узгодження економічних інтересів. Тоді як у вузькому розумінні, на думку вченого, менеджмент трактують як процес, спрямований на ефективне використання ресурсів для досягнення організаційних цілей в умовах, які постійно змінюються. Управління підприємством включає управління працівниками, засобами виробництва, матеріальними ресурсами, фінансами та інформацією. Провідне місце тут належить управлінню персоналом. Сукупність усіх перерахованих видів і форм управління прийнято називати менеджментом [18, с. 9].

Підтвердження наведених наукових позицій можна знайти в тому, що за даними деяких енциклопедичних видань, етимологічно, поняття «менеджмент» походить від англійського дієслова *to manage* (керувати), яке, в свою чергу, утворилось від латинського кореня слова *manus* (рука або кисть) [3, с.716]. Водночас, В. Палінчак знаходить слушне зауваження щодо дискусій навколо цієї категорії, оскільки терміни «менеджмент», «менеджер» не мають точного перекладу і визначення, тому що є надзвичайно багатозначними і багатозначними [20, с.143]. Так, навіть у

словнику англійської мови можна знайти багато значень терміна «менеджмент»: 1) управління; 2) уміння володіти (чимось, наприклад, інструментами, технологіями та ін.), уміння виконувати певну роботу; 3) ставлення до людей; 4) дирекція. З цієї причини тлумачення поняття «менеджмент» у науковій літературі є дуже широким [17, с.368].

Цим можна пояснити і ту обставину, що в зарубіжній літературі пропонуються куди простіші конструкції розуміння змісту «менеджменту». Зокрема, дослідники Г. Кунц та С. Доннел розглядають менеджмент як створення ефективного середовища для праці людей, які діють у формальних організованих групах [12, с.106]. Нам особливо імпонують подібні підходи, оскільки ми переконані в тому, що категоричне розведення понять «менеджмент» та «управління» не завжди є доцільним, оскільки може призвести до зайвої категоріальної розпорошеності, аніж внести суттєве прояснення досліджуваних термінів. Особливо, якщо брати до уваги, що термін був запозичений з іншомовного середовища. Тому, зважаючи на це, ми дозволимо собі використовувати в цій роботі поняття «менеджмент», «управління» та «керівництво» в їх синонімічному значенні.

Загалом, окреслюючи теоретичні основи управлінської діяльності, а особливо в ракурсі діяльності державних службовців, не зайвим буде висвітлити зміст поняття «стиль керівництва». Як зазначають довідники, цей термін походить від латинського *stylus* – стрижень для письма [3, с. 1151] та означає сукупність принципів, норм, методів і прийомів впливу на підлеглих з метою ефективного здійснення управлінської діяльності й досягнення поставлених цілей; спосіб, метод роботи, манера поведінки [21, с. 388]. Зокрема, О. Цуруль розуміє під стилем сукупність прийомів впливу керівника в його діяльності; манеру поведінки відносно підлеглих задля здійснення на них впливу з метою досягнення цілей організації [14, с. 71]. Поруч з цим, Б. Гаврилишин дивиться на це питання під дещо іншим кутом зору, пояснюючи стиль керівництва як прояв певних

особистісних якостей керівника у взаємодії з підлеглими та способах вирішення виробничих питань [9, с. 36]. Зарубіжний дослідник Г. Атаманчук, немовби доповнюючи вищезгаданого науковця, додає, що стиль безпосередньо залежить від його основного носія – людини [2, с. 51].

На нашу думку, згадка про особистісні якості є дуже доречною, оскільки будь-яка діяльність у тій чи тій мірі буде обмежуватися рамками особливостей такої особистості, крім того, варто враховувати й низку різноманітних факторів, як то гендерний, віковий тощо. Але найповніше визначення поняття «стилю керівництва», на нашу думку, дають Р. Пушкар та Н. Тарнавська, розкриваючи його як: звичну манеру стосунків керівництва з підлеглими, ступінь зусиль, що докладаються керівником з метою впливу на працівників, спонукання останніх до досягнення цілей організації, те, яким чином делегуються повноваження, який тип влади застосовується, яким є ставлення керівника до виробничих завдань та міжособистісних стосунків у колективі [15, с. 112].

За посиланням В. Дружиніна, відомо, що сучасні уявлення про стилі керівництва одержали свій розвиток завдяки дослідженням К. Левіна в кінці 1930-х – початку 1940-х років, які дали змогу виділити три класичних стилі керівництва:

1) Авторитарний (або директивний) – стиль, що характеризується максимальним зосередженням всієї повноти владних повноважень у керівника та усуненням інших членів групи (організації) від вирішення основних питань управління, а також впливом на них переважно заходами примусу.

2) Ліберальний (або поблажливий) стиль керівництва, для якого є типовим надання підлеглим максимальної свободи у виборі робочих задач та контролю своєї роботи; а також слабе використання владних повноважень у поєднанні з низькою мірою організаційного впливу керівника.

3) Демократичний (або колегіальний) стиль управління – це спосіб керівництва, що вирізняється врахуванням думки членів організації при вирішенні її основних

проблем, відсутністю нав'язування керівником власної волі та заснований на тому, що активність людей мотивована потребами вищого порядку [7, с. 580].

Головним та типовим критерієм авторитарного стилю є одноособовий спосіб прийняття управлінських рішень. Керівник доводить до відома співробітників лише ту частину інформації, яку він вважає потрібною для них; повідомляє своє рішення у формі наказу; придушує ініціативу підлеглих тощо [1, с. 253-254]. Авторитарний стиль характеризується жорсткою централізацією при прийнятті рішень та, як правило, їх безальтернативністю [6, с. 262]. Управлінець має можливість різко критикувати підлеглих і застосовувати до них серйозні санкції. Його головна зброя – «залізна вимогливість», загроза покарання, відчуття страху. Рівень свободи учасників групи зведений до мінімуму. Ставлення до підлеглих з боку керівника залежить не від результатів їх діяльності, а від особистих симпатій. Авторитарний стиль економить час і надає можливість передбачити результат, але під час його використання пригнічується ініціатива підлеглих, і вони перетворюються на пасивних виконавців [22, с. 56].

Загалом використання директивного способу управління відзначається наявністю чіткої адресності, директивності, обов'язковості виконання розпоряджень та вказівок. Авторитарне управління володіє такими типовими особливостями, як: єдиноначальність, субординація, ієрархічність, імперативність. Суттєва особливість демократичного стилю полягає в його орієнтації на реалізацію необхідної різноманітності суспільних процесів, на блокування примусової уніфікації потреб та інтересів людей [6, с. 265]. Зміст директивного керівництва можна простежити за такими ознаками: 1) прямий вплив керівної (посадової) особи на волю виконавців; 2) чітке визначення норм поведінки в поєднанні з конкретними командами; 3) односторонній спосіб вирішення завдання; 4) безумовна обов'язковість виконання розпоряджень, вказівок чи наказів [5, с. 18].

Тоді як демократичний стиль керівництва являє собою своєрідну модель взаємодії керівника й групи, під час якої відбувається залучення членів групи до обговорення тих питань, стосовно яких передбачається прийняття рішення (причому сам керівник виконує функцію регулятора й коректора ідей підлеглих). Члени групи вільні у виборі форми виконання спільно прийнятого рішення. Керівник надає підлеглим достатній рівень свободи в період обговорення рішення й стимулює їх активність. Демократичний стиль відрізняється колегіальним обговоренням проблем у групі, заохоченням керівником ініціативи підлеглих, активним обміном інформацією між керівництвом і членами групи, ухваленням рішень на загальних зборах. Цей стиль, на думку більшості вчених, є найкращим. Соціально-просторове становище керівника – усередині групи. Такі управлінці ініціюють максимальну участь кожного в діяльності групи, не концентрують відповідальність на собі, а прагнуть розподілити її серед усіх членів групи, створюють атмосферу співпраці [22, с. 56-57].

Демократичний стиль передбачає надання підлеглим самостійності, підготовку й прийняття рішень за їх активної участі. Керівник у своїй роботі постійно опирається на групу однодумців, дбає про створення необхідних умов, з повагою ставиться до людей. Керівник такого стилю – вдалиий політик, «дипломат», «стратег», відкрита людина. Він розділяє відповідальність згідно з наданими повноваженнями, підбирає ділових, знаючих працівників, постійно підвищує свою кваліфікацію, в нього рівна манера поведінки, використовує різні види заохочення та покарання. Недоліки цього стилю виявляються в його недостатній мобільності, динамічності й оперативності [13, с. 57].

Ліберальний стиль – це безініціативність, постійне очікування вказівок зверху, небажання прийняти на себе відповідальність за рішення та їх наслідки. Цей стиль досить нестійкий, малоефективний, але його перевага у колективному прийнятті управлінських рішень [5, с. 18]. Особли-

вістю ліберального стилю керівництва є стихійність, безсистемність у прийнятті рішення (відсутність серйозного опрацювання проблеми). А також відсутність сформульованих вимог керівника до діяльності групи та дієвого контролю за виконанням прийнятих рішень. Такий керівник прагне не нести відповідальності, перекладаючи її на підлеглих, уникає конфліктів з членами групи, прагне не втручатися в перебіг діяльності групи [22, с. 57].

Здійснюючи порівняльний аналіз зазначених стилів управління, можна звернути увагу на те, що за умови демократичного стилю керівництва підлеглі продукують більше нестандартних рішень, хоча виконують менший обсяг роботи, ніж при авторитарному стилі управління. Атмосфера в колективі сприятлива, існує взаємоповага та відчуття довіри. Члени групи активно включаються у спільну діяльність. Колегіальність є гарантом більш раціональної організації процесу керівництва. Основні положення ліберального стилю управління дають змогу дійти висновку, що він знижує не лише обсяги виконуваної роботи, а й її якість. Скорочення відстані між підлеглим та керівником зменшує владу та вплив останнього. Відмінною рисою авторитарного стилю управління є його чіткість, лаконічність і зрозумілість у поєднанні з більшими обсягами виконаної роботи.

Одним із суттєвих недоліків класифікації К. Левіна було те, що науковець взагалі не приділив уваги проміжним стилям, які є значно поширенішими, ніж «чисті». Саме це стало поштовхом для низки наступних досліджень. Сьогодні в літературі, поряд з основними стилями державного управління, наводять як розширені типологізації з виокремленням додаткових підвидів, так і якісно інші класифікації. На пострадянському просторі питанням вивчення стилів керівництва особливо плідно займалися: А. Русалинова, А. Журавльов, В. Афанасьєв, І. Волков та інші. З часом А. Журавльов та В. Рубахін розширили класифікацію К. Левіна, додавши проміжні стилі, що в сумі складало сім типів керівництва: директивний, колегіальний,

ліберальний, директивно-колегіальний, директивно-ліберальний, колегіально-ліберальний, змішаний стилі [8, с. 42-43].

Відносно нещодавно В. Єгановим було запропоновано таку оновлену типологізацію стилів управління, яка поряд із авторитарним, демократичним та ліберальним містить системний, підприємницький, компетентнісний, дорадчий, експертний та харизматичний стилі. Основними їх ознаками, відповідно, є: використання всіх наявних ресурсів для досягнення мети діяльності організації; запровадження оцінки ефективності роботи працівників та діяльності органу влади на ринкових засадах; компетентна оцінка існуючої ситуації на підставі наявного професійного досвіду; надання винятково консультативної підтримки з питань діяльності органу влади працівникам у разі необхідності; надання необхідної допомоги з питань діяльності органу влади силами залучених спеціалістів у разі необхідності; розрахунок на особистісні якості керівників, які надають впевненості іншим в обґрунтованості рішень. Ученим, на основі експертного дослідження, з'ясовано, що для органів виконавчої влади найбільш доцільним є застосування демократичного стилю управління в поєднанні з компетентнісним [10, с.9-10].

Так само, аналізуючи праці Г. Атаманчука [2], Н. Гончарук [5], Д. Летучого [13], О. Саврук [21], ми можемо визначити, крім основних стилів державного управління, такі їх різновиди, як: загальний, індивідуальний, бюрократичний, прогресивний, волонтаристський, делегуючий, діловий (змістовно-об'єктивний), контрольний, самоцентристський, демотивуючий, нейтральний, дозволяючий стилі управління. Надамо коротку характеристику зазначених стилів:

– загальний: стиль нормативний, тобто загальновизнаний, його головні риси виявляються всюди – у широких масштабах, що розділяє та підтримує суспільство;

– індивідуальний: загальний стиль, пристосований до конкретних умов управлінської діяльності, якостей і здібностей посадових осіб;

– прогресивний: прокладає дорогу всьому новому, проявляються елементи прогресу;

– делегуєчий: за такого стилю кожен керівник успішно долає труднощі в роботі, тобто замінює другорядні й повсякденні справи основними, делегує частину справ підлеглим;

– самоцентристський: коли керівник замикає на собі зв'язки, процес діяльності організації;

– демотивуючий: сутність його полягає в тому, що йде явне перебільшення вказівок на помилки підлеглих, ніж на оцінку їх досягнень;

– діловий (змістовно-об'єктивний): для цього різновиду стилю управління характерні такі риси, як компетентність, орієнтація на основну ціль діяльності колективу, самостійність, практичність, висока оперативність.

Вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що загальна ефективність того чи іншого способу управління у великій мірі залежить від конкретного виду діяльності. Розглянуті в попередньому пункті класифікації стилів керівництва в свій час стали підґрунтям для низки досліджень на просторах Співдружності Незалежних Держав, які допомогли встановити характер зміни стилю управління в залежності від об'єктивних обставин. Одночасно, за даними американських дослідників М. Мескона, М. Альберта та інших, було встановлено, що ефективність певного стилю управління залежить від специфіки виконуваної роботи, професійних вимог тощо [19, с. 263]. В той же час усі науковці зазначають, що жоден із стилів керівництва не може гарантувати досягнення необхідного результату управлінської діяльності. Слід пам'ятати, що, незалежно від стилю керівництва, гендерних особливостей керівника, успіхи та провали в діяльності організації прямо залежать від ефективності та правильності рішень, які приймають керівники [24]. В стилях керівництва зафіксовані як загальноприйнятні дії, так і такі, що пов'язані з індивідуальністю керівника, його особистісними характеристиками [16, с. 131].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, на підставі опрацьованої літератури ми можемо зазначити такі положення:

1) Авторитарний стиль ефективний у напружених, екстремальних та складних ситуаціях. Такий стиль керівництва добре зарекомендував себе за наявності несприятливого збігу обставин, коли вимагається миттєве реагування. Цей стиль дає змогу досягнути швидких та чітких дій при керівництві пожежними бригадами, правоохоронними органами. Головною перевагою наразі виступає чіткість і лаконічність формулювання задач та наявність інструкцій. Також існують наукові дослідження, які підтверджують, що саме директивний стиль необхідно застосовувати при керівництві низькокваліфікованим персоналом або ж робітниками з низьким рівнем соціально-психологічного розвитку. Встановлено зворотну залежність між рівнем розвитку працівників та необхідністю використання авторитарного стилю управління. Інколи цей стиль є бажаним унаслідок певних психологічних особливостей підлеглих (деякі люди прагнуть, аби ними керували авторитарно). Авторитарний стиль є неприпустимим у діловій обстановці, при керівництві висококваліфікованими кадрами тощо. Цікаво, що за обсягом виконаної роботи передують ті колективи, в яких керівник віддає перевагу саме авторитарному стилеві управління. Хоча при цьому загальна атмосфера залишається досить напруженою, мотивація знижується, зростає агресія, працівники демонструють покірну поведінку, рідко вдаються до творчості. Основним недоліком такого стилю управління є те, що в ньому з самого початку запрограмовані конфлікти.

2) Демократичний стиль управління матиме віддачу за умови високого соціально-психологічного розвитку колективу, високої компетенції та професіоналізму підлеглих. Додатково зазначимо важливість цього стилю управління при взаємодії з групами, що працюють в умовах тривалої соціальної ізоляції. Результати, досягнуті за такого типу керівництва, як правило,

є більш якісними. Підлеглі продукують більше творчих та нестандартних підходів.

3) Ліберальний стиль керівництва лише за певних умов може бути найкращим управлінським способом спілкування з підлеглими. Його варто обирати в ситуації управління колективом висококваліфікованих та мотивованих працівників: учених, дослідників, конструкторів, які, володіючи цінними знаннями та навичками, чітко усвідомлюють свою незамінність для даної організації. В усіх інших ситуаціях це найменш ефективний стиль керівництва, який, як правило, в «чистому вигляді» застосовується досить рідко.

Особливо непродуктивним такий стиль керівництва є під час управління колективами виробничих підприємств, військових частин тощо.

4) Змішані стилі рекомендується застосовувати тоді, коли виникла необхідність активізувати творчу складову підлеглих. На противагу цьому – при взаємодії зі структурами організації продуктивніше використовувати «чистий» стиль керівництва.

Завданням подальшого теоретичного та емпіричного дослідження ми вбачаємо дослідження існуючих відмінностей стилю управління в центральних органах виконавчої влади.

Література

1. Албастова Л. Н. Технологии эффективного менеджмента / Л. Н. Албастова. – М., 1998. – С. 252-256.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М.: Юрид. лит., 1997. – 400 с.
3. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: «Большая Российская энциклопедия»; СПб.: «Норинт», 1998. – 1456 с.
4. Гжешук В. Суть, поняття та рівні управління менеджменту і підходи до управління в ринковій економіці / В. Гжешук // Молодь і ринок. – 2014. – № 1. – С. 39-45.
5. Гончарук Н. Т. Взаємозв'язок методів і стилів управління персоналом у сфері державної служби / Н. Т. Гончарук, Д. М. Летучий // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2014. – Вип. 1. – С. 16-20.
6. Дармограй О. О. Основні види стилів державно-управлінської діяльності / О. О. Дармограй // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – № 1. – С. 261-266.
7. Дружинин В. Н. Психология: учебник для технических вузов / В. Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 2001. – 608 с.
8. Журавлев А. Л., Рубахин В. Ф., Шорин В. Г. Индивидуальный стиль руководства производственным коллективом / А. Журавлёв, В. Рубахин, В. Шорин. – М.: ИУНХ, 1976. – 120 с.
9. Економічна енциклопедія / Під ред. Б. Г. Гаврилишина та ін. – К.: Академія, 2002. – Т. 3. – 472 с.
10. Єганов В. В. Розвиток стилю державно-управлінської діяльності : автореферат дисертації на здобуття канд. наук з держ. упр. / В. Єганов. – Х., 2009. – 20 с.
11. Кулініч І. О. Психологія управління : підручник / І. Кулініч. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
12. Кунц Г. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций. Пер. с англ. / Г. Кунц, С. Доннел – М.: Прогресс, 1981. – 372 с.
13. Летучий Д. М. Інтегрування стилів управління як засіб підвищення ефективності державної служби в Україні / Д. М. Летучий // Аспекти публічного управління. – 2014. – № 5-6. – С. 55-62.
14. Менеджмент у державних організаціях / О. А. Цуруль. Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 142 с.
15. Менеджмент: теорія та практика. / Р. М. Пушкар, Н. П. Тарнавська. Підручник – 2-ге вид., перероб. і доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 490 с.
16. Мостенська Т. Л. Ефективний стиль керівництва в управлінні організацією / Т. Л. Мостенська // Харчова промисловість. – 2008. – № 6. – С. 131-134.
17. Мюллер В. К. Англо-русский словарь / В. Мюллер. – М.: Издательство иностранных и национальных словарей, 1956. – 699 с.

18. Основи менеджменту: Навчальний посібник. / В. Т. Шатун – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 376 с.
19. Основи менеджмента. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. – М.: Дело, 1997. – 704 с.
20. Палінчак В. До питання про визначення поняття «менеджмент» науковцями України і США / В. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – 2014. – Вип. 32. – С. 143-144.
21. Саврук О. Ю. Стилі керівництва: сутність та характерні риси / О. Саврук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Л.: Вид-во Держ. ун-ту «Львів. політехніка». – 2009. – № 640. – С. 387-393.
22. Штанько Н. А. Лідерство як соціально-психологічний феномен / Н. А. Штанько // Юридична психологія та педагогіка. – 2013. – № 2. – С. 50-61.
23. Яковенко В. Б. Менеджмент і маркетинг : Навч.посібник / В. Яковенко. – К.: Вид-во Європ. у-ту. – 2007. – 144 с.
24. Dragana Radosavljević, Irina Singaevska, Alexios Panagopoulos. Ženski menadžment – opasnost ili šansa? /Application of new technologies in management ANTiM-2016//5 th International Conference. – Volume 2. – Belgrade: Education Council of Faculty of Business Studies and Law, 2016. – С. 263–270.

УДК 159.9

Н.О. Алюшина
кандидат психологічних наук, доцент,
директор Генерального департаменту
з питань управління персоналом на державній службі,
Національне агентство України з питань державної служби

Г.В. Кудринська
аспірант кафедри психології,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Фактори психологічної готовності державних службовців до нововведень

У статті розкрито сутність поняття “психологічна готовність до змін”, проаналізовано чинники, які позитивно та негативно впливають на психологічну готовність до нововведень. Сформовано п’ятирівневу структуру факторів психологічної готовності державних службовців до нововведень.

Ключові слова: психологічна готовність до змін, нововведення, інноваційна готовність, організаційний опір змінам, фактори психологічної готовності, державний службовець, алгоритм упровадження змін.

Н.О. Алюшина
кандидат психологических наук, доцент,
директор Генерального департамента
по управлению персоналом на государственной службе,
Национальное агентство Украины по вопросам
государственной службы

Г.В. Кудринская
аспирант кафедры психологии,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Факторы психологической готовности государственных служащих к нововведениям

В статье раскрыта сущность понятия “психологическая готовность к изменениям”, проанализированы факторы, которые положительно и отрицательно влияют на психологическую готовность к нововведениям. Сформирована пятиуровневая структура факторов психологической готовности государственных служащих к нововведениям.

Ключевые слова: психологическая готовность к изменениям, новшества, инновационная готовность, организационное сопротивление изменениям, факторы психологической готовности, государственный служащий, алгоритм внедрения изменений.

N.O. Alyushina

PhD, Associate Professor

*Director of General Department on human resource
management in the public service*

National Agency of Ukraine on Civil Service

H.V. Kudrynska

post-graduate student of the Psychology Department

“KROK” University

Factors of psychological readiness of civil servants for innovations

The article elucidates the concept of psychological readiness for change. The factors that positively and negatively affect this readiness were analysed and the five-level structure of factors has been formed.

Keywords: *psychological readiness for change, innovation, innovation readiness, organizational resistance to change, factors of psychological readiness, civil servant, algorithm for implementing changes.*

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку країни визначено нові пріоритети розвитку державної служби, які зумовили необхідність змін, спрямованих на підвищення якості, ефективності роботи та становлення позитивного іміджу владних інституцій.

Державна служба перебуває в процесі реформування, наслідком чого є впровадження змін у структуру функціонування інституту державної служби та підбір нових вимог до професійної компетентності, освіти, особистих вмінь та навичок державних службовців. На державному рівні створено відповідну законодавчу і нормативно-правову базу. На посади державної служби за сформованими вимогами призначено досить багато нових фахівців. Але варто враховувати, що те, як надалі складатиметься ситуація в колективах, які результати покажуть новопризначені фахівці, багато в чому залежить і від колективів державних службовців, які на цей момент уже функціонують. У цих колективах є визначені цінності, внутрішні правила, сформована корпоративна культура та окремі паттрени реагування на робочі ситуації.

Тому пріоритетним питанням залишається готовність державних службовців до

змін, які відбуваються в системі державного управління, відповідно до яких необхідно змінювати власну поведінку, приймати нові цінності, підвищувати рівень особистої професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання готовності працівника до змін, подолання опору змінам відображено у роботах вітчизняних та зарубіжних учених: І. Ансоффа, Т. Базарова, Л. Грейнер, Дж. Джоржа, Г. Джоунса, Н. Тічі, М. Девана, Д. Коттера, М. Магури, Л. Борисової та ін. У психології цю проблему розглядали: Л. Карамушка, Р. Кричевський, А. Журавльов, Н. Ільїна, В. Литва, К. Левін та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Залишається недостатньо розробленою проблематика щодо визначення та класифікації основних компонентів готовності державних службовців до нововведень.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розгляд поняття «психологічна готовність до змін», визначення передумов готовності, бар'єрів процесу впровадження інновацій та систематизація факторів психологічної готовності фахівців державної служби до нововведень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інноваційна готовність – це міра готовності персоналу використовувати свій людський капітал для реалізації комплексу завдань, що забезпечують функціонування установи в умовах інноваційної діяльності, а також здатність виконувати інноваційні перетворення [7].

З позиції інтегративного процесу, готовність до зміни – це категорія суб'єктивної психологічної реальності, що являє собою активацію ресурсної, мотиваційної, енергетичної сфер психіки, не будучи безпосереднім механізмом поведінкових паттернів або продуктом вольових зусиль.

Несформована психологічна готовність (її відсутність) робить вольову пошукову поведінку неефективною, викликає внутрішні опори змінам, видає неправильні і помилкові стратегії та поведінкові паттерни. Навпаки, сформована або активна готовність розширює поведінкові паттерни, розширює спектр рішень, шляхів досягнення, збагачує мотиваційну сферу [1].

Дослідники, зокрема К. Семенюк, І. Сочинська-Сибірцева, О. Недобега, М. Наталенко, О. Соснюк, дотримуються підходу щодо виділення декількох груп факторів, що здійснюють вплив на готовність персоналу до інноваційної діяльності: підтримуючі, підсилюючі та блокуючі.

До підтримуючих факторів належать: надання необхідної свободи при розробці нововведень, забезпечення новаторів необхідними ресурсами і устаткуванням, підтримка з боку вищого керівництва; проведення систематичних дискусій і вільного, заохочувального обміну ідеями; поглиблене взаєморозуміння в середовищі персоналу організації.

Підсилюючими факторами вважаються: розвиток і підтримка керівництва у прагненні працівників до постійного підвищення кваліфікації; можливість висловлювати власну думку щодо проведених змін; подолання бар'єрів і «розмивання меж» між функціональними обов'язками; систематичне проведення нарад робочих груп.

Факторами, що блокують інноваційну діяльність є: недовіра керівників до ідей, що висувуються знизу; необхідність безлічі узгоджень щодо нових ідей; дріб'язкова опіка та контроль кроків новатора; култарне прийняття рішень щодо новаторської пропозиції [7].

Також вагомим для успішності впровадження змін є фактор суб'єктивної готовності персоналу до інновацій.

Дослідники І. Бризна та М. Будянський вважають, що відчуття психологічного комфорту (відсутність кризи) досягається за рахунок наявності в структурі особистості таких характеристик готовності, як: винахідливість, оптимізм та толерантність до невизначеності [1].

Сприяють упровадженню інновацій співробітники, зацікавлені в кар'єрному зростанні, які мають установку на нововведення, високу здібність до соціальної адаптації, схильні до нестійкості й експериментування, готові до співпраці та відстоювання власних прав, гнучкі мисленням, комунікабельні, активні, незалежні, з високим інтелектуальним потенціалом. Навпаки, формування психологічного бар'єру по відношенню до інновацій змушує співробітників не приймати зміни та чинити опір їх упровадженню [6].

Організаційний опір є реакцією організації як соціальної системи на дію, пов'язану з трансформацією умов її функціонування. Джерелами організаційного опору змінам можуть виступати як зовнішні сили, так і персонал підприємства (внутрішньоорганізаційний опір змінам). Він є невід'ємною складовою будь-яких якісних перетворень в організації, може мати особисту або колективну природу, різну силу, спрямованість та інтенсивність. Під опором персоналу організаційним змінам розуміються дії працівників, спрямовані на дискредитацію, затримку або протидію здійсненню змін в організації [9].

В. Смірнов зазначає, що у психології психологічні бар'єри змінам визначаються як внутрішні перешкоди (небажання, страх, невпевненість та інше), що заважають людині успішно виконувати певну дію [8].

К. Девіс виокремлює економічні, соціальні й особистісні причини опору персоналу організаційним нововведенням. До перших він відносить страхи, що пов'язані з втратою роботи або заробітної плати або зниженням її, до соціальних – складності взаємовідносин у колективі, соціально-психологічний клімат та його зміни у зв'язку з майбутніми інноваціями, незадоволеність особистою участю в нововведеннях, до особистісних – індивідуальні психологічні особливості робітника [3].

О. Курінний зазначає, що опір здатний виявлятися у формі пасивного (прихованого) відторгнення перетворень, які проводяться, або активної (відкритої) протидії змінам. Неявний пасивний опір, що відбувається протягом відносно тривалого часу, цілком здатний завдати набагато більшого збитку реалізації стратегічних планів і досягненню поставлених цілей організації, ніж активна протидія. Необхідною умовою пом'якшення такого роду суперечностей і запобігання загостренню внутрішньоорганізаційних конфліктів є своєчасне виявлення причин опору й формування цілісного комплексу заходів щодо адаптації персоналу до перетворень, гнучкої мотивації та стимулювання працівників до сприйняття змін [5].

До активного опору належить: критика змін, вислови проти змін; бойкотування змін. До пасивного неприйняття змін належить: виконання роботи як раніше; уповільнення темпів роботи, зменшення інтенсивності праці; погіршення соціально-психологічного клімату в колективі, виникнення конфліктів; звільнення персоналу [9].

М. Фаєрману вдалося систематизувати параметри готовності працівників до змін за трьома рівнями: особистісний, груповий та системний (організаційний) рівні [10].

Враховуючи описані вище підходи вчених до визначення поняття готовності до змін, зважаючи на проведені дослідження щодо визначення передумов та факторів готовності персоналу до інноваційної діяльності, ми сформулювали адаптовану щодо державної служби п'ятирівневу структуру

факторів, які сприяють психологічній готовності державних службовців до нововведень.

На нашу думку, фактори готовності державного службовця до змін можна систематизувати за такими рівнями: внутрішньоособистісний, міжособистісний (горизонтальний), міжособистісний (вертикальний), організаційний та зовнішній (державний) рівні (рис. 1).

1. Внутрішньоособистісний рівень готовності включає в себе комплекс компетентностей та індивідуально-психологічних характеристик особистості, які забезпечують її конструктивне сприйняття, об'єктивну оцінку та ефективне реагування на зміни, що відбуваються в установі.

Вагому роль тут відіграє психологічна компетентність державного службовця. Психологічну компетентність можна визначити, як структуровану систему знань про людину як особистість, індивідуальність, суб'єкт праці та особистість, яка включена в індивідуальну чи спільну діяльність, що здійснює професійні та інші взаємодії [2].

На думку Н. Кузьміної, психологічна компетентність складається з декількох взаємопов'язаних підсистем: соціально-перцептивної компетентності (знання людей, основу чого становить спостережливість і проникливість); соціально-психологічної (закономірності поведінки, діяльності й відносин людини, включеної до професійної групи); аутопсихологічної (самопізнання, самооцінка, самоконтроль, уміння управляти своїм станом і працездатністю, самоефективність); комунікативної (знання про різні стратегії, методи ефективного спілкування); психолого-педагогічної (знання методів здійснення впливу) [4].

Серед індивідуально-психологічних якостей особистості, які сприяють готовності до змін, можна виділити: адаптивність, оптимізм, сміливість, креативність, активність, схильність до ризику, цілеспрямованість, позитивний емоційний тонус, схильність до швидкого навчання, гнучке мислення, толерантність до невизначеності.

Рис. 1. Фактори психологічної готовності державних службовців до нововведень (розроблено автором)

Також сюди можна віднести таку характеристику, як “готовність взяти на себе відповідальність за інновацію”. Працівники з яскраво вираженими лідерськими якостями, які підтримують нововведення, якщо воно допомагає реалізувати їм себе як керівника, прагнуть взяти на себе відповідальність за справу.

2. Міжособистісний (горизонтальний) – цей рівень включає в себе характеристики групи та міжособистісної взаємодії, що сприяють формуванню готовності до змін у працівника колективу.

Серед них варто виділити: соціально-психологічний клімат, рівень групової згуртованості колективу, соціальний оптимізм, характер (інтенсивність, тип, конфліктність) міжособистісних комунікацій.

Вагому роль у формуванні позитивного емоційного тону в колективі під час упровадження нововведень відіграє можливість висловлювати власну думку щодо проведених змін, можливість висловити свої переживання та обговорити їх у колективі.

У процесі групової продуктивної діяльності учасники впливають один на одного, таким чином формуються колективні цінності, культура, традиції, в тому числі й колективне ставлення до нововведень.

Як зазначає С. Яголковський, цей вплив реалізується за допомогою функціонування таких механізмів і ефектів:

- емоційного зараження – передбачає, що емоційна продуктивність діяльності учасників групи багато в чому залежить від їх загального емоційного стану, який впливає на особистість у процесі її взаємодії з колективом;
- порівняння – учасники групової діяльності часто порівнюють себе з іншими учасниками цього процесу, що дозволяє їм верифікувати свої можливості;
- когнітивного збагачення – передбачає отримання нової інформації про предмет обговорення;
- мотивуючого імпульсу – пов’язаний із виникненням ситуативно обумовлених специфічних мотивів до здійснення діяльності;
- ціннісного зсуву – проявляється в

усвідомленні учасниками цінності продуктивної діяльності, в усвідомленні змін їхньої поведінки і розумової активності [11].

3. Міжособистісний (вертикальний) – передбачає вплив на готовність державних службовців до змін через взаємодію «керівник-підлеглий». Цей рівень є ключовою ланкою у координації колективної взаємодії та посередником комунікації із зовнішніми системами.

Цей тип взаємодії також має значний вплив на формування сприятливого соціально-психологічного клімату. Проте визначальними щодо формування готовності на цьому рівні є такі компоненти:

1. Позиція керівника в колективі як лідера, який бере на себе відповідальність, планує, організовує, інформує, координує та контролює.

Така позиція сприяє відчуттю захищеності у працівників, дає внутрішню опору для подальшого розвитку, підвищує виконавську дисципліну.

2. Контакт між керівником та підлеглими (довірливий, заснований на взаємній повазі).

Важливим під час упровадження змін є систематичне проведення нарад робочих груп для забезпечення поінформованості персоналу щодо сутності та наслідків упровадження нововведення. Це сприяє подоланню страху невизначеності, знижує рівень тривоги. Варто залучати до комунікації неформальних лідерів колективу.

Завдання керівників при впровадженні інновацій – сформувати психологічну готовність, яка проявляється в усвідомленні виробничої та економічної необхідності здійснення нововведення, особистої і колективної значущості нововведення, а також способів особистого включення у здійснення нововведення [7].

3. Забезпечення керівником мотивації до позитивного сприйняття змін.

4. Підтримка новаторства, ініціативи та прагнення працівників до постійного підвищення кваліфікації.

4. Організаційний – включає загальну систему управління організаційними змінами в установі та спеціально сплановану

систему заходів з підготовки до їх здійснення. До таких заходів належать психологічні та адміністративні заходи (економічні, правові). Важливим також є визначення стратегії розвитку установи (на 1-2 роки) та встановлення короткострокових цілей.

Серед психологічних факторів можна виділити такі:

- корпоративна культура;
- особливості комунікації між структурними підрозділами;
- формування нових ціннісних орієнтацій;
- забезпечення установки на успіх та «терпимості до невдач».

На рівні організації також існують певні переконання та цінності, які впливають на атмосферу колективу установи загалом. Дослідження показали, що якщо в організації підтримується творча ініціатива, а також додаються певні зусилля з реалізації запропонованих ідей, то загальний рівень креативності та інноваційності в ній залишається досить високим, і співробітники значно частіше замислюються про оригінальні й нові способи підвищення ефективності своєї роботи, про поліпшення ергономічних параметрів їх професійної діяльності та ін. [11].

5. Зовнішній (державний) рівень – формує відповідну законодавчу та нормативно-правову базу, надає роз'яснення, здійснює інформаційну підтримку та контроль.

Для успішного впровадження нововведень важливим є не тільки врахування сприятливих факторів та ризиків, а й системність та поетапність впровадження змін.

Для цього доцільним буде такий алгоритм впровадження змін:

1. Створення стартової платформи, свого роду «підготовка ґрунту» – розробляються плани змін, їх етапність, визнача-

ються відповідальні особи, ресурси, схеми впливів.

2. Створення атмосфери підтримки (інформація про причини змін, їх вигідності; створення груп, які отримують очевидні переваги від перетворень; максимально можливе включення працівників до процесу підготовки змін, їх обговорення).

3. Обґрунтування необхідності, робота з джерелами опору.

4. Втілення освітніх і тренувальних програм, які сприяють позитивному сприйняттю змін [3].

Висновки

Отже, під час проведення організаційних змін важливо не тільки мати чітку політику, але і враховувати фактори психологічної готовності персоналу до змін, що є одним із ключових компонентів ефективності їх впровадження. Ігнорування соціально-психологічного аспекту змін дуже часто ставить під загрозу досягнення поставлених цілей або значно сповільнює процес їх впровадження.

З метою комплексної оцінки психологічних факторів готовності державних службовців до змін варто застосовувати системний підхід, враховуючи внутрішньоособистісний, міжособистісний (по горизонталі та вертикалі), організаційний та зовнішній компоненти.

Враховуючи вищезазначене, дана проблематика вимагає комплексного вивчення шляхом розробки на основі запропонованих факторів методів оцінки психологічної готовності державних службовців до змін, де досить вагоме місце посідають внутрішньоособистісний та міжособистісний фактори, оскільки саме вони є базовими для розробки освітніх і тренувальних програм, які сприяють позитивному сприйняттю змін.

Література

1. Бринза І. В. Готовність до змін як ресурс подолання психологічної кризи / І. Бринза, М. Бундіянський // Наука і освіта. – 2016. – №11. – С. 43-48.
2. Брич В. Я. Акмеологічна модель фахівця нового типу / В. Брич, Х. Снігур // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 1 (29). – С. 122-131.
3. Койнова Г. Н. Когнитивная психология в инновационной деятельности: учеб. пособие / Г. Койнова. – Науч. ред. В. И. Сырымкин. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2015. – 130 с.

4. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н. Кузьмина. – М. : Иссл. центр повыш. кач-ва подгот. спец-ов, 2001. – 144 с.
5. Курінний О. В. Послідовність обґрунтування програми внутрішньоорганізаційних соціокультурних змін на підприємстві / О. Курінний // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2013. – Вип. 33(2). – С. 75-79. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2013_33\(2\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2013_33(2)_16).
6. Лукомська Ю. О. Психологічні аспекти впровадження інновацій в організації / Ю. Лукомська // Проблеми сучасної психології. – 2013. – № 2. – С. 80-85. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2013_2_17.
7. Семенюк К. О. Оцінка готовності персоналу підприємства до інновацій / К. Семенюк, І. Сочинська-Сибірцева // Наука – виробництву, 2016 : зб. тез доп. наук. конф. студ. і магістрантів, 14 квітня 2016 р. – Кіровоград, 2016. – С. 107.
8. Смирнов В. П. Преодоление психологических барьеров в инновационной деятельности / В. Смирнов, Н. Мирошниченко // VII Международная студенческая электронная научная конференция. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.scienceforum.ru/2015/1100/11073>
9. Сташкевич І. І. Теоретичні аспекти опору персоналу організаційним змінам на підприємстві / І. Сташкевич // Управління економікою: теорія та практика. – 2015. – С. 243-257. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ue_2015_2015_19.
10. Фаерман М. И. Комплексный социально-психологический подход к предупреждению сопротивления нововведениям персонала (на примере организаций малого и среднего бизнеса): автореф. канд. психол. наук / М. Фаерман. – Ярославль, 2007. – 24 с.
11. Яголковский С. Р. Психология инноваций: подходы, модели, процессы / С. Яголковский. – Научная монография. – М., 2010. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://psy.hse.ru/data/2010/05/20/1217328104_7.pdf

УДК 159.942.5:37.011.3-051(045)

Т.О. Ковалькова
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Ціннісні орієнтації особистості як чинник запобігання емоційному вигоранню вчителів

У статті наголошується на тому, що викладач є однією з найнавантажених категорій працівників. Автором проведено дослідження термінальних та інструментальних цінностей учителів старших класів, у яких присутнє емоційне вигорання, та тих, у яких такий синдром відсутній. Встановлено значні відмінності між ціннісними орієнтаціями жінок та чоловіків-учителів. Проведено порівняння особливостей показників сформованості ціннісно-сислової сфери між Я-реальним та Я-ідеальним учителів.

Ключові слова: вчитель, інструментальні цінності, особистість, синдром емоційного вигорання, термінальні цінності, ціннісні орієнтації, Я-ідеальне, Я-реальне.

Т.О. Ковалькова
кандидат педагогических наук,
доцент кафедры психологии,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Ценностные ориентации личности как фактор предупреждения эмоционального выгорания учителей

В статье отмечается, что преподаватель является одной из самых загруженных категорий работников. Автором проведено исследование терминальных и инструментальных ценностей учителей старших классов, у которых присутствует эмоциональное выгорание, и тех, у которых данный синдром отсутствует. Установлены значительные различия между ценностными ориентациями женщин и мужчин-учителей. Проведено сравнение особенностей показателей сформированности ценностно-смысловой сферы между Я-реальным и Я-идеальным учителями.

Ключевые слова: учитель, инструментальные ценности, личность, синдром эмоционального выгорания, терминальные ценности, ценностные ориентации, Я-идеальное, Я-реальное.

T.O. Kovalkova
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the department of psychology,
“KROK” University

Personality's value orientations as a factor of prevention of teachers' emotional burnout syndrome

In the article is noted that teacher is one of the most loaded categories of workers. The author has conducted a research of the terminal and instrumental values of high school teachers who had

emotional burnout and those who didn't have this syndrome. There are significant differences between the value orientations of women and men teachers. The author compared features of indicators of the formation of value-semantic sphere between I-real and I-ideal of teachers.

Keywords: teacher, instrumental values, personality, emotional burnout syndrome, terminal values, value orientations, I-ideal, I-real.

Постановка проблеми

Проблема вивчення чинників запобігання емоційному вигоранню педагогічних працівників на сьогоднішній день набуває значної ролі для психології як науки, адже професійна діяльність викладачів пов'язана з необхідністю допомоги підростаючому поколінню у виборі життєвої позиції, визначенні перспектив свого життя і майбутньої професійної діяльності.

Специфіка роботи вчителя зі старшокласниками полягає в тому, що саме в ці роки відбувається активний процес становлення світогляду юнаків та дівчат. Особистість до закінчення школи світоглядно стає більш-менш визначеною. Рання юність – це період початку реалізації життєвих планів юнаків і дівчат. Близькість до завершення школи спонукає старшокласників до особистісного й професійного самовизначення, тому юнацький вік пов'язаний з пошуками майбутньої професії. Вчителі сприяють самовизначенню своїх учнів на основі своїх власних, уже сформованих життєвих цінностей.

У психології особистості проблема ціннісних орієнтацій людини розглядається у зв'язку із соціалізацією особистості, процес якої залежить як від соціальних, так і особистісних чинників [1; 3; 5; 8; 9; 10]. У процесі діяльності людина засвоює соціальний досвід і перетворює його у власні цінності, установки та орієнтири. Цінності виконують функцію когнітивного елементу структури особистості та функцію мотивації. В особистості складається внутрішня позиція стосовно оточуючого світу, яка виражається у спрямованості людини.

Ціннісні орієнтації вчителів, їхня здатність розуміти навколишній світ, можливість орієнтуватися в ньому й усвідомлювати своє призначення складають

взаємозв'язок внутрішнього боку особистості самого педагога і суспільства. Ось чому конкретні життєві орієнтації вчителів, цінності їхнього особистого життя, індивідуальні цінності, орієнтації професійної самореалізації важливо враховувати для запобігання емоційному вигоранню педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Синдром емоційного вигорання був предметом досліджень багатьох учених. Так, сутність та детермінанти його розвитку вивчали: М. Баріш, М. Борисова, Н. Булатевич, А. Дроздова, В. Дудяк, Ю. Жогно, Т. Зайчикова, Л. Карамушка, С. Кахлілі, Л. Леженіна, С. Максименко, Х. Маслач, Л. Матвієнко, В. Орел, Х. Сиксма, Г. Фрейденбергер, Н. Чепелева, В. Шауфелі та ін. Засоби профілактики і корекції синдрому досліджували такі вчені, як: М. Борисова, А. Василенко, М. Воронцова, Н. Грисенко, Є. Ільїн, К. Лаврова, К. Малишева, Н. Назарук, Л. Тищук, О. Хайрулін, Я. Чаплак та ін.

Вчені стверджують, що синдром емоційного вигорання призводить до таких негативних наслідків, як: порушення фізичного та психічного здоров'я людини, зниження якості професійної діяльності, втрата інтересу до роботи, розвиток негативних ціннісних установок стосовно оточуючих людей.

Ціннісні орієнтації є регулятором життєдіяльності й поведінки вчителя. Ціннісні орієнтації розглядалися у роботах: Б. Ананьєва, С. Анісімова, Л. Божович, В. Васютинського, О. Леонтьєва, В. Мясіщева, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе, К. Платонова, Д. Фельдштейна, Е. Шорохова та інших дослідників. Учені розглядали ціннісні орієнтації особистості в якості елементів внутрішньої, психологічної структури особистості, що спрямовує життя людини.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Не достатньо дослідженими залишаються психологічні чинники попередження емоційному вигоранню вчителів. Не встановлена залежність емоційного вигорання вчителів від їх мотивації до досягнення успіху та від окремих характерологічних особливостей.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження ціннісних орієнтацій учителів як чинника запобігання їхньому емоційному вигоранню.

Основним **завданням** статті є психологічний аналіз термінальних та інструментальних цінностей учителів старших класів.

Виклад основного матеріалу дослідження

За дослідженнями Л. Борисової, педагог є найнавантаженішою категорією працівників. Найбільший ризик виникнення синдрому емоційного вигорання мають викладачі, що ставлять занадто високі вимоги до себе як особистості та до своєї професійної діяльності [2, с. 45-55]. Емоційне вигорання – це «стан фізичного, емоційного та розумового виснаження» [4, с. 258].

Ціннісні орієнтації особистості були об'єктом дослідження багатьох психологів [1; 3; 5; 8; 9; 10], на сьогоднішній день розроблені оригінальні методики їх вимірювання.

До цього часу загальновизнаною залишається методика вивчення ціннісних орієнтацій (The value survey), розроблена М. Рокичем (Rokeach, 1973), а також опитувальник (RVS) – один із найпопулярніших серед дослідників ціннісних орієнтацій. На підхід М. Рокича до концептуалізації і вибору методики найбільший вплив мали визначення ціннісних орієнтацій К. Клакхона і розуміння соціологом Р. Вільямсом стандартів, критеріїв бажаного, що регулюють дії, судження, вибір, атитюди, оцінювання, аргументи, раціоналізацію та каузальну атрибуцію.

Методика М. Рокича направлена на виявлення ієрархії індивідуальних ціннос-

тей. Система цінностей у групі описується статистично за допомогою медіальних рангів відповідей окремих людей, відображуючи розподіл індивідуальних цінностей. Р. Вільямсон розрізняв цінності й соціальні норми. Соціальні норми ним розуміються як зовнішні для людини вимоги потрібної поведінки в специфічній ситуації. Цінності для нього – це глибоко особистісне явище, яке не закріплене будь-якою специфічною ситуацією. Вони універсальні, як стандарти, і використовуються у багатьох випадках.

М. Рокич підтримував розподіл цінностей на інструментальні (за його визначенням – «концепції бажаного модусу поведінки») й термінальні («кінцевий очікуваний стан існування»). Він вважав за необхідне вивчати цінності особистості в системі, тому приділяв значну увагу дослідженню їх ієрархій.

Методика термінальних цінностей заснована на теоретичних положеннях М. Рокича про структуру людських цінностей. Методика дозволяє оцінити загальне вираження кожної з вісімнадцяти термінальних цінностей (власний престиж, високе матеріальне становище, креативність, активні соціальні контакти, розвиток себе, досягнення, духовне задоволення, зберігання власної індивідуальності), так як існує їхнє представлення у певних сферах життя людини (сфера професійного життя, сфера навчання та освіти, сфера сімейного життя, задоволеня).

Існують дані про задовільну надійність опитувальника (*коефіцієнт надійності ретестової* – 0,52 – 0,77; *коефіцієнт надійності частин тесту* – 0,71 – 0,87), а також *валідності критеріальної*.

Стандартизація проводилася на вибірці з 345 досліджуваних у віці від 20 до 45 років.

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовний бік спрямованості особистості й становить основу її відносин з навколишнім світом, з іншими людьми, ставлення до самого себе, складає основу світогляду та ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції й філософії життя.

Найпоширенішою є методика зміни ціннісних орієнтацій М. Рокича, заснована на прямому ранжуванні списку цінностей. М. Рокич виділяє два класи цінностей:

а) термінальні – переконання в тому, що будь-яка кінцева мета індивідуального існування заслуговує того, щоб до неї прагнути;

б) інструментальні – переконання в тому, що певний образ поведінки чи властивість особистості є найкращими у будь-якій ситуації [7, с. 637].

Отже, нами було вирішено використати методику визначення ціннісних орієнтацій М. Рокича для вимірювання базових цінностей учителів: «термінальних» та «інструментальних» [7, с. 637].

На нашу думку, ціннісні орієнтації викладача є психологічним чинником запобігання емоційному вигоранню педагога. Пріоритетні термінальні цінності – цікава робота, матеріально забезпечене життя, загальне визнання, творчість – є чинниками психологічними і соціальними, що забезпечують попередження емоційному вигоранню вчителів. На нашу думку, такі інструментальні цінності, як: непримиренність до своїх недоліків та недоліків інших, занадто високий самоконтроль, низька твердість волі (вміння не відступати перед труднощами), низька ефективність у справах (працелюбство, продуктивність

у роботі) чи навпаки завищена безпричинна працездатність, надмірна чуйність є психологічними чинниками, що сприяють емоційному вигоранню вчителів.

Для виявлення ціннісних орієнтацій учителів старших класів було організовано емпіричне дослідження, яке проводилося на базі загальноосвітніх шкіл м. Києва № 159 і № 229. Дослідження здійснювалося в індивідуальній формі.

Спочатку визначимо рівень формування компонентів синдрому емоційного вигорання, таких як «напруга», «резистенція» та «виснаження» за допомогою методики «Діагностика рівня емоційного вигорання» В. В. Бойко [7, с. 161].

Згідно з діаграмою, емоційне вигорання відсутнє у 28,9 % учителів, «напруга» спостерігається у 15,1 %, «резистенція» – у 37,7%, «виснаження» – у 18,3 % педагогів. Отже, домінуючим компонентом у синдромі емоційного вигорання вчителів старших класів є «резистенція», яка характеризується згортанням професійних обов'язків, зменшенням міжособистісної комунікації, розширенням сфери економії емоцій, бажанням бути на самоті, неадекватним емоційним реагуванням тощо.

Оскільки, на нашу думку, ціннісні орієнтації педагогів є чинником запобігання їхньому емоційному вигоранню, пропонуємо інтерпретацію сформованих цінніс-

Рівень сформованості компонентів синдрому емоційного вигорання

Рис 1. Рівень формування компонентів синдрому емоційного вигорання вчителів старших класів

них орієнтацій учителів старших класів за методикою М. Рокича [7, с. 637].

Нами були досліджені термінальні та інструментальні цінності педагогів. Спочатку опишемо ті цінності, що є найменш важливими для вчителів.

Сформованість найменш важливих термінальних цінностей педагогів подана на рис. 2.

Як видно з гістограми, найменш важливими термінальними цінностями для вчителів старших класів, у яких присутнє емоційне вигорання, є пасивні цінності – щастя інших, орієнтація на професійну самореалізацію – матеріально забезпечене життя, пізнання, розвиток. Щодо вчителів, у яких відсутнє емоційне вигорання, то для них найменш властивими є такі цінності, як: свобода, розваги, суспільне визнання; такі пасивні, «абстрактні» цінності, як: краса природи і мистецтва, а також індивідуальні цінності, такі як, наприклад, впевненість у собі. Отже, можна зробити висновок, що для вчителів з вираженим синдромом емоційного вигорання неважливими є пізнання, саморозвиток осо-

бистості, розширення сфери знань, тому можна стверджувати, що ці вчителі не прагнуть до самовдосконалення, вони не бажають отримувати новий досвід, і саме це викликає такий синдром.

Сформованість найменш важливих інструментальних цінностей педагогів зображена на рис. 3.

З гістограми можна зробити такі висновки, що вчителям зі сформованим синдромом емоційного вигорання найменш притаманні такі інструментальні цінності: високі запити, непримиренність до недоліків інших, тверда воля. Для педагогів, у яких відсутнє емоційне вигорання, характерні такі особливості, як: чуйність, чесність, раціоналізм, високі запити, ефективність у справах, вихованість.

Отже, ціннісні взаємозв'язки, які демонструють проблему вибору джерела життєвої стабільності, такі: здоров'я, любов, щасливе сімейне життя, впевненість у собі, цікава робота, пізнання. З одного боку, інтимно-особисті відносини і сім'я, що створюють життєву основу, атмосферу прийняття, соціальний статус, формують

Найменш важливі термінальні цінності для вчителів старших класів

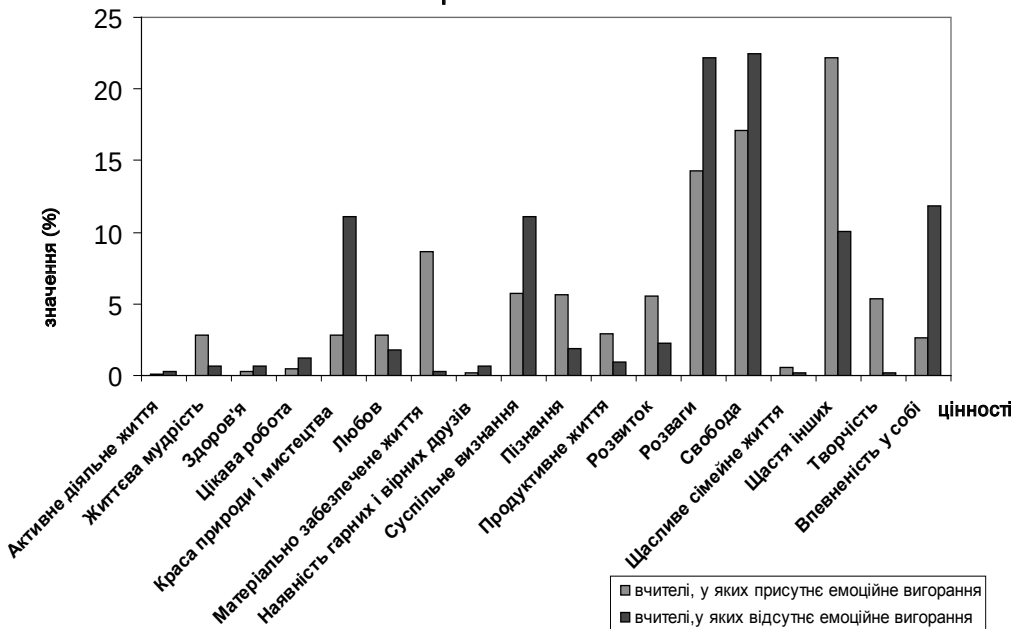

Рис. 2. Найменш важливі термінальні цінності для вчителів старших класів

Найменш важливі інструментальні цінності для вчителів старших класів

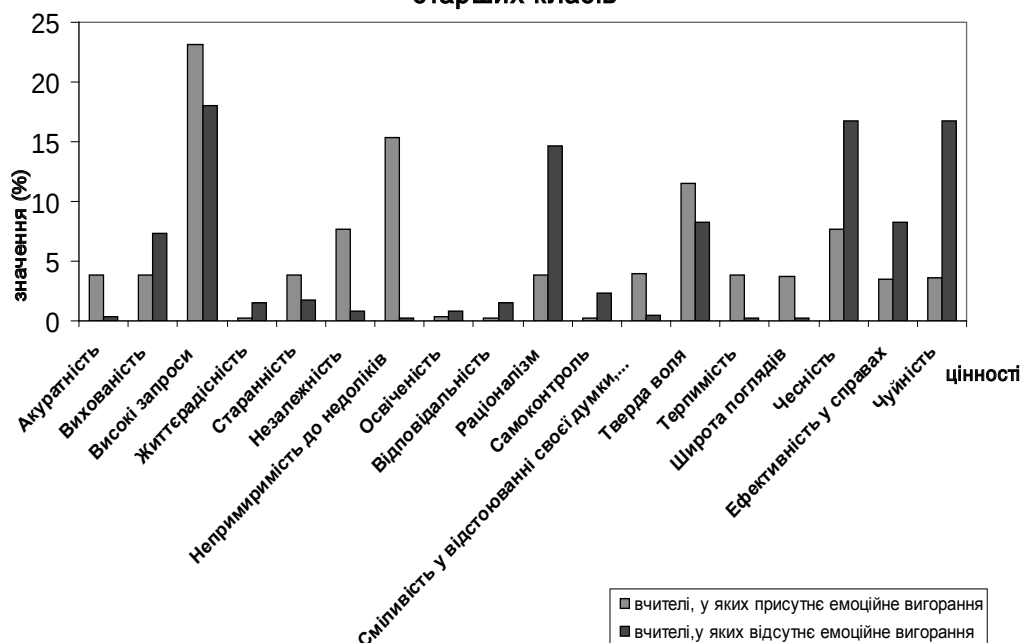

Рис. 3. Найменш важливі інструментальні цінності для вчителів старших класів

упевненість у собі; з іншого боку – отримання життєвого досвіду, зрілості, створення життєвої основи в професійній діяльності.

Дослідження ціннісних орієнтацій учителів старших класів показало значні відмінності між жінками та чоловіками: показники домінантності, нонконформізму, самоконтролю, особистісної спрямованості на власне «Я» виявилися вищими у чоловіків, а показники чутливості, уяви, особистісної спрямованості на спілкування, емпатійних тенденцій, часової орієнтації на теперішнє, спонтанності – у жінок; приблизно однаковими виявилися показники нормативності поведінки, толерантності до нового, інтернальності, пізнавальних інтересів, автономності. Слід урахувати чинник соціальної бажаності – прагнення чоловіків та жінок відповідати своїм уявленням про мужність чи жіночність. Чоловіки, порівняно з жінками, схильні виглядати агресивними, упертими, наполегливими, активними в суперництві за статус, займати владні позиції

у колективі, вони є більш конфліктними. Жінки переважно не бажають виглядати агресивними, вони виявляють схильність до компромісу та кооперації, у них існує сильна потреба у прив'язаності та емоційних стосунках з оточуючими, залежність від соціального схвалення та підтримки інших людей. У взаєминах з людьми чоловіки частіше, ніж жінки, вважають за потрібне бути жорсткими, рідше намагаються зрозуміти іншу людину. Жінки, навпаки, більше цінують у собі риси чуйності та здатності до співпереживання. Вони більшою мірою виявляють романтичні та артистичні тенденції, схильні до художнього світосприймання, часом більш мрійливі. Чоловіки орієнтовані на зовнішній світ та його реалії. Звичайно, мова йде про тенденції, характерні для більшості жінок та більшості чоловіків. Індивідуальні відмінності значно ширші: є жорсткі, агресивні жінки; чутливі, чуйні чоловіки і т. ін.

Значні відмінності виявилися також у структурі цінностей чоловіків та жінок. Учителі жіночої статі на перше місце за

важливістю поставили просоціальні цінності, важливі для людських взаємин (доброта, милосердя та ін.), на друге – цінності, пов'язані із самоактуалізацією (обдарованість, творчість), на третє – цінності, пов'язані переважно зі самоствердженням (сміливість, привабливість, незалежність), на останніх місцях – цінності групоцентричного спрямування та цінності, важливі в ситуаціях боротьби (відвага, честь, справедливе покарання і т. ін.). Малозначущими для жінок виступають релігійні цінності, пов'язані з усамітненням.

Для вчителів чоловічої статі на перший план виходить цінність розуму та групоцентричні цінності, важливі в ситуаціях боротьби (це виражено не тільки в значущості таких цінностей, як честь, відвага, жорсткість до ворогів і т. ін., а і в рішучому виборі чоловіками одного з двох ворогуючих персонажів як найпривабливішого). Також важливими для вчителів є цінності, пов'язані зі самоствердженням (сміливість, незалежність, могутність). Милосердя, доброта, почуття гумору – значущі для чоловіків, але дещо на другому плані (поступаються цінностями боротьби і самоствердження). Малозначущі для вчителів чоловічої статі – цінності обдарованості, неординарності, а також релігійні цінності.

Було вирішено вивчити індивідуальну ієрархію ціннісних орієнтацій учителів старших класів, а також порівняти термінальні цінності за показниками Я-реального і Я-ідеального з метою попередження емоційному вигоранню вчителів. На нашу думку, істотні відмінності між Я-реальним і Я-ідеальним, а також відсутність групування ціннісних орієнтацій у певні блоки можуть спричиняти емоційне вигорання вчителів.

Для термінальних цінностей за показниками Я-ідеального спостерігається об'єднання: 1) конкретних життєвих орієнтацій і цінностей особистого життя (здоров'я, любов, наявність друзів, сімейне життя, цікава робота); 2) індивідуальних цінностей і орієнтацій професійної самореалізації (цікава робота, впевненість у собі, суспільне визнання, активне діяльне

життя, творчість, пізнання); 3) цінностей активних (активне діяльне життя, свобода, цікава робота, продуктивне життя) та цінностей пасивних, «абстрактних» (краса природи і мистецтва, впевненість у собі, пізнання, творчість).

За показниками Я-реального блоки ціннісних орієнтацій дещо відмінні. Досить чітко спостерігається об'єднання: 1) цінностей особистого життя та індивідуальних орієнтацій (здоров'я, щасливе сімейне життя, любов, пізнання, життєва мудрість, активне діяльне життя); 2) цінностей особистого життя та орієнтацій на професійну самореалізацію (свобода, суспільне визнання, наявність гарних і вірних друзів, матеріально забезпечене життя і цікава робота, творчість).

Ієрархія ціннісних орієнтацій учителів старших класів зображена у табл. 1.

Проведене дослідження щодо порівняння особливостей показників сформованості ціннісно-сислової сфери між Я-реальним (уже реалізованим) та Я-ідеальним (ще значущим для особистості вчителя, це те, на що він орієнтується в ідеалі) показало, що ієрархії цих груп виявилися досить віддаленими. Це вказує на відмінність далеких і близьких цілей, засобів їх реалізації вчителями, а також життєво важливих пріоритетів, що є однією з ознак виникнення емоційного вигорання.

Виділилися три основні лінії груп учителів старших класів:

- 1) крайній незбіг між шкалами Я-реального і Я-ідеального;
- 2) середні показники;
- 3) майже абсолютний збіг ціннісних орієнтацій у реальному житті та ідеальному баченні вчителів.

Дані за показниками Я-ідеального і Я-реального виявилися такими, що містять взаємно протилежні ціннісні угруповання. Це свідчить про протиріччя реального чи ідеального, вибір між самореалізацією і досягненням певного соціального статусу й достатку, що і спричинює розвиток емоційного вигорання у вчителів старших класів.

Цінності Я-ідеального, які характеризують проблему вибору життєвих орієн-

Ієрархія ціннісних орієнтацій учителів старших класів

Ранг	Ціннісні орієнтації	
	Я-реальне	Я-ідеальне
1.	Здоров'я	Здоров'я
2.	Щасливе сімейне життя	Любов
3.	Любов	Свобода
4.	Пізнання	Наявність вірних друзів
5.	Життєва мудрість	Активне діяльне життя
6.	Активне діяльне життя	Суспільне визнання
7.	Матеріально забезпечене життя	Щасливе сімейне життя
8.	Цікава робота	Впевненість у собі
9.	Творчість	Цікава робота
10.	Впевненість у собі	Пізнання
11.	Наявність вірних друзів	Творчість
12.	Суспільне визнання	Щастя інших
13.	Розвиток	Розваги
14.	Свобода	Краса природи і мистецтва
15.	Краса природи і мистецтва	Розвиток
16.	Продуктивне життя	Життєва мудрість
17.	Розваги	Матеріально забезпечене життя
18.	Щастя інших	Продуктивне життя

тацій, групуються таким чином: пізнання, творчість – з одного боку і суспільне визнання, цікава робота – з іншого. Тут, очевидно, проявляється вибір між самореалізацією і досягненням певного соціального статусу і достатку.

Ціннісні взаємозв'язки, які демонструють проблему вибору джерела життєвої стабільності, такі: здоров'я, любов, щасливе сімейне життя, впевненість у собі, цікава робота, пізнання. З одного боку, інтимно-особисті відносини і сім'я, що створюють життєву основу, атмосферу прийняття, соціальний статус, формують упевненість у собі; а з іншого – отримання життєвого досвіду, зрілості, створення життєвої основи в професійній діяльності.

Термінальні цінності Я-реального рівня психологічної реалізації, взаємозв'язку і проблематики наявних можливостей та ресурсів описують відмінності в способі життя (здоров'я, любов, щасливе сімейне життя – з одного боку, і творчість, продук-

тивне життя, краса природи та мистецтва – з іншого). Вчителі показали уже завершений вибір, коли особистість педагога володіє або «класичним», «загальним» переліком благ, або реалізує себе в цінностях творчості й переживання.

Щодо таких цінностей, як: визнання, матеріально забезпечене життя, цікава робота, свобода, то, можливо, існує певна опозиція, на одному боці якої є залежність учителя від соціальних благ, на іншому – автономність.

Отже, між Я-реальним і Я-ідеальним існує взаємозв'язок лише за деякими параметрами, а саме за двома основними пріоритетними цінностями особистого життя – здоров'я і любов.

Як бачимо, сфери Я-ідеального та Я-реального (рівні сенсу і психологічній реалізації) знаходяться на різних, але взаємопов'язаних площинах, що і може спричинювати емоційне вигорання у вчителів.

Висновки

Отже, інструментальні цінності – непримиренність до своїх недоліків та недоліків інших, занадто високий самоконтроль, низька твердість волі (вміння не відступати перед труднощами), низька ефективність у справах (працелюбство, продуктивність у роботі) чи навпаки завищена безпричинна працездатність, надмірна чуйність є психологічними чинниками, що сприяють емоційному вигоранню вчителів. Такі пріоритетні термінальні цінності, як – цікава робота, матеріально забезпечене життя, загальне визнання,

творчість – є чинниками психологічними і соціальними, що забезпечують попередження емоційному вигоранню вчителів. Групування цих цінностей призводить до попередження емоційному вигоранню вчителів, так як сприяє гармонійному розвитку особистості.

У ціннісних орієнтаціях виявляється ставлення вчителя до матеріальних і духовних благ. Запобігти емоційному вигоранню можна, змінивши власний погляд на світ, що нас оточує, даючи змогу пробачати собі помилки і не зосереджуватися на негативному.

Література

1. Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – 253 с.
2. Борисова Л. Г. Социальное качество профессиональной группы / Л. Борисова. – Новосибирск, 1993. – С. 45-55.
3. Васютинський В. О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / В. Васютинський // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. За ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. – Т. 8. – Вип. 6. – С. 40-45.
4. Ковалькова Т. О. Вивчення синдрому емоційного вигорання у педагогічних фахівців / Т. Ковалькова // Правничий вісник Університету «КРОК». – Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 24. – К., 2016. – С. 254-260.
5. Леонтьев Д. А. Психология смысла (природа, строение и динамика смысловой реальности) / Д. Леонтьев. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
6. Немов Р. С. Психология : Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : В 3 кн. / Р. Немов. – 4-е изд. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 2 : Психология образования. – 608 с.
7. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Д. Райгородский. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2001. – 672 с.
8. Узнадзе Д. Н. Установки у человека. Проблема объективации / Д. Узнадзе // Психология личности в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб. : Питер, 2009. – 464 с.
9. Хавыло А. Место и роль системы ценностных ориентаций в структуре личности и ее развитии / А. Хавыло // Психология и бизнес, 2009. – С. 47-50.
10. Шорохова Е. В. Психологический аспект проблемы личности / Е. Шорохова // Теоретические проблемы психологии личности. – М. : Наука, 1987. – С. 3–33.

О.А. Борець
аспірант кафедри психології та соціальної роботи,
Інститут підготовки кадрів
державної служби зайнятості

Дослідження мотивації особистості в процесі пошуку роботи

У статті досліджено поняття мотиваційного процесу, його складових. Розглянуто різні теорії мотивації особистості вчених різних поколінь. Обґрунтовано актуальність роботи, враховуючи попередні дослідження в галузі безробіття. Визначено, що потреби та інтереси людини виступають основою мотивації. Розглядаються чинники, що впливають на мотивацію особистості, та деякі типи мотивації до пошуку роботи.

Ключові слова: теорії мотивації, потреба, мотивація, безробіття, праця, задоволеність та незадоволеність працею.

О.А. Борец
аспирант кафедры психологии и социальной работы,
Институт подготовки кадров
государственной службы занятости

Исследование мотивации личности в процессе поиска работы

В статье исследовано понятие мотивационного процесса и его составляющих. Рассмотрены различные теории мотивации личности ученых разных поколений. Обосновано актуальность работы, учитывая предыдущие исследования в области безработицы. Определено, что потребности и интересы человека выступают основой мотивации. Рассматриваются факторы, влияющие на мотивацию личности, и некоторые типы мотивации к поиску работы.

Ключевые слова: теории мотивации, потребность, мотивация, безработица, труд, удовлетворенность и неудовлетворенность работой.

O. Borets
post-graduate student of the Department
of Psychology and Social Work,
Institute for Personnel Training
of the State Employment Service

Investigation of motivation of personality in the searching of the work

In the article the concept of motivational process of its components is investigated. Various theories of personality motivation of scientists of different generations are investigated. The urgency of work is substantiated, taking into account previous researches in the field of unemployment. It is determined that human needs and interests are the basis of motivation. The factors influencing the motivation of the individual and some types of motivation to find a job are considered.

Key words: theory of motivation, need, motivation, unemployment, job satisfaction and dissatisfaction with work.

Праця завжди була фундаментом процесу зародження, формування та видозмін суспільства. Протягом останніх десятиліть підходи до змісту праці, зайнятості населення, причин виникнення безробіття, мотивації пошуків праці та інших аспектів неодноразово кардинально змінювалися. Феномен безробіття – одна з найбільш гострих проблем, з якими стикається сучасне світове суспільство. У загальному значенні безробіття – це соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування [9] і стає «зайвою».

Сьогодні, в умовах трансформації економіки та формування нового якісного стану зайнятості, надзвичайно важливо зрозуміти мотиваційні механізми поведінки населення на ринку праці.

Знання й розуміння того, що керує людиною, що спонукає її до діяльності, які мотиви лежать в основі її дій, дозволяє створити ефективну мотиваційну систему для підвищення продуктивності праці.

Постановка проблеми

Аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженням проблеми мотивації, свідчить, що мотивація є предметом наукового інтересу декількох наукових дисциплін, зокрема психології, соціальної філософії, соціології, історії тощо.

Актуальність дослідження мотивації особи в процесі пошуку роботи зумовлена існуванням безлічі різних теорій, підходів до вивчення проблеми мотивації, причому настільки різних, що деколи їх можна назвати діаметрально протилежними. Здається, що сама складність даного поняття, багаторівнева організація мотиваційної сфери людини, складність структури і механізмів її формування відкриває широкі можливості для застосування всіх теорій. Перешкодами на цьому шляху стає не тільки існування досить різноманітних психологічних напрямків, зі своєю внутрішньою сукупністю положень, наявність достатньо різних поглядів психологів стосовно цього процесу, що дає багато важливої інформації для усвідомлення та

розуміння тих чи тих чинників, які спрямовують особистість до відповідного виду діяльності, а й наявність нових тенденцій, деформація загальних моральних стереотипів, технологічний прогрес.

Аналіз досліджень і публікацій

У вітчизняній психології домінуючими у вивченні мотиваційної сфери особистості стали підходи, що розглядають мотивацію стосовно ключових категорій: свідомість (С. Л. Рубінштейн), діяльність (К. О. Абульханова-Славська, О. М. Леонтьєв), відносини (В. К. Вілюнас, В. С. Мерлін, В. М. М'ясищев), смисл і цілеспрямованість (Є. П. Ільїн, Д. О. Леонтьєв), потреба (С. Б. Каверін та низка ін. авторів). Теорії мотивації особистості зарубіжних психологічних шкіл тісно пов'язані із засадами теорії особистості (психоаналіз, гештальт-концепція К. Левіна, теорії А. Адлера, А. Маслоу, К. Роджерса й інших).

Низка авторів дотримується процесуального підходу у визначенні мотивації. М. Ш. Магомед-Емінов розглядає мотивацію як процес психічної регуляції конкретної діяльності, І. А. Джідар'ян – як процес дії мотиву і як механізм, що визначає виникнення, напрям і способи здійснення конкретних форм діяльності, Є. П. Ільїн – як динамічний процес формування мотиву (як підстави вчинку). Останнє десятиліття позначене підвищенням інтересу сучасних російських та вітчизняних дослідників до проблеми безробіття в житті людини. Психічні стани людини в період переживання відсутності роботи вивчали Ж. П. Вірна, С. Л. Грабовська, М. Р. Мінігалієва, Н. Б. Михайлова. Проблеми динаміки самовідношення і самооцінки безробітних розглядалися в роботах Т. Б. Ільїної й А. І. Колобкової. Соціально-психологічний портрет сучасного безробітного став об'єктом дослідження Н. Ю. Логвинової. Значення досвіду суб'єктної активності для вирішення кризи, стратегії поведінки безробітних проаналізовані в роботах О. В. Корчевної. Ю. М. Маршавін досліджував соціально-психологічні особливості мотивів і стимулювання активності безробітного населення, поліпшення його позитивної

мотивації до пошуку роботи. Професійна незайнятість викликає негативні психологічні зміни в особистості (М. Аргайл, Л. Пельцман), вона провокує життєву ситуацію, опанувати яку без кваліфікованої психологічної допомоги людині не завжди вдається.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Проблема мотивації ставить перед дослідниками нові завдання: систематизація та узагальнення різних підходів у розробленні класифікації мотивів як на основі їх різноманітності, так і на основі їх функціонування в діяльності; розширення спектру мотиваторів професійної діяльності на основі глибшого розуміння їх природи й знаходження джерел активності людини.

Формулювання цілей статті

Метою статті є теоретичний аналіз та узагальнення основних структурних компонентів мотиваційної сфери особистості в процесі пошуку роботи, уточнення її значення в особистісно-професійному розвитку.

Виклад основного матеріалу

Останнім часом серед публікацій психологічного спрямування переважають емпіричні дослідження соціального самопочуття різних категорій безробітних. Загалом сукупний портрет безробітного, як зазначає С. Л. Дановський, становлять такі загальні психологічні якості: невисокий рівень соціальної сміливості; конформність; песимістичність і обережність у поведінці; недовіра або скептицизм; високий рівень тривоги і неспокою; досить добре розвинутий інтелект; обов'язковість у виконанні соціальних норм поведінки; емоційна стійкість на рівні маргінального стану, яка на фоні показників тривоги і самоконтролю може призводити до фрустрованого стану. Було виявлено різне ставлення безробітних до свого звільнення. В одних безробітних спостерігалось болюче переживання свого нового соціального статусу, у них переважав рівень емоційної нестійкості, невисокий рівень самоконтролю, високі показники фрустрації. Інша частина

безробітних, навпаки, демонструвала байдужість до того, що з ними відбувається.

Досліджуючи психологію професіоналізму, А. К. Маркова зазначає, що в основі професіоналізму лежать особливості мотивації особистості людини, системи її устремлінь, ціннісних орієнтацій, особистісних смислів.

Опрацьовуючи теоретичні та прикладні аспекти мотивації, необхідно зосередитися на чинниках, які змушують людину діяти, й активізувати її дії. Усі джерела активності особистості можна об'єднати поняттям мотиваційної сфери, що включає в себе потреби, інтереси, установки, ідеали, наміри, спрямованість, нахили, переконання, а також, соціальні ролі, стереотипи поведінки, соціальні норми, правила, життєву мету і цінності, й, урешті, світосприймання загалом.

Розглядаючи різні концептуальні підходи до вивчення проблеми мотивації людини в процесі пошуку роботи, ми намагалися проаналізувати терміни, які використовують для опису сил, що спонукають людину до будь-якої активності. У науковій літературі в зв'язку з цим активно використовуються такі категорії, як потреба, бажання або мотив, потяг, прагнення або мета, очікування, ідеальний образ, мотивація, сенс і навіть цінність.

У сучасній науковій психології був зафіксований один із найважливіших термінів – «мотив» або «бажання».

Найчастіше в науковій літературі мотив трактується як усвідомлене спонукання до дії. Зв'язок мотивів, потреб та інтересів пояснюється насамперед подібністю значень. Спонукаючи людину до дій, потреба породжує мотив, який може існувати у формі потреби, інтересу, потягу, ідеалу, установки та ін. Інтерес являє собою мотив, що є емоційно забарвленим відносно процесу або результату діяльності, а отже, інтерес є усвідомленою, опредмеченою потребою; мотиви – це усвідомлені причини діяльності, спонукання людини до чогось [5, с. 215].

Мотив – це те, що викликає визначені дії людини. Мотиви з'являються майже одночасно з виникненням потреб та інтер-

есів і проходять певні стадії, аналогічні стадіям формування потреб та інтересів людини. Мотив знаходиться «всередині» людини, має «персональний» характер, залежить від безлічі зовнішніх і внутрішніх, стосовно людини, факторів, а також від дії інших мотивів, які виникають паралельно з ним. Мотив не тільки спонукає людину до дії, але і визначає, що треба зробити і як буде здійснена ця дія, зокрема, якщо мотив викликає дії з усунення потреби, то в різних людей ці дії можуть бути зовсім відмінні, навіть якщо вони відчують потребу [1, с. 111].

Людина здатна впливати на свої мотиви, посилювати або обмежувати їх дію, навіть усувати їх зі свого мотиваційного поля.

У ширшому розумінні, мотиви – це спонукальні причини поведінки і дій людини, які виникають під впливом її потреб та інтересів.

Потреби – це відчуття фізіологічного, соціального або психологічного дискомфорту, нестачі чогось, це необхідність у чомусь, що потрібне для створення і підтримки нормальних умов життя й функціонування людини. Правомірним є і трактування потреб як стану нерівноваги, дефіциту, на усунення яких спрямовані дії людини.

Значна роль потреб полягає в тому, що вони спонукають людей до дії, тобто породжують інтерес до певної цільової діяльності. Намагаючись задовольнити власні потреби, людина вибирає свій напрямок цілеспрямованої поведінки. Виконання певної трудової функції – один із способів такої поведінки.

Незадоволення потреб, порушення їх звичної ієрархії, за дослідженнями Ф. С. Іс-

магілової, викликає у безробітного неспокій, незадоволення, страждання та інші негативні емоції, зокрема відкрити агресію. Втрата роботи неминуче супроводжується змінами у поведінці людини: відсутній розпорядок дня; з'являється багато вільного часу; режим дня втрачає для людини свою актуальність (може запізнитися на зустріч, невиправдано довго вести ділову бесіду). Все це є наслідком втрати безробітним самоорганізованості, зниження актуальності орієнтування у часі. Відтак, негативні зміни у поведінці та емоційних реакціях осіб, які вимушено втратили роботу, становлять: «переживання стану депресії; зниження відчуття задоволеності життям; посилення відчуття самотності та соціальної ізоляції; втрата відчуття часу, відсутність розпорядку дня, зростання апатії, пасивності та покірності; перевага настрою песимізму і фаталізму відносно життя в цілому; втрата бажання до впорядкованості в своєму житті; підвищення збудливості, агресії» [3, с. 184].

Є. Ільїн, розглядаючи мотиви трудової діяльності, виділив три групи спонукань:

- спонукання суспільного характеру: допомога іншим людям, бажання принести користь суспільству;
- отримання певних матеріальних благ;
- задоволення потреби в самоактуалізації, самовираженні, самореалізації [4, с. 214].

Однак, чи можна вважати наведені пункти спонуканнями лише до роботи? В особистості, для якої праця є нормою, ця тріада спонукань справді функціонує, незважаючи на те, що людина може бути повноцінно самореалізованою в інших сферах, зокрема у спорті або хобі. Крім того, в сучасному суспільстві існують способи

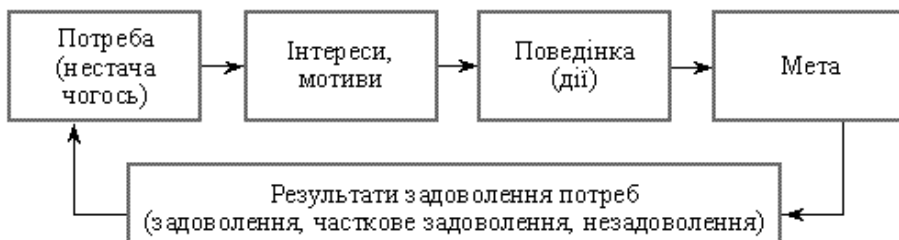

Рис. Схема моделі мотивації через потреби

допомагати іншим у вільний для себе час лише за наявної актуалізованої потреби (наприклад, громадська діяльність). Матеріальна потреба може взагалі бути відсутня у людини за умови цілковитого утримання її родиною.

Аналіз різних класифікацій потреб У. Мак-Даугола, П. Семеніва, А. Перона, Г. Мюррея, Е. Фрома, А. Маслоу демонструє той факт, що потреби працюючих і тих осіб, що уникають роботи, не відрізняються. Тобто можна припустити, що у людини, яка прагне працювати, й у людини, яка уникає праці, різниця у виникненні потреб відсутня. Проте різницею може бути рівень задоволеності потреб, спектр якого коливається від часткового незадоволення до максимального задоволення потреб. Якщо в людини, яка уникає праці, високий рівень задоволення потреб у стані безробіття, то, відповідно, мотивація праці не має підґрунтя для формування. Аналогічною є ситуація з людиною, яка працює: якщо потреби людини задоволені за наявності роботи, то зміна даної константи призведе до актуалізації мотиву пошуку роботи [6, с. 205].

Отже, вихідною точкою мотиваційного процесу, на думку більшості вчених, виступає потреба. За усвідомлення потреби відбувається поділ на тих, у системі цінностей яких високу позицію займає «праця як цінність», і тих, для кого «праця як цінність» не має суттєвої ваги.

Залежно від рангу «праці як цінності» в системі цінностей особистості формуються чотири можливих мотиви. За умови значущості для людини праці виникає:

- мотив прагнення праці – мотив, що спонукає людину до пошуків та збереження робочого місця. Людина орієнтована на роботу як один із соціокультурних нормативів існування, не враховуючи рівня задоволення робочим місцем.

- Мотив уникання безробіття – у цьому випадку провідним фактором мотиву є небажання опинитися в негативному, на думку людей із високим рангом «праці як цінності», статусі безробітного. Дискомфорт від втрати престижу може стимулювати таких осіб до вибору та ви-

конання будь-якої, навіть небажаної роботи.

Якщо праця не є значущою для людини, тоді можна виокремити:

- мотив уникання праці – особа з таким мотивом намагається уникати змін у чіткої вибудованій схемі власного життя. Дискомфорт виникає від думки про роботу. Робота не розглядається як необхідний для задоволення потреб фактор, а швидше, навпаки, – як перешкоджаючий. Робота для людей, у яких переважає такий мотив, рівноцінна негативним переживанням.

- Мотив прагнення статусу безробітного – особливий мотив, що відображає ситуацію повного задоволення потреб в ситуації безробіття. Особа почуває себе оптимально, власне, за відсутності робочого місця (або шукаючи роботу). Соціокультурні стереотипи, що засуджують бездіяльність, не бере до уваги. Вона орієнтована на збереження статусу безробітного.

Фактично, кожен із наведених мотивів формує та корегує цілі, за допомогою яких будуть задоволені актуальні потреби. Цілі, незалежно від мотиву, можуть мати широкий спектр, проте важко припустити, що людина, що прагне безробіття, матиме на меті кар'єрне зростання для задоволення потреби в самоповазі [6, с. 206].

Усвідомлення цього може стати ключем до розуміння: «Чому одні люди виконують легку роботу і залишаються незадоволеними, а інші зайняті на важких роботах і отримують задоволення?», як і відповіді на питання: «Чому одні люди віддають перевагу матеріальній винагороді, а інші – цінностям нематеріального характеру?».

Аналіз літератури вказує на те, що потребу в праці не включено до розглянутих класифікацій потреб. Головну відмінність мотиваційного процесу осіб, які працюють, та осіб, які уникають праці, спостерігаємо на рівні ціннісних орієнтацій. Процес формування, корекції та змін мотиваційного механізму праці складається з багатьох почергових етапів. Для розробки сучасних, відповідних до умов ринку праці, ефективних методів роботи з безробітними необхідне ґрунтовне дослідження

психологічних особливостей їхньої мотиваційної сфери.

Для емпіричного дослідження мотиваційних чинників було обрано такі методики.

Методика вивчення мотиваційного профілю особистості (Ш. Річі, П. Мартін), що оцінює дванадцять факторів, які мотивують людину до роботи: потреба у чіткому структуруванні роботи, потреба в достойних умовах роботи, потреба у соціальних контактах, потреба в довгострокових і стабільних взаєминах, потреба у завоюванні домагань з боку інших людей, потреба у високій заробітній платі, потреба ставити для себе складні цілі, потреба у впливовості й владі, потреба у різноманітності та перервах, потреба бути креативним, потреба у вдосконаленні й особистісному зростанні, потреба у відчутті затребуваності.

Роль різних мотиваторів професійної діяльності істотно залежить від наявних суспільних відносин, спрямованості особистості, виконуваної діяльності. Подібними мотиваторами можуть виступати: зміст праці, престиж професії, можливість просування по службі, можливість заробітку, установа сприяє взаємин із колегами й керівником. Перші чотири мотиви становлять мотиваційне ядро особистості, що визначає спрямованість і активність праці.

Методика «Діагностика мотиваційної структури особистості» (автор В. Е. Мільман). Методика дозволяє виявляти деякі стійкі тенденції особистості: загальну і творчу активність, прагнення до спілкування, забезпечення комфорту і соціального статусу та ін. На основі всіх відповідей можна скласти судження про робочу і життєву спрямованість особистості.

В. Е. Мільман розрізняє продуктивний і споживчий типи мотивації. У першому випадку спостерігається посилення активності людини, її зацікавлене відношення до діяльності та її продукту, і в цьому випадку для особистості властивий так званий «прогресивний мотиваційний профіль», який означає перевищення загального рівня розвиваючих мотивів над

рівнем мотивів підтримки (збереження діяльності на тому ж рівні), і «стенічний» тип емоційного профілю (тобто схильність до активних, діяльних переживань). Інтереси особистості в цьому випадку, швидше за все, знаходяться в гармонії із соціально значущими задачами, індивідуально значущі задачі збігатимуться з суспільно значущими цілями. У другому випадку, за споживчої мотивації, активність суб'єкта буде, скоріше, спрямована на привласнення індивідуально значущої мети, для нього буде характерний «регресивний мотиваційний профіль» (перевищення мотивів підтримки над розвиваючими мотивами) та «астенічний» тип емоційного профілю, який припускає пасивність, агресивність, схильність до захисних реакцій [7, с. 31].

За допомогою методики діагностики соціально-психологічних настановлень особистості в мотиваційно-потребовій сфері (за О. Ф. Потьомкіною) досліджуємо мотиваційні настановлення до працевлаштування. Методика дає змогу виявити базові потреби особистості та включає 15 тверджень, що відповідають п'яти групам потреб з ієрархії А. Маслоу.

Шкала базисних переконань (Р. Янов-Бульман), що оцінює 8 категорій переконань, на основі яких визначаються 3 базових переконання: загальне ставлення до прихильності оточуючого світу, особистісна цінність та здатність керувати подіями.

Методика мотивів афіліації А. Меграбяна в модифікації М. Ш. Магомед-Емінова, що призначена для діагностики двох узагальнених стійких мотиваторів, які входять до структури мотивації афіліації, – прагнення до прийняття і страху відкидання. Під афіліацією розуміється потреба людини у встановленні, збереженні й зміцненні позитивних стосунків із людьми. Індивід, що володіє цією потребою, не тільки постійно прагне до людей і відчуває задоволення від емоційно-позитивного спілкування з ними, але в людських стосунках бачить один із головних сенсів життя. Іноді ця потреба стає для людини настільки значущою, що переважає інші.

Очікування, за А. Меграбяном, – це прогноз не того, якою мірою суб'єктові вдасться чи не вдасться досягти позитивного результату афіліації, а, скоріше, того, якою мірою в даній ситуації надається перевага, щоб більш-менш позитивні й негативні наслідки настали самі собою або щоб були зроблені певні дії. Наприклад, обидва твердження «Для мене дуже важливо мати друзів» (тенденція афіліації) і «Часом я сприймаю критику дуже близько до серця» (страх відкидання) окреслюють ситуації з імовірно підкріплювальним значенням, і з ними випробуваний може погоджуватися або не погоджуватися.

Висновки

Отже, мотивація праці – це складний процес, який потребує ретельного дослідження. Мотивація пов'язана з усіма психічними процесами людини та впливає на всі види діяльності, що дозволяє називати її одним із центральних особистісних утворень. Прийняте в нашому дослідженні розуміння мотивації узгоджується з позицією відомих сучасних дослідників мотиваційної сфери за такими аспектами: мотив не тільки визначає поведінку й діяльність людини, але і є результатом цієї діяльності; мотив професійної діяльності тісно пов'язаний із сенсом життя; мотив виконує не тільки функцію «запуску» й підкріплення діяльності, але, досягаючи

стабільності, стає ядром механізму психологічного захисту особистості.

Теоретичне дослідження показує, що мотивація пошуку роботи є складним і багатоплановим явищем, яке має свої психологічні особливості, структурні та процесуальні закономірності, свої труднощі, кризи й інші прояви, які потребують подальшого науково-практичного вивчення.

Для розробки сучасних, відповідних до умов ринку праці, ефективних методів роботи з безробітними необхідне ґрунтовне дослідження психологічних особливостей їхньої мотиваційної сфери.

Перспективою подальших пошуків у контексті проведеного дослідження стане порівняльний аналіз мотиваційної спрямованості особистості безробітних, що перебувають на обліку у центрах зайнятості, тих, хто не зареєстрований у службі зайнятості, й тих, хто працює, але шукає роботу; та розширення змістовного наповнення складових мотиваційної сфери особистості.

Проте знання логіки процесу мотивації не дає суттєвих переваг в управлінні цим процесом. Слід пам'ятати, що процес мотивації кожної конкретної людини є унікальним і не на сто відсотків передбачуваним, завдяки різним мотиваційним структурам і різним ступеням впливу однакових мотивів на різних людей. Таким чином, процес мотивації є дуже складним і неоднозначним.

Література

1. Андреева Г. М. Соціальна психологія / Г. Андреева. – М., 1979. – 407 с.
2. Ильин Е. Мотивация и мотивы / Е. Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 512 с.
3. Исмагилова Ф. С. Профессиональный опыт специалистов и управление им в условиях рыночной экономики: дис...д-ра психол. наук: 19.00.03 / Ф. Исмагилова. – М., 2000. – 382 с.
4. Корольчук М. С., Осьодло В. І. Психодіагностика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. М. С. Корольчука. – К.: Ельга, Ніка-центр, 2004. – 400 с.
5. Мамонов І. Потреби та інтереси людини як основа публічного управління / І. Мамонов // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – № 3. – С. 212-220.
6. Мірошніченко Д. Модель мотивації до праці та безробіття / Д. Мірошніченко // Вісник Львівського університету. – 2011. – № 14. – С. 200-208.
7. Мильман В. Э. Метод изучения мотивационной сферы личности / В. Мильман // Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции / ред. кол.: А. И. Заиченко [и др.]. – М., 1990. – С. 23-43.
8. Терлецька Л. П. Пізнавальний інтерес як вирішальний чинник діяльнісної активізації учнів / Л. Терлецька // Наукові записки : збірник наукових статей / М-во освіти і науки, молоді та спорту

України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; укл. Л. Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Випуск СХІ (111). – С. 172–178.

9. Про зайнятість населення : Закон України зі змінами, внесеними згідно з законом № 2249-VIII від 19.12.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

10. Психологія особистості безробітного // Матеріали IV-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 травня 2007 р.). К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2007. – С. 37–46.

11. Психологія особистості безробітного // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2006 р.). К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2006. – С. 148-154.

Впровадження в роботу комерційної організації системи коуч-наставництва з метою розвитку професійних компетенцій менеджерів по роботі з клієнтами

У статті описано процес упровадження в роботу комерційної організації системи коуч-наставництва з метою розвитку професійних компетенцій менеджерів по роботі з клієнтами. Висвітлено питання підбору фахівця, придатного для цієї діяльності, вимоги до його особистості та рівня розвитку професіоналізму, детально описані функціональні обов'язки коуч-наставника.

Ключові слова: комерційна організація, коучинг, коуч-наставник, менеджер по роботі з клієнтами, коуч-наставництво.

А.А. Капацyna
преподаватель Высшей школы управления
Межрегиональной академии управления персоналом

Внедрение в работу коммерческой организации системы коуч-наставничества с целью развития профессиональных компетенций менеджеров по работе с клиентами

В статье описан процесс внедрения в работу коммерческой организации системы коуч-наставничества с целью развития профессиональных компетенций менеджеров по работе с клиентами. Освещены вопросы подбора специалиста, подходящего для этой деятельности, требования к его личности и уровню развития профессионализма, подробно описаны функциональные обязанности коуч-наставника.

Ключевые слова: коммерческая организация, коучинг, коуч-наставник, менеджер по работе с клиентами, коуч-наставничество.

Alla Kapatsyna
Teacher of the High School of Management
of the Interregional Academy of Personnel Management

Implementation in the work of the commercial organization of the cash- membership system with the object of developing professional competences of managers by clients

The article describes the process of introducing a coaching mentoring system into the work of a commercial organization with the aim of developing the professional competencies of managers working with clients. The questions of selection of a specialist suitable for this activity, requirements to his personality and the level of development of professionalism are highlighted, the functional duties of the coach mentor are described in detail.

Key words: commercial organization, coaching, coach-tutor, client manager, coaching-mentoring.

Постановка проблеми

Останніми роками кожна комерційна організація в Україні особливо відчуває гостру потребу у висококваліфікованих фахівцях – менеджерах по роботі з клієнтами. Традиційна підготовка спеціалістів у ВНЗ, на жаль, сьогодні не гарантує достатнього розвитку рівня компетенцій, оскільки кожна комерційна організація має свою специфіку роботи та певні особливості корпоративної культури, що неможливо врахувати за узвичаєної підготовки студентів. Тому наразі важливо розвивати професійні компетенції менеджерів на робочих місцях силами самої організації в рамках існуючих корпоративних правил та орієнтуючись на ключові показники ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням підготовки менеджерів присвячені роботи Н. Багдасар'ян, М. Берулави, О. Єршової, З. Жуковської, В. Жураковського, М. Зіновкіна, М. Лапусти, В. Мануйлова, В. Маршова, Б. Мігіна, В. Рачкова, Н. Селезньової, В. Симонова, С. Тимошенко та ін. Результати досліджень професійної діяльності менеджерів відображені в роботах М. Альберта, Н. Валєєва, В. Галєєва, С. Диріна, В. Іванова,

Л. Кудряшової, І. Львова, С. Макарова, С. Мартинова, В. Тарасова та ін.

Останнім часом у психологічній науці активно розвивається *компетентнісний підхід* до вивчення особистості та фахової діяльності менеджера. Наразі вивчені такі аспекти й особливості використання компетентнісного підходу: методи реалізації компетентнісного підходу за досвідом різних країн (І. Зімняя, О. Овчарук, О. Пометун); модернізація освіти на основі компетентнісного підходу (О. Бермус, Н. Бібік, В. Болотов, О. Волкова, Н. Галєєва, Т. Геріш, Е. Зеєр, О. Алейнікова, Л. Парашенко, П. Самойленко, В. Серіков, Л. Тархан, А. Хуторський, К. Царькова, Л. Штика); сутність компетентностей (Е. Зеєр, О. Крісан, Ю. Татур, О. Онопрієнко, В. Ягупов, В. Свистун); вивчення рівнів розвитку компетентностей (В. Байденко, І. Іванова, Х. Кеурулайнен, О. Локшина, М. Савчин, О. Пашенко); показники і критерії оцінювання професійної компетентності (О. Слюсаренко, Л. Гогін); методи оцінки професійної діяльності (Р. Бояціс).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У доступних нам джерелах ми не знайшли описів структурованої системи коуч-наставництва в комерційних організаціях з

метою розвитку професійних компетенцій менеджерів по роботі з клієнтами.

Формулювання цілей статті

Мета статті – описати процес упровадження в роботу комерційної організації системи коуч-наставництва з метою розвитку професійних компетенцій менеджерів по роботі з клієнтами.

Виклад основного матеріалу дослідження

Коучинг як метод розвитку компетенцій персоналу на робочому місці є одним із найефективніших методів удосконалення професійної майстерності. Винятково важливо застосовувати *недирективний коучинг*, оскільки кожен працівник має достатній потенціал для фахового вдосконалення, а коуч, який не дає прямих інструкцій, а лише ставить питання, сприяє розвитку професійного потенціалу [1].

Застосовуючи питання при процесі вдосконалення компетенцій, коуч-наставник направляє менеджера на досягнення цілей. Відкриті питання коуча, спрямовані на побудову результату, – ефективні інструменти для серйозних змін у професійній поведінці працівників [4].

Щоб зміни у професійних компетенціях відбулися, важливо керувати цим процесом, а не пускати його на самоплив. Фаховий ріст повинен бути керованим, і наставник разом з підлеглим менеджером відповідає за це [5].

Щоб зміни були помітними і системними, важливо впровадити в роботу комерційних організацій систему коуч-наставництва [7; 8].

На наш погляд, кожна комерційна організація може впровадити в свою діяльність систему коуч-наставництва з метою вдосконалення професійних компетенцій менеджерів та для інших цілей.

Ми вважаємо, що умовно можна виділити такі етапи розробки і впровадження системи коуч-наставництва в комерційних організаціях:

- 1) визначення цілей і завдань коуч-наставництва;
- 2) розробка критеріїв інтеграції менеджера в бізнес-процес;

3) розробка програми;

4) розробка критеріїв оцінки менеджера і наставника;

5) розробка системи мотивації наставників;

6) розробка регламентуючих документів, які супроводжують увесь процес інтеграції менеджера;

7) вибір наставників;

8) організація і проведення PR-заходів у комерційній організації для введення системи коуч-наставництва;

9) навчання та інструктаж наставників, їх мотивування;

10) проведення пілотного пробного проекту;

11) отримання зворотного зв'язку від учасників процесу;

12) аналіз і коригування (в разі необхідності) програми.

Розглянемо вищевказані етапи більш детально.

На першому етапі, крім загальних цілей, повинні бути сформульовані конкретні специфічні цілі, які комерційна організація хоче досягти реалізацією цієї програми. Потрібен опис існуючої ситуації, її аналіз і відповідь на головне запитання: чому саме ця програма вирішить проблему? Необхідне чітке визначення очікуваних результатів [11]. Від ефективного виконання цих завдань будуть залежати методи реалізації програми.

Другий етап передбачає розробку критеріїв інтеграції менеджера по роботі з клієнтами в бізнес-процес. Етап безпосередньо пов'язаний з поставленими цілями. Як ми зрозуміємо, що наші цілі досягнуті? Якою має бути поведінка менеджера, які результати в роботі він повинен отримати?

На *третьому етапі* потрібно розробити поведінкові шкали для оцінки менеджерів і наставників. Ця процедура забезпечує об'єктивність одержаних даних.

Четвертий етап передбачає впровадження мотиваційних систем для персоналу (монетарних та немонетарних). Необхідно зробити процес коуч-наставництва корисним як для організації, так і для її менеджерів. Слід підвищити престижність цієї діяльності, сформувати інститут на-

ставництва. Тут важливо продіагностувати персонал стосовно їх мотивації до роботи і підібрати адекватні мотиваційні впливи на ключових суб'єктів бізнес-процесів.

На *п'ятому та шостому етапах* необхідні формалізація процесу, створення корпоративної алгоритмізованої технології, що слід описати документально.

Шостий етап містить у собі відбір висококваліфікованих фахівців, здатних і бажаних здійснювати роботу з наставництва.

На *сьомому етапі* важливо в комерційній організації провести відповідні інформаційні акції, щоб знизити тривожність персоналу, знизити їх спротив до змін в організації та посилити мотивацію, відповідальність усіх учасників процесу за реалізацію програми коуч-наставництва. На цьому етапі важлива також прозорість внутрішніх комунікацій, розуміння цілей і завдань усіма учасниками цього процесу.

Восьмий етап – це навчання технології проведення наставництва, формування у коуч-наставників необхідних навичок проведення коуч-сесій.

Дев'ятий етап – пілотний проект. Пробний варіант дає можливість отримувати зворотний зв'язок на всіх етапах реалізації проекту, аналізувати помилки, складності, коригувати програму в потрібному напрямку.

На *десятому етапі* необхідно провести розбір ситуації, в разі необхідності – коригування програми, цілей і завдань.

Одинадцятий та дванадцятий етапи передбачають аналіз одержаних результатів, складання звіту, затвердження програми.

Весь процес коуч-наставництва в комерційній організації можна умовно розділити на *три частини*: 1) адаптація; 2) навчання; 3) коучинг на робочому місці.

Адаптація – процес інтеграції нових менеджерів у зовнішні й внутрішні бізнес-процеси організації; зміна поведінки менеджера відповідно до вимог середовища [2]. Навчання – процес освоєння знань і навичок [3]. *Коучинг на робочому місці* – процес поліпшення кількісних або якісних характеристик, умінь або знань фахівця у

специфічній сфері; використання вже набутих знань і умінь у специфічній ситуації або зі специфічною метою [11].

Навчання в комерційній організації найчастіше – це тренінг, проведений фахівцями-тренерами як внутрішніми, так і запрошеними ззовні. Однак, навіть для організації з потужними ресурсами неможлива ефективна реалізація тренінгових програм для всього персоналу в короткі терміни. Тому основний у комерційній організації за обсягом навантаження процес навчання – коучинг, здійснюваний менеджерами і спеціалістами на робочому місці, а також внутрішніми і зовнішніми тренерами організації, які мають підготовку коуча [6; 9; 10]. Коучинг ми розглядаємо як *елемент системи наставництва*. Наставництво охоплює широкий діапазон проблем, будучи набагато більш загальним процесом, ніж коучинг, що стосується конкретного вміння або сфери діяльності.

Одна з ключових переваг наставництва в комерційних організаціях полягає в індивідуальному підході до учнів. Наставник, зазвичай, відповідає за одного або декількох учнів і не тільки навчає їх фаховій майстерності, а й виконує, в певній мірі, функції вихователя, допомагаючи їм опановувати основні вимоги професійної ролі, формуючи необхідні ділові якості, відповідне ставлення до роботи і зразки організаційної поведінки, які потрібні для успішного виконання своїх посадових обов'язків.

При розробці і впровадженні системи наставництва виникає питання: хто повинен виконувати функції наставника? Вибір такого фахівця – процес складний і залежить від цілей самої програми. Коуч-наставником, як правило, стає досвідчений та авторитетний менеджер з великим стажем роботи в даній організації. При введенні людини в організацію і при подальшому розвитку і кар'єрному просуванні менеджера функції його наставника можуть виконувати абсолютно різні люди.

Наставник – людина, відповідальна за інтеграцію нового менеджера в бізнес-процеси організації [11]. Він здійснює різні процедури, які повинні призвести до по-

вного освоєння новачком своїх обов'язків, а також правил і норм, притаманних організації та колективу. На наступному етапі роботи менеджера наставник сприяє просуванню і розвитку менеджера всередині організації і його ефективній фаховій діяльності.

Цей процес триває протягом усього часу роботи менеджера в компанії, й інструментом розвитку менеджера, який використовує наставник, є *коучинг*. У одного наставника може бути кілька підопічних, але, як показує наша практика, ефективною робота буде лише в тому випадку, якщо їх кількість *не більша чотирьох*.

Наставник не обов'язково повинен займати керівну позицію, якщо ми говоримо про перший етап наставництва, тобто про адаптацію нового менеджера по роботі з клієнтами. Але коли мова йде про коучинг, то роль наставника може взяти на себе безпосередній керівник або лінійний менеджер. Також це може бути штатний коуч комерційної організації. Наставників для першого етапу можна вибрати з досвідчених працівників, придатних до цієї роботи. В комерційній організації обов'язково є люди, до яких звертаються за порадою частіше, ніж до інших менеджерів, і які отримують задоволення від цього процесу. Серед таких працівників вибирати наставників найкраще.

Вибір наставника може відбуватися по-різному. Але відбір і підготовка коуч-наставників повинні відбуватися системно та за заданими параметрами. Необхідно пам'ятати: незважаючи на те, що всі коуч-наставники повинні пройти обов'язкове навчання, не всі фахові навички можна розвинути досить швидко. Є певні здібності й навички, які повинні бути у претендента обов'язково. Існує, на наш погляд, кілька методів визначення придатних для цієї діяльності менеджерів.

1) *Оцінка персоналу*. Для цього потрібно включити відповідні компетенції в оцінний профіль. За результатами оцінки виявляються менеджери з відповідними якостями і мотивацією. Безумовний плюс цього методу в тому, що за результатами оцінки добре видно, якою мірою розвине-

ний кожен навик, як це відбивається в поведінці, що необхідно менеджеру, щоб бути більш ефективним. На підставі цих даних можливо будувати програми навчання для наставників і надалі коригувати їх.

2) *Вибір наставника за результатами корпоративних тренінгів*. Це може бути будь-який діловий тренінг, присвячений роботі з людьми (лідерство, бізнес-комунікації, командоутворення). Тренеру ставиться задача: вибрати учасників з відповідними якостями.

3) *Спеціально змодельовані ділові ігри*. Це найбільш ефективний, але і найбільш витратний метод, оскільки передбачає розробку оціночного центру під одну конкретну задачу. Не кожна організація має в своєму розпорядженні часові, людські та матеріальні ресурси для розробки і проведення подібного заходу.

4) *Аналітичний відбір*. Також можна вибрати коуч-наставників таким чином:

- вивчити їх резюме, особисті та професійні профілі;
- провести з ними інтерв'ю за заздалегідь розробленим планом;
- звернути увагу на спостереження під час сесій знайомства новачків з колективом;
- проаналізувати, наскільки всі учасники цього процесу психологічно сумісні.

До основних функціональних обов'язків коуч-наставника належать такі: визначити потреби новачка-менеджера в професійному розвитку; пояснити процес коуч-наставництва учням; полегшити процес адаптації в організації; допомогти оволодіти технологіями роботи; допомогти у визначенні навчальних цілей і плануванні дій; запропонувати учням різні можливості навчання з метою підвищення коефіцієнта їх продуктивності; дати учням зворотний зв'язок, ґрунтуючись на спостереженні за їх поведінкою на робочому місці; допомогти учневі ідентифікувати проблеми і можливі варіанти їх вирішення; допомогти учневі мотивувати себе на досягнення виробничих цілей.

Ключові гнучкі навички, які повинен мати ефективний коуч-наставник, можуть бути такими: планування та управління

часом; аналітичне мислення; ведення комерційних переговорів; вибудовування міжособистісного спілкування в організації; встановлення раппорта (специфічного міжособистісного контакту, що включає певну міру довіри або взаєморозуміння з людиною або групою людей); надання зворотного зв'язку; активне слухання; отримання інформації; спостереження за роботою або процесом; фасилітація; встановлення стандартів організаційної поведінки; допомога в навчанні; оцінка результатів роботи і набутих навичок.

Необхідно, щоб *наставник володів такими рисами характеру та якостями*: емпатичний, надає підтримку; терплячий; оптиміст; відповідальний; налаштовує на довіру; об'єктивний та безоціночний; схильний до рефлексії; уважний; чесний. Також важливо, щоб коуч-наставник мав у своїй роботі стабільно позитивний результат (за ключовими показниками ефективності).

Вибір відповідального за координацію всього процесу – важливий етап у функціонуванні всієї програми коуч-наставництва. Один із варіантів вирішення цього завдання – передача контрольних функцій керівникові підрозділу, однак це вимагатиме від нього великих витрат часу. Багато організацій схильються до передачі контрольних функцій відділові персоналу, оскільки, як правило, саме там займаються навчанням (за відсутності у компанії власного навчального центру). В деяких великих організаціях доцільно ввести спеціальну посаду менеджера з адаптації. Оскільки організація і контроль усього процесу наставництва вимагає великих витрат часу, введення такої посади вирішує багато проблем. В обов'язки координатора програми коуч-наставництва входить здійснення періодичного моніторингу цього процесу. Саме він має право перевіряти поточну документацію, отримувати зворотний зв'язок від менеджерів, наставників і керівників. Також до нього стікається вся інформація з роботи системи.

В обов'язки координатора входять оповіщення учасників про початок нового етапу програми (це особливо важливо,

коли програма тільки впроваджується) та обробка оціночних бланків. Частково функції контролю може виконувати керівник відділу. Наприклад, у нього можуть зберігатися плани проведення програми кожного наставника. При виконанні кожного заходу, закріпленого в плані, наставник повинен поставити свій підпис і коментарі. Для цього він бере бланк у керівника, а потім повертає йому. Це забезпечує функцію подвійного контролю – з одного боку, відповідальність наставника перед керівником відділу, з іншого боку, відповідальність керівника перед HR-відділом за виконання програми, оскільки координатор може провести моніторинг у будь-який момент.

Наявність такого плану є ефективним інструментом контролю, а також докладною інструкцією для наставника. Можна створити електронний варіант такого плану, де кожен наставник зазначає проведення того чи того заходу. Координатор програми коуч-наставництва може відстежувати те, що відбувається, в режимі *online*. Дуже важливо фіксувати конкретні дати заходів у плані роботи наставника, оскільки це забезпечує більш чітку організацію процесу. Наприклад, на третій робочий день наставник повинен надати менеджеру зворотний зв'язок. Це позначається в плані (структура і дата зворотного зв'язку).

Такий же план є у менеджера. Наставник обов'язково повинен зазначити в бланку, що надав зворотний зв'язок. Керівник відділу та координатор легко можуть перевірити, чи був проведений зворотний зв'язок саме в цей день, і якщо не було, то з'ясувати, чому цього не сталося. Важливим елементом здійснення контролю і моніторингу є регламентуючі документи та бланки звітності. Продумана документація значно економить час усіх учасників процесу і дозволяє отримати адекватну інформацію, яку можна використовувати для оцінки результату і планування подальшої діяльності.

Як свідчить наш власний досвід, сесію коуч-наставництва доцільно проводити за таким *планом*.

У коуч-наставництві здебільшого бувають два типи обговорень виробничої ситуації: *ситуативні* та *планові*. *Ситуативні обговорення* – це реакція на ситуацію, що виникла; фокусування наставника на одному-двох аспектах роботи; вимагають мало підготовки; проводяться, як тільки трапиться нагода, найчастіше не заплановано.

Планові обговорення – це реакція на довгострокові тенденції в роботі. Наставник та менеджер фокусуються на всій роботі. Планові обговорення вимагають детальної розробки і постійної підготовки, проводяться щотижня на регулярній основі (згідно з технологією роботи менеджера), проходять у заплановані терміни.

Алгоритм ефективного обговорення при проведенні коуч-наставництва ідентичний як для ситуативного, так і для планового обговорення. Фактично обговорення при наставництві формально розділено на дві частини. Перша частина – це діагностика, друга – створення плану дій. Метою діагностики є створення обопільно зрозумілої картини сфер, де потрібна зміна поведінки менеджера. Для цього необхідно визначити розрив між дійсним поточним рівнем роботи (відповідь на питання: «Де ми зараз? Який рівень професійного розвитку ми приймемо за точку відліку?») і бажаним рівнем (відповідь на питання: «Де ми хочемо бути? Якого рівня професійного розвитку співробітника ми можемо досягти з урахуванням його потенціалу?»).

Діагностика, що проводиться при обговоренні, включає в себе три етапи.

1. *Пояснення менеджера, чому необхідно обговорення його поведінки на робочому місці.*

2. *Вивчення ситуації.* Спільний аналіз професійної поведінки, яка могла викликати проблему або яка може бути зміненою в кращий бік.

3. *Отримання від менеджера зворотного зв'язку, який переконає наставника в тому, що він згоден з висновками діагностики.*

Після діагностики наставник та менеджер разом складають план, де описують детальний алгоритм наступних дій.

Висновки

1. Система коуч-наставництва, задля упровадження в комерційних організаціях, повинна мати таку етапність дій: визначення цілей і завдань коуч-наставництва; розробка критеріїв інтеграції менеджера в бізнес-процес; розробка програми; розробка критеріїв оцінки менеджера і наставника; розробка системи мотивації наставників; розробка регламентуючих документів, які супроводжують увесь процес інтеграції менеджера; вибір наставників; організація і проведення PR-заходів у комерційній організації для введення системи коуч-наставництва; навчання та інструктаж наставників, їх мотивування; проведення пілотного пробного проекту; отримання зворотного зв'язку від учасників процесу; аналіз і коригування (в разі необхідності) програми.

2. Коуч-наставник повинен володіти такими рисами характеру: емпатичний, надає підтримку; терплячий; оптиміст; відповідальний; налаштовує на довіру; об'єктивний та безоціночний; схильний до рефлексії; уважний; чесний. Також важливо, щоб коуч-наставник мав у своїй роботі стабільно позитивний результат (за ключовими показниками ефективності).

3. Коуч-наставник мусить мати гнучкі навички.

4. Коуч-наставників бажано готувати до наставництва у самій комерційній організації. Щоб обрати для такої діяльності релевантного кандидата, можна застосовувати такі методи: *оцінка персоналу; вибір за результатами корпоративних тренінгів; аналітичний відбір.*

Література

1. Майлз Д. Эффективный коучинг / Д. Майлз. – М.: Добрая книга, 2008. – 250 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития / Э. Зеер. – М.: Академия, 2006. – 240 с.
3. Иванова Е. М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности / Е. Иванова. – М.: МГУ, 1987. – 208 с.

4. Карнаух И., Танаев В. Практическая психология управления / И. Карнаух, В. Танаев. – 3-е изд., перераб. и доп. Серия: Психология управления. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 2010. – 476 с.
5. Лушин П. В. Личностное изменение как управляемая метаморфоза / П. Лушин // Мир психологии, 2002. – № 2. – С. 70-75.
6. Огнев А. С. Организационное консультирование в стиле коучинг / А. Огнев. – СПб.: Издательство «Речь», 2003. – 192 с.
7. Рыбкин И., Падар Э. Системно-интегративный коучинг: концепты, технологии, программы / И. Рыбкин, Э. Падар. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2009. – 448 с.
8. Самоукина Н., Туркулец Н. Коучинг – ваш проводник в мире бизнеса / Н. Самоукина, Н. Туркулец. – СПб.: Питер, 2004. – 192 с.
9. Сингаевская И. В. Коучинг как техника работы с персоналом в организации /Application of new technologies in management ANTİM-2014//4 International Conference. – Volume 1. – Belgrade: Education Council of Faculty of Business Studies and Law, 2014. – С. 98–105.
10. Сингаевская И. В. Коучинг как инструмент управления персоналом организации / И. Сингаевская // Условия и факторы развития предпринимательской инициативы: белорусский и зарубежный опыт : Сборник материалов XIV Международной научно-практической конференции (Минск, 12 мая 2017) / Под общей редакцией В. Л. Цыбовского. – Минск : Ковчег, 2017. – С.16–19.
11. Стак Э. Коучинг на предприятии. Станьте менеджером-тренером / Э. Стак. – М.: Институт консультирования и системных решений, 2006. – 208 с.

Теоретичний аналіз проблеми адаптації

У статті досліджено теоретичні основи процесу адаптації.

Ключові слова: адаптація, адаптивність, стрес, конструктивні та захисні механізми.

А.Е. Смирнов
аспирант кафедры психологии,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

Теоретический анализ проблемы адаптации

В статье исследованы теоретические основы процесса адаптации.

Ключевые слова: адаптация, адаптивность, стресс, конструктивные и защитные механизмы.

A. Smirnov
Postgraduate student,
“KROK” University

Theoretical analysis of the adaptation problem

The theoretical bases of the adaptation process are investigated in the article.

Key words: adaptation, adaptability, stress, constructive and protective mechanisms.

Постановка проблеми

Процес адаптації – один із найважливіших процесів, що регулюють життєдіяльність людини з моменту її народження. Весь організм людини, починаючи з біохімічного рівня, з простих клітин і складних життєво важливих систем організму, закінчуючи найскладнішими процесами, пов'язаними з психологією поведінки особистості, бере участь у процесі адаптації. Сьогодні вивчення питань адаптації стає дедалі актуальним. За останні десятиліття життя стало більш насиченим і швидкоплинним, обсяги інформації збільшуються в сотні разів, розвиток інформаційних технологій, поява соціальних мереж змінюють погляди людей та норми їх поведінки, життя стає все більш відкритим і менш приватним. Світові політичні та економіч-

ні кризи в більшій чи меншій мірі впливають на стабільність людської психіки, крім того, людський організм повинен постійно адаптуватися до екологічних умов, які безперервно погіршуються. Через це людина знаходиться в стані постійного стресу і змушена постійно адаптуватися до нових обставин і викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема адаптації є однією з найбільш гострих та актуальних і на фундаментально-теоретичному, і на прикладному рівнях досліджень психологів різних шкіл і напрямків (Ф. Березін, А. Капська, А. Лактіонов, Г. Айзенк, У. Арнольд, Р. Мейлі, Ж. Піаже та ін.). Розробці практичної сторони адаптації присвячені праці низки зару-

біжних і вітчизняних науковців (Г. Сельє, А. Налчаджян, З. Фрейд, Х. Хартманн, Р. Спітц, Е. Глоувер, Е. Еріксон, Т. Шибутані та ін.).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сьогоднішній день недостатньо досліджена проблема адаптації, яка з кожним роком стає все актуальнішою.

Формулювання цілей статті

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу процесу адаптації.

Виклад основного матеріалу дослідження

У наш час життя людей стрімко змінюється з кожним днем. На це впливає велика кількість факторів, найголовнішими з яких є: соціальні, психологічні, економічні, політичні, етнічні та релігійні. На жаль, не кожен швидко може пристосуватися до неминучих навколишніх змін, які невинно виникають і стосуються кожного. Ці зміни тісно пов'язані з такими поняттями, як: стрес, страх, невпевненість тощо. Наскільки гостро ці поняття будуть стосуватися людини, залежить від такого процесу, як адаптація. Ф. Березін стверджував, що дослідження адаптації людини набувають останнім часом особливої актуальності в зв'язку зі зростанням інтенсивності дії і збільшенням числа факторів, які підсилюють динамічність співвідношення людини й навколишнього середовища і обумовлюють підвищені вимоги до адаптаційних механізмів [2].

Відомо, що процес адаптації почали активно досліджувати ще в XIX столітті, але до сих пір одного загального трактування цього процесу не існує. В найширшому розумінні, адаптація – це процес пристосування до змінних внутрішніх та зовнішніх умов. Найчастіше виділяють такі види адаптації: біологічна, соціальна й психологічна.

Загалом процес адаптації почали вивчати саме в біологічному контексті, а вже згодом він поширився і на інші напрямки науки. Як правило, під поняттям біологічної адаптації мають на увазі біо-

логічну функцію організму, яка виражається в перебудові його функцій, органів та клітин з метою збереження гомеостазу в оновлених умовах середовища. Плідні дослідження процесу адаптації саме в біологічному контексті дали змогу вченим дати відповіді на прикладні питання, які ставить перед собою психофізіологія, медична психологія та ергономіка. Разом із вивченням біологічної адаптації почалося глибинне вивчення соціальної адаптації.

Соціальна адаптація – активний процес пристосування до соціального середовища, спрямований на збереження й формування оптимального балансу між особою, її внутрішнім станом і навколишнім середовищем тут і тепер та з перспективою майбутнього [4, с.10].

Більш лаконічне трактування соціальної адаптації висунула М. Бобнева. Вона вважає, що соціальна адаптація – це процес ефективної взаємодії індивіда з соціальним середовищем. Соціальна адаптація співвідноситься з соціалізацією – процесом взаємодії індивіда з соціальним середовищем, в ході якого індивід опановує механізмами соціальної поведінки і засвоює його норми, що, в свою чергу, має велике адаптивне значення [3].

Слід зазначити, що, як правило, процес соціалізації прийнято розглядати одночасно в широкому і вузькому розумінні. Соціалізація у широкому розумінні — це визначення походження і формування родової природи людини (йдеться про філогенез — історичний процес розвитку людства), у вузькому — процес включення людини в соціальне життя шляхом активного засвоєння нею норм, цінностей та ідеалів. З урахуванням цього соціалізацію можна розглядати як типовий та одиничний процеси. Типовий процес визначається соціальними умовами, залежить від класових, етнічних, культурних й інших відмінностей. Пов'язаний він із формуванням типових для певної спільноти стереотипів поведінки. Соціалізація, як одиничний процес, пов'язана з індивідуалізацією особистості, виробленням нею власної лінії поведінки, набуттям особистого життєво-

го досвіду, тобто зі становленням індивідуальності [6].

З позицій системного підходу соціальну адаптацію треба розглядати як безперервний процес взаємозумовленого впливу людини та її соціального оточення, успішність і адекватність якого залежить як від індивідуально-психологічних особливостей, так і від чинників середовища. Адаптація відбувається шляхом поєднання неусвідомлюваного та свідомого моделювання власної поведінки як індивідуальної стратегії та ситуативної тактики з метою досягнення бажаного результату. На формулювання бажаної мети та способів її досягнення впливають зовнішні й внутрішні соціальні регулятори. Зовнішніми соціальними регуляторами є норми поведінки, правила, вимоги та побажання й очікування щодо поведінки. Внутрішніми соціальними регуляторами є інтереси, потреби, ціннісні та сенсожиттєві орієнтації, які разом визначають життєві цілі, критерії оптимуму соціальної адаптації та індивідуально прийнятні способи й форми соціальної адаптації. Психологічними чинниками, які визначають особливості соціальної адаптації, є психологічні властивості особистості, індивідуальні когнітивні стилі опрацювання інформації, копінг-стратегії та способи й тенденції емоційно-поведінкового реагування залежно від ступеня соціальної адаптації [1].

Важливими особистісними чинниками соціальної адаптації є інтелект (особливо соціальний), егоїдентичність, самоефективність, самоактуалізація та відчуття когерентності. Ці індивідуально-психологічні властивості визначають потенційну адаптивність людини як здатність незалежно від об'єктивної важкості ситуації та суб'єктивного оцінювання її значущості мобілізувати власні ресурси, адекватно моделювати оптимальні поведінкові стратегії і гнучко реагувати на можливі зміни ситуації. Адаптивність, як індивідуальна властивість і характеристика, є тією буферною зоною, що сприятиме успішності соціальної адаптації, самореалізації та саморозвитку.

Соціальну адаптацію забезпечує регуляція взаємин із зовнішнім світом; механізмом адаптації, регуляції та саморегуляції є індивідуальний досвід, який полягає в накопичених індивідом знаннях, уміннях і навичках, можливостях інтерпретувати події минулого та сучасного і самого себе в контексті цих подій, взаємодії з навколишнім світом [5].

Треба зазначити, що вивчення соціальної та психологічної адаптації тісно пов'язані і є невідривним. Психологічна адаптація – це багатофакторний процес, який полягає у багатосторонній взаємодії, в ході якої психіка особистості пристосовується до змін, обумовлених впливом навколишнього середовища.

Психологічна адаптація здійснюється шляхом пристосування людини до наявних у суспільстві вимог у процесі узгодження індивідуальних цінностей і переконань та суспільних норм. Успішність адаптації залежить не стільки від особливостей і об'єктивних властивостей ситуації, скільки від особливостей та наявності індивідуальних ресурсів, адекватності й ефективності стратегій їхнього застосування: здатність до адаптації є водночас інстинктом власне життя та набутими навичками [4, с.10].

Розглянувши основні види адаптації, слід перейти до розгляду концепцій вивчення проблеми адаптації. Необхідно зазначити, що серед психологів до сих пір не існує однієї загальної концепції щодо вивчення цієї проблеми.

Одним із перших учених, які вивчали стрес і способи адаптації організму, був Г. Сельє. Саме він створив так звану психофізіологічну концепцію адаптації. Вивчаючи засоби боротьби зі стресом, він припустив, що методи протидії стресу, характерні для клітин, можна перенести і на людину загалом. Г. Сельє вважав, що з моменту народження протягом усього життя головною проблемою для індивіда є адаптація.

Стрес – це неспецифічна відповідь організму на будь-яку пред'явлену йому вимогу. З погляду стресової реакції не має значення приємна чи неприємна ситуація,

з якою ми зіткнулися. Має значення лише інтенсивність потреби в перебудові або в адаптації. Оскільки стрес пов'язаний з будь-якою діяльністю, уникнути його може лише той, хто нічого не робить [8].

Г. Сельє ввів поняття адаптаційного синдрому. Незважаючи на різну природу стресорів, відповідь організму на біохімічному рівні буде одна і та сама – в організмі будуть протікати адаптаційні реакції. Адаптаційний синдром складається з 3 стадій:

1. Реакція тривоги – первісна реакція, що представляє собою вираження загального спонукання до активізації захисних сил організму. Організм змінює свої характеристики під впливом стресу, але опір його недостатній, і якщо стресор сильний (важкі опіки, вкрай високі та вкрай низькі температури), може наступити смерть.

2. Фаза опору. Якщо дія стресора сумісна з можливостями адаптації, організм протистоїть йому. Ознаки реакції тривоги практично зникають, рівень опору піднімається значно вище звичайного.

На цій стадії організм або адаптується до нових умов існування, або пошкодження посилюються. При повільному розвитку несприятливих умов організм легше пристосовується до них. Після закінчення фази адаптації організм нормально функціонує в несприятливих умовах уже в адаптованому стані при загальному зниженому рівні процесів.

3. Фаза виснаження. Після тривалої дії стресора, до якого організм пристосовувався, поступово виснажуються запаси адаптаційної енергії. Знову з'являються ознаки реакції тривоги, але тепер вони незворотні, й індивід гине.

Експерименти, проведені Г. Сельє, і відкриття загального адаптаційного синдрому доводять, що здатність до адаптації має свої межі.

Адаптаційна енергія, на думку Г. Сельє, може бути поверхневою і глибинною. Поверхнева адаптаційна енергія доступна відразу, за першою вимогою. Глибинна ж адаптаційна енергія зберігається у вигляді резерву. Стадія виснаження після короточасних навантажень на організм є оберне-

ною, але повне виснаження адаптаційної енергії є незворотнім.

Г. Сельє вважав, що у міжособистісних взаєминах існують три тактики поведінки: 1) синтоксична, за якої ігнорується ворог і робиться спроба співіснувати з ним, не нападаючи; 2) кататоксична, яка веде до бою; 3) втеча від ворога без спроб співіснувати з ним або знищити його. Ці зауваження про міжособистісні відносини дають перший натяк на тісний зв'язок між адаптивними і захисними реакціями на клітинному рівні всередині організму й на рівні взаємовідносин людей і навіть цілих груп [8].

Ж. Піаже, в свою чергу, створив еволюційно-когнітивну концепцію вивчення адаптації. Він вважав, що інтелект є найсильнішою з психічних адаптацій і найбільш необхідним й ефективним знаряддям у взаємодії індивіда та навколишнього середовища [7]. У своїй праці «Природа інтелекту» він характеризує «адаптацію як те, що забезпечує рівновагу між впливом організму на середовище і зворотнім впливом середовища» [7]. Процес адаптації складається з двох механізмів: асиміляції – вплив організму на середовище (об'єкт використовує сформовані у нього когнітивні структури на дії в новому середовищі) та акомодатії – вплив середовища на організм (об'єкт змінює свої когнітивні структури відповідно до нового середовища). Адаптація, на думку Ж. Піаже, є рівновагою між асиміляцією й акомодатією.

З погляду необіхевіористів Г. Айзенка, У. Арнольда, Р. Мейлі та інших, адаптація визначається і як стан гармонії, коли потреби індивіда, з одного боку, і вимоги середовища, з іншого, повністю задоволені, та як процес, за допомогою якого цей стан досягається.

Соціальну адаптацію біхевіористи розуміють як процес (або стан, що досягається як результат цього процесу) фізичних, соціально-економічних або організаційних змін у специфічно-груповій поведінці, соціальних стосунках або в культурі. Термін «соціальна адаптація» використовується також для позначення процесу, за допомогою якого індивід або група дося-

гають стану соціальної рівноваги за відсутності переживання конфлікту з середовищем. У функціональному відношенні значення та мета такого процесу залежать від перспектив поліпшення здатності виживання груп чи індивідів або від способу досягнення значущої мети. Проте, це визначення більшою мірою стосується адаптації групи, а не індивіда [6].

Найбільш розробленою серед інших залишається психоаналітична концепція адаптації індивіда. Х. Хартманн вважав, що один лише психоаналіз не може вирішити проблему адаптації, у вивченні цього питання велику роль відіграють також біологія і соціологія. У той же час без методів психоаналізу не можна було б більш глибоко вивчити це питання.

В основі психоаналітичного підходу до вивчення адаптації лежать три структури: Ід, Его, Супер-Его. Якщо З. Фрейд зосередив свою увагу на Ід, то його послідовники, прихильники его-психології (Х. Хартманн, Р. Спітц, Е. Глоувер і Е. Еріксон) висувають на перший план Его. Вивчаючи процес розвитку Его, Х. Хартманн погоджується з тим, що воно безумовно пов'язане з подоланням постійно виникаючих конфліктів. Однак, існують функції Его, які лежать поза площиною конфліктів. У своїй роботі «Его-психологія і проблема адаптації особистості» Х. Хартманн пише, що «адаптація очевидно залучає до себе як процеси, пов'язані з конфліктними ситуаціями, так і процеси, які мають відношення до вільної від конфліктів сфери. Нормальне людське буття не є вільним ні від проблем, ні від конфліктів. Конфлікти є частиною людського існування. Вивчаючи вільну від конфліктів сферу Его, ми можемо виявити функції, які більш-менш тісно пов'язані з завданнями оволодіння реальністю, тобто з адаптацією. Тепер адаптація - хоч ми не розглядали ретельно її приховану суть – стає центральною концепцією психоаналізу, тому що багато наших проблем при досить глибокому їх дослідженні зводяться до неї» [9].

До вільної від конфліктів сфери Его Х. Хартманн відносить пам'ять, асоціації, моторику та інше.

Психоаналітики розрізняють стан адаптивності, який досягається між організмом і навколишнім середовищем, та процес адаптації, який призводить до цього стану.

Грунтуючись на концепції З. Фрейда про аллопластичні та аутопластичні зміни, Х. Хартманн виділяє три форми адаптації:

1. аллопластична – людська дія адаптує навколишнє середовище до людських функцій;

2. аутопластична – потім людина адаптується (вдруге) до того навколишнього середовища, яке вона допомогла створити;

3. вибір нового навколишнього середовища, яке є сприятливим для функціонування організму [9]. Відповідаючи на питання щодо структури середовища, до якої адаптується індивід, Х. Хартманн зазначає, що людина адаптується до середовища, створеного іншими людьми, і в той же час до середовища, яке створює вона сама.

«Людина не тільки адаптується до суспільства, але також активно бере участь у створенні тих умов, до яких вона повинна адаптуватися. Оточуюче людину середовище все більшою мірою формується самою людиною» [9].

Проблему адаптації в інтеракціоністів досліджував Л. Філіпс. У своїй роботі «Людська адаптація та її відмови» він пише: «Адаптація передбачає дві різних відповіді на людське середовище. По-перше, прийняття та ефективну відповідь на ті соціальні очікування, з якими зустрічається кожен відповідно до свого віку і статі. Сюди можна включити, наприклад, відвідування школи і оволодіння навчальними предметами або встановлення дружніх відносин з однолітками, а пізніше – більш інтимні зустрічі, залицяння і шлюб. У цьому першому сенсі адаптація означає відповідність очікуванням суспільства на поведінку особистості. По-друге, адаптація означає більш ніж просто прийняття соціальних норм. Вона означає гнучкість і ефективність при зустрічі з новими і потенційно небезпечними умовами, а також здатність надавати подіям бажаний для себе напрямок. У цьому сенсі адаптація означає, що людина успішно користується

реальними умовами для досягнення своїх цілей, цінностей і прагнень. Подібна адаптованість може спостерігатися в будь-якій галузі діяльності, наприклад, вибір супутника, будівництво будинку, прийняття на себе лідерства в організації. Адаптивна поведінка характеризується успішним прийняттям рішень, проявом ініціативи і ясним визначенням власного майбутнього» [11].

Інтеракціоністи розрізняють адаптацію і пристосування. Т. Шибутані в своїй роботі «Соціальна психологія» зазначає: «Отже, кожна особистість характеризується комбінацією прийомів, що дозволяють справлятися з труднощами, і ці прийоми можуть розглядатися як форми адаптації (adaptation). На відміну від поняття «пристосування» (adjustment), яке відноситься до того, як організм пристосовується до вимог специфічних ситуацій, адаптація належить до більш стабільних рішень – добре організованим способом справлятися з типовими проблемами, до прийомів, які кристалізуються шляхом послідовного ряду пристосувань».

Представники гуманістичної концепції (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл) трактують адаптацію як досягнення позитивного духовного здоров'я та відповідності цінностей особистості цінностям соціуму. Вони вперше запропонували в якості критерію адаптованості важливий показник – ступінь інтеграції особистості та середовища, який дозволяє оцінити співвідношення особистісно значущих і загальносоціальних цінностей.

Процес адаптації в цьому підході описується формулою: конфлікт – фрустрація – акти пристосування [6].

Причому конфлікт виникає при неузгодженості реальності не з будь-якими потребами особистості взагалі, а лише тоді, коли фруструються фундаментальні потреби особистості. До їх числа А. Маслоу відносить фізіологічні потреби, потребу в безпеці, афіліативні потреби (потреба в приналежності до групи, в спілкуванні), потребу в повазі, визнанні, любові й потребу в самоактуалізації.

Представники когнітивної психології (Дж. Міллер, Дж. Брунер, У. Найссер) вважають, що процес адаптації відбувається за формулою: конфлікт – загроза – реакція пристосування. В процесі інформаційної взаємодії з середовищем особистість стикається з інформацією, що суперечить наявним у неї установам (когнітивний дисонанс), при цьому переживається стан дискомфорту (загроза), який стимулює особистість до пошуку можливостей зняття або зменшення когнітивного дисонансу. Робляться спроби: – спростувати інформацію, що надійшла; – змінити власні установки, змінити картину світу; – знайти додаткову інформацію з метою встановлення узгодженості між колишніми уявленнями і новою інформацією [6].

Висновки

Розглянувши різні погляди на проблему адаптації, можна зробити узагальнення: адаптація – це процес постійної взаємодії людини з природним та соціальним середовищем. Отже, психічну адаптацію можна визначити як процес встановлення оптимальної відповідності особистості й навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності, який дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними вагомі цілі (при збереженні психічного і фізичного здоров'я), забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності людини, його поведінки вимогам середовища.

Адаптація може здійснюватися за допомогою конструктивних і захисних механізмів. Конструктивні механізми включаються в ситуаціях проблемних, але таких, які не несуть яскраво вираженого конфліктного характеру. До них належать когнітивні процеси, цілеутворення, конформна поведінка. Захисні механізми діють у конфліктних ситуаціях, коли на шляху зустрічаються серйозні перешкоди і проблеми. Ці механізми допомагають знизити тривожність, сприяють збереженню стабільності й вирішенню внутрішніх конфліктів.

Література

1. Абабков В., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В. Абабков, М. Перре. – СПб.: Речь, 2004. – 166 с.
2. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Березин. – Л.: Наука, 1988. – С.1.
3. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения / М. Бобнева. — М.: Наука, 1978. – 311 с.
4. Галецька І. Самоефективність у структурі соціально-психологічної адаптації / І. Галецька // Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки. – Вип. 5. – 2003. – С. 433–442.
5. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / А. Лактионов. – Х.: Бизнес Информ, 1998. – 492 с.
6. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / А. А. Налчаджян. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2010. – 368 с.
7. Піаже Ж. Вибрані психологічні праці / Ж. Піаже. – 1969. – 65 с.
8. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1982. – 128 с.
9. Хартманн Х. Эго-психология и проблема адаптации личности / Х. Хартманн. – Под общ. ред. М. В. Ромашкевича. – М.: Ин-т общегуманитарных исследований, 2002. – 144 с.
10. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. – New York, 1997. – 605 p.
11. Philips L. Human adaptation and his failures. Academic Press, New York and London, 1968. p.7.

Збірник наукових праць

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК» випуск двадцять дев'ятий

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» не несе відповідальності
за зміст матеріалів публікацій та достовірність наведених авторами
фактологічних, статистичних тощо даних

Відповідальний секретар: к.і.н. *І.І. Баликін*
Літературне редагування: *Г.І. Головльова*
Комп'ютерна верстка: *В.І. Гришаков*

Підписано до друку 28.12.2017 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 19,0. Обл.-вид. арк. 17,7. Наклад 300 прим. Зам.189.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Лагерна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80
e-mail: polygrafia.krok@gmail.com